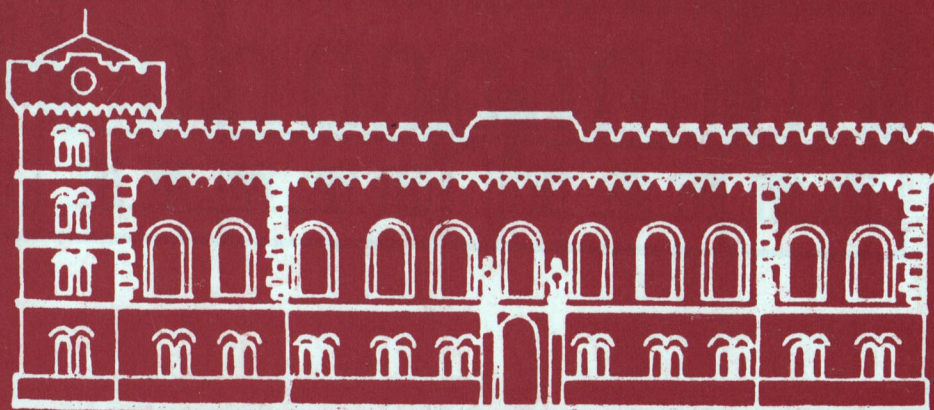

MUZEUL BANATULUI TIMIȘOARA

ANALELE BANATULUI

ARHEOLOGIE-ISTORIE

IV

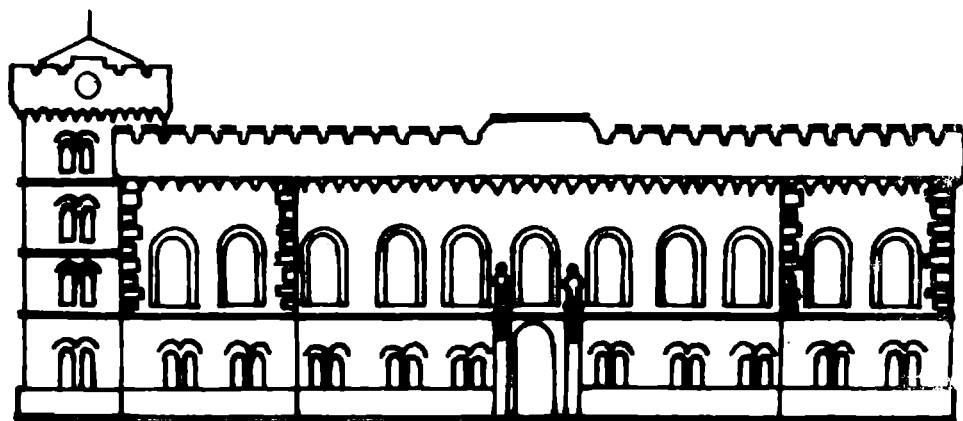
TIMIȘOARA 1995

MUZEUL BANATULUI TIMIȘOARA

Analele Banatului

Serie nouă
ARHEOLOGIE-ISTORIE

IV
1

TIMIȘOARA 1995

COLEGIUL DE REDACȚIE :

Dr. NICOLAE SĂCARĂ, *director general al Muzeului Banatului*
TATIANA BĂDESCU, *director adjunct al Muzeului Banatului*
FLORIN MEDELEȚ, *redactor șef, responsabil de număr*
FLORIN DRAȘOVEAN, *secretar de redacție*
MIRCEA MARE, VASILE DUDAȘ, VASILE RĂMNEANȚU, *membrii*
Vigneta copertei: WILIAM VASTAG

Analele Banatului, serie nouă, continuă publicațiile anterioare ale Muzeului Banatului din Timișoara:

- *Torténelmi és Régészeti Ertesítő*, 1872 - 1918
- *Gemina*, 1923
- *Analele Banatului*, 1928 - 1931
- *Tibiscus*, 1971 - 1979

Orice corespondență se va adresa Muzeului Banatului, Piața Huniade nr. 1, Timișoara.

Toute correspondance sera envoyée à l'adresse: Muzeul Banatului, Piața Huniade nr. 1, 1900 Timișoara, Roumanie.

Please send any mail to the following address: Muzeul Banatului, Piața Huniade nr. 1, 1900 Timișoara, Romania.

Richten Sie bitte jedwelche Korrespondenz an die Adresse: Muzeul Banatului, Piața Huniade nr. 1, 1900 Timișoara, Rumänien.

Responsabilitatea asupra conținutului materialelor revine în exclusivitate autorilor.

CUPRINS

SOMMAIRE INHALT CONTENTS

ARHEOLOGIE ȘI ISTORIE VECHĂ

GHEORGHE LAZAROVICI, ZOIA MAXIM, FLORIN DRAȘOVEAN, Săpăturile arheologice de la Parța (campania 1990). <i>Les fouilles archeologiques de Parța (1990)</i>	3
SEVER DUMITRAȘCU, SABIN ADRIAN LUCA, Contribuții la cunoașterea neoliticului din nord-vestul României (II). Așezarea de la Unimăt-"Dâlboci". <i>The Neolithic settlement from Unimăt-"Dâlboci"</i>	45
EUGEN COMȘA, Necropola gumelnițeană de la Vărăști. <i>La necropole de Vărăști (Civilisation de Gumelnița)</i>	55
PETRU ROGOZEA, Câteva comentarii asupra unei picturi rupestre din Albania. <i>Some notes on a cave painting from Albania</i>	194
GEORGETA EL SUSI, Analiza resturilor de faună din așezarea de epoca bronzului (cultura Vatina) de la Gornea-"Păzăriște" (jud. Caraș-Severin). <i>L'analyse des restes fauniques de l'établissement de l'époque du bronze (culture Vatina) de Gornea-"Păzăriște" (dep. Caraș-Severin)</i>	226
MARIAN GUMĂ, OCTAVIAN POPESCU, O necropolă din prima epocă a fierului la Iaz (com. Obreja, jud. Caraș-Severin). <i>An early Iron Age cemetery at Iaz (Obreja village, Caraș-Severin district)</i>	244
FLORIN MEDELEȚ, Sarea Daciei preistorice	285
DOINA BENEĂ, Colegiul utricularilor din Dacia. <i>Das Kollegium der Utricularii aus Dakien</i>	302
EDUARD NÉMETH, Despre identitatea unei unități militare romane: ALA I BRITANNICA C.R. <i>Die Identität einer römischen Militäreinheit: ALA I BRITANNICA C.R.</i>	311

MARGARETA DRĂGOESCU, Descoperiri arheologice și numismatice pe teritoriul Banatului între anii 1872-1918	315
ADRIAN BEJAN, Ceramica romană târzie din așezarea de la Hodoni (jud. Timiș). <i>La ceramique post-romaine de l'habitat de Hodoni-Pustă (Dep. de Timiș)</i>	376
ALEXANDRU GYURIȘ, Contribuții la geografia istorică a Banatului în secolele IV-XII. <i>Beiträge zur historischen Geographie des Banates im 4-12 Jh</i>	393
PRESCURTĂRI BIBLIOGRAFICE	414

În vara anului 1989 a fost deschisă pe malul râului o secțiune cu rostul de a cerceta complexele arheologice de pe mal, aflate în pericol de a fi distruse. Cu acest prilej au fost descoperite în afara celor văzute în mal, mai multe complexe arheologice. Dintre acestea, cele aflate în zona de nord necesitau intervenții imediate, pentru cele din zona de sud se impunea lărgirea săpăturilor. Cercetările s-au concentrat în această campanie, în zona de nord a malului. În plus, se ivea necesitatea săpării unei porțiuni din mal, în care se observau urmele unor șanțuri neolitice, semnalate mai de mult (LAZAROVICI 1990, 97, 4/4).

Cercetările (fig. 1) au avut ca scop următoarele: 1) cercetarea unor complexe masive din nivelele 6 și 7, în caseta de la carourile 182-190 A-D; 2) cercetarea complexelor din nivelele 7, în carourile 190-200; 3) săparea sistemului de fortificație din carourile 210-225.

STRATIGRAFIA din zona cercetată, cu excepția unei porțiuni dintre m. 184-187, a fost deranjată, de la cota 0 până la adâncimea de - 1,45/1,60 m, de lucrările de înălțare și reparare a digurilor. Practic, cu excepția zonei de deasupra complexelor de la m. 184-187 restul depunerilor a fost distruse. Datele pedologice despre stratigrafia din zona centrală sunt valabile doar pentru nivelele inferioare (GHERGEN - DOGARIU 1972; LAZAROVICI PICIU 1987-1988; 1990)

Succesiunea straturilor de sus în jos este următoarea:

1. Humus recent, negru-brun (5-20 cm)
2. Strat negru, granulos, medieval (20-35 cm)
3. Strat brun, granulos, cu nuanțe cenușii, medieval timpuriu (35-52 cm)
4. Complex medieval timpuriu (50-80 cm)
5. Strat brun, granulos, cenușos, prefeudal (52-66 cm)

6. Brun-gălbui, lutos, nivel 4/5, Tiszapolgar și cultura Banatului, IIIa (66-84 cm).
7. Gălbui, lutos, nivel 5/6, cultura Banatului IIIc/IIIa (0,84-1,1m).
8. Brun-cenușos, nivel 6, cultura Banatului IIc (1,1-1,3m).
9. Brun, nivel 7c, cultura Banatului IIb (1,3-1,5m)
10. Brun-cenușos, 7b, cultura Banatului IIa (1,5-1,8m).
11. Negru-brun, cenușos, nivel 7a, cu urme de așchii de lemne, cultura Banatului IIa (1,8-2m).
12. Pământ galben, viu, steril arheologic.

COMPLEXELE. În timpul cercetărilor au fost descoperite, preparate și definite o serie de complexe după cum urmează:

Platforma 126 și 126A. S-a dovedit că acestea ar reprezenta două complexe diferite. Sub numele de platforma 126 sunt unele complexe din zona de sud. Cea marcată cu P 126A este o locuință cu etaj ce se întinde spre nord.

Platforma 126 cuprindea o grupare de chirpici aflată la adâncimea de 1,65 m. Aceasta ar forma același complex cu cel cercetat de noi în campania precedentă. Dărâmăturile amestecate ale locuințelor nu au permis precizarea clară a apartenenței lor decât după încheierea cercetărilor.

Terminarea cercetării substrucției permite completarea datelor din campania precedentă privind forma și funcționalitatea acestei construcții. Sub numele de P 126 sunt cuprinse două încăperi separate de un perete despărțitor din lut cu o slabă structură de lemn.

Încăperea de sud - o numim așa deoarece fiind situată de-a lungul malului nu știm ce se mai găsea în altă parte - păstra un zid lung de cca 8,80 m care forma peretele de vest al construcției. Spre sud, marginea peretelui ajungea în malul râului, încât nu se poate aprecia dacă zidul continua sau făcea un colț. Spre nord, în colț, se află o mică vatră cu gardina pe care s-a găsit o mare cantitate de cenușă, densă, albă.

În interiorul construcției, în campania precedentă, a fost descoperit un cuptor, transformat mai apoi în vatră de cult. Tipul de cuptor este asemănător dar nu identic celui descoperit în încăperea de nord. În campania precedentă aminteam o vatră în formă de "8" (Fig. 3). De fapt este vorba de un cuptor cu o vatră amenajată în fața gurii. Ulterior acesta a fost dezafectat, calota îndepărtată, în interior a fost montată o coloană pătrată pe care a fost montat un cap de lut. Capul, probabil de taur, după forma frunții și a urechilor (semănând ca dimensiuni, formă și tehnică, cu cele două frunți de taur de pe coloanele ce străjuiau intrarea de est din încăperea A a sanctuarului (LAZAROVICI 1982, p. 36, fig.16 numit acolo bust) a fost montat pe vatră. În jurul coloanei a fost construită o casetă de lut, înaltă de cca 40-50 cm. În casetă au fost depuse mai multe vase, probabil cu produse de ofrandă (privind ofrandele vezi LAZAROVICI 1988; LAZAROVICI - DRAȘOVEAN - TULBURE 1991). Un rând de lipituri depuse peste întregul complex și casetă arată intenția clară de a da o altă destinație pentru vatra-altar decât cea inițială. Ne aflăm deci în fața unui altar clasic dedicat cultului taurului confecționat ulterior ridicării construcției.

Sub podeaua locuinței, în zona colțului de nord-vest, a fost găsită o groapă. După dimensiunile mari ale construcției și poziția stratigrafică a ei socotim că ne aflăm în vremea stratului 7b - 7c socotind și refacerile.

În vecinătatea construcției, lângă peretele de vest, au fost preparate trei gropi dispuse în linie al căror rosturi, deocamdată, nu îl putem sesiza.

Încăperea de nord avea, în interior, un cuptor de mari dimensiuni cu calota semisferică. Remarcăm la cuptor grija cu care acesta a fost construit și întreținut. Cuptorul avea 3-4 niveluri de refacere a vetrei și, desigur unele reparații ale bolții (baza cuptorului era cu 30 cm mai jos). Vatra din fața gurii a fost refăcută. Remarcăm la cuptor un umăr puternic, îngroșat, menit a menține presiunile bolții. Deasupra gurii cuptorului și vetrei au fost descoperite cca 30 greutate conice, perforate și câteva discoidale cu gaură mai largă. După felul în care au fost găsite ne

imaginăm că aparțin unei plase de pescuit, pusă la uscat undeva deasupra cuptorului. În acel loc se pare că a surprins-o incendiul, deoarece distrugerea locuinței aparține unui asemenea moment, petrecut în întreaga stațiune, în nivelul 7c.

O porțiune de perete aflată în fața cuptorului, la o distanță de 1,2 m, ar putea marca o anume fază a funcționării locuinței. Direcția acestui perete este perpendiculară pe zidul de vest al încăperii de sud. Dărâmături masive de chirpici au existat doar până în vecinătatea acestui perete. Urmele unor lipituri ale podelei, arderea puternică a chirpiciului, marea cantitate de cărbune, lemne carbonizate și materii organice de pe podea indică o construcție cu foarte mult material lemnos. Dărâmăturile ne arată o ardere și o distrugere a peretelui în picioare și abia mai apoi are loc o prăbușire sau împingere a lui spre interiorul construcției pentru degajarea spațiului sau îndepărtarea dărâmăturilor prea mari.

Orientarea diferită a construcției cu etaj (P 126A) și existența unei mari mase de dărâmături a impus, poate, necesitatea de a construi podeaua suspendată a încăperii de nord a lui P 126A.

Inventarul din încăperea de nord era cel al unei locuințe obișnuite (vase întregibile, unelte de piatră și os, greutateți, bile s.a.). Întreruperea fundației peretelui de nord și o groapă masivă în mal ar putea fi pusă în legătură cu existența unei intrări pe această latură.

Platforma 126A. Delimitată în carourile 188-190 C și D, construcția făcea parte dintr-o locuință cu etaj având două încăperi. Planul acesteia nu este complet, deoarece complexul nu a fost în întregime săpat, peretele de vest și colțul de nord-est nefiind încă preparate. Fundațiile au fost săpate în stratul de cultură de la adâncimea de 1,45/1,50 m, ca depuneri și funcționare aparține nivelului 7c sau 6a. Șanțul de fundație al peretelui are lățimea de 30 cm și adâncimea de 65 cm. O structură de stâlpi masivi susțineau și formau scheletul construcției.

Construcția avea o formă dreptunghiulară cu dimensiunile de 4,5 x cca 4,5/5 m.

În mijlocul construcției se afla un perete intermediar, cu fundație din lut, care separa locuința în două încăperi, una la sud și alta la nord. Fiecare din aceste încăperi avea lățimea de 2-2,2 m. La etaj acest perete se continua deși înălțimea sa este greu de apreciat. Părțile păstrate indică totuși un perete mai înalt de 0,80 - 1 m.

Încăperea de sud avea podina suspendată pe niște bârne mari orientate EV. În colțul de sud-est al locuinței o structură de pari, pusă transversal pe direcția NS, susținea podeaua suspendată. La etaj, pe aceasta a fost descoperită o mare amforă. La parter, un colț de la o casetă de lut, ce se afla direct pe podeaua parterului, avea urmele unor lipituri ale podelei (care marcau un nivel de călcare). Pe acesta s-a găsit o mare cantitate de cărbune și cenușă provenită de la structura de lemn a podelei suspendate. Structura acestei podele s-a păstrat bine permițând reconstituirea împletiturii lemnoase păstrată în amprente de chirpiciului. Partea de vest se afla deasupra unei gropi mai vechi care a permis tasarea, motiv pentru care masa de chirpici a fost mai bulversată. Sub gruparea de chirpici a fost găsit în situ, pe podea, un mare vas de provizii.

În încăperea de nord, în jumătatea de est, pe podina suspendată a fost găsit un cuptor cu vatra puternic distrusă. S-a putut observa foarte clar că cuptorul era montat pe podeaua suspendată. La incendierea și prăbușirea podelei vatra cuptorului s-a crăpat. Unele bucăți mari de lut ars, aflate la marginea de est a cuptorului, ar putea sugera că cuptorul avea o formă dreptunghiulară. Marginile cuptorului nu s-au păstrat prea bine. De altfel la nici una dintre construcțiile cu etaj marginile cuptoarelor nu sunt prea bine păstrate. De altfel aceste cuptoare aveau de obicei reparații ușoare spre deosebire de mai toate cuptoarele de la parter care aveau 3-5 reparații sau refaceri. Aceasta ne îndeamnă să credem că, cuptoarele de la etaj aveau doar rolul unor instalații de încălzit pentru unele zile friguroase din sezonul rece.

De-a lungul peretelui de nord a fost sesizată o lipitură cu 2-3 reparații. Aceasta era de fapt tencuiala interioară a peretelui păstrată bine în interiorul construcției, pe o lungime de cca 2 m.

O bulversare a chirpiciului din această încăpere spre vest și îndepărtarea straturilor de cultură de lucrările de îndiguire nu ne-au permis să precizăm dacă podeaua suspendată continuă și în această zonă. Nu se poate preciza cum erau comunicările între încăperile de est și sud aflate la nivelul parterului sau la etaj.

Groapa 132 (c. 190D - 1,15 - 1,3 m) avea dimensiunile de 0,60 x 0,80 m. Umplutura era din pământ granulos, de culoare neagră, similară celei din complexe medievale dar materialul nu a dat ceva deosebit.

Groapa 133 (c. -1,3 m), marcată de o pată mai neagră de pământ, s-a dovedit a fi o lentilă de pământ rămasă de la lucrările de îndiguire, probabil cele efectuate la începutul secolului.

Vatra medievală 134 (c. -m) a fost amenajată superficial, în stratul din vecinătatea ei s-au găsit mai multe materiale ceramice medievale timpurii.

Groapa 135. (c. 218-219 - 1,35 m) a apărut în zona săpăturilor pentru delimitarea sistemului de fortificare. Groapa a fost săpată într-un strat de pământ de culoare neagră. Dimensiunile erau de 1,20 x 1,30 m, adâncimea fiind doar de 0,30 m. Groapa a fost umplută cu un strat pigmentat cu brun, iar pe fund avea un strat alburiu nisipos. Deasupra gropii stratigrafia nederanjată începe la adâncimea de 1,10 - 1,35 m fiind formată dintr-un strat de cultură (ceramică, oase, mult cărbune și chirpici mărunți), granulos ca aspect. În adâncime stratul se închide la culoare până la 1,55 m când apare un strat vântat-cenușiu (mâlos). Cercetările ulterioare au arătat că stratul mâlos, în care a fost săpată groapa, aparține unuia dintre șanțurile de fortificare umplute cu apă (în șanț s-au găsit numeroase scoici).

Platforma 136. (c. 194-196 B și parte C la -1,95 m, nivel 7a). Aceasta este una dintre cele mai vechi construcții. Ea aparține nivelului 7a. Podeaua locuinței și vatra neamenajată se găseau pe humusul negru de la baza stratului de cultură. Vatra se află în partea de est a construcției. lângă malul râului. În humus, sporadic, s-au găsit fragmente ceramice. Construcția avea o puternică structură lemnoasă, dovadă fiind marea cantitate de cărbune găsite pe podeaua locuinței. Podeaua

era formată dintr-un strat de lipitură pus pe alocuri, poate pentru nivelare. Un număr mare de fragmente ceramice și obiecte au fost găsite pe nivelul de călcare. Incendiul puternic a dus la arderea parțială a podelei. Câteva găuri de stâlp marcau peretele de nord al construcției.

Platforma 137 (c. 198-200 a și C; -1,75 m, nivel 7b) (fig. 2) este o construcție cu cuptor și groapă de cenușă la gură. Aceasta aparține nivelului 7b (1,75 - 1,8 m). Găurile de stâlp din structura ei au fost marcate cu numerele G 61 - G 65 multe având în umplutură materiale ceramice provenind din stratul de cultură de la -1,75 m în jos. Este o construcție din bârne cu o structură din lemn de tipul locuințelor P 24 (LAZAROVICI - KALMAR 1986-1987, p. 18 și urm, fig.1/2).

Groapa 138 (c. 194A, în mal, nivel 7 - 1,65 - 2,05 , sub P.126, nivel 7) se afla în mal, sub lipitura construcției P.126. Foarte probabil ca groapa să aparțină nivelului 7A, locuinței 136.

Groapa 139 (c. 196D) aflată lângă profil este o groapă mai târzie fiind posibil însă să aparțină unor perioade mai recente.

Platforma 140 este o grupare de chirpici aflată în colțul de sud-vest al casei, în caroul 186D. Rostul acestei grupări nu poate fi precizat clar. Chirpiciul se afla peste zidul locuinței 126A. Ea ar putea marca o parte din peretele de sud, dărâmat, al locuinței cu etaj.

Platforma 141 (în c. 184B și C) este o construcție cu vatră de foc în interior având nivelul de călcare între -1,65 -1,75 m. Prima lipitură a vetrei se afla la -1,70 m. Construcția a fost doar parțial cercetată. Înălțimea vetrelor refăcute ajunge la -1,32 m. Vatra a fost refăcută de 4 ori. Câteva găuri de stâlp marchează o structură masivă din lemn a căror adâncime coboară până la 2,6 - 2,8 m. În colțul de sud-est al vetrei a fost descoperită o mică gropiță în care au fost găsite mai multe piese de obsidian. Depunerea acestora în groapă este semnificativă, fiind probabil o depunere cu caracter de ofrandă.

Groapa 142 (în c. 1895C) a fost semnalată la adâncimea de 1,90 m.

Groapa 143 (în c. 188D) în marginea casetei, în profil, aparținea nivelului 7b. După toate probabilitățile groapa este anterioară ridicării construcției cu etaj, în partea superioară a acesteia se afla un nivel albiat, provenit de la tasarea pământului, petrecută după distrugerea locuinței cu etaj. Groapa taie o alta mai veche (G 144).

Groapa 144 (în c. 188C și D) a fost săpată cândva, anterior nivelului 7b. Umplutura sa, formată din pământ galben și negru, arată o săpare și astupare imediată a gropii. Groapa este tăiată de cea de sus și în ea s-au adâncit stâlpii locuinței cu etaj (P 126A). Diametrul gropii este de cca 1,8 - 2 m, adâncimea de - 1,4 m.

Groapa 145 (c. 190B în mal, -1,90 - 2 m, niv. 7) a fost sesizată la gura unui mic cuptor din colțul locuinței, aflat în spatele cuptorului mare cu vatră dublă. Groapa avea lățimea de 1,2 m și adâncimea de cca 1,30 m.

Complex ? 146 (c. 88C, -2,05 m începe în niv. 6 - 1,60 în jos).

Groapa 152 a fost sesizată după prepararea locuinței 136. Groapa era acoperită de un strat subțire, negru-brun care se depusese la incendierea locuinței. Rezultă că aceasta fusese astupată anterior momentului dărâmării locuinței, datând deci din vremea funcționării, construirii sau anterioară locuinței.

Groapa 153 a fost sesizată după îndepărtarea unui strat de lipitură al podelei locuinței 136 aflându-se în zona centrală a ei. Nu știm precis care a fost destinația ei și momentul din vremea construirii locuinței sau anterioară ei.

Groapa 153 (c. 192/194 C/D, -2,05, niv. 7a, în P 136) vezi P 136.

Groapa 152 (c. 194B parțial din C, în P 136) vezi mai sus P 136.

MATERIAUL ARHEOLOGIC. EPOCA MEDIEVALĂ.

În caroul 184c, la 0,35 m a fost descoperită o vatră de foc aparținând unei construcții medievale. Suprafețele restrânse și desfășurarea săpăturilor în mai multe campanii nu a permis identificarea prea multor date despre această construcție. După toate datele ea a fost în genul celei cercetate în campania precedentă. Între materialele din zona ei și din vecinătate, din strat, sunt de semnalat două cuțite (fig. 9/1, 9). Cuțitul scurt este caracteristic perioadei medievale timpurii, pe când

cel lung ni se pare mai târziu. Alte piese de fier sunt cuie și scoabe (fig 9/2-3), cuie pentru grinzi (fig. 9/4,6), o cataramă de fier (fig. 9/7) și două plăci de metal (fig 9/5,8).

MATERIALELE NEOLITICE

UNELTELE.

Dintre unelte descoperite reține atenția în mod deosebit o piesă de cupru cu o patină verzui închis (foarte probabil cu arsen în conținut). Piesa a fost găsită în profilul vestic, în vecinătatea locuinței 126A. Piesa nu a fost ascuțită încât nu poate fi considerată sulă ci, pare mai de grabă, o piesă în lucru.

Din seria uneltelor șlefuite amintim lame cu secțiunea triunghiulară (fig. 10/1-3) sau trapezoidală (fig. 10/4-5), gratoare, (fig. 10/6-10), răzuitoare înalte (fig. 10/11), răzuitoare pe lame (fig. 16-19).

Unelte șlefuite constau din topoare plate (fig. 11/1,5 ; 14), înalte (fig. 11/4, 6-8, 10-12), late (fig 11/11) sau îngustate (fig. 11/8), cu forma corpului dreptunghiulară (fig. 11/6-8, 10-11), trapezoidală (fig. 11/2), pietre prelucrate (fig. 11/9), zdrobitoare (fig. 11/13).

Unelte din os sunt deosebit de bogate având o mare varietate de tipuri și forme. Acele și străpungătoarele sunt cele mai frecvente fiind lucrate din pereți de oase mari sau din oase de păsări sau animale mici (oi, capre). Cele plate serveau la confecționarea îmbrăcăminții sau decorarea ceramicii (fig. 12/1, 5-7, 24-38), cele înguste și groase erau folosite ca sule sau pumnale (fig.12/3-4, 8-9) ca vârfuri de săgeți (fig. 12/7, 10-15) sau ca ace (fig. 12/16). Tot din pereți de oase mari se confecționează spatulele pentru lustruirea și decorarea ceramicii (fig.12/17, 19-23, 37-38). Mai rare sunt ferăstraiele (fig. 12/18) sau unele spatule ori străpungătoare cu perforare pentru a fi purtate la brâu sau la gât, ca podoabe (fig. 13/1, 3, 5). Din pereți de oase mari au fost confecționate vârfuri de harpune folosite la pescuit sau vânatoare (fig. 13/2, 4). O serie de oase mari au urmele unor lustruiri sau neteziri având diverse întrebuințări (fig. 13/7, 11, 14).

Din coarne sau oase mari sunt confecționate și alte obiecte cum sunt:

manșoane pentru topoare (fig. 14/7), plantatoare, dălți (fig. 14/3), un căuc sau polonic (fig. 14/5), omoplați de vite mari sau cerb, ascuțiți, folosiți la răzuirea pieilor, îndepărtarea coajei de pe copaci sau la plivit (fig. 14/6). Unele oase au muchii tăioase obținute prin spargere sau șlefuire având diferite întrebuințări (fig. 14/1).

CERAMICA.

FORMELE. Dintre formele mai deosebite reținem atenția cu două fragmente ceramice cu perforații (fig. 15/7-8). Primul dintre ele are pe creștet o gaură fiind socotită ca " afumătoare " sau sunt folosite pentru protejarea focului din altărașe sau lămpi.

În diferite locuri au fost descoperite vâscioare miniaturale (fig. 16/1-8, 13-17). Acestea reprezintă, cum adesea se afirma, jucării de-ale copiilor, unele făcute de ei, probabil, în procesul imitării sau învățării meșteșugului de olar.

ORNAMENTELE. Bogăția ornamentației incizate, în zona cercetată, se încadrează în proporțiile prezentate adesea (LAZAROVICI 1979, XVI-XIX, XXI; KALMAR - CORBU 1990, fig. 10; KALMAR 1992). Până acum s-a insistat mai puțin asupra decorurilor compuse din pliseuri, incizii lustruite sau caneluri. De regulă acestea apar pe o ceramică cenușie, lustruită, cu flecuri, bine arsă. În general, între pliseurile din nivelele 6 și 7 nu sunt mari diferențe în tehnică și stil. Ornamentele constau din dispunerea lor în partea superioară a vasului (pe oale sau străchini) oblic, în câpriori, în "V" -uri, fiind mai fine sau mai adânci (fig. 7/2).

PLASTICA.

Idolii descoperiți sunt de formă cilindrică, fața este acoperită de o mască triunghiulară (fig. 15/1, 4-5), orientată în sus (fig. 15/1, 4-5), uneori brațele sunt abia schițate printr-o mică proeminență (fig. 15/1-2). Ochii sunt redați prin tăieturi orizontale (fig. 15/1-3, 5) sau triunghiuri (fig. 15/4). Într-o situație idolul purta o mască pentagonală (fig. 15/2). Corpul idolilor, în trei din cele 6 cazuri, este decorat cu benzi sau incizii în formă de "V" (fig. 15/2) fiind dispuse pe gât și piept.

În unele cazuri se încrucișează în spate în forma unei benzi în cruce (fig. 15/6).

O piesă mai deosebită este un idol cilindric ce are o perforație care îi străbate corpul din creștet pînă la bază (fig. 15/4), făcând parte din seria idolilor perforați (LAZAROVICI 1979, P, 95, FIG. 8). Masca acestuia are unele particularități: nasul este incizat, iar ochii sunt redați prin triunghiuri.

Un alt idol, de asemenea o piesă rară, are pe creștet două coarne sugerând o mască cu cap de animal (fig. 15/3). Pe piept are o bandă din trei linii în formă de "M", iar pe spate un romb. Idoli cu asemenea urechi sunt cunoscuți la Zorlențu Mare în nivel Vinča B1, la Vinča din nivel Vinča B1 în C, la Turdaș în orizonturi Vinča B2-C, la Potporani, Bucovăț și altele (LAZAROVICI 1979, p. 92, tip If, n, 164). De la Parța se cunosc și alte exemplare (LAZAROVICI 1971, 21, IX/2).

Vasele capac și vasele cu față umană sunt reprezentate prin trei exemplare:

- un gât de amforă aflată în zidul de est al locuinței cu etaj (P 126/A; fig. 16/9). Piesa are sub nas incizată o bandă în formă de "W". Deasupra frunții are o bandă din trei incizii, iar fața este mărginită tot de o bandă incizată;
- un capac cu creștetul rotund (fig. 16/10);
- un capac cu coarne (fig. 16/11).

Tot în cadrul plasticii amintim fragmentele a două mese-altar. Una este rotundă, plată (fig. 16/16), alta, ceva mai mare, are marginile ridicate (fig. 16/20).

OBIECTELE ȘI PODOABELE. Dintre obiectele de os amintim un astragal perforat servind ca fluier (fig. 14/2). O piesă mai deosebită este un cârlig de undiță (fig. 13/10), lucrat din peretele unui os plat, cu creștături pe coadă, servind la o bună fixare a sforii.

O greutate de război sau răsuca (fig. 16/17 a-b) are un decor punctat și incizii dispuse în "parchet". Un alt exemplar are un decor similar (fig. 16/18).

Din lut au fost confecționate, pe lângă gama obișnuită de piese, greutatea de plasă sau război de țesut, de formă conică. Este foarte greu de precizat funcționalitatea lor, în afara unor situații din care să reiasă aceasta. O greutate de plasă este perforată asimetric având partea superioară mai scurtă (fig. 13/17). Piesa amintește, ca formă, de idolii din prundiș (Pebbel Idols: pentru problemă vezi LAZAROVICI 1979, 33, 78, 102, 223, pl. IV/E, 3-6, XXIII/E, vezi acolo și bibl.), considerați de unii colegi, pe bună dreptate, ca greutatea pentru plasa de pescuit (ROMAN-BORONEANȚ 1974, I/2, p.126). În același timp, unele piese realizate din pereți de vase redau un tors (în aceeași stațiune: la Ostrovu Golu, LAZAROVICI 1969, 19, 10/12; 1979, X/A 18), arată neîndoiește că este vorba de un idol stilizat. De altfel din bibliografia sus citată rezultă că sunt și piese din os sau scoici de aceeași formă care serveau ca idoli.

PODOABELE. Din cochilia scoicii spondylus gaederopus au fost confecționate brățări (fig. 13/15-16).

Din pereții de vase, unele cu perforații, au fost confecționate pandantive (fig. 15/13, 15) sau discuri pentru capete de fus (fig. 15/10; GUMĂ, N. 1977, pl. II). Alte fragmente ceramice perforate provin de la vase cu perforații spre bază (fig. 15/22-23) sau în zona buzei (fig. 15/12, 16, 21), servind fie la fixarea, fie la transportul vaselor - sau alte diferite funcționalități.

SISTEMUL DE FORTIFICAȚII

Cercetările au precizat existența unui sistem de fortificații presupus încă în urmă cu câțiva ani (LAZAROVICI 1990. 96, 4/4). În umplutura șanțului s-au găsit puține materiale arheologice. Demn de remarcat este existența unor bile de praștie de mari dimensiuni înfipte în zona dintre cele două șanțuri. Felul cum au fost descoperite bilele ne permite să ne gândim că acestea au picat într-o vreme în care șanțurile erau pline cu apă și s-au putut astfel afunda în lutul moale, altfel, în mod normal s-ar fi rostogolit în șanț. În stratigrafia șanțului se constată unele etape de refaceri. Ele trebuiesc însă controlate, verificate pentru ca unele situații singulare să nu fie generalizate eronat.

În umplutura șanțului constatăm depunerea unor lentile de lut galben cu vine negre ceea ce presupune o astupare a șanțului cu pământ tot din șanț. Acestea ar sugera poate pante mai înclinate ale șanțului și o depunere a pământului rezultat din reparațiile șanțului pe icul dintre șanțuri și cel de la baza palisadei.

Sistemul de fortificație constă dintr-un sistem de garduri de stâlpi înfiți în pământ la distanța de 40-60 m, la o adâncime de 50 -70 cm, care formau scheletul gardului. Două sau trei rânduri de bârne laterale în interior asigurau soliditate construcției și fixarea unor contra-stâlpi în interior, mențiți a da siguranță, a asigura palisada. Palisada dinspre interiorul construcției a fost învelită cu lut încât inițial părea un zid de lut. Acest strat protector ferea palisada de incendii sau de transmiterea lor în stațiune sau de la stațiune spre sistemul de fortificații. Din marginea palisadei porneau cele două șanțuri cu profil "W" și alte șanțuri nepreparate. Șanțul mare, din exterior, era mai adânc și mai larg. În interiorul fortificației exista o porțiune fără construcții, lată de cca 10-20 m. Nu putem preciza cum arătau punctele de trecere fiind posibile poduri peste șanțuri sau alte sisteme de apărare.

Analogiile cu fortificația de la Iclod ne permit, într-o oarecare măsură, reconstituirea celei de la Parța. Șanțuri duble sunt cunoscute și în alte părți la Altheim, Bylany, Kunzing, Suceveni, s.a (MULLER-KARPE 1974, 470B; BECKER-BRASCH-HODGSON 80; PETRASCH 1986, p. 231, fig. 3) dar mai multe nu prea sunt cunoscute. Palisade duble, triple sau mai multe sunt cunoscute și în alte stațiuni (Tagung Befestigte 1990, p.73, fig. 14/4; 75, 126, 198, 221-223, 376, 378). Cel mai apropiat sistem de palisade este cel de la Quenstedt cu 5 palisade (SCHROTER 1990, 268, Abb. 1), dar nicăieri nu cunoaștem un sistem ca cel de la Parța.

DESCOPERIRILE MEDIEVALE. Materialul arheologic medieval, în special ceramica descoperită lângă vatră și în vecinătatea locuinței, este destul de bogată dar cu o mică varietate de materiale. Ceramica este lucrată la roată dintr-o pastă densă. Decorul constă din incizii paralele rare sau ceva mai dese. După factură și decor poate fi încadrată în descoperirile din sec. al XIII-XIV-lea, ca și cea

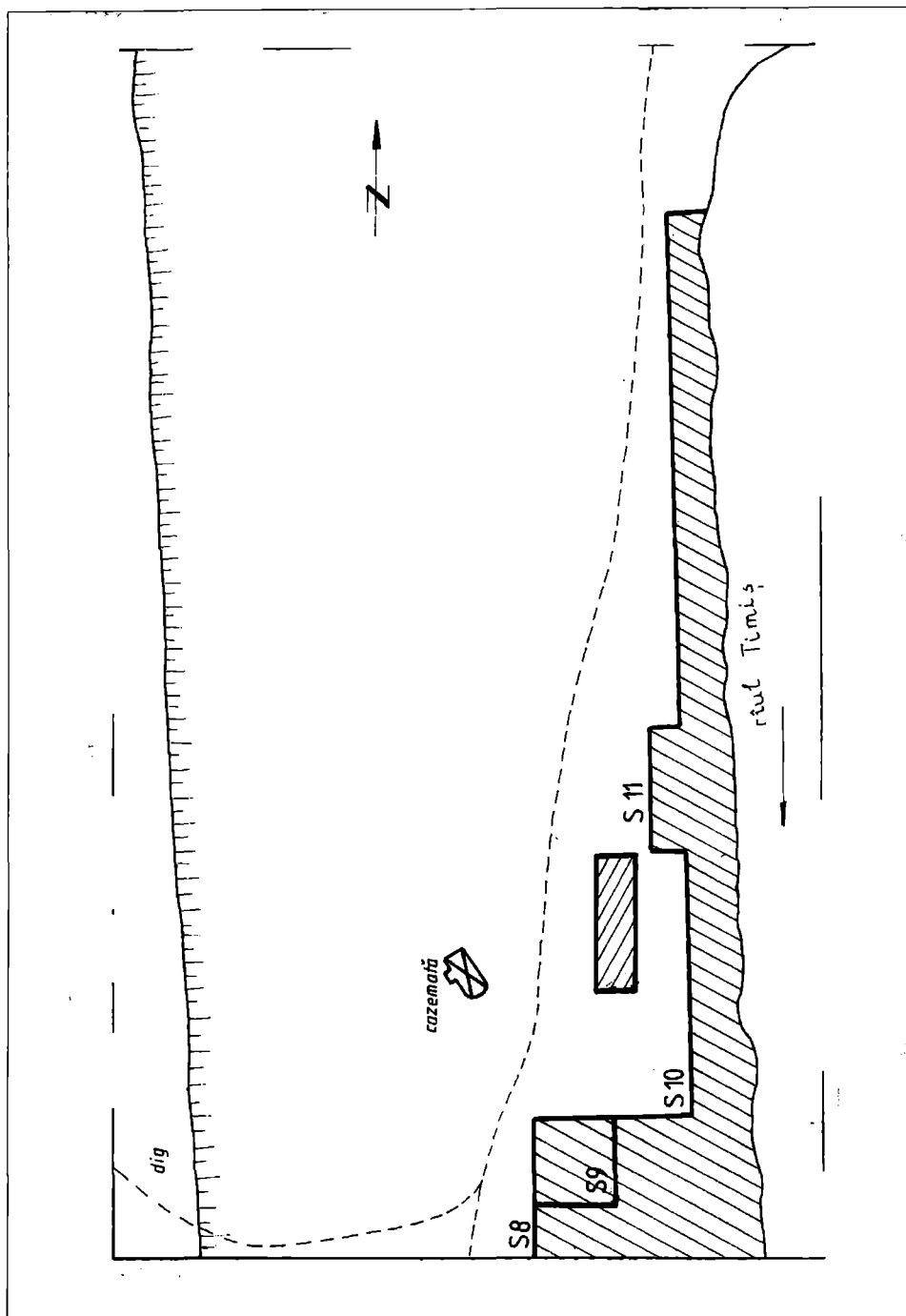

Fig. 1 Parța-Tell 1, plan general.

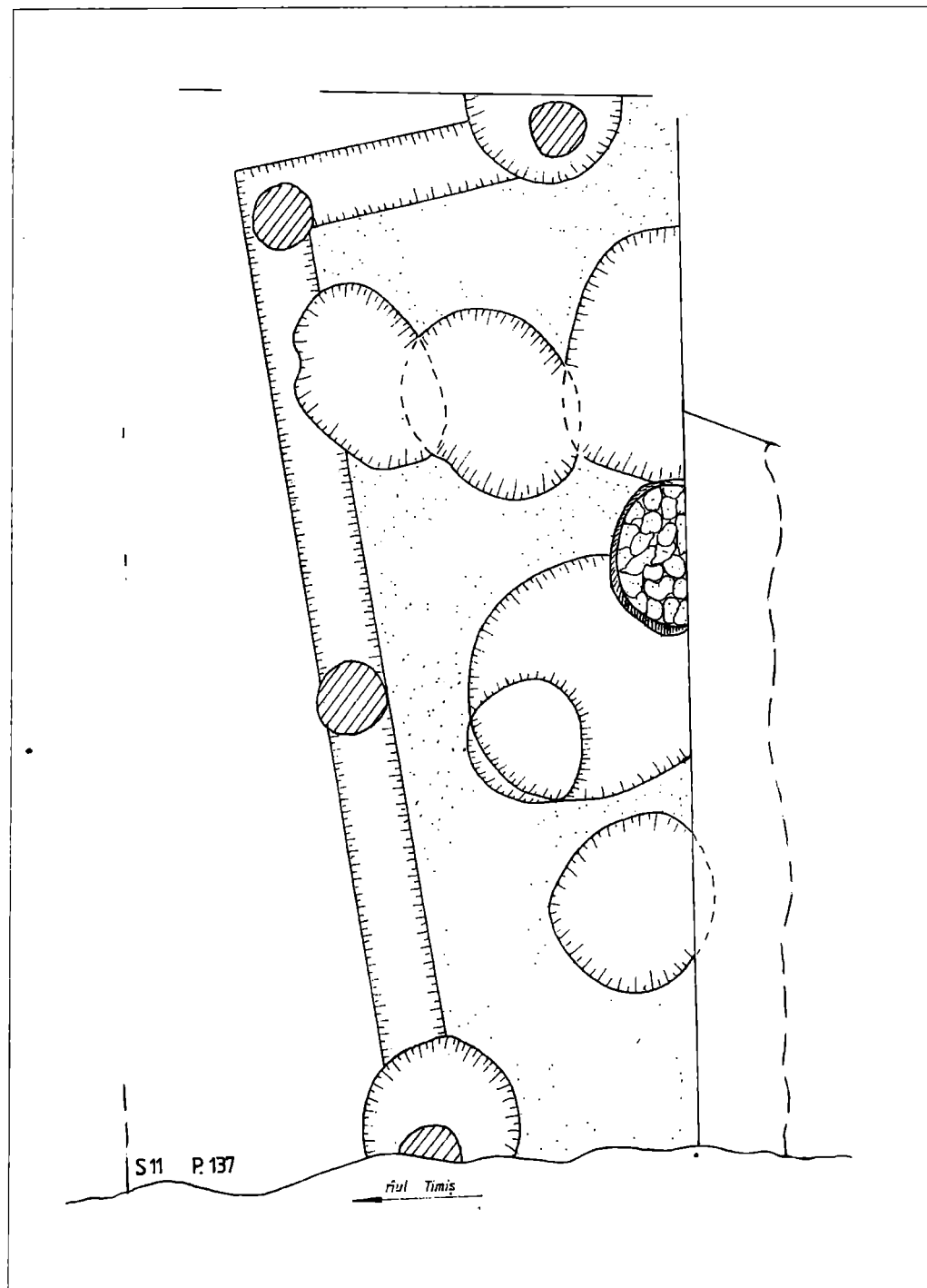

Fig. 2 Parța, secțiunea S11, complexul P137.

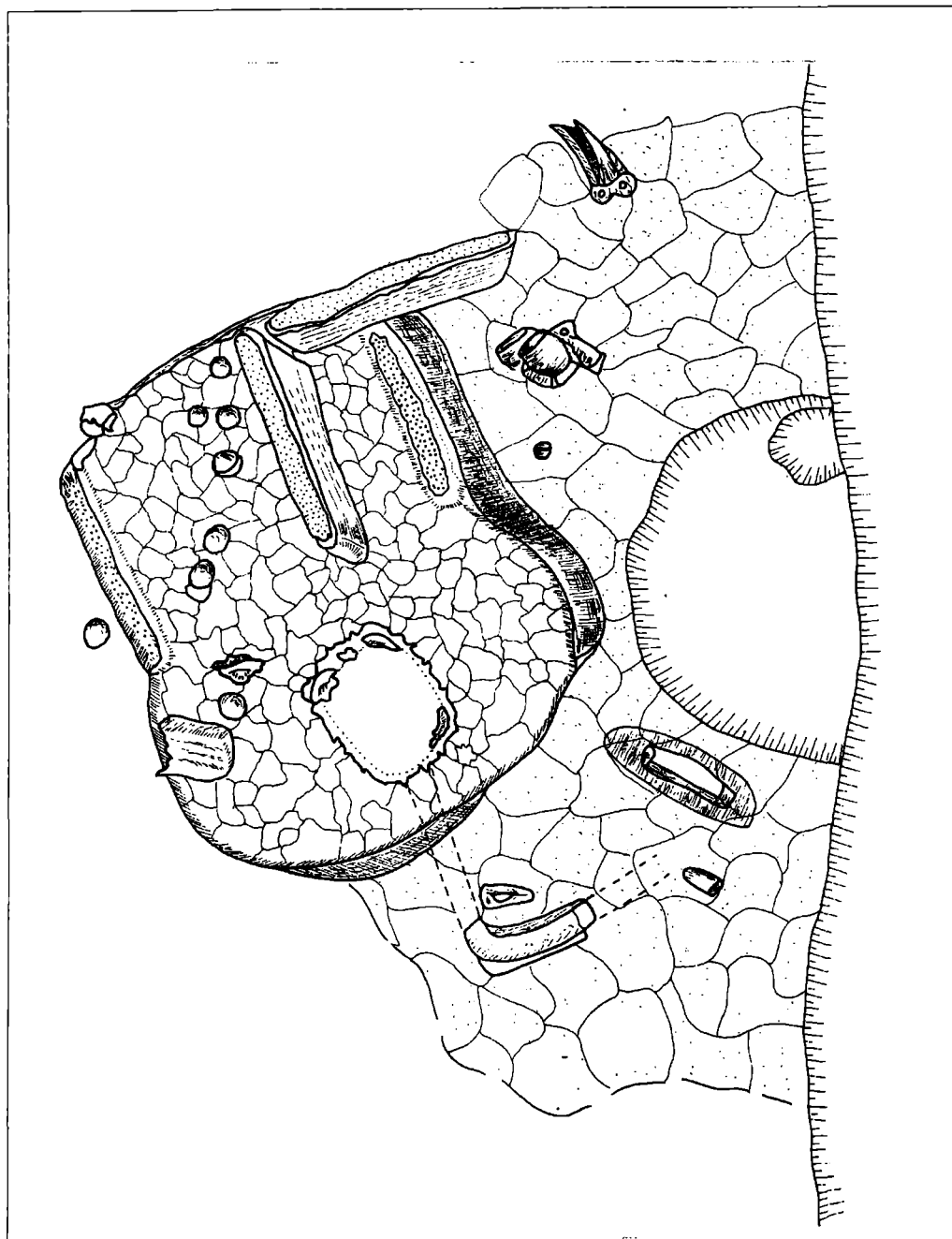

Fig. 3 Parța, altarul casnic din P136.

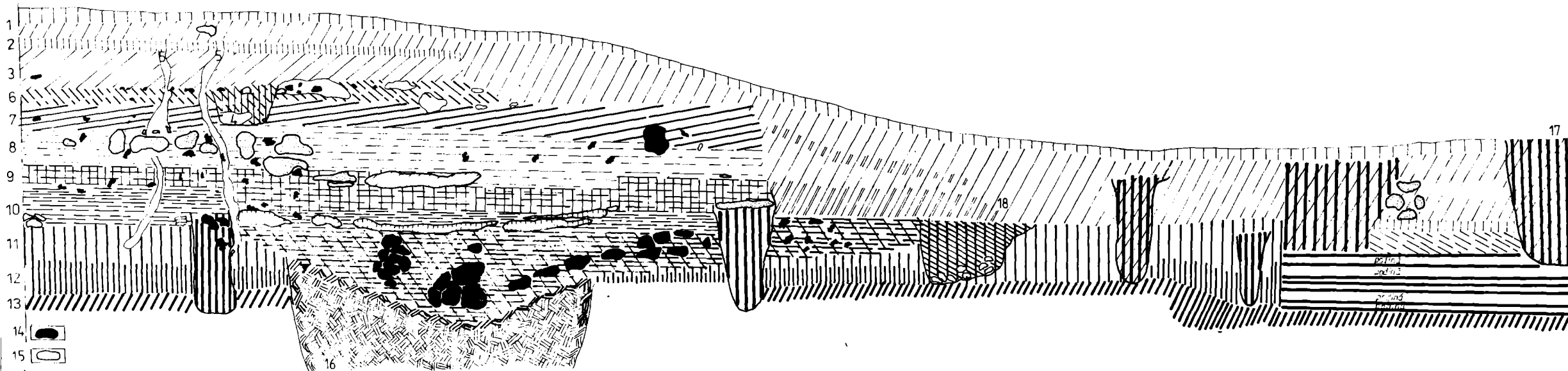

Fig. 4 Parța. secțiunea S22, profilul vestic;
 legenda; 1-humus negru-brun, recent; 2-negru, granulos, medieval; 3-brun, tente
 cenușii, granulos; 4-brun, groapă; 5-galerii de cârțițe; 6-brun, cenușos; 7-brun-
 gălbui, lutos, cultura Banatului III

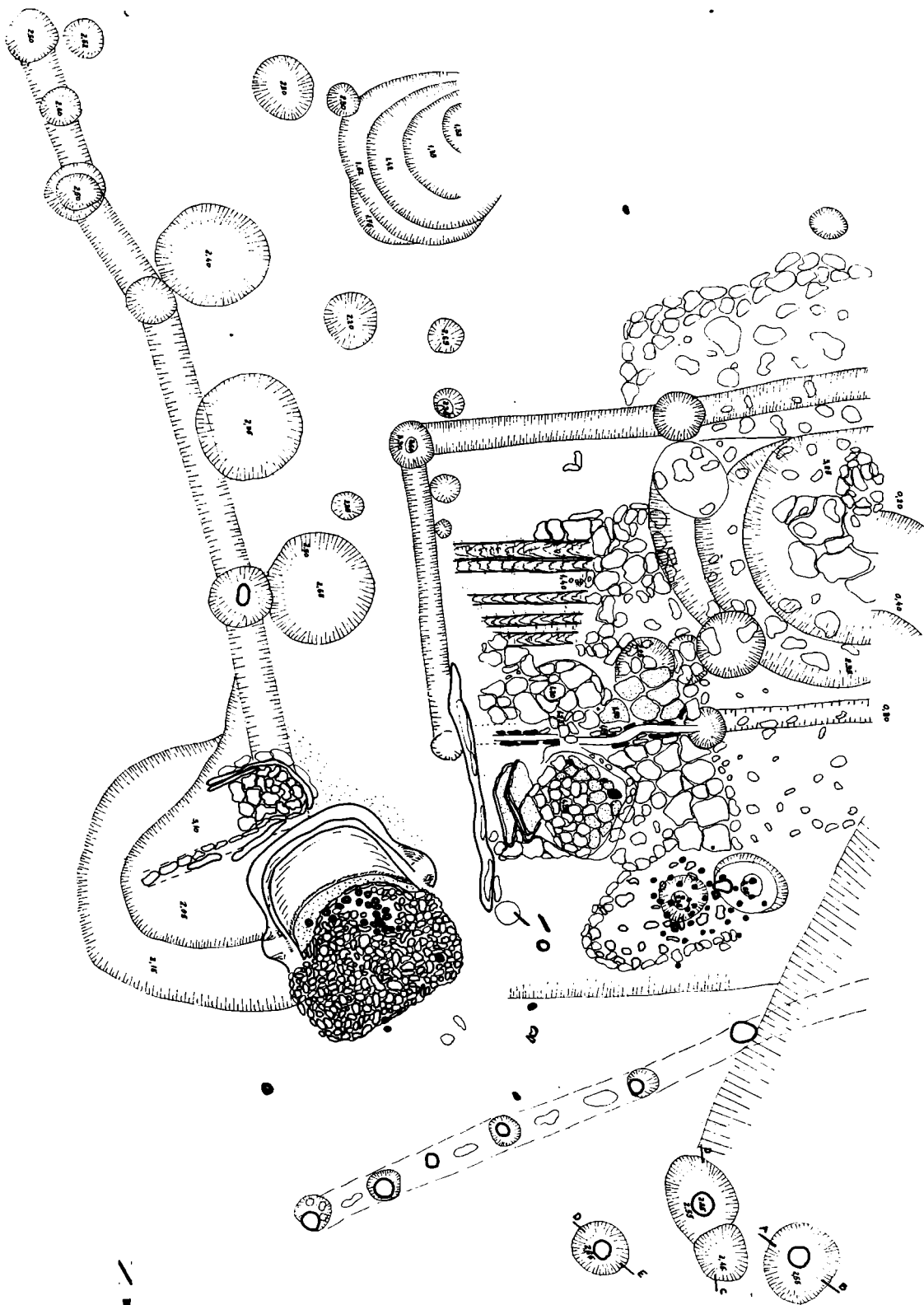

Fig. 5 Parța, S11, zona locuințelor P126 și P126A.

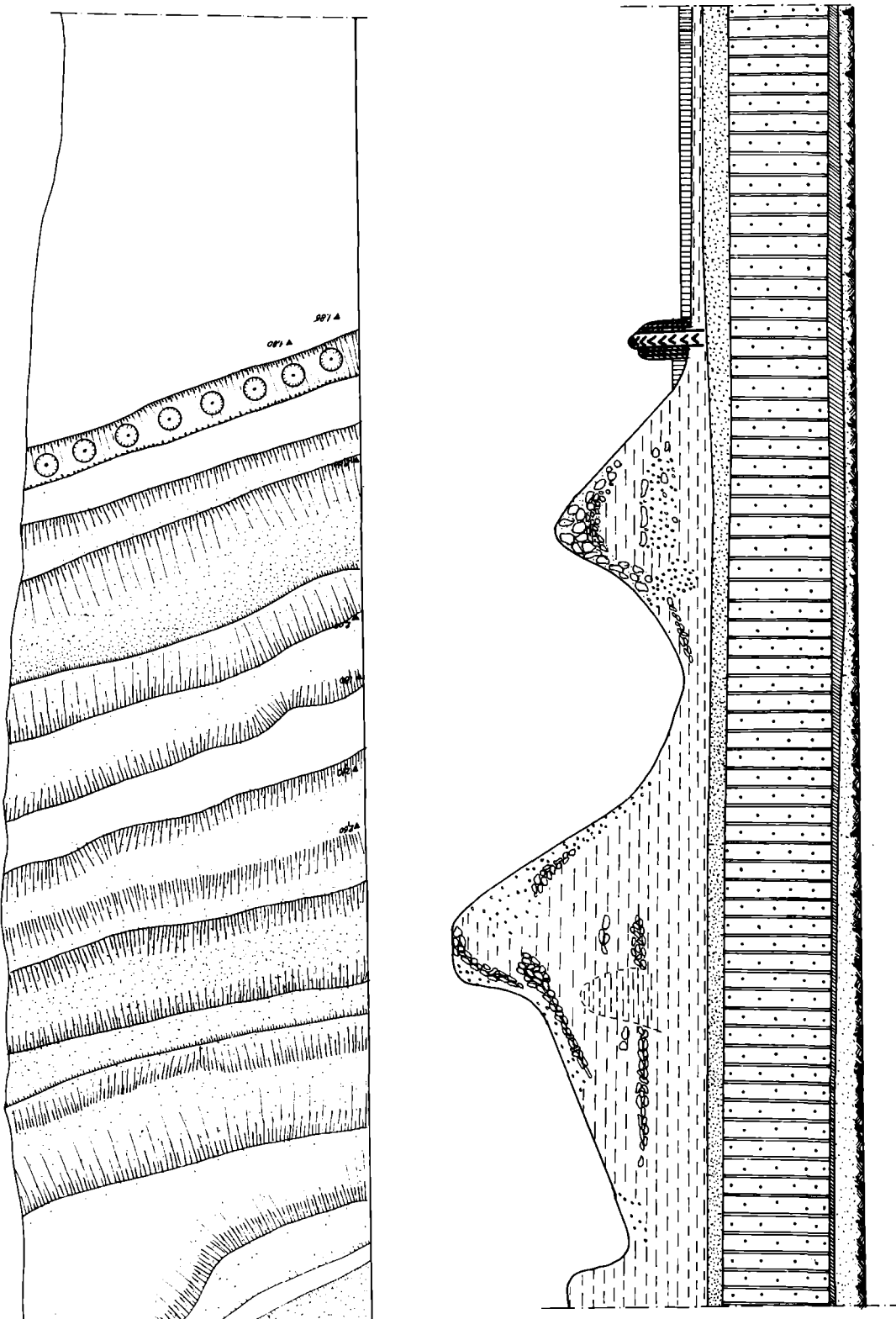

Fig. 6 Parța S12, planul și profilul vestic de la palisada 1 și șanțurile 3-4 de la sistemul de fortificație din nordul așezării.

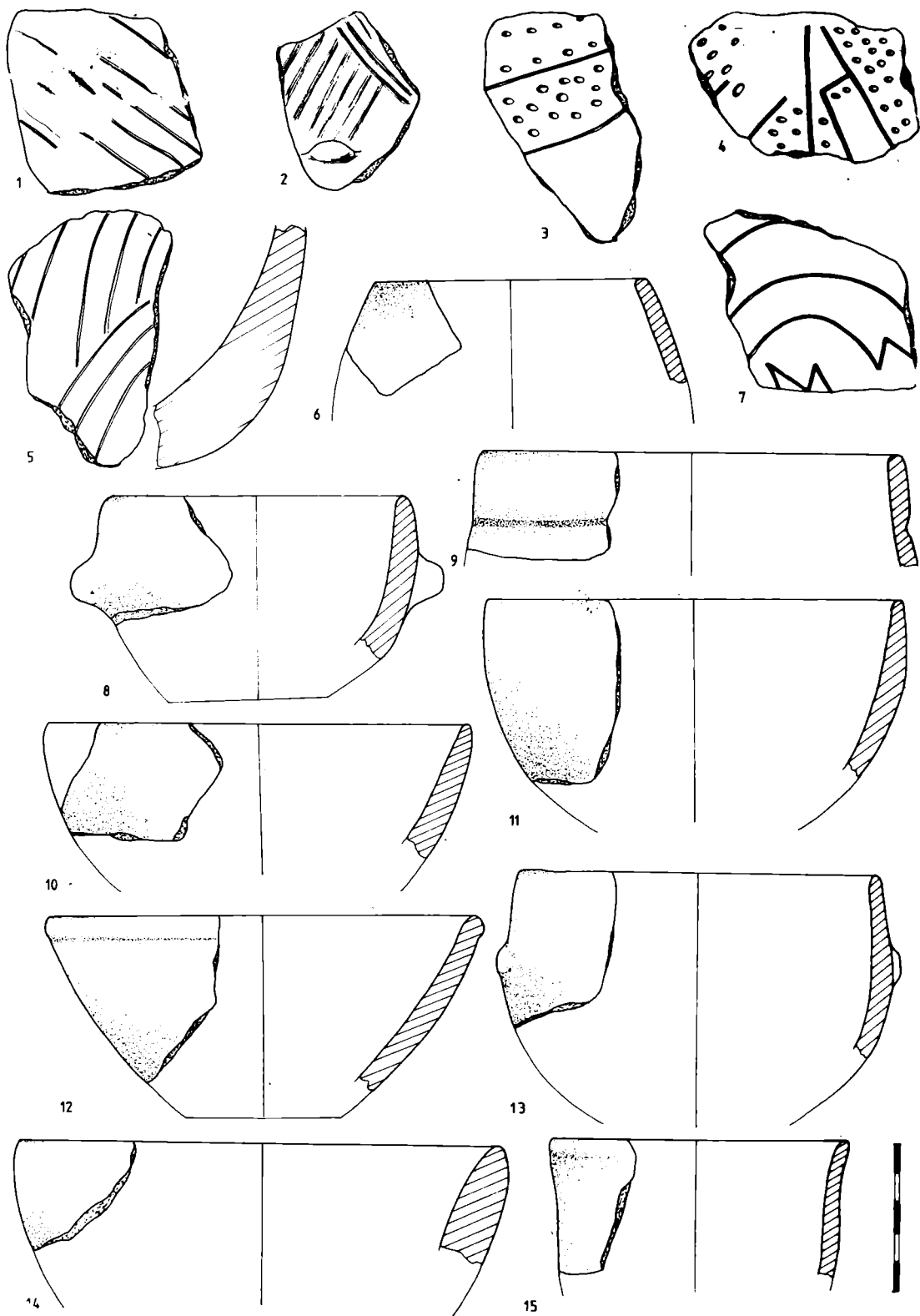

Fig. 7 Parța, cultura Banatului, ceramica din șanțuri.

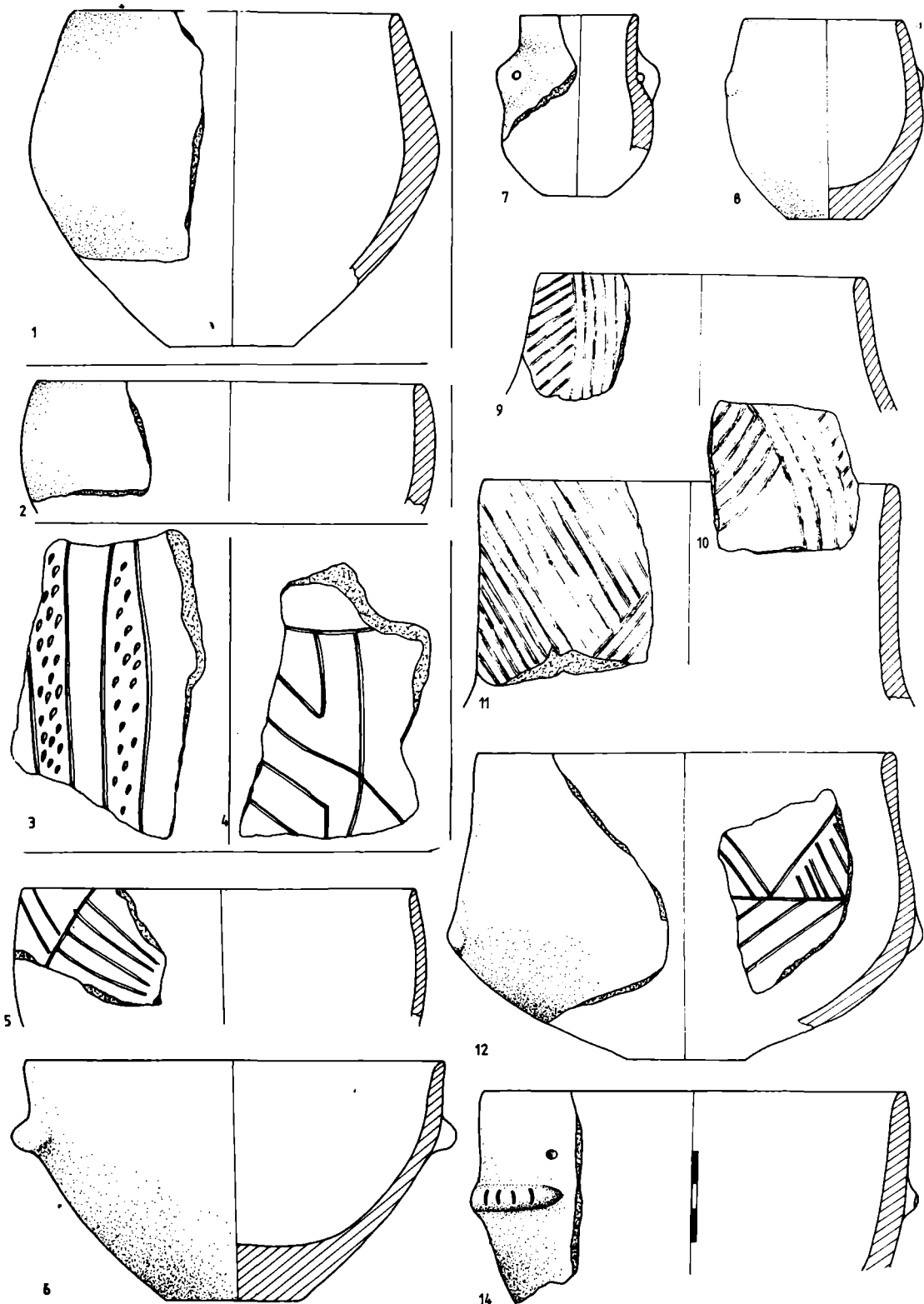

Fig. 8 Pața, ceramica din complexe; 1-gr. 140; 2-gr. din P137; 3-gr. 145; 4-gr. 146; 5-14-P126.

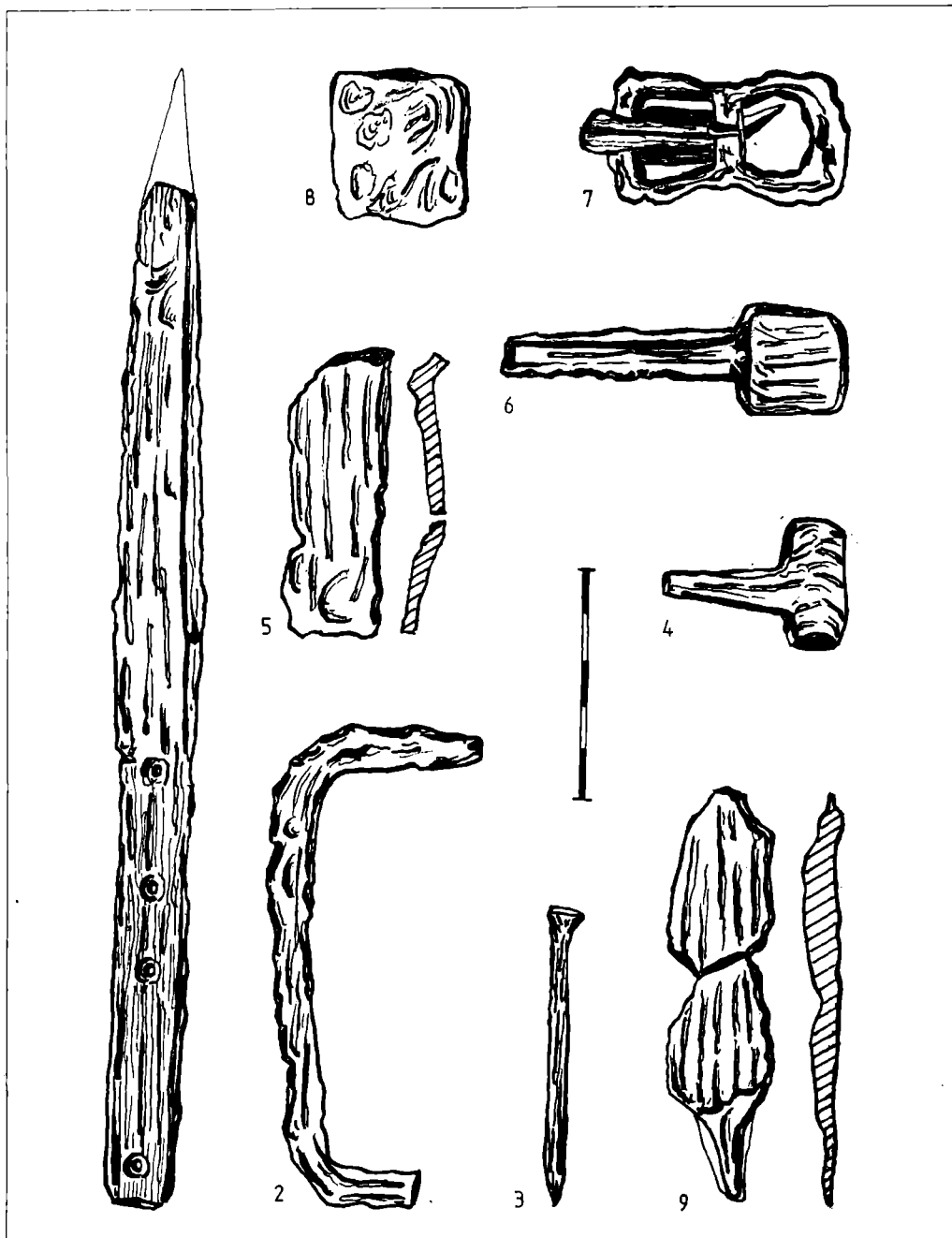

Fig. 9 Pața, obiecte de metal din epoca medievală.

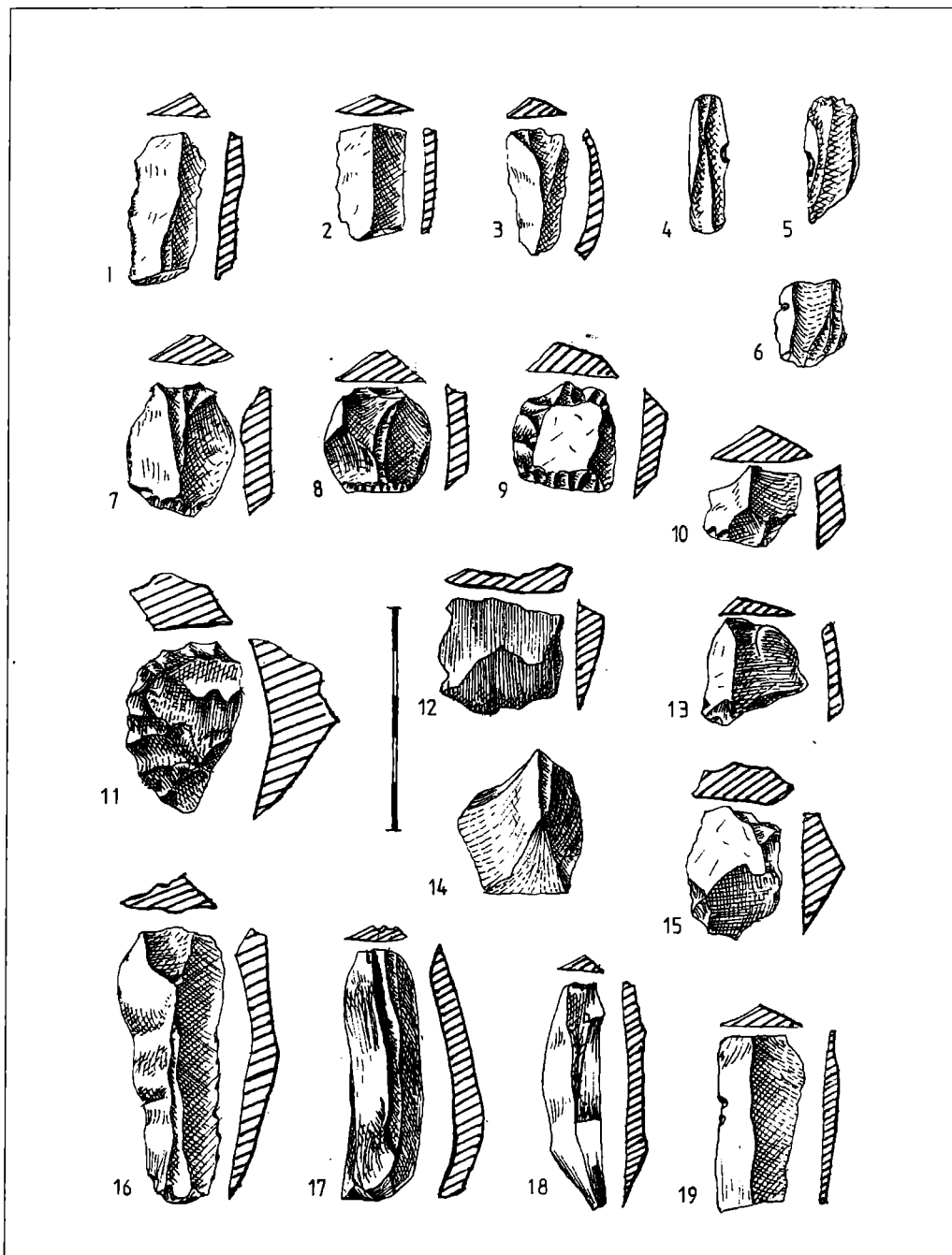

Fig. 10 Parța, cultura Banatului, unelte de piatră cioplite.

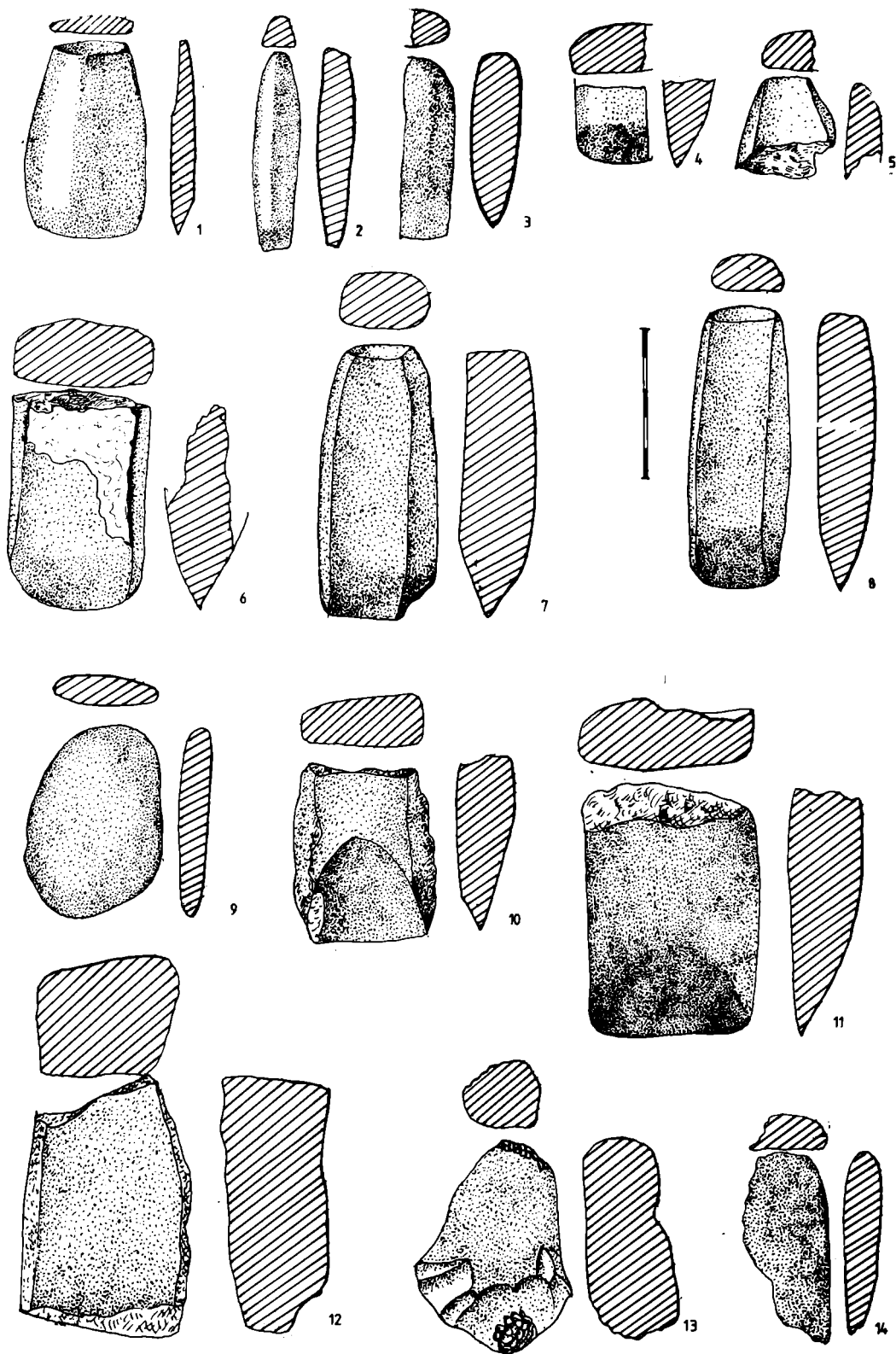

Fig. 11 Parța, cultura Banatului, unelte de piatră șlefuite.

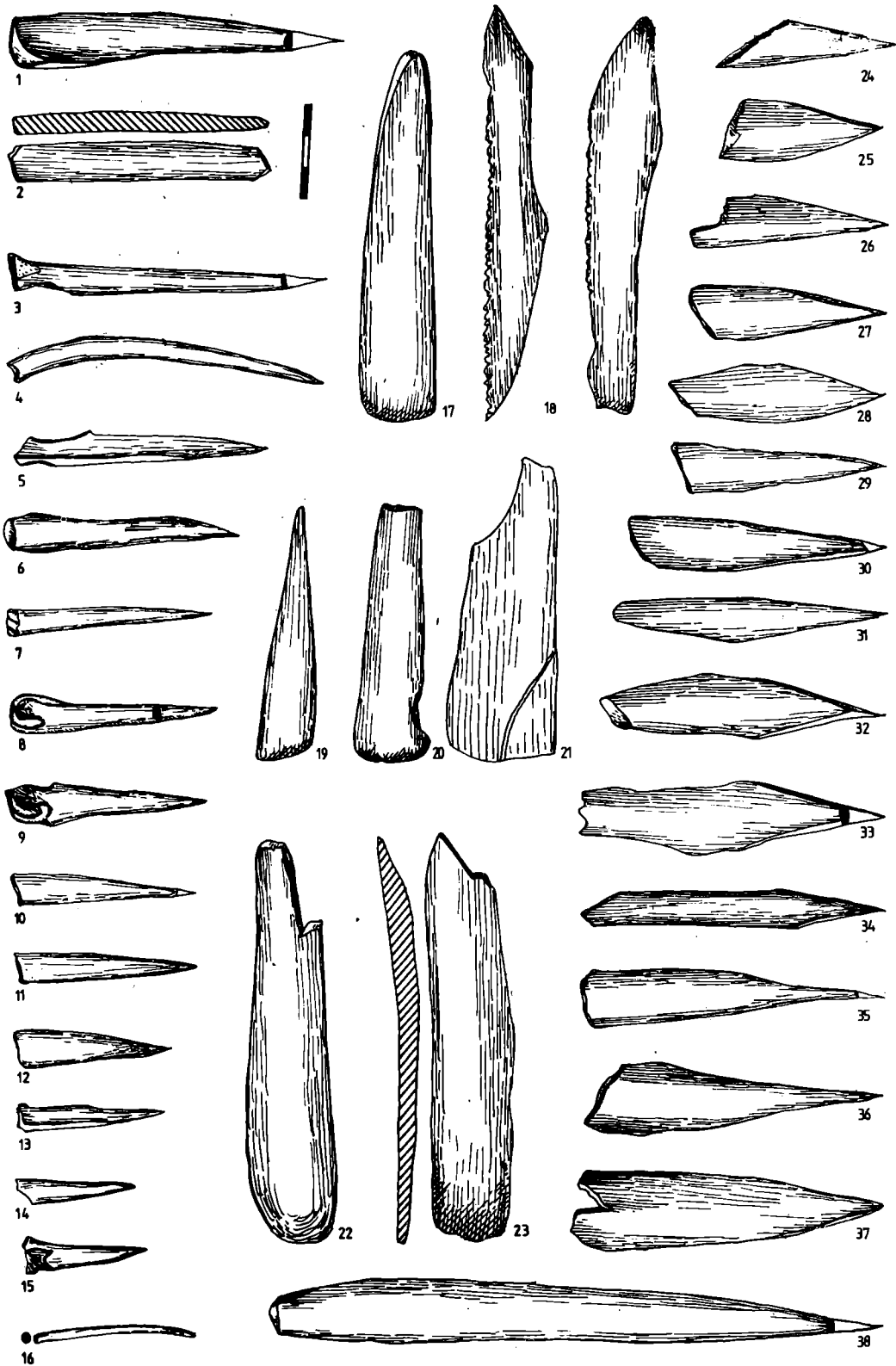

Fig. 12 Parța, cultura Banatului, unelte din os.

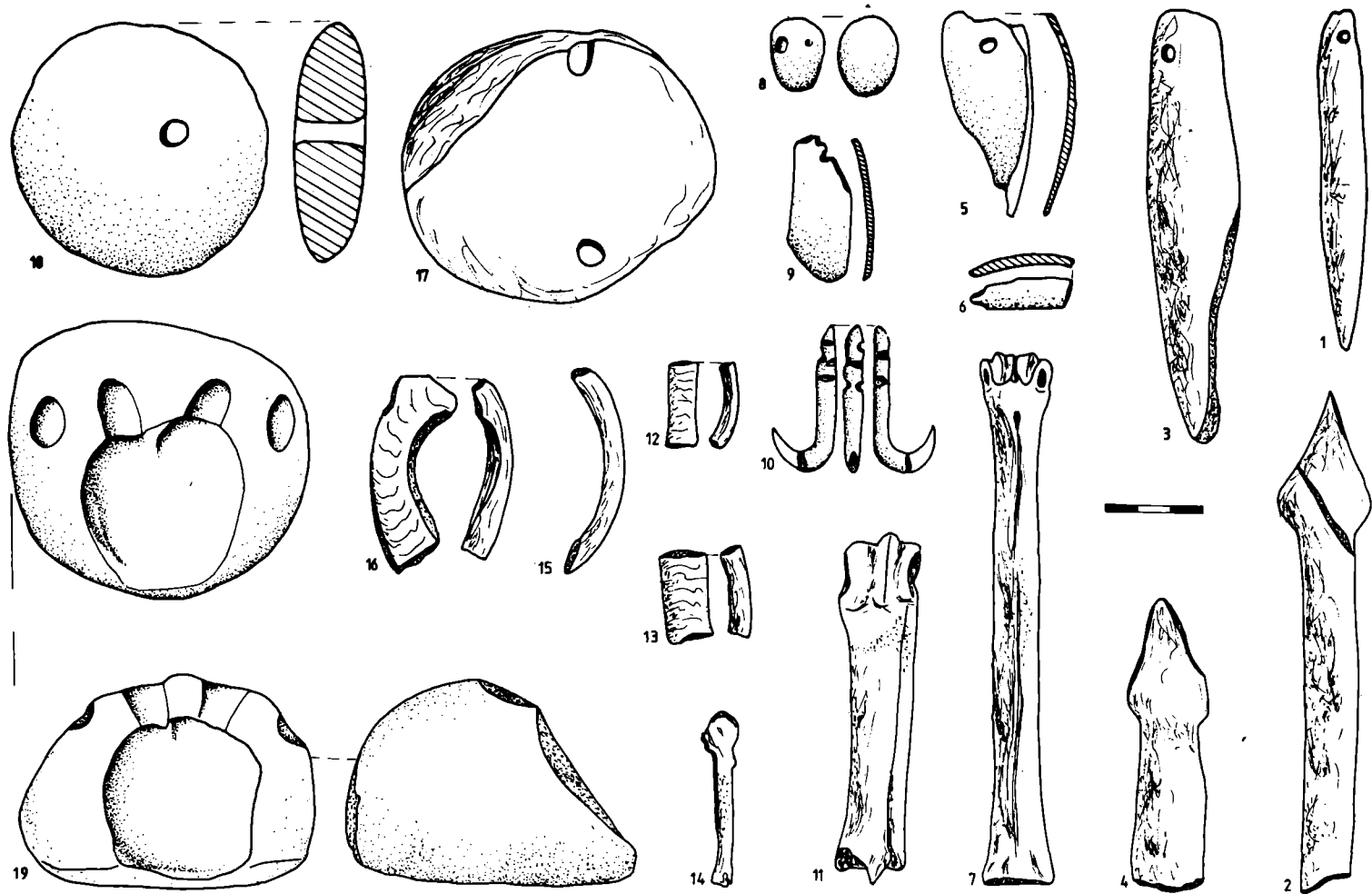

Fig. 13 Parța, cultura Banatului, 1-11, 14 obiecte din os; 12-13, 15-17 podoabe din spongylus; 18-19 obiecte din ceramică.

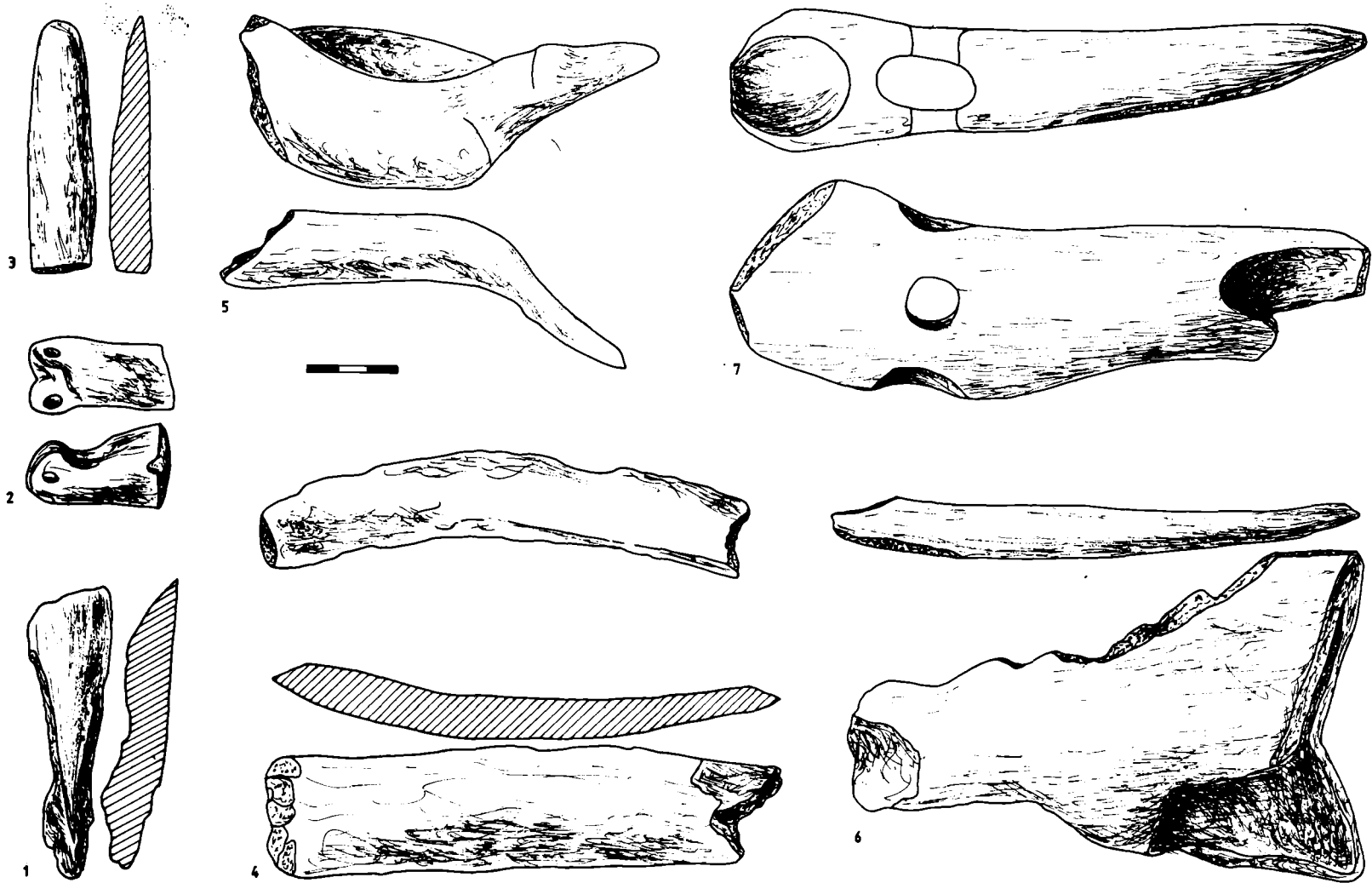

Fig. 14 Parța, cultura Banatului, obiecte din os și corn 5-căuc; 7-săpăligă.

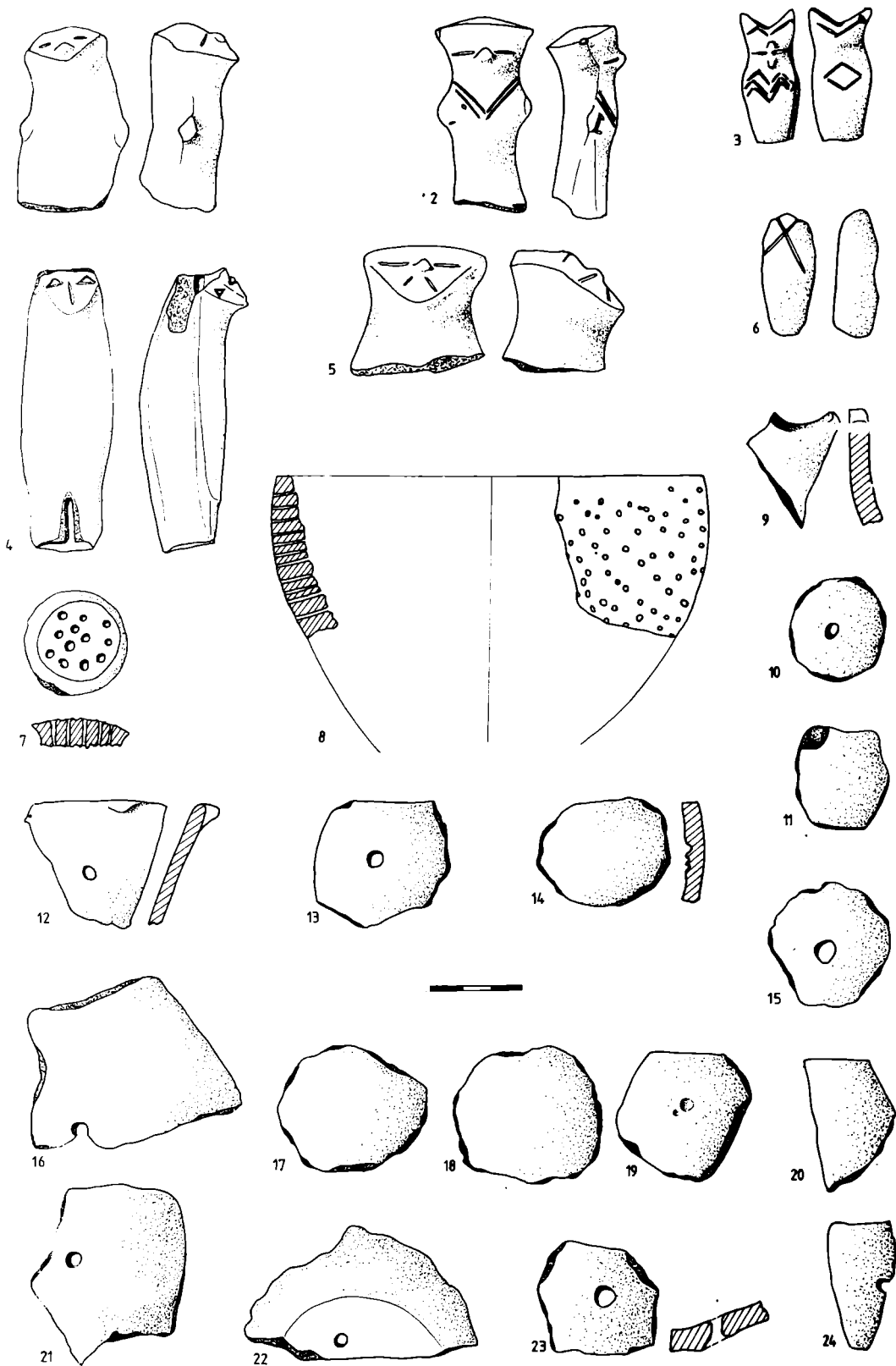

Fig. 15 Parța, cultura Banatului, 1-6 idoli; 7-8 stecurătoare; 9-24 jetoane.

Fig. 16 Parța, cultura Banatului, obiecte din ceramică; 9 vas antropomorf; 10-11 capace antropomorfe; 16, 19 altare; 17 greutate de plasă decorată în registre.

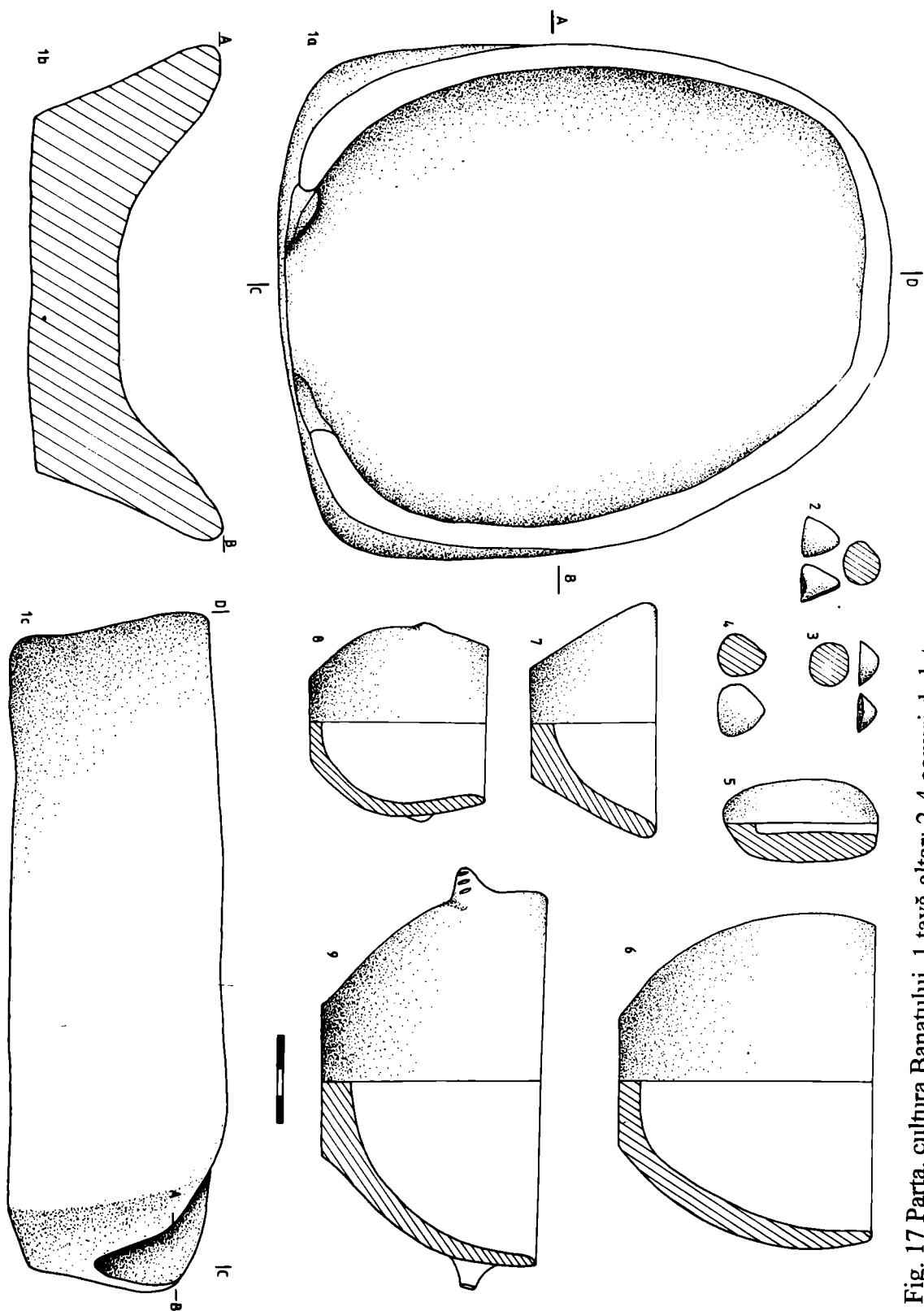

Fig. 17 Parța, cultura Banatului, 1 tavă-altar; 2-4 conuri de lut.

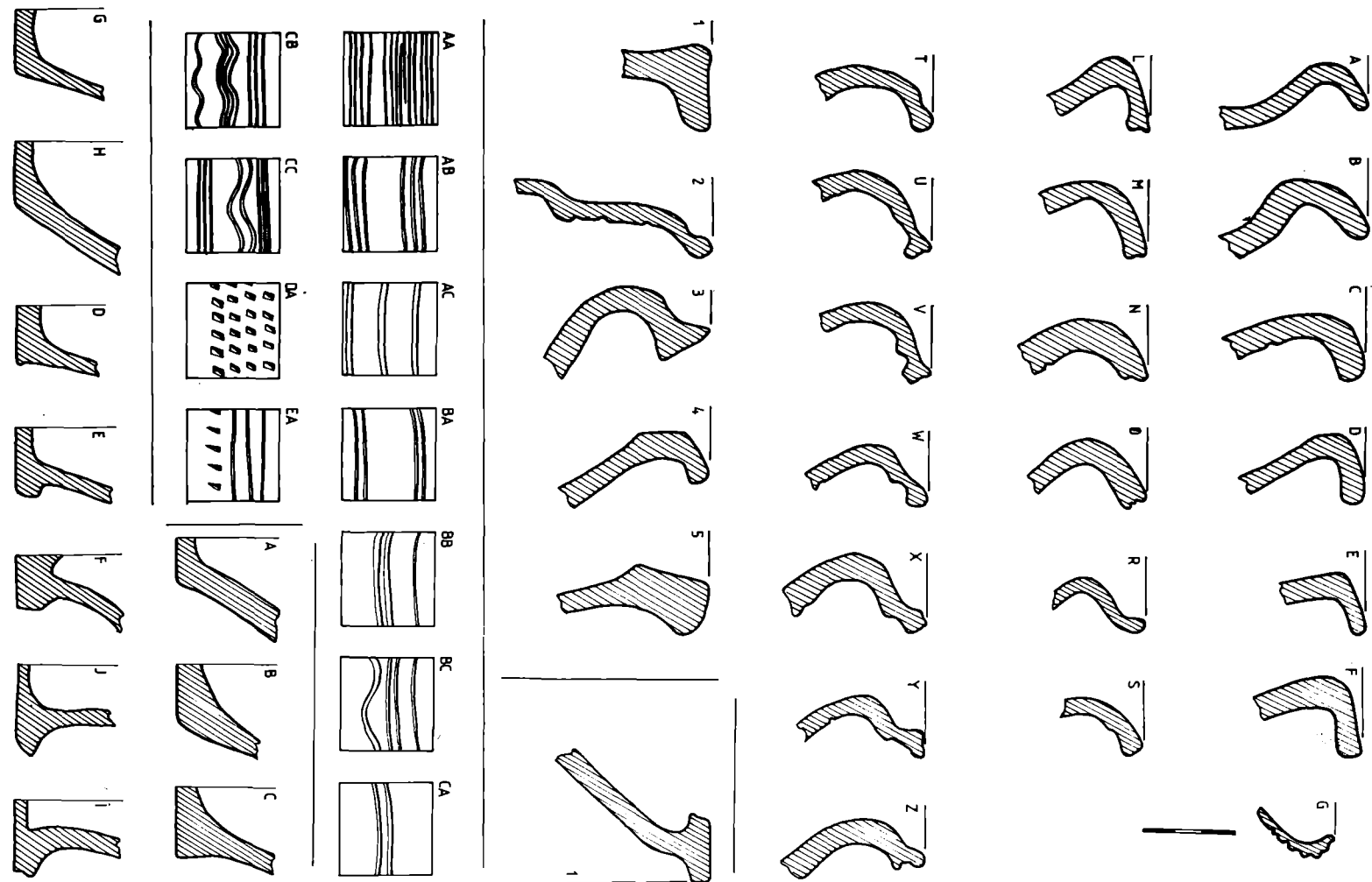

Fig. 18 Parța-Tell 1 medieval, sec. XII-XVI, coduri pentru ceramică-buze.
ornamente, funduri.

mai mare parte a complexelor medievale descoperite din nivelul 3 (fig. 18).

CONCLUZII.

Săpăturile de la Parța aduc noi contribuții privind dispunerea locuințelor într-o stațiune neolitică fortificată. Din coroborarea datelor anterioare și a noilor cercetări putem trage concluzia că la Parța cercetăm un centru economic-social-cultural, apărat de un sistem de fortificații. Asemenea fortificații sunt extrem de rare. O fortificație cu 5 palisade, din epoca neolitică, din cultura Bernburger este cunoscută la Quenstadt. Kr. Hettstadt în Germania (SCHROTER 1990, 268, Abb. 1) socotită fortificație cultică. Semnificative sunt și ridicarea unor impunătoare construcții cu caracter social-religios (sanctuarele, construcțiile cultice și sociale constând din: case a tribului sau borla, altare casnice) sau laic, cum sunt construcțiile cu etaj și locuințe cu podeaua suspendată, existența unor silozuri, dezvoltarea unei adevărate industrii a prelucrării ceramicii cu stiluri caracteristice pentru stațiune, care ne lasă impresia existenței unui centru de olari (KALMAR-CORBU 1990). Toate acestea ne determină a considera stațiunea de la Parța ca un centru, un târg, o așezare cu caracter protourban.

Observațiile de la Parța asupra materialelor de aici și a evoluției ceramicii (sub aspect tehnologic, artistic sau statistic), a studiului arhitecturii și artei (LAZAROVICI-KALMAR 1986-1987; RUS-LAZAROVICI 1991) sunt deosebit de importante pentru precizarea evoluției materialelor neolitice, pentru definirea evoluției culturii Banatului și a legăturilor sale (LAZAROVICI 1991).

Cercetările de la Parța au confirmat existența unor grupe ale culturii Banatului cum sunt: grupul Bucovăț (problemele și bibl. LAZAROVICI 1991; 1991B); Grupul Parța (LAZAROVICI 1991, 32-40) ș.a. Datele statistice (KALMAR-CORBU 1990; KALMAR 1992) permit definirea mai ușoară și mai clară a evoluției stilului decorativ dar și a formelor, facturii sau tehnologiei ceramicii. Astăzi diferențierile și asemănările dintre grupul Bucovăț și Parța sunt mai clare. În privința aceasta sunt detalii privind categoriile ceramice, culoarea, amestecul, netezirea. Grupul Parța este mai dinamic, toate categoriile sale sunt mai bune, fiind realizate

într-o tehnică mai bună, amestecul cu nisip predomină. Parța, după date statistice globale (KALMAR-CORBU 1990, fig. ; LAZAROVICI 1991, 20, fig. 3), se impune ca o stațiune în plină evoluție, raportul dintre categoriile de bază uzuală 33%, semifină 31% și fină 36% este apropiat, pe când la Bucovăț acestea diferă uzuala 68,5%, semifină 15,3%, fină 15,2%. Din acest punct de vedere Parța se detașează net de Zorlențu Mare (uzuală 61%, semifină 31,5%, fină 8,5%) dar mai ales de Bucovăț și Balta Sărată (uzuală 60%, semifină 23%, fină 17%).

Aceleași concluzii se pot trage privind decorul. Decorul vincian din bandă punctată numeros la Parța aproape lipsește la Bucovăț. Decorul canelat, plisat și inciziile meandrice apropie însă cele două descoperiri încât în primii ani descoperirile de la Parța erau atribuite grupului de la Bucovăț, constatându-se apoi că unele au individualitatea lor. Separări mai precise se vor putea face abia după prelucrarea statistică a unor loturi mai mari.

Așezarea este importantă și pentru precizarea relațiilor economico-sociale, pentru viața spirituală (LAZAROVICI 1988; 1989; 1990-1991) și pentru precizarea unor aspecte privind psihologia comunităților neolitice, pentru precizarea raportului și importanței dintre diferite stațiuni, pentru realizarea unor baze de date asupra ceramicii și obiectelor neolitice (MAXIM-CORBU 1992).

Cronologia relativă a culturii Banatului și stratigrafia în raport cu cultura Vinča este necesară a fi precizată ea constituind un prilej pentru sincronizări. Ușurința unor asemenea corelări este dată de prezența unui procent de cca 30%, dacă nu mai mult, de elemente vinciene de cea mai bună factură, formă, decor, unelte, plastică, arhitectură ș.a. Acestea permit cunoașterea sincronismelor culturii Vinča, dar impun în viitor și analize statistice mai exacte.

C. Banatului	Faza Vinča	Niv.	Adâncimea
I	A3		Parța-ob. 1

A3/B1	7a	2,00+gropile
IIA B1	7b	1,90
IIB B1/B2	7c	1,75
IIC B2	6	1,65
IIIA B2/C1	5a	1,45
IIIB C2	5b	1.30/1,20

Privind cronologia absolută nu sunt încă date despre Parța, primele probe fiind la analizat la Heidelberg prin bunăvoința Prof. H. Hauptmann și a cologei Magda Mantu. Unele analize recente din zonele învecinate din sud-estul Ungariei (HORVATH 1991) permit unele sincronisme, dar în acelaș timp subliniază unele carențe fie ale metodei, fie ale probelor recoltate. Inadvertențe sunt pentru unele analize de la Oszentiván VIII (Bln 478, 480) sau Tape Lebö A (Deb 1643). Aceasta nu minimalizează alte rezultate bune. De altfel este necesară o mai fină analiză a stațiunilor, a stratigrafiei lor interne, a stratigrafiei orizontale și a stratigrafiei comparate.

GHEORGHE LAZAROVICI

ZOIA MAXIM

Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei
Str. C. Daicoviciu, nr. 2, 3400-Cluj-Napoca
ROMÂNIA

FLORIN DRAȘOVEAN

Muzeul Banatului
Piața Huniade, 1
1900, Timișoara
ROMÂNIA

20 martie 1994

BOBOS-RADU, I. 1991 Artefactele silicioase din cultura Vinča, Reșița.

DĂRĂBAN & 1988 cu SĂLĂGEAN, M. ,PANTELICĂ, A. și FIAT, T.

Provenance studies from the neolithic settlements of Partza in south-western Romania, Archaeometry in Romania, 1, Bucharest, p. 73-86.

DAVIȚOIU, I.- FOTA, A. - GĂVAN, R. Probleme de restaurare, conservare și reconstituire a Sanctuarului neolitic de la Parța, jud. Timiș, în Revista Muzeelor și Monumentelor, XXI, 8, 1985, p. 36-81.

DRAȘOVEAN, F. 1989 Observații pe marginea unor materiale inedite privind raporturile dintre culturile Starcevo-Criș, Vinča A și ceramica liniară în nordul Banatului, în Apulum, XXI, p. 9-48.

DRAȘOVEAN, F. 1991 articole și voci în Cultura Vinča în România, Timișoara, p. 41-46, 59-66, 159-160.

DUMITRESCU, D.- LAZAROVICI, G. 1990 Fuzzy divisive clustering in archaeology, în Archaeometry in Romania, 2. București, p. 87-91.

GERMANN, C. - RESCH, F. - AGOTHA, A. Însemnări arheologice:

GHERGEN, I. - DOGARU, O. 1981 Distribuirea elementelor, indicatoare geochimice și stratigrafice în stratigrafia așezării neolitice de la Parța, SNT, 2, PA, 1981, Timișoara.

KALMAR-MAXIM, Z. 1991 articole și voci în Cultura Vinča în România, Timișoara, p. 177 și urm.

KALMAR, Z. 1992 Les resultats de analyse automatique des materiaux neolithiques des cultures Vinča et Banat, în Balcanica, XXVIII, p. 167-180.

KALMAR, Z. - CORBU, A1. 1990 Data processing of archaeological material from the Vinča and Banat culture, în Archaeometry in România, Bucharest, p. 93-109.

LAZAROVICI, G. 1971 Unele probleme ale neoliticului în Banat, în Banatica, 1, 1971, p. 17-69 pl. VII, IX/1-3. 5, 10, X/1-5, 7, 9-10, XIV/1-3.

LAZAROVICI, G. 1972 Așezarea neolitică de la Parța, în Tibiscus, 2, 1972, p. 3-26.

- LAZAROVICI, G. 1973 Über das Neolithikum im Banat, în Actes du VIII-e CISPP, II, Belgrad, p. 461-466.
- LAZAROVICI, G. 1973a Tipologia și cronologia culturii Vinča în Banat, în Banatica, 2, p. 38, fig. 20-36.
- LAZAROVICI, G. 1974 Cu privire la neoliticul din Banat, în Tibiscus, 3, 1974, p. 45-64, fig. 8-11, 13.
- LAZAROVICI, G. 1975 Unele probleme ale ceramicii neoliticului din Banat, în Banatica, 3, 1975, p. 7-24.
- LAZAROVICI, G. 1976 Fragen der neolithischen Keramik im Banat, în Festschrift für Richard Pittioni, Wien, p. 203-234.
- LAZAROVICI, G. 1977a Periodizarea culturii Vinča în România, în Banatica, 4, p. 19-44.
- LAZAROVICI, G. 1979 Neoliticul Banatului. BMN IV Cluj-Napoca p. 204-205 și 270 s.v. Parța.
- LAZAROVICI, G. 1981 Die periodisierung der Vinča-Kultur în Rumänien, în PZ, 56, 2, p. 169-196.
- LAZAROVICI, G. 1982 Parța, un monument preistoric, în BCMI, 1, p. 31-39.
- LAZAROVICI, G. 1983 Die Vinča-Kultur und ihre Beziehungen zur Linienbandkeramik, în NNU, 52, p. 131-176.
- LAZAROVICI, G. 1983a Principalele probleme ale culturii Tiszapolgar în România, în ActaMN, XX, 1983, p. 5 și urm. p. 16, nr. 90-93, fig. 3/5-6, 4/3, 14/15, 7/11, 15, 20.
- LAZAROVICI, G. 1984 Neoliticul timpuriu în România, în ActaMP, 8, p. 48-104
- LAZAROVICI, G. 1985 Sincronisme etno-culturale în neoliticul timpuriu din Sălaj și din vestul României, în ActaMP, 9, p. 69-92.
- LAZAROVICI, G. 1986 Sanctuarul neolitic de la Parța, în Documente recent descoperite și informații arheologice, Academia de Științe Sociale și Politice a Republicii Socialiste România, București, p. 12-22.

- LAZAROVICI, G. 1987 Șocul Vinča C în Transilvania, în Acta MP, 11, p. 37-38
- LAZAROVICI, G. 1988 Venus de Zăuan. Despre credințele și practicile magico-religioase. Sanctuarul de la Parța, în ActaMP, XII, 29-70
- LAZAROVICI, G. - GERMANN, K. - RESCH, F. 1983 Descoperiri arheologice la Timișoara-Freidorf, în Banatica, 7, p. 35-51.
- LAZAROVICI, G. 1989 Das neolithische Heiligtum von Parța, în Neolithic of South Eastern Europe and Its Near Eastern Connection, în VAH, II, Buda-pest, p. 149-17.
- LAZAROVICI, G. 1990 Über neo- bis äneolithische Befestigungen aus Rumänien, în JahrMDV, 73, p. 87-92, în special p. 97, fig. 4/4.
- LAZAROVICI, G. 1990-1991 Venus de Zăuan. Despre credințele și practicile magico-religioase, în ActaMP, XII, 29-70.
- LAZAROVICI, G. 1991 articole și voci în Cultura Vinča în România, Timișoara, p. 19-20, 32-40, 50-54, 67-70.
- LAZAROVICI, G. - DRAȘOVEAN, F. - TULBURE, L. 1991 Sanctuarul neolitic de la Parța, Timișoara.
- LAZAROVICI, G. - KALMAR, Z. 1986-1987 Tipuri de locuințe în așezarea neolitică de la Parța, în Sargetia, XX, p. 18-34.
- LAZAROVICI, G. - KALMAR, Z. - DRAȘOVEAN, F. - LUCA, S. 1984 Complexul neolitic de la Parța, în Banatica, 8, p. 7-90.
- LAZAROVICI, G. - MAXIM, Z. 1992 Parța. Sull architettura della cultura del Banato. Verona.
- LAZAROVICI, G. et NEMETHI, I. 1983 Neoliticul dezvoltat din nord-vestul României (Sălajul, Sătmăru, Bihorul), în ActaMP, 7, p. 35.
- LAZAROVICI - PICIU 1987-1988 Analize pedologice preliminare în așezări neolitice din Transilvania și Banat, în ActaMN, XXIV-XXV, p. 925-936.
- LAZAROVICI, G. - PITICU, T. 1990 Preliminary pedological analyses at some archaeological stations in the provinces of Transylvania and Banat, în Archaeometry în Romania, 2, Bucharest, p. 161-180.

- LAZAROVICI, G. et URSULESCU, N. 1984 Cultura ceramicii liniare în România, m.s.
- MILOJČIĆ, V. 1951 Die Sidlungsgrenzen und Zeitstellung der Bandkeramik in Osten und Sudosteneuropas, în BerRGK, 33, 110-124.
- RADU, O. - RESCH, F. - GERMANN, K. 1974 Plastica antropomorfă și zoomorfă de cultura Turdaș-Vinca de la Parța, în Tibiscus, III, p. 65-69.
- MOGA, M. 1958 Vasele de cult cu picioare din regiunea dunăreană, în Apulum, III, p. 79-93.
- MOGA, M. 1984 Muzeul Regional al Banatului, în RevMuz, 3, p. 294-296.
- RUS, D. - LAZAROVICI G. 1991 On the Developpe Neolithic Arhitecture in Banat, în Simpozionul internațional "Cultura Vinča - Rolul și legăturile sale", în Banatica, 11, p. 87-118.

LISTA PRESCURTĂRIILOR

- GUMĂ, N. 1977 Evoluție și permanență în meșteșugul țesutului și arta decorării țesăturilor pe teritoriul județului Caraș-Severin, în StComCaransebes, 2, Istorie, Caransebeș, p. 145-157.
- LAZAROVICI, G. 1969 Cultura Starcevo-Criș, în Banat, în ActaMN, VI, p. 3-30.
- MULLER - KARPE, H. 1974 Handbuch der Vorgeschichte, Jungsteinzeit.
- ROMAN, P. - BORONEANȚ, V. 1974 Locuirea neolitică de la Ostrovu Banatului (Golu), în Drobeta, I, p. 117-118.
- SCHROTER, E. 1990 Ein neolithischer Kultplatz auf der Schalkenburg bei Quenstedt, în JahrMDV, 73, p. 264-270.
- BECKER, J. - BRASCH, O. - HODGSON, J. 1985 Prospektion des mittneolithischen Grabenrondels bei Viecht, în AchJahrBayern, p. 32-34.
- BECKER, J. - PETRASCH, J. 1984 Prospektion eines mittneolithischen Erdwerkes bei Kunzing-Unterberg, în ArchJhrBayern, p. 32-34.

- PAVLU, I. 1983 Neolithische Grabenanlagen in Bohmen anhand neueren Forschungen, in MittOAF, XXIII-XXIV, 73-88.
- PERASCH, J. 1986 Rettungsgrabung in der mittelnolithischen Kreisgrabenanlage bei Kunzing-Unterberg, in ArgJahr Bayern, p. 40-43.
- Tagung Befestigte 1990 Tagung uber "Befestigte neolithische und anäolithische Siedlungen und Platze in Mitteleuropa" im Jahre 1988, in JahrMDV, 73, 7-14 und and.

Pendant l'été de l'année 1990 on a pratiqué une coupe sur la rive droite du Timiș, pour surprendre les complexes archéologique menancés de destruction. À cette occasion on a découvert, à part les complexes décellés auparavant, encore quelques complexes archéologiques. Ceux qui se trouvaient dans la zone nord ne nécessitaient des interventions urgentes.

Les recherches se sont concentrés sur les points marqués dans la figure 1. Leurs buts étaient; 1) la recherche de quelques complexes de grandes dimensions des niveaux 6 et 7, dans les carreau n-os 182-190 A-D; 2) la recherche des complexes du niveau 7, dans les carreaux 190-200; 3) l'investigation du systhème de fortification des carreaux 210-225.

Les fouilles de Parța apportent des données nouvelles sur la disposition spatiale des maisons dans un établissement néolithique fortifié. En utilisant les résultats de toutes les recherches déjà poursuivies, on peut conclure sur l'existence d'un grand centre économique, social et culturel à Parța. Quant aux fortifications, ce site présente un systhème qui dépasse tout ce qu'on avait supposé jusqu'à présent pour cette époque. Des telles fortification sont extrêmement rares.

Une importance toute particulière présente l'erection de bâtimens importants à fins sociaux et religieux (les sanctuaires, les constructions cultiques et sociales), ou utilitaire - par exemple les maisons à étage ou des chambres à plancher suspendu, des granaires, le developpement d'une veritable industrie céramique ayant des styles caractéristiques pour cete station (ce que fait preuve sur l'existence d'un centre de production de la vaisselle). Toutes cettes données nous paussent a affirmer le caractère de foire de l'étrblisse,ent de Parța, un veritable centre protourbain.

Les observations enregistrées sur les matériaux archéologiques de Parța (surtout l'évolution de la potterie-tant technologique que statistique au artistique),

l'étude de l'architecture et de l'art (LAZAROVICI-KALMAR 1986-1987; KALMAR-CORBU 1990; LAZAROVICI 1991) sont extrêmement importantes pour préciser l'évolution de cette civilisation, ainsi que pour définir l'évolution de la "culture du Banat" et de ses connexions (LAZAROVICI 1991).

Les recherches de Parța ont confirmé l'existence de certains groupes de la "culture du Banat", tels; le groupe Bucovăț (problèmes et bibliographie LAZAROVICI 1991; 1991B); le groupe Parța (LAZAROVICI 1991, 22-40). Les données statistiques (KALMAR-CORBU 1990; KALMAR 1992) permettent déceler l'évolution du style décoratif, ainsi que des formes, de la facture et la technologie de la céramique. Aujourd'hui on connaît mieux les différences et les similitudes entre le groupe Bucovăț et la civilisation de Parța. Pour ce problème on peut utiliser des détails concernant les catégories céramiques, la couleur, la facture du travail, le polissage. Le groupe de Parța est le plus dynamique, toutes ses catégories de potterie sont de haute qualité, étant travaillées d'une technique supérieure (voire le sable fin dans le mélange). Si on invoque les données statistiques globales (KALMAR - CORBU 1990; LAZAROVICI 1991, 20, fig. 3). Parța fait figure d'un établissement en pleine évolution; le rapport entre les catégories principales - commune 33%, semifine 31% et 36% est équilibré, tandis qu'à Bucovăț les proportions sont respectivement de 69,5% pour 15,3% et 15,2%. Encore plus grande est la différence par rapport à Zorlențu Mare (commune 61%, semifine 31,5%, fine 8,5%), mais surtout à Bucovăț et Balta Sărată (commune 60%, semifine 23%, fine 17%).

Les mêmes conclusions résultent si on prend en compte la décoration. Le ruban pointillé de Vinča, assez nombreux à Parța, manque presque complètement à Bucovăț. L'ornement canélé, plisé et aux incisions en méandre est pourtant commun aux deux stations et pour cette cause on avait pris au début les découvertes de Parța pour des vestiges du groupe Bucovăț - seulement plus tard on s'est aperçu leur individualité. On pourra dissocier plus précisément les deux groupes seulement après avoir accompli l'étude statistique sur des séries plus grandes.

L'établissement est important aussi pour l'étude des relations économiques et sociales, de la vie spirituelle et pour préciser certains aspects de la psychologie des communautés néolithiques, ou le rapport entre différents établissements et leur importance, ainsi que pour réaliser une banque de données sur la potterie et les objets néolithiques.

La chronologie relative de la culture du Banat et la stratigraphie en rapport avec celle de la culture de Vinča doivent encore être précisées, elles vont permettre d'établir des synchronismes. Des pareilles corrélations sont plus accessibles, car il existe dans la civilisation de Parța environ 30% (sinon plus) d'éléments vinčiens de meilleure facture, voire l'aspect, les formes, l'ornementation, les outils, l'art plastique ou l'architecture. Pour ceux qui connaissent la civilisation de Vinča, les synchronismes s'imposent, pourtant on désire dans l'avenir des analyses plus précises.

CONTRIBUȚII LA CUNOAȘTEREA NEOLITICULUI DIN
NORD-VESTUL ROMÂNIEI (II)
AȘEZAREA DE LA UNIMĂT-DÂLBOCI

Săpăturile arheologice întreprinse la Unimăt, punctul Dâlboci¹, au dus la descoperirea, pe lângă materialele Coțofeni deosebit de caracteristice², unei categorii ceramice numite de autorul cercetărilor, Tisa³.

Această categorie reprezintă, de fapt, două componente, una neolitică și alta eneolitică. Prima dintre acestea aparține grupului Pișcolt⁴.

Ceramica este de culoare neagră, cenușie, cărămizie, gălbuie, uneori interiorul vasului fiind negru. Majoritatea fragmentelor aparțin speciei fine și semifine. Degresantul folosit este pleava foarte bine tocată. Datorită materiei prime folosite pentru modelarea vaselor aspectul său este mălos-făinos. Arderea la care a fost supusă aceasta este bună. Unele fragmente păstrează urme de lustruire.

Formele sunt reprezentate de oalele cu corp rotunjit (fig. 1/6; 2/2-3, 5, 7)⁵ unele având buza fațetată la exterior (fig. 2/8)⁶, sau o tendință spre bitronconie (fig. 2/4)⁷. Alte forme pe care le semnalăm sunt amforeta (fig. 2/6, 8)⁸, vasul cu lobi (fig. 2/1)⁹, amfora (fig. 1/1)¹⁰, sau vasul cu picior semiînalt, larg (fig. 1/5)¹¹. Amintim și două vase mai rar întâlnite, cu atribute antropomorfe. Acestea sunt cel de la fig. 1/4 și cel de la fig. 1/8.

Ornamentele ce decorează vasele sunt reprezentate de pliseurile fine dispuse în snop, paralel cu buza vasului, imediat sub ea (fig. 2/2)¹², fațetarea buzei vasului amintită mai sus (fig. 2/9), delimitarea printr-o canelură bine profilată a gâtului vasului de corpul său, la amforete (fig. 2/6, 8).

Ornamentul care dă caracteristica eşantionului este cel realizat prin pictare. Din păcate, pelicula aplicată s-a păstrat foarte prost, distingându-se doar următoarele moduri de dispunere ornamentală: linii groase, paralele dispuse în ghirlande pe piciorul vasului (fig. 1/5)¹³, linii groase, curbe, în alternanță cu "snopuri"

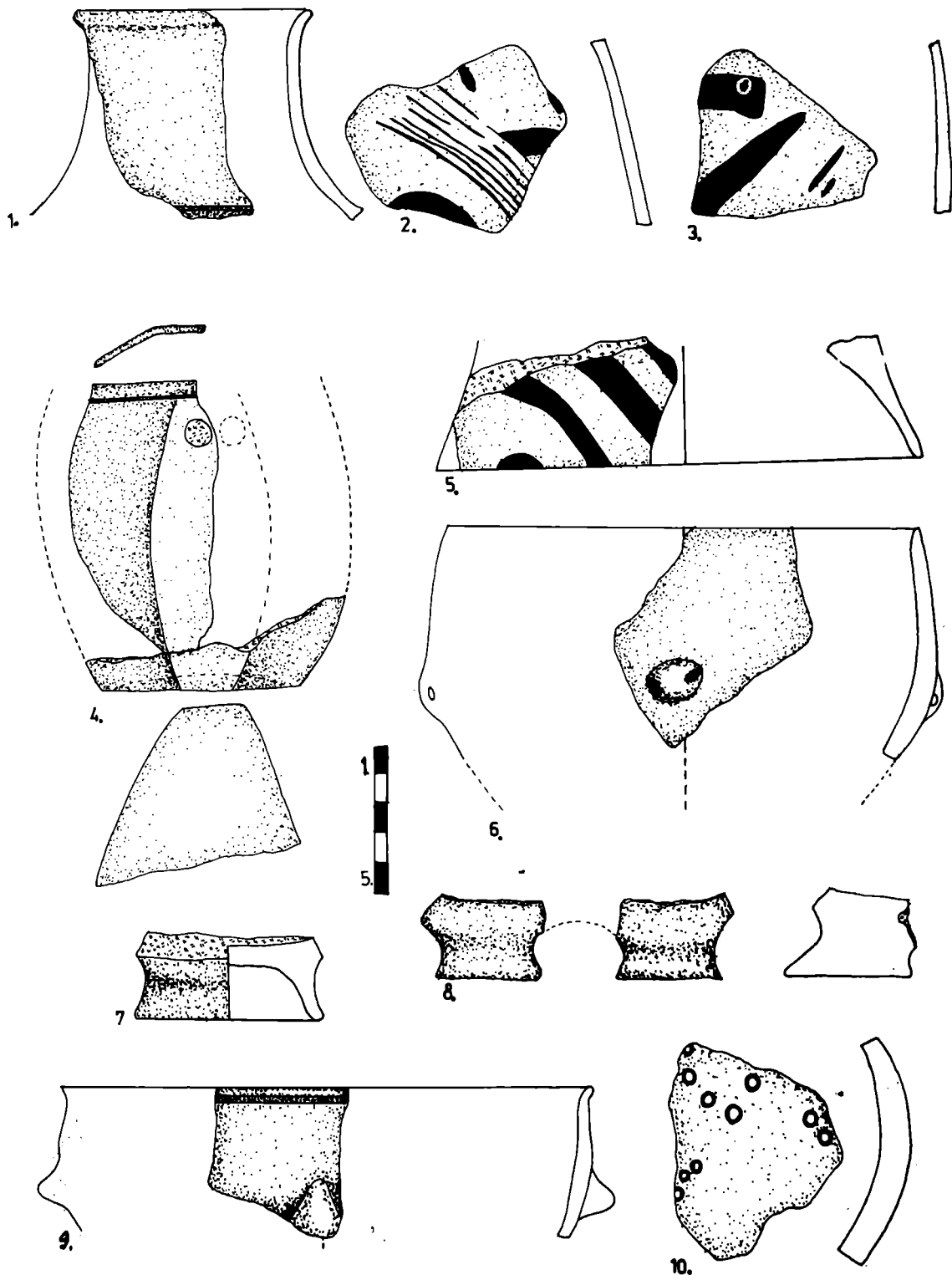

Fig. 1

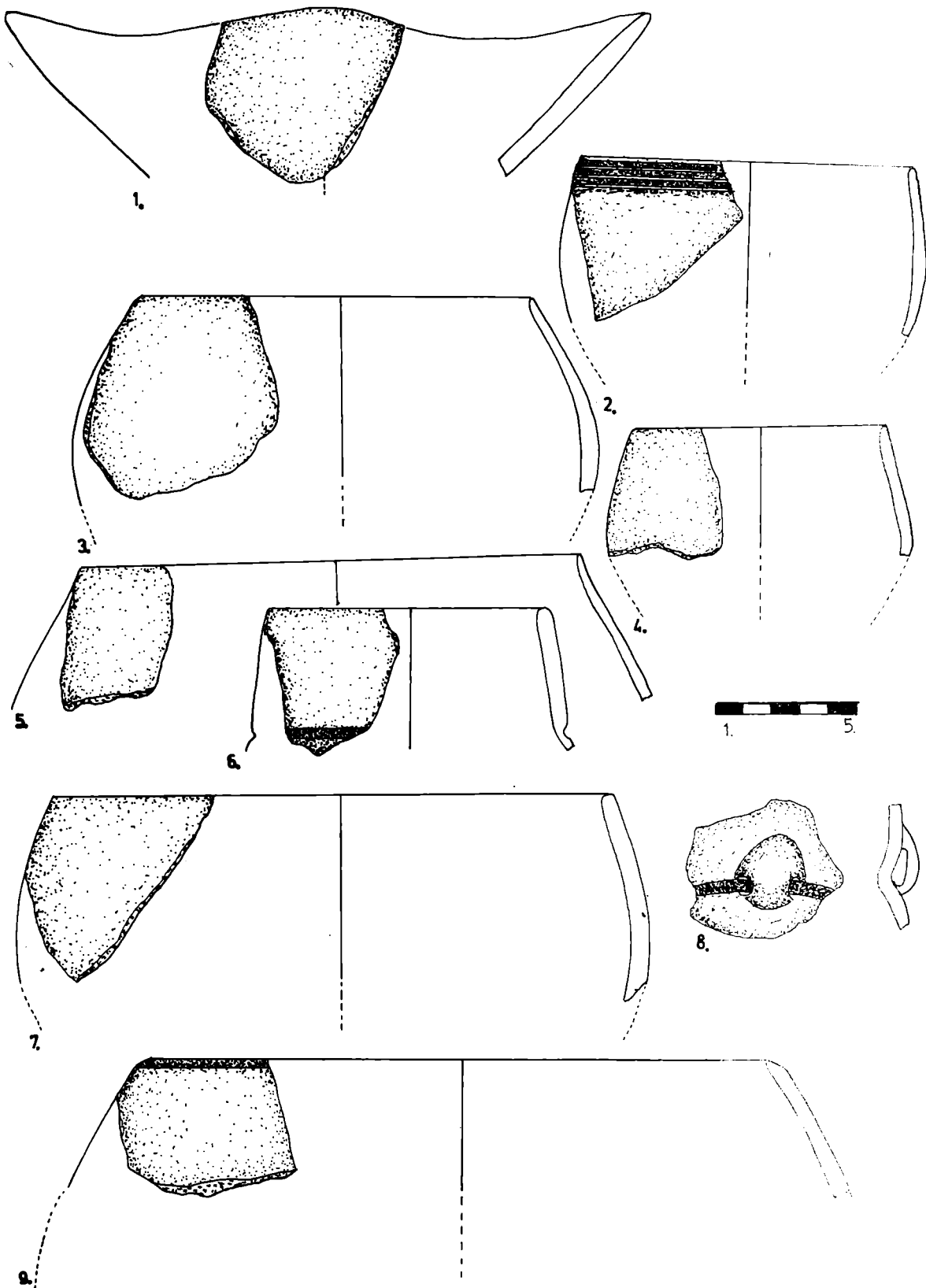

Fig. 2

de linii subțiri (fig. 1/2)¹⁴ și alte moduri de dispunere mai greu de definit datorită stării lor de conservare (fig. 1/3). Materia primă cu care s-a pictat este, cu siguranță, bitumul. De fapt, pictura este caracteristică unui areal cultural compozit ce se desfășoară în zona circumscriasă munților Apuseni¹⁵.

În sfârșit, ceramica este ornamentată cu torți perforate orizontal, ca la fig. 1/6¹⁶ și 2/8¹⁷.

Cât privește încadrarea cronologică și culturală a fenomenului descris mai sus suntem de părere că acesta se încadrează în cultura Pișcolt¹⁸, într-una dintre manifestările târzii ale acestuia¹⁹. Ca factură (și această observație este urmare directă a studierii la fața locului a materialului) credem că cea mai bună analogie pentru descoperirile noastre este cea de la Vărzari²⁰, (chiar dacă unele dintre ornamentele de aici sunt mult deosebite²¹). Alte descoperiri ce se apropie de a noastră sunt cele de la Moftiul Mic - Pescărie²² și altele²³. În consecință, datarea anterioară a materialului²⁴ nu este tocmai precisă.

A doua categorie de materiale este mult mai slab reprezentată și aparține, după caracteristicile sale, culturii Tiszapolgár.

Materialul are culoare cenușie, amestecul pastei omogen, mâlos-făinos la pipăit, cu ardere foarte bună. Formele ce se regăsesc sunt castronul cu buza trasă spre exterior (fig. 1/9)²⁵, vasul cu picior de înălțime medie (fig. 1/7)²⁶ și vasul globular (fig. 1/10). Acesta din urmă este ornamentat cu impresiuni realizate cu un obiect tubular, ornament caracteristic culturii²⁶.

Articolele cu privire la stațiunile (descoperirile neolitice) de la Dumbrava-Medieșu Aurit²⁷ și Unimăt-Dâlboci crează o imagine destul de completă asupra evoluției neoliticului din nord-vestul României. Din punctul de vedere al cronologiei relative primele și cele mai vechi descoperiri (dintre cele publicate în aceste două semnalări) sunt cele ce alcătuiesc categoria întâia de la Dumbrava-Medieșu Aurit (cultura Starčevo-Criș), urmând apoi prima categorie de la Unimăt-Dâlboci (cultura Pișcolt), categoria a doua de la Dumbrava-Medieșu Aurit (grupul Suplac-Dumbrava) și în sfârșit, materialele aparținând începutului culturii Tiszapolgár de

la Unimăt-Dâlboci. Credem că semnalarea acestor descoperiri vor duce la o mai bună înțelegere a evoluției neoliticului din nord-vestul României.

SEVER DUMITRAȘCU

Muzeul Țării Crișurilor

Str. Stadionului, nr.2, Oradea

ROMÂNIA.

SABIN ADRIAN LUCA

Facultatea de Istorie SIBIU

ROMÂNIA.

17 Septembrie 1994

NOTE

* Prima parte a prezentului articol se află sub tipar în revista CRISIA /1992.

1. Acestea sunt publicate de autorul săpăturilor: S. Dumitrașcu, Săpăturile arheologice de la Unimăt, în Satu Mare, Studii și comunicări, 1969, p. 41-47.

2. Propunerea autorului este ca acest material să definească tipul Unimăt în cadrul culturii: Ibidem, p. 45.

3. Acestea apar în așa numite "lentile" (trei bucăți) de lut galben: Ibidem., p. 42.

4. Așa cum a fost definită aceasta de Gh. Lazarovici-I. Nemeti, Neoliticul dezvoltat din nord-vestul României (Sălajul, Clujul și Sătmarul), în Acta MP, VII, 1983, p. 17-60.

5. Pișcolt-Lutărie: Ibidem, fig. 12/3; fig. 15/4; 16/12, 4; Săcuieni-Horo: Ibidem, fig. 17/8; Pișcolt-SMA : Ibidem, 18/6; 19/3; Tiream: I, Nemeti, Descoperiri din neoliticul târziu în valea Crasnei. în Satu Mare, Studii și comunicări, VII-VIII, 1986-1987, fig. 2/1; 3/3; Pișcolt-Cărămidărie: Ibidem, fig. 5/3; 6/4; Moftiu Mic - Pescărie B: Ibidem, fig. 7/4-5; Urziceni - La Pășune: Ibidem, fig. 10/3-4; Căpleni - Pe malul canalului: Ibidem, fig. 12/1, 4-8, 10-11; Tiream: I. Ciarnău-Gh. Lazarovici, Descoperiri neolitice pe valea Ierului, în Crisia, XV, 1985, fig. 3/4, 8. După câte se observă din aceste analogii, majoritatea materialelor citate se înscriu în faza mijlocie sau, de cele mai multe ori, în cea târzie a culturii.

6. Nu am găsit analogie pentru acest mod de realizare a buzei între materialele publicate ce ne-au stat la dispoziție.

7. Tiream: I. Ciarnău-Gh. Lazarovici, op. cit., fig. 3/2; I. Nemeti, op. cit., fig. 3/3; Moftiu Mic-Pescărie B: fig. 7/3; I. Nemeti, Descoperiri arheologice pe teritoriul localității Moftiu Mic (jud. Satu Mare), în Studii și comunicări, Satu Mare, VII - VIII, 1986 - 1987, fig. 5/1; Acest tip de formă ne leagă mai mult de

zorile fazei mijlocii a culturii Pișcolt.

8. Berea I: Gh. Lazarovici- I. Némethi, op. cit., fig. 7/2; Pișcolt - Lutărie; Ibidem, fig. 12/1; Pișcolt-SMA, Ibidem, fig. 19/4; Moftiu-Mic-Pescărie B: I. Némethi, în Satu Mare - Studii și comunicări, VII-VIII, 1986-1987, p. 120, fig. 5/8 (se pare că vasul stă aici în poziție răsturnată); Pișcolt-Cărămidărie; I. Némethi, în Satu Mare, Studii și comunicări, VII-VIII. 1986-1987, p. 34, fig. 4/2-3; fig. 6/5; Moftiu Mic-Pescărie B; Ibidem, fig. 8/1: Vărzari; D. Ignat, Un aspect mai puțin cunoscut în cadrul ceramicii neolitice pictate din nord-vestul României, în Crisia, XII. 1982, pl. II-IV, pl. I fiind variantă a aceleiași forme. Observăm, din nou, predilecția apariției acestei forme în fazele clasice și târzii ale culturii Pișcolt.

9. Pișcolt-Lutărie: Gh. Lazarovici- I. Némethi, op. cit., fig. 16/11; Săcuieni-Horo: Ibidem, fig. 17/4; Pișcolt-SMA: Ibidem, fig. 18/9; Tiream: I. Némethi, în Satu Mare, Studii și comunicări, VII-VIII. 1986-1987, p. 33, fig. 3/1; Pișcolt-Cărămidărie: Ibidem, fig. 6/3; Cămin-Lângă stația de pompă; Ibidem, fig. 18/1-4; Moftiu Mic-Pescărie B: I. Némethi, în Satu Mare, Studii și comunicări, VII-VIII, 1986-1987, p. 117, fig. 2/2, 5;

10. De acest tip la: Săcuieni-Horo: Gh. Lazarovici- I. Némethi, op. cit., fig. 17/2; Pișcolt-Cărămidărie: I. Némethi, în Satu Mare, Studii și comunicări, VII-VIII. 1986-1987, p. 36, fig. 6/6; poate forma de la Carei-str. Esenin nr. 4: Ibidem, 14/3.

11. Pișcolt-Lutărie: Gh. Lazarovici- I. Némethi, op. cit., fig. 12/11 Moftiu Mic-Pescărie B: I. Némethi, în Satu Mare, Studii și comunicări, VII-VIII, 1986-1987, p. 117, fig. 2/5.

12. Nu cunoaștem acest ornament în nord-vestul României în forma în care-l descriem noi. Sesizăm însă apariția lui sub forma unor linii fine, paralele, pictate la: Pișcolt-Cărămidărie: I. Némethi, în Satu Mare, Studii și comunicări, VII-VIII, 1986-1987, fig. 6/4; Moftiu Mic-Pescărie B: Ibidem, fig. 8/1; Căpleni-Pe malul canalului: Ibidem, fig. 11/2; 12/3-8, 11; 13/5; Sanislău-Grădinărie: Ibidem, fig. 14/7.

13. Disponerea în motive curbe devine caracteristică în faza medie dar, mai ales, în cea târzie: Gh. Lazarovici-I. Némethi, op. cit. de la fig. 12, către fig. 19 se observă, și acest lucru este cu atât mai evident, o dată cu stațiunile de la Săcuieni-Horo (fig. 17) și Pișcolt-SMA (fig. 19). Pentru faza mijlocie mai remarcăm stațiunile de la Tiream: I. Ciarnău - Gh. Lazarovici, op. cit., fig. 2-4; I. Némethi, în Satu Mare, Studii și comunicări, VII-VIII, 1986-1987, p. 33, fig. 3/1 Pișcolt-Cărămidărie: Ibidem, fig. 5/1; 6/4; Moftiu Mic-Pescărie B, Ibidem, fig. 7/6; 8/1; Căpleni-Pe malul canalului: Ibidem, mai multe fragmente de la fig. 12-13 ce par a face parte din același vas; și poate, Vărzari: D. Ignat, op. cit., pl. IV, V/1, 5-6; VI/1-2, 4-5, acesta din urmă are și alte elemente ce apar în Ungaria după cum ne informează J. Korek, Die frühe und mittlere phase des neolithikums auf dem theissrücken, în ActaArchHung, 29 (1-2), 1977, la Szamossalyi (abb. 4/1); Kisvarsány-Gubéri (abb. 10/1, 11). Tot în articolul cercetătorului maghiar remarcăm și deosebita similitudine a fenomenelor petrecute în zona de formare a grupului Szatmar și unele caracteristici ale grupului Pișcolt. Nu vom insista aici asupra oportunității existenței grupului Szatmar, așa cum a fost definit de cercetătorii maghiari, observăm doar încă o dată, deosebita apropiere între pictura acestui grup și cea a culturii Pișcolt.

14. Acest lucru se observă la toate fragmentele pe care le-am citat și la nota 13.

15. Nu vom insista aici asupra tuturor aparițiilor cu ceramică pictată în zona propusă. Sesizăm doar, că aceste grupuri și culturi apar o dată cu neoliticul dezvoltat.

16. Pișcolt-Lutărie: Gh. Lazarovici - I. Némethi, op. cit., fig. 13/4; 16/7; Săcuieni-Horo: Ibidem, fig. 17/8; Pișcolt-SMA: Ibidem, fig. 19/3; Pișcolt-Lutărie: I. Némethi, în Satu Mare, Studii și comunicări, VII-VIII, 1986-1987, p. 31, fig. 1/1; Pișcolt-Cărămidărie, Ibidem, fig. 6/4.

17. Pentru acest tip de toartă vezi supra, nota 8.

18. Pentru aceasta vezi lucrările citate până acum, cu referire specială la cea

scrisă de Gh. Lazarovici - I. Némethi, op. cit., p. 17-60.

19. Ibidem; p. 33-34, pl. XXV-XXVIII, fig. 18-19.

20. Această apropiere o observăm ca factură și ca analogie la unele forme ce nu sunt în întregime publicate. Materialul este publicat de D. Ignat, op. cit.

21. Ibidem, pl. IV; pl. VI/8-9; Pentru alte apariții de acest fel vezi partea a doua de la supra, nota 13.

22. I. Némethi, în Satu Mare, Studii și comunicări, VII-VIII, 1986-1987, p. 101-103, fig. 1-5.

23. Vărzari care a fost mai sus menționată (D. Ignat, op.cit.), Pișcolt-SMA: Gh. Lazarovici- I. Némethi, op. cit., fig. 18 -19 ș.a.

24. S. Dumitrașcu, op. cit., p. 42-43.

25. Acest mod de realizare a buzei vasului este frecvent întâlnit în cultura Tiszapolgár: Gh. Lazarovici, Principalele probleme ale culturii Tiszapolgar în România, în Acta MN, XX, 1983, p. 3-32 (cea mai apropiată formă de a noastră este cea de la fig. 5/9).

26. Ibidem, fig. 8-9; Aici sunt figurate diferite variante ale picioarelor vaselor din cultura în discuție. Cel mai apropiat de piciorul de vas publicat de noi pare a fi cel de la fig. 9/19-20.

27. Acest tip de ornament apare încă din fazele timpurii ale culturii: Tibava: S. Šiška, Pohrebisko Tiszapolgárskej kultúry v Tibave, în SlovArch, XII-2, 1964, p. 293-356. Același ornament se întâlnește până în fazele cele mai târzii ale culturii, în unele stațiuni precum Deva-Ciangăi: O. Floca, Stațiunea de la sfârșitul treptei de jos a barbariei din marginea Devei, în SCIV, 1, 1950, 2, p. 220-225.

27. Partea întâia a acestui material a fost predat spre publicare revistei CRISIA /1991, sub redacția aceluiași autori.

THE NEOLITHIC SITE FROM UNIMĂT-DÂLBOCI

- Summary -

The authors present the neolithic materials found in the settlement of Unimăt-Dâlboci. These materials are divided into two categories. The first (fig. 1/1-6 , 8, fig. 2) belongs to the late phase of Pişcolt group. The second category (fig. 1/7, 9-10) belongs to an early phase of the Tiszapolgár culture. The analysis of these materials is an important contribution to the clarification of the neolithic evolution in the north-west of Romania.

NECROPOLA GUMELNIȚEANĂ DE LA VĂRĂȘTI

ISTORICUL CERCETĂRILOR

Necropolele preistorice atrag, tot mai mult, atenția arheologilor datorită numeroaselor și importantelor probleme care se pun în timpul cercetării lor sistematice. Așa sunt problemele referitoare la ritul și respectiv la ritualul funerar. De asemenea, prezintă o importanță istorică deosebită determinările antropologice, care constituie temeiul pentru precizarea tipului antropologic al membrilor culturii studiate, precum și pentru definirea raporturilor dintre diferite culturi și regiuni.

Cea mai vastă necropolă a purtătorilor culturii Gumelnița descoperită și cercetată sistematic, până acum, la nord de Dunăre, este cea de pe malul de nord al grindului, numit de localnici "Grădiștea Ulmilor", din mijlocul fostului lac Boian, din apropierea satului Vărăști, com. Dorobanțu, jud. Călărași.

Grindul "Grădiștea Ulmilor" este o limbă de pământ prelungă, având cca. 600 m lungime și maximum 100 m lățime (fig. 1). Acesta se află la aproximativ 1 km spre sud de malul de nord al lacului Boian. Grindul a fost cercetat, pentru prima oară, din punct de vedere arheologic, încă din anul 1923, de către Radu Vulpe și Vladimir Dumitrescu, cu prilejul unei periegeze efectuate de-a lungul malului de nord al Dunării, în zona Mostiștea -Călărași¹.

Ca urmare a acelor cercetări, dată fiind importanța obiectivului, Vasile Christescu a efectuat săpături arheologice în două așezări aflate pe grindul "Grădiștea Ulmilor", anume în așezarea numită Boian A, aflată pe extremitatea de est a grindului și în așezarea, de tip tell, numită atunci Boian B, situată lângă malul de sud al grindului, în porțiunea lui de vest. Despre rezultatele acelor cercetări a fost publicat un raport amplu².

Cercetările de pe grind au fost apoi întrerupte timp de trei decenii.

Aproximativ în anul 1955, cu prilejul unor cercetări de suprafață, efectuate

de către Niță Anghelescu, directorul Muzeului Județean de la Călărași, pe malul din partea de nord-vest a grindului, au fost găsite oseminte omenești, din mai multe schelete distruse de apele de inundație ale Dunării, datorită vânturilor puternice dinspre nord-est.

Cu același prilej au fost observate în mal, apoi dezvelite și cercetate alte două schelete umane³.

În vara anului 1956 s-a făcut o nouă cercetare de suprafață pe grind și drept urmare a faptului că erau continuu distruse de apele lacului porțiuni din malurile grindului, inclusiv din unele complexe arheologice, au fost reîncepute cercetările sistematice de pe grindul "Grădiștea Ulmilor", prin săpături de salvare din zona așezării Boian A⁴. Lucrările au fost continuate în anii următori și extinse treptat, până în anul 1965.

Începând din vara anului 1957 ele au fost efectuate în strânsă colaborare cu antropologii⁵. Săpăturile au fost executate cu fonduri puse la dispoziție de Institutul de Arheologie și de Centrul de Antropologie București.

Mormintele descoperite în 1955 se aflau pe marginea de nord-vest a grindului, în apropierea tellului Boian B. Verificarea locului în 1956 și 1957 ne-a dus la descoperirea altor oseminte umane și de aceea am considerat absolut necesară cercetarea sistematică a zonei, pentru descoperirea a cât mai multe morminte, care, încă prin cercetările lui Niță Anghelescu, se dovediseră a aparține purtătorilor culturii Gumelnița.

Cercetarea zonei necropolei gumelnițene a fost începută de noi din vara anului 1957 și s-a continuat, în fiecare campanie de săpături, prin studierea unei noi porțiuni de teren, până în anul 1965 inclusiv⁶. Treptat a fost cercetată, din punct de vedere arheologic, o fâșie de teren de peste 200 m lungime, de-a lungul malului de nord-vest al grindului, aproximativ în dreptul așezării Boian B, lată de 12-15 m, delimitată spre nord de apele lacului, iar spre sud de o plantație tânără de sălcii, foarte dese, pe care nu aveam dreptul să le distrugem.

În zona cercetată s-a dovedit a exista un strat de cultură arheologică, având

până la 1,5 m grosime.

La baza depunerilor a fost delimitat un strat de cultură subțire, cuprinzând diferite fragmente ceramice specifice fazei Cernica a culturii Dudești. Subliniem, că în plină vară, când nivelul apelor era scăzut, acele resturi de locuire din faza Cernica se aflau la 50 cm adâncime față de nivelul apei lacului.

La partea superioară a stratului Dudești s-au găsit și câteva fragmente ceramice izolate, cu ornamente caracteristice fazei Bolintineanu a culturii Boian. Acele vestigii se leagă de așezarea Bolintineanu ale cărei urme se află, în apropiere, la baza tellului Boian B⁷.

Stratul de cultură amintit este suprapus de un altul, de peste 1 m grosime, care în funcție de materialele (în special fragmentele ceramice) descoperite în cuprinsul lui, aparține culturii Gumelnița⁸. (fig. 2).

Deasupra stratului Gumelnița s-a delimitat un strat de cca. 0,50 m grosime cuprinzând materiale din a doua epocă a fierului.

DESCRIEREA MORMINTELOR

În cadrul necropolei de pe grindul "Grădiștea Ulmilor", prin săpăturile arheologice efectuate între anii 1957 și 1965, au fost descoperite și studiate amănunțit 126 morminte (fig. 42)¹⁰. Majoritatea lor datează din cursul epocii neolitice, cu precizarea că ele aparțin la două perioade distincte, distanțate în timp.

Câteva sunt mai vechi și datează din faza de tranziție de la cultura Boian la cultura Gumelnița. Ele reprezintă mormintele unor locuitori din așezare (din faza amintită) aflată în imediata vecinătate, de pe extremitatea de vest a grindului.

Cele mai multe datează din timpul culturii Gumelnița și aparțin membrilor comunității Gumelnița, datorită căreia s-a format, cu timpul, tellul numit Boian B, aflat la câteva zeci de metri distanță, spre sud de necropola studiată.

Se cuvine făcută precizarea că, în aceeași zonă, s-au găsit și câteva morminte din epoci mai târzii. Toate mormintele au fost numerotate, fără a se ține seama

de datare, în ordinea firească a descoperirii.

Prin cercetările efectuate, în cadrul necropolei, au fost descoperite următoarele morminte:

Mormântul 1 (1957): Întâmplarea a făcut ca acest prim mormânt să nu dateze din epoca neolitică, ci dintr-o perioadă mai târzie.

Cuprindea scheletul unui adult (fig. 3), întins pe spate, cu craniul orientat spre NNV 327 grade, descoperit la 0,25 m adâncime. Groapa era plină cu pământ de culoare neagră.

Avea craniul bine păstrat, înclinat spre piept. Mâna stângă a fost îndoită din cot și așezată cu palma pe umărul stâng. Considerăm că și mâna dreaptă a fost îndoită, însă oasele acestei mâini s-au găsit deranjate, la fel ca și omoplatul drept. Humerusul drept a ajuns în partea dreaptă a craniului, paralel cu el. Coloana vertebrală, coastele și bazinul erau în poziție normală. Din oasele picioarelor s-au păstrat pe loc, în poziție anatomică, numai femurul stâng și un fragment din cel drept. Restul oaselor au fost deranjate de apele de inundație ale lacului, scheletul aflându-se lângă marginea malului grindului. Mormântul nu a avut inventar funerar.

Acest mormânt, prin poziția scheletului, prin adâncimea la care s-a găsit și ținând seama de culoarea pământului de umplutură a gropii, nu poate fi atribuit epocii neolitice. În lipsa inventarului funerar, considerăm că el datează, cu probabilitate, din prima epocă a fierului și poate fi pus în legătură cu așezarea din acea vreme, aflată la partea superioară a tellului Boian B.

Mormântul nr. 2 (1957)- Cuprindea scheletul unui copil (fig. 3/2), de aproximativ 7 ani, găsit la 1,46 m adâncime, la capătul șanțului 1-1957, în marginea de est a zonei cercetate prin săpături. Scheletul era în poziție chircită accentuată, fiind așezat pe partea stângă, cu pieptul răsucit în jos, cu craniul orientat pe direcția ESE 114 grade. Craniul său era mare și prelung. S-a păstrat calota craniană, aproape întreagă, dar îi lipsește masivul facial.

S-au remarcat, de către antropologi, unele particularități în privința dentiției. La demontare s-a găsit numai jumătatea stângă a mandibulei, cu dinții tociți tare.

Aceasta era gracilă, cu mentonul proeminent. Pe fragmentul amintit s-au păstrat următorii dinți: incisivul 1 și 2, din care incisivul 1 se afla mai pe stânga de mijlocul mandibulei și de aceea s-a presupus că a avut trei incisivi, de partea stângă. Al doilea incisiv a erupt înspre interior, puțin lateral; caninul care nu a erupt normal, ci spre cavitatea bucală, mai jos de rebordul alveolar; premolarii 1 și 2, din care premolarul 1 îl avea cam la nivelul incisivului, pe când în mod normal, ar trebui să fie mai la stânga, iar al doilea premolar, era de dimensiuni mari, fiind cu relief turbecular puternic și șters; molarii și doi definitivii. Este de remarcat contradicția între dentiție și dimensiunile craniului și scheletului întreg.

Am considerat utilă pentru antropologi prezentarea acestor observații.

A avut mâinile îndoite tare din cot și așezate cu palmele în dreptul feței. Picioarele, de asemenea, au fost îndoite puternic. S-a constatat că la oasele lungi nu sunt sudate epifizele. Piciorul stâng forma un unghi drept cu coloana vertebrală, iar cel drept, strâns mai tare, ajungea cu genunchiul lângă cotul drept. Chircirea accentuată, ne face să presupunem că, înainte de depunerea în mormânt, corpul copilului a fost strâns legat.

Sub humerusul stâng se afla un răzuitor masiv de silex, iar în preajma scheletului s-au găsit câteva cioburi neolitice, izolate, ajunse acolo întâmplător.

Groapa nu s-a putut delimita, fiind săpată și umplută cu pământ galben. Situație valabilă și pentru majoritatea celorlalte morminte.

Mormântul este gumelnițean. Precizarea este valabilă pentru majoritatea mormintelor, de aceea, în astfel de cazuri, nu vom mai preciza datarea. În cazul în care este dintr-o altă perioadă sau epocă vom face precizările necesare.

Mormântul nr. 3 (1957)- Cuprindea scheletul unei persoane adulte, probabil de femeie, în poziție chircită moderată, așezată pe partea stângă (fig. 3/4), cu craniul orientat pe direcția ENE 72 grade. Scheletul se afla la 1,05 m adâncime. Craniul îl avea dolicocefal, cu dentiția întreagă, bine păstrată. Avea mâinile îndoite tare din coate. Mâna dreaptă era cu palma așezată pe craniu, spre spate, iar palma stângă o avea pusă în dreptul bărbiei. O parte din vertebre lipseau. O jumătate din

bazin era mișcată din loc, ca și femurul drept. Picioarele fuseseră îndoite moderat.

În dreptul cotului stâng, puțin mai sus de el, s-a găsit o piesă de silex și o valvă de scoică Unio.

Mormântul nr. 4 (1957)- În șanțul 3-1957, la 0,95 m adâncime s-au găsit resturile unui schelet de adult, deranjat din vechime. S-a păstrat craniul, cu orificiul occipital în sus (fig. 3/3). Din restul oaselor s-au scos la iveală numai frânturi izolate. Nu dispunem de indicii pentru precizarea poziției inițiale a scheletului.

Având în vedere starea de conservare a oaselor și acesta datează din epoca neolitică.

Mormântul nr.5 (1957)- Se afla în șanțul 5-1957. Cuprindea scheletul unui adult (fig. 4/1), cu craniul orientat spre direcția ENE 84 grade. S-a găsit la 1,23 m adâncime. Cadavrul, foarte probabil, a fost strâns legat, în poziție chiricită accentuată. În groapă l-au depus cu fața în jos, puțin întors pe partea stângă. Craniul, care s-a păstrat bine, avea un grad destul de accentuat de prognatism. Dinții îi avea tociți. Coloana vertebrală prezenta o arcuire accentuată, iar toate vertebrele păstrate erau răsucite. Măinile le avea îndoite foarte tare din coate. Oasele lor au ajuns paralele și alăturate. Palmele fuseseră așezate lângă bărbie. Picioarele, de asemenea erau îndoite tare. Genunchiul drept a ajuns lângă mijlocul antebrațului drept, iar cel stâng era în dreptul mijlocului femurului drept.

Se cuvine subliniat că a avut drept inventar un ac de aramă găsit lângă cotul drept. Acul are formă arcuită, cu secțiune pătrată, cu o măciulie mică, la cap. Acul a servit la fixarea unei piese de îmbrăcăminte.

Mormântul nr. 6 (1957)- A fost descoperit în șanțul 10-57. Cuprindea scheletul, bine păstrat, al unui adult întins pe spate, puțin întors spre stânga, aflat la 0,80 m adâncime, orientat cu craniul pe direcția ENE 84 grade (fig. 4/3). O porțiune mică din craniu a fost distrusă probabil, de rozătoare. Avea fața înfundată în craniu. S-a păstrat parțial, numai regiunea maxilarului superior, cu jumătatea inferioară a osului nazal și mandibula în întregime. Dentiția o avea completă, regulată, fără nici o lipsă, dar cu suprafața de masticăție cu abraziune puternică.

Coloana vertebrală o avea întreagă, cu unele vertebre mijlocii, puțin răsucite din loc. Mâna stângă era îndoită din cot și avea palma așezată lângă bazin, iar mâna dreaptă era îndoită, cu palma pusă lângă cotul stâng. Picioarele le avea îndoite puțin, cu genunchii spre stânga. Nu a avut inventar. Cu toate că are o poziție neobișnuită, pare a fi totuși din epoca neolitică.

Mormântul nr. 7 (1957)- A fost descoperit în șanțul 11-57. Cuprindea scheletul unui copil mic, cu oasele măcinate, în mare parte, în pământ. S-a păstrat numai craniul (fig. 4/2), mandibula și un humerus, aflate la 1,13 m adâncime.

Mormântul nr. 8 (1957)- S-a găsit în șanțul 10-57, la 1 m adâncime. Cuprindea scheletul unui adult, în poziție chircită accentuată, așezat pe partea stângă (fig. 4/4), cu craniul orientat pe direcția ESE 108 grade. Chircirea atât de accentuată dovedește că înainte de a fi depus în groapa funerară, cadavrul a fost legat strâns. Calota s-a păstrat în mare parte, plesnită în bucăți. Lipsesc oasele masivului facial. Mandibula, puțin deplasată, era masivă, cu dinții în alveole. Mâinile au fost îndoitte tare, cu palmele așezate lângă față. Vertebrele și coastele s-au găsit, în parte, deranjate. Picioarele au fost îndoite puternic. Unul a ajuns cu genunchiul aproape de bărbie.

Mormântul nr. 9 (1957)- Cuprindea scheletul unui copil. A fost distrus, în cea mai mare parte, de apele de inundație ale lacului. S-a găsit numai craniul.

Mormântul nr. 10 (1957)- A fost găsit în șanțul 8-57, la 1,30 m adâncime. Cuprindea scheletul unui adult (fig. 5/1), în poziție chircită moderată, așezat pe partea stângă, cu fața în jos, cu craniul orientat pe direcția ENE 78 grade. S-a păstrat calota craniană, puțin mișcată din loc. Lipsea masivul facial și mandibula. Coloana vertebrală o avea dreaptă. Mâinile au fost îndoite din coate și așezate cu palmele lângă obraz. Picioarele erau îndoite moderat.

În regiunea bazinului s-a găsit un ciob de vas gumelnițean, iar lângă coaste puțină materie colorantă (ocru ?) și o piesă de silex (fig. 23/1).

Mormântul nr. 11 (1957)- S-a găsit în șanțul 14-57, la 0,63 m adâncime. Cuprindea scheletul unui adult (fig. 5/3), așezat în poziție chircită moderată, pe

partea stângă, cu craniul orientat pe direcția ESE 96 grade. Calota craniană o avea întreagă, cu majoritatea dinților în alveole. Lipsea mandibula. Partea superioară a scheletului, corespunzătoare pieptului și brațelor, avea oasele, în parte, deranjate. Ținând seama de fragmentele rămase, mâna stângă a avut palma așezată în dreptul genunchilor, iar cea dreaptă fusese pusă lângă piciorul stâng. Picioarele au fost îndoite destul de tare și așezate cu genunchii spre stânga. Nu a avut inventar funerar.

Mormântul nr. 12 (1957)- A fost descoperit în șanțul 8-57. Cuprindea scheletul unui copil mic, din care s-a păstrat numai craniul, cu calota spartă în bucăți (fig. 4/5).

Mormântul nr. 13 (1957)- A fost descoperit în partea de vest a necropolei, în dreptul cabanei de vânătoare. Cuprindea scheletul unei persoane adulte (fig. 5/2), păstrat parțial. În funcție de oasele păstrate se poate spune că scheletul era întins pe spate cu craniul orientat spre E 90 grade. Calota craniană o avea spartă în bucăți mari. Multe oase lipsesc. Mâna stângă o avea îndoită din cot, cu palma așezată pe abdomen. Oasele bazinului și picioarelor lipsesc. Mormântul datează dintr-o epocă mai târzie.

Mormântul nr. 14 (1957)- A fost găsit la cca. 40 m spre est de șanțul 1-57 și la adâncimea de 0,16 m față de nivelul actual (mult distrus de apele lacului) și la 1,49 m față de malul învecinat al grindului. Cuprindea scheletul unei persoane adulte (fig. 6/1). După aspectul oaselor pare a fi aparținut unei femei în vârstă. Scheletul era așezat în poziție chircită accentuată, pe partea stângă, cu craniul orientat pe direcția SSE 137 grade. Cadavrul fusese așezat cu fața în jos, în groapă. Craniul îl avea în poziție normală, dar mandibula a fost deplasată puțin înainte. Remarcăm că mandibula era subțire și scurtă. Mâna dreaptă avea o poziție neobișnuită, a fost îndoită din cot și așezată cu palma la spate, în dreapta, iar mâna stângă o avea întinsă, de-a lungul corpului, la spate. Picioarele au fost îndoite tare ajungând cu oasele lungi paralele.

Mormântul nr. 15 (1958)- Cuprindea scheletul unei persoane adulte (fig. 6/2),

aflat la 0,73 m adâncime. A fost dezvelit și distrus, în parte, de apele lacului. Era în poziție chircită, pe partea stângă, cu craniul orientat pe direcția ENE 58 grade. Craniul, coloana vertebrală și humerusul drept lipsesc, fiind distruse. Coastele erau deranjate. A avut mâna stângă îndoită tare din cot, cu palma în dreptul omoplatului respectiv, iar cea dreaptă fusese îndoită din cot, în unghi drept. Picioarele le avea îndoite destul de tare, călcâiul stâng atingând bazinul, iar cel drept este puțin mai jos.

În dreptul palmei stângi avea un obiect biconic de lut ars.

Mormântul nr. 16 (1958)- S-au strâns o serie de oase izolate dintr-un schelet de adult, distrus de ape.

Mormântul nr. 17 (1959)- A fost dezvelit în șanțul I B-59, la adâncimea de 1,35 m. Cuprindea scheletul unei persoane adulte (fig. 6/3), așezată în poziție chircită, orientată spre ENE 70 grade, pe partea stângă. Partea superioară a corpului zăcea la un nivel puțin mai ridicat, decât restul oaselor. Craniul s-a păstrat întreg, înclinat spre spate. Dentiția o avea aproape întreagă. Brațul drept era îndoit tare din cot și așezat cu palma lângă bărbic. Brațul stâng îl avea întins oblic, cu oasele în mare parte paralele. Genunchiul stâng ajungea lângă cotul drept.

Mormântul nr. 18 (1959)- De lângă mal, s-au strâns oase izolate dintr-un schelet de copil, distrus de ape.

Mormântul nr. 19 (1959)- A fost descoperit în șanțul I-59 (careul 3-4), la adâncimea de 1,29 m, față de malul din preajmă. Scheletul a fost al unui adolescent de 17-18 ani, care a fost depus în groapa funerară, în poziție chircită moderat, pe partea stângă (fig. 7/2). Craniul s-a păstrat fragmentar, fiind orientat pe direcția ESE 115 grade. Cadavrul a fost răsucit cu pieptul în jos, de aceea brațul său stâng era sub corp, fiind suprapus de claviculă. Coloana vertebrală o avea puțin arcuită. Bazinul a fost distrus de apele de inundație. Humerusul stâng forma un unghi ascuțit cu coloana vertebrală. Picioarul stâng îl avea îndoit moderat, pe când cel drept avea oasele paralele, fiind îndoit tare. Mormântul nu a avut inventar, dar în preajma lui s-au găsit numeroase fragmente ceramice gumelnițene.

La cca. 2 m distanță de locul craniului, s-a găsit un fragment de calotă craniană, care, probabil, provine din craniul acestui schelet, fiind mișcat din loc în loc de apele lacului.

La 5 cm de laba piciorului drept s-a găsit un nucleu percutor, de silex.

Mormântul nr. 20 (1959) - A fost descoperit în șanțul II B-59, la 1,14 m adâncime. Cuprinde scheletul unui adult (fig. 7/1), așezat în poziție chircită moderată, pe partea stângă, cu craniul orientat pe direcția ENE 75 grade. Craniul îl avea puțin știrbit. Maxilarul superior prezenta prognatism. Dinții s-au păstrat bine, dar sunt tociți. Reținem observația că unii din dinții de pe mandibulă, au crescut greșit. Sub presiunea pământului, oasele pieptului s-au rupt în două, astfel că omoplatul drept a ajuns cu partea dorsală în sus, iar cel stâng cu fața în sus. Mâna stângă era îndoită tare din cot și așezată cu palma sub cap, iar mâna dreaptă era îndoită și pusă cu palma în dreptul feței. Picioarele le avea îndoite moderat. Astfel, femurul stâng forma un unghi drept cu coloana vertebrală, iar cel drept un unghi de 45 de grade. Menționăm observația că falangele de la picioare au crescut arcuite.

Mormântul nr. 21 (1959) - A fost descoperit în șanțul II B-59 la 0,88 m adâncime. Cuprindea scheletul unui copil (fig. 7/3), așezat în groapa funerară în poziție chircită accentuată, pe partea stângă, craniul orientat pe direcția ESE 93 grade. Craniul îl avea bine păstrat. Acesta prezintă prognatism. Avea mandibula masivă și dentiția întreagă. Humerusul drept îl avea pe piept, dar lipseau oasele antebrațului. Mâna stângă o avea îndoită din cot, cu palma așezată la cca. 15 cm în dreptul feței. Coloana vertebrală fusese puțin arcuită, dar majoritatea vertebrelor s-au măcinat în sol. Bazinul a fost distrus de apele de inundație ale lacului. Picioarele au fost îndoite puternic, așa că genunchiul stâng a ajuns la 10 cm distanță de cotul stâng.

Lângă creștet a avut așezată o strachină mică, de formă tronconică, scundă.

Mormântul nr. 22 (1959) - A fost descoperit în șanțul III B-59. Cuprindea scheletul unei persoane adulte (fig. 8/1), probabil al unui bărbat, așezat în poziție

chircită accentuată, pe partea stângă, cu craniul orientat pe direcția ESE 95 grade. Scheletul s-a găsit la 1,45 m adâncime. Majoritatea oaselor erau prost păstrate. Calota craniană era sub formă de fragmente. Mandibula a rămas pe loc. Ea era îngustă și cu dinții masivi. Este important faptul că pe arcadă s-au găsit urme de ocră roșu. Culoarea se desprinde ușor de pe os și vopsise ușor solul din jur. Din coloana vertebrală și din coaste s-au păstrat numai frânturi împrăștiate. Mâna stângă era îndoită tare din cot și a fost așezată cu palma în dreptul feței, iar cea dreaptă o avea întinsă și pusă cu palma sub genunchiul stâng. Picioarele le avea îndoită tare, așa încât femurile ajunseră paralele cu tibiile, iar călcâiele erau alături de bazin. După părerea noastră, dacă ținem seama de adâncimea la care s-a găsit scheletul, de poziția antebrațelor lui, cât și de urmele de ocră, considerăm că mormântul datează din timpul fazei de tranziție de la cultura Boian la cultura Gumelnița.

Mormântul nr. 23 (1959) - A fost descoperit în șanțul III-59. Cuprindea scheletul unui adult (fig. 8/2), probabil de bărbat, aflat la 0,95 m adâncime. Era așezat în poziție chircită accentuată, pe partea stângă, cu craniul orientat pe direcția ENE 82 grade. Inițial a fost așezat cu pieptul înclinat, iar apoi, sub presiunea pământului, s-a înclinat cu totul, dând impresia că ar fi fost înmormântat cu fața în jos. Craniul era cu creștetul în sus. Coloana vertebrală, bine păstrată, o avea foarte arcuită. Atât mâinile, cât și picioarele au fost strânse tare, desigur prin legarea lor, așa că genunchiul drept a ajuns lângă gură iar tibia și peroneul erau paralele cu femurul. Zăcea în pământ galben.

Mormântul nr. 24 (1959) - A fost descoperit în șanțul III - 59 la 1,12 m adâncime. Cuprindea scheletul unui copil (fig. 8/3), așezat în poziție chircită moderată, pe partea stângă, cu craniul orientat pe direcția ENE 72 grade. O mare parte din calota craniană fusese deranjată din vechime. Mandibula era pe locul ei cu dinții crescuți bine. S-au mai păstrat numai câteva vertebre din coloana vertebrală. Lipsesc însă majoritatea oaselor mâinilor, măcinate desigur în sol. Mâna stângă a fost îndoită din cot și așezată cu palma în dreptul feței. Au rămas pe loc și câteva coaste fragmentare. Picioarele au fost îndoită moderat. Zăcea în pământ galben.

Mormântul nr. 25 (1959) - A fost descoperit în șanțul III A-59, la 0,66 m adâncime. Cuprindea scheletul unui adolescent (fig. 9/1), așezat în poziție chircită accentuată, pe partea stângă, cu craniul orientat pe direcția ENE 80 grade. Scheletul a fost atât de chircit, încât faptul presupune că persoana a fost slabă și cadavrul înainte de înmormântare a fost ghemuit foarte tare, probabil înfășurat într-o bucată de țesătură și apoi legat strâns. Craniul s-a păstrat întreg, cu toți dinții pe loc. Brațele și picioarele au fost îndoite tare, așa că oasele lor au ajuns aproape paralele între ele. Palmele fuseseră așezate lângă față. Genunchii au ajuns mai sus de coate, iar călcâiele lângă bazin.

Lângă craniu, puțin mai sus de frunte, se afla un obiect biconic de lut ars, cu un orificiu mic, într-unul din vârfuri. Scheletul zăcea pe pământ galben.

Mormântul nr. 26 (1959) - A fost descoperit la 0,68 m adâncime, în șanțul III-59. Cuprindea scheletul unui copil (fig. 9/3), cu oasele în cea mai mare parte deranjate de apele de inundație. Fusese depus în groapa funerară în poziție chircită accentuată, pe partea stângă, cu craniul orientat pe direcția ESE 102 grade. Calota craniană a avut-o aproape întreagă. În preajma ei s-au mai găsit câteva fragmente din coaste și câte un humerus, iar din picioare sunt numai două oase mărunte.

Mormântul nr. 27 (1959) - A fost găsit în șanțul IV-59, lângă malul lacului. Se afla la cca 20 cm adâncime sub nivelul apei. Prin pipăire s-a precizat că era al unui adult, chircit pe partea stângă, cu craniul orientat spre NE. Avea mâna dreaptă îndinsă. Nu a putut fi făcut planul scheletului.

Mormântul nr. 28 (1959) - A fost descoperit în șanțul IV A-59, la 0,75 m adâncime. Cuprindea scheletul unui copil chircit accentuat, pe partea stângă (fig. 9/2). Era orientat cu craniul pe direcția NNE 34 grade. Craniul lipsea. A rămas pe loc numai o parte din mandibulă, pe care se găseau trei dinți. S-a mai păstrat o din humerusul drept și sub el era clavicula și câteva coaste. Pe loc a mai rămas o parte din cealaltă claviculă și din radius. Picioarele au fost îndoite tare, formând unghi drept cu coloana vertebrală. Oasele lungi ale picioarelor erau paralele.

Mormântul nr. 29 (1959) - S-au descoperit resturi izolate dintr-un schelet

de copil, cu oasele deranjate. Nu s-a făcut planul.

Mormântul nr. 30 (1959) - A fost descoperit în șanțul IV-59. Cuprindea scheletul unui adult (fig. 10/1), găsit la 1,16 m adâncime. Era în poziție chircită moderată, așezat pe partea stângă, cu craniul orientat pe direcția ENE 60 grade. Ținând seama de dimensiunile oaselor a fost scheletul unui bărbat. Calota craniană și masivul facial erau întregi, cu o parte din dinți în alveole. Din mandibulă s-au găsit numai câțiva dinți. Partea de mijloc a coloanei vertebrale și câteva coaste erau mișcate din loc. Mâinile le avea îndoită tare din coate. Cea stângă era cu palma așezată în dreptul obrazului, iar cea dreaptă cu palma pe față. Picioarele au fost strânse destul de tare. Lângă omoplat s-a găsit o lamă de silex.

Mormântul nr. 31 (1960) - Cuprindea scheletul unei persoane adulte (probabil femeie), așezată în poziție chircită accentuată, pe partea stângă (fig. 10/2), cu craniul orientat pe direcția ESE 117 grade. Scheletul se afla la 1,50 m adâncime. Majoritatea oaselor erau bine păstrate. Calota craniană, inclusiv masivul facial, o avea întreagă, cu dinții păstrați în alveole. Lipsea cu totul mandibula. Vertebrele erau masive, dar s-au păstrat numai unele, din partea inferioară a coloanei. Mâinile le avea îndoită din coate, cu humerusurile paralele. Palmele au fost așezate în dreptul bărbiei. Picioarele erau îndoită tare. Femurul stâng forma un X cu tibia stângă, iar călcâiul drept a ajuns lângă bazin.

Mormântul nr. 32 (1960) - Cuprindea scheletul unei persoane adulte (fig. 10/3), așezată în poziție chircită accentuată, pe partea stângă, cu craniul orientat pe direcția ESE 102 grade. Scheletul se afla la 0,93 m adâncime. După aspectul oaselor, scheletul pare a fi al unei femei. Pieptul a fost presat cu fața în jos. Calota craniană o avea plesnită în mai multe bucăți, deoarece fusese dezvelită de apele de inundație ale lacului. Mandibula o avea gracilă, cu dinții pe loc. Jumătatea din mandibulă a ajuns în regiunea bazinului. Se remarcă faptul că dinții îi avea tociți. O bună parte din schelet a fost deranjată din vechime. Vertebrele lombare s-au găsit împrăștiate. Ambele mâini au fost îndoită tare din coate și așezate cu palmele lângă bărbie. O observație curioasă se referă la femurul stâng care era așezat pe

dos, anume partea dinspre genunchi era îndreptat spre bazin și invers. Piciorul drept era în poziție normală, dar îndoit tare, așa că femurul său a ajuns paralel cu tibia și peroneul.

Între coaste s-au găsit două cioburi gumelnițene, pe un os al bazinului se afla un silex.

Mormântul nr. 33 (1960) - Cuprindea un schelet în poziție întinsă pe spate (fig. 12/4). Datează din epoca feudală.

Mormântul nr. 34 (1960) - Cuprindea scheletul unei persoane adulte (probabil al unui bărbat), așezat în poziție chircită accentuată, pe partea stângă (fig. 11/1), cu craniul orientat pe direcția ESE 100 grade. A fost descoperit (sub nivelul apei) la 1,38 m adâncime. Avea oasele măcinate în parte. Calota craniană și mandibula le avea întregi. Prezenta prognatism. Dentiția era păstrată bine. Pe loc a rămas doar partea inferioară a coloanei vertebrale, câteva fragmente din coaste și o claviculă. Măinile au fost îndoite tare din coate și așezate cu palmele în dreptul părții de sus a humerusului stâng. Avea piciorul stâng îndoit tare, iar la cel drept femurul forma un unghi drept cu coloana vertebrală.

Mormântul nr. 35 (1960) - Cuprindea scheletul deranjat tare al unui copil, aflat la 0,92 m adâncime. Din schelet s-au păstrat numai câteva oase, anume câteva fragmente subțiri din calota craniană și humerusurile. Ținând seama de oasele găsite se poate presupune că fusese depus în groapa funerară, în poziție chircită, pe o parte. Craniul l-a avut orientat pe direcția E. Reținem observația că scheletul de copil se afla la aproximativ 0,50 m mai sus față de scheletul de adult din mormântul nr. 34. Se poate admite o suprapunere parțială a scheletului de copil deasupra craniului scheletului de adult din M. 34. Nu s-a făcut planul.

Mormântul nr. 36 (1960) - Cuprindea scheletul unui copil de aproximativ 6 ani, care se afla la 1,15 m adâncime. A fost orientat cu creștetul pe o direcție apropiată de E. După toate probabilitățile scheletul fusese în poziție chircită. Pe baza orientării orbitelor și acest schelet a fost chircit pe partea stângă. Din el s-a păstrat calota craniană și un humerus. Restul oaselor, fiind foarte fragile, s-au mă-

cinat în pământ.

Mormântul nr. 37 (1960) - Cuprindea scheletul unei persoane adulte (fig. 11/2), de vârstă înaintată, probabil, al unui bărbat, așezat în groapa funerară în poziție chircită accentuată, pe partea stângă, aflat la 1,42 m adâncime, cu craniul orientat pe direcția ESE 102 grade. Calota craniană este întreagă, dar face impresia a fi "colțuroasă". Mandibula este mare și cu unghi în dreptul condilului. Majoritatea dinților au căzut pe când era în viață, apoi alveolele s-au resorbit. Până la moarte a avut numai câțiva dinți în față. Pieptul a fost presat cu partea din față în jos, astfel că vertebrele sunt cu partea din spate în sus. Coloana vertebrală era mult arcuită datorită poziției chircite accentuate. Măinile le avea îndoită tare din coate, cu palmele așezate în dreptul feței. Picioarele le avea îndoită tare, ajungând cu femurele paralele cu coloana vertebrală și cu genunchii în dreptul părții inferioare a omoplatului drept. O poziție atât de forțată a fost posibilă numai în cazul unui individ slab, foarte strâns legat, atunci când a fost depus în groapa funerară. În dreptul umărului drept s-a găsit un obiect biconic de lut ars, cu un mic orificiu într-un vârf, iar la distanță mică de umărul stâng se afla o piesă de silex. Lângă craniu și lângă genunchi s-a găsit câte un ciob gumelnițean.

Mormântul nr. 38 (1960) - Mormântul se afla la est de M. 37, la aproximativ aceeași adâncime (la 0,97 m), în șanțul 8 din sectorul B. Cuprindea scheletul unei persoane adulte (fig. 11/3), așezată în poziție chircită accentuată, pe partea stângă, cu craniul orientat pe direcția ESE 102 grade. Craniul era, în parte, stricat, cu calota puțin turtită. Mandibula o avea masivă, cu unghi drept lângă condil și cu o parte din dinți în alveole, dar tociți. Coloana vertebrală a fost în parte distrusă de rozătoare. Măinile le avea îndoită tare din coate și așezate cu palmele în dreptul obrazului. Reținem că palmele erau îndoită și înclinate spre față. Picioarele erau și ele îndoită tare. Subliniem că laba piciorului stâng era îndoită pe dedesubt. Lângă față s-au găsit două cioburi.

Mormântul nr. 39 (1960) - Cuprindea scheletul (găsit în șanțul 9 sector B) unei persoane adulte (fig. 12/1), cu oasele gracile, așezate în poziție chircită

accentuată, pe partea stângă, orientat cu craniul pe direcția ESE 121 grade, aflat la 0,86 m adâncime. Avea craniul cu o formă curioasă, aproape sferică, probabil datorită faptului că a fost puțin mișcat din loc. Mandibula avea și ea o formă cu totul deosebită, fiind masivă, cu linia de margine mult arcuită. Dinții păstrați erau tociți. Avea brațele îndoite din coate. Mâna stângă avea palma așezată sub cap, iar cea dreaptă era cu palma mai sus de cotul stâng. Picioarele le avea îndoite tare, cu genunchii ajungând aproape de partea superioară a humerusului. O mare parte din vertebre lipseau.

Mormântul nr. 40 (1960) - Cuprindea scheletul unei persoane adulte, aflat la 1,52 m adâncime, în șanțul 8 din sectorul B. Din schelet s-a păstrat numai o parte din oasele picioarelor și un fragment din craniu (fig. 12/2). Cadavrul a fost depus în groapă în poziție chircită accentuată, pe partea stângă. Din craniu s-a păstrat numai un fragment din calotă. Oasele picioarelor erau în poziție anatomică normală. Pe loc rămăseseră ambele femure și un fragment din tibia dreaptă, cu porțiunea respectivă din peroneu, având dedesubt tibia și peroneul celuilalt picior. Fragmentare erau și ele. Oasele scheletului au fost deranjate, probabil, de rozătoare.

Mormântul nr. 41 (1960) - Cuprindea scheletul unui copil micuț sub un an, aflat la 1,05 m adâncime, în șanțul 9-60 între M. 37 și M. 42. Fusese așezat în poziție chircită. Oasele fiind răvășite nu este posibilă precizarea dacă a fost depus pe partea stângă sau pe cea dreaptă. Craniul îl avea orientat pe o direcție apropiată de est. Nu s-a făcut planul.

Mormântul nr. 42 (1960) - Cuprindea scheletul unui copil, aflat la 0,84 m adâncime, în șanțul 9 în sectorul B, între M. 44 și M. 43. În funcție de dinții rămași pe loc se poate preciza că acel copil a avut circa 2 ani. S-a păstrat numai o serie de fragmente din craniu, iar printre celelalte frânturi de oase s-a găsit și un fragment din mandibulă. Ținând seama de repartizarea celor câteva oase găsite din schelet, putem arăta că era orientat cu craniul pe o direcție apropiată de est.

Mormântul nr. 43 (1960) - Cuprindea scheletul unui adult (fig. 12/3), așezat

în poziție chirchită moderat, pe partea stângă. A fost găsit la 1,15 m adâncime, în partea de vest a sectorului B, într-o casetă a șanțului 9. Era cu craniul orientat pe direcția ESE 112 grade. Avea craniul turtit, în parte. Oasele obrazului s-au păstrat bine. Dinții săi nu erau tociți tare. Ne-a atras atenția faptul că dinții incisivi, din față, au forma de lopățică și o strungăreață mare între ei. Ținând seama de oase, care sunt subțiri și delicate, considerăm că scheletul a aparținut unei femei. O parte din coaste lipsesc. La fel și o serie de vertebre. Măinile au fost îndoite din coate și așezate cu palmele în dreptul obrazului. Tibia și peroneul piciorului drept lipsesc. Oasele piciorului stâng s-au păstrat.

Mormântul nr. 44 (1960) - Cuprindea scheletul unui adolescent (fig. 13/1), așezat în groapa funerară în poziție chirchită accentuată, pe partea stângă. A fost găsit la 0,86 m adâncime în șanțul 9 din sectorul B. Craniul îl avea orientat pe direcția ESE 105 grade. Calota craniană era întreagă. Mandibula masivă avea un unghi drept lângă condil și dinții pe loc. Coloana vertebrală fusese arcuită și o parte din vertebre lipseau. Măinile le avea îndoite tare din coate și așezate cu palmele aproximativ în dreptul bărbiei. Picioarele au fost îndoite tare, încât genunchiul stâng ajungea aproape de bărbie, iar călcâiul lângă bazin. Este un indiciu clar că mortul a fost legat strâns înainte de a fi depus în groapa funerară.

Mormântul nr. 45 (1960) - În acest mormânt s-a găsit numai o parte din craniul unui schelet de copil mic, aflat la 0,80 m adâncime, în partea de est a șanțului 9 din sectorul B. Ne referim la o serie de fragmente mărunte din calota craniană. S-a observat că avea creștetul orientat spre est. Subliniem faptul că acel copil a fost înmormântat la aproximativ 1 m distanță spre nord de scheletul de adult (probabil de femeie) din M. 44. Prin urmare, nu este exclus ca să fie vorba de o mamă cu copilul ei. Ambele schelete zăceau la adâncimi apropiate.

Mormântul nr. 46 (1960) - Cuprindea scheletul unei persoane adulte (fig. 13/2), așezată în groapa funerară în poziție chirchită accentuată, pe partea stângă. Se afla la 0,70 m adâncime în șanțul 11 în sectorul B. În preajma lui s-au găsit scheletele din M. 47 și M. 48. Orientarea sa este puțin deosebită de aceea a majorității

celorlalte schelete din această necropolă. Scheletul era orientat cu craniul pe direcția NNE 35 grade. Craniul său este masiv și prelung. Prezintă prognatism. Mandibula o avea masivă și lată. Reținem că îi lipseau numai doi dinți din maxilarul superior, care par a fi spărți încă din vechime. Datorită presiunii pământului, pieptul a fost înclinat spre dreapta. Coloana vertebrală s-a păstrat bine. Brațele le avea îndoite din coate. Mâna dreaptă mai puțin (poate din cauza înclinării pieptului), iar cea stângă era îndoită tare. Palmele aveau o poziție curioasă. Palma mâinii drepte o avea întinsă în prelungirea antebrațului, pe când cea stângă era cu palma îndoită din antebraț și îndreptat spre bărbie. Picioarele le avea îndoite tare, încât genunchiul stâng ajungea până lângă capătul de sus al humerusului. Labele picioarelor le avea alăturate.

Mormântul nr. 47 (1960) - Cuprindea scheletul unei persoane adulte (fig. 13 /3), în poziție chircită accentuată, așezată pe partea stângă, cu craniul orientat pe direcția ESE 110 grade. A fost găsit la adâncimea de 0,80 m, în capătul de vest al șanțului 11 din sectorul B-60. Este curios faptul că avea craniul la o adâncime puțin mai mare decât picioarele. Craniul său s-a păstrat bine, inclusiv oasele nasului. Masivul facial era întreg, ca și mandibula. Coloana vertebrală o avea puțin deranjată la partea superioară. Oasele mâinii drepte au fost mișcate din loc, din vechime, dar și-au păstrat ordinea anatomică. Palma mâinii a ajuns în dreptul mijlocului femurului stâng. Mâna stângă o avea îndoită moderat din cot și așezată cu palma lângă genunchiul stâng. Cele două părți ale bazinului au ajuns una deasupra celeilalte (din cauza presiunii pământului). Picioarele le-a avut îndoite tare. Alături se aflau scheletele din M. 46 și din M. 48.

Mormântul nr. 48 (1960) - Cuprindea scheletul unei persoane adulte (fig. 14 /1), așezată în groapa funerară în poziție chircită moderat. A fost găsit la 1,12 m adâncime în șanțul 10, sectorul B. Spre deosebire de majoritatea scheletelor descrise, acesta a fost în poziție chircită pe partea dreaptă, cu craniul orientat pe direcția ENE 60 grade. Calota craniană o avea plesnită. Prezenta prognatism. Datorită presiunii pământului, partea stângă a pieptului a fost turtită peste partea dreaptă.

Coastele s-au păstrat bine. Mâna dreaptă era îndoită tare din cot și fusese aranjată cu palma lângă bărbie. Mâna stângă avea o poziție similară. Coloana vertebrală o avea întreagă. Picioarele au fost îndoite moderat. Femurele formau un unghi obtuz cu coloana vertebrală.

Mormântul nr. 49 (1960)- Cuprindea scheletul unei persoane adulte (fig. 14 /2) cu talie înaltă, așezată în poziție chircită moderată, pe partea stângă, cu craniul orientat pe direcția ESE 110 grade. Se afla în șanțul 10, la 0,90 m adâncime. Craniul îl avea bine păstrat, prelung. Mandibula era îngustă. Coloana vertebrală fusese arcuită. O parte din vertebrele, din jumătatea de sus a coloanei vertebrale. Măinile le avea îndoite din coate. Palma mâinii stângi fusese așezată sub cap, iar cea a mâinii drepte lângă obraz. Femurele formau un unghi obtuz cu coloana vertebrală. Zăcea în pământ galben.

Mormântul nr. 50 (1960) - Cuprindea scheletul unui copilăș, aflat la 0,51 m adâncime, în șanțul 12 din sectorul B. Din schelet, s-a păstrat numai o parte din calota craniană. Ținând seama de poziția fragmentelor din calota craniană se poate spune că scheletul fusese în poziție chircită, pe partea stângă, cu craniul orientat pe o direcție apropiată de est. Alte oase din acest schelet nu s-au găsit. Zăcea în pământ galben, la același nivel cu scheletele din M. 51 și M. 52.

Mormântul nr. 51 (1960) - Cuprindea scheletul unei persoane adulte (fig. 14 /3), așezată în poziție chircită, moderată, pe partea stângă, cu craniul orientat pe direcția E 90 grade. Se afla la 0,70 m adâncime în partea de est a șanțului 12 din sectorul B. Toate oasele scheletului erau în poziție anatomică. Calota craniană s-a păstrat întreagă, inclusiv masivul facial. Mandibula era ruptă în două. Dentiția o avea întreagă. La acest schelet remarcăm masivitatea și lungimea sternului. Coloana vertebrală o avea puțin deranjată. Mâna stângă fusese îndoită din cot și așezată cu palma lângă cotul drept. Mâna dreaptă era îndoită moderat din cot și așezată cu palma pe mijlocul humerusului stâng. Oasele bazinului, datorită presiunii pământului, au ajuns amândouă cu fața în sus. Picioarele le avea alăturate, formând un unghi obtuz cu coloana vertebrală. Lângă craniu s-a găsit o unealtă de silex.

S-a observat că scheletul forma un grup cu scheletul de adult din M. 52 și cu cel de copil din M. 53.

Mormântul nr. 52 (1960)- Cuprindea scheletul unui adult (fig. 15/1), așezat în groapa funerară în poziție chircită accentuată, pe partea stângă, cu craniul orientat pe direcția ESE 105 grade, aflat la 0.85 m adâncime, în capătul de est al șanțului 12. Reținem și observația că craniul era proporțional, mic și prelung. Prezintă puțin prognatism. Avea bărbia ascuțită. S-au păstrat și oasele nasului. Vertebrele erau destul de mici, iar coloana vertebrală a fost, în mare parte, deranjată. Ambele mâini erau îndoite din coate. Mâna dreaptă o avea îndoită mai tare și a fost așezată cu palma în dreptul obrazului. Mâna stângă era îndoită mai puțin și cu palma așezată în dreptul genunchiului stâng. Picioarele fuseseră îndoite tare, formând un unghi de circa 45 grade cu coloana vertebrală. Semnalăm că labelle picioarelor erau îndoite în afară, spre călcâi. Lângă antebrațul drept, la mijlocul acestuia, se afla un vâscior de lut, ars roșu.

Mormântul nr. 53 (1960) - Cuprindea scheletul unui copil, așezat în groapa funerară în poziție chircită, pe partea stângă cu craniul orientat pe direcția ENE. Se afla la 0,60 m adâncime în colțul de SE al șanțului 12 din sectorul B. Din el s-a păstrat numai craniul și frânturi din câteva oase lungi. Restul oaselor s-au măcinat în pământ. Se afla în pământul galben și forma un grup cu mormintele 51 și 52, aflându-se la 0,20 m adâncime mai mică decât ele.

Mormântul nr. 54 (1961)- Cuprindea scheletul unei femei adulte (fig. 15/2) așezată în groapa funerară (în șanțul F3) în poziție chircită accentuată, pe partea stângă. Scheletul se afla la 1,28 m adâncime, puțin mai la est de M. 55. Avea majoritatea oaselor bine păstrate. Craniul său era orientat pe direcția ESE 110 grade. Craniul și mandibula le avea întregi. În privința mandibulei observăm că avea un unghi arcuit cu condilul. S-au păstrat majoritatea dinților. Coloana vertebrală a fost deranjată în cea mai mare parte. Au rămas pe loc numai câteva vertebre din partea inferioară a coloanei vertebrale, precum și câteva coaste. Mâinile au fost îndoite tare din coate. Mâna stângă o avea așezată cu palma lângă obraz, iar cea

dreaptă cu palma între humerusul și antebrațul stâng, dar cu palma înclinată spre bărbie. Picioarele le avea îndoite tare, cu genunchiul drept lângă cotul drept. Lângă încheietura mâinii drepte s-au găsit trei mărgele rotunde, mici, de aur, având greutatea de 0,46 gr. În același loc se afla o mărgică de chihlimbar. Lângă craniul scheletului, în dreptul urechii drepte, avea un fel de cercel mic (greutatea 0,61 gr.), lucrat dintr-o sârmuliță (cu secțiune rectangulară) de aur, îndoită pe din două, formând într-o parte o buclă mică (fig. 36/3). La una din extremitățile sârmei este o măciulie conică, mică. În dreptul gâtului se afla încă o mărgică de chihlimbar. În dreptul frunții fusese pus un obiect biconic gumelnițean (fig. 16/2), iar lângă laba piciorului stâng se afla o lamă de silex (fig. 23/2).

Mormântul nr. 55 (1961) - Cuprindea scheletul unei persoane adulte (aflată în partea de vest a șanțului F4), în poziție chircită, foarte accentuată, așezată pe partea stângă (fig. 15/3). Chircirea atât de tare indică faptul că persoana a fost foarte slabă și a putut fi legată atât de strâns (fig. 18/1). Scheletul a fost găsit la 1,17 m adâncime, cu craniul orientat pe direcția ENE 85 grade. Avea craniul și mandibula bine păstrate. Dacă ținem seama de forma mandibulei presupunem că scheletul a fost al unei femei. Dentiția o avea mărunță și rămasă pe loc. Din coloana vertebrală au mai rămas trei vertebre din partea inferioară, restul s-a măcinat în sol. Pe loc au rămas o serie de coaste și omoplatul drept. Mâinile au fost îndoite tare din coate. Palmele fuseseră așezate aproximativ în dreptul umărului drept. Picioarele au fost și ele îndoite tare, încât tibiile și peroneele au ajuns aproape paralele. În dreptul mijlocului humerusului drept se afla un obiect biconic, de lut ars (fig. 16/1), iar la creștet era o lamă de silex cenușiu închis. A fost delimitată groapa funerară care a avut forma ovală.

Mormântul nr. 56 (1961) - Cuprindea scheletul unei persoane adulte (fig. 15/4), probabil de femeie, aflat la 0,87 m adâncime, în capătul de vest al șanțului F4. În acest caz s-a reușit să se delimiteze o parte din groapa funerară, care a avut forma ovală, prelungă. Scheletul era într-o poziție cu totul neobișnuită, făcând impresia că nu a fost așezat cu grijă în groapa funerară, ci pur și simplu că ar fi fost

aruncat cu fața în jos, dar pe partea stângă. Craniul îl avea întreg, proporțional, destul de mic, orientat pe direcția ENE 73 grade. Mandibula era pe loc cu toți dinții. Din coloana vertebrală s-au găsit numai o parte din vertebre, anume din partea ei superioară și inferioară, acestea erau cu fața în jos. S-au găsit și mai multe coaste. Mâna stângă o avea întinsă, în prelungirea craniului și îndoită din cot, formând un unghi drept, așa că palma stângă a ajuns la circa 15 cm distanță de frunte. Mâna dreaptă fusese îndoită tare, oasele lungi ajungând paralele între ele și alăturate. Palma o avea așezată în dreptul feței, aproape de cotul stâng. Era clar că picioarele fuseseră îndoite din genunchi spre spate, ca și cum cadavrul a fost pregătit din vreme să fie îngropat în poziție chircită și așa a înțepenit. S-au găsit 16 mărgelile mici, cilindrice, întregi și fragmentare.

Mormântul nr. 57 (1961)- Cuprindea scheletul unei persoane adulte (fig. 17/2), probabil al unui bărbat, așezat în poziție chircită accentuată, pe partea stângă, cu craniul înclinat spre piept și orientat pe direcția ENE 87 grade. Scheletul s-a găsit la 1,03 m adâncime (fig. 20/2). Din craniu s-a păstrat numai calota. Coloana vertebrală o avea arcuită. Majoritatea vertebrelor erau în poziție normală. Lipseau numai câteva. Coastele în stare fragmentară, s-au găsit amestecate. Mâinile au fost îndoite tare din coate. Palma dreaptă fusese așezată sub craniu și cea stângă în dreptul feței. Picioarele și ele au fost îndoite tare, ajungând cu călcâiele aproape de oasele bazinului. Femurele și tibiile erau paralele între ele. Credem că persoana respectivă, înainte de a fi depusă în groapa funerară a fost îndoită într-o țeșătură și legată strâns.

Mormântul nr. 58 (1961)- Cuprindea (în șanțul F5) scheletul unui copil destul de mic (fig. 17/3), depus în groapa funerară (la 0,45 m adâncime) în poziție chircită accentuată, pe partea stângă. Avea craniul orientat pe direcția ENE 58 grade. Din craniu s-a păstrat numai calota, cu fața în jos. Din coloana vertebrală nu s-a găsit nici o vertebră, probabil, s-au măcinat în sol. Pe loc mai erau câteva fragmente din coaste, puțin răvășite. Mâinile au fost îndoite din coate și așezate cu palmele în dreptul feței. Din picioare s-au găsit numai câteva oase fragmentare.

care dovedesc că ele fuseseră îndoite tare.

Mormântul nr. 59 (1961)- Cuprindea (în mijlocul șanțului F5 lângă M. 60) scheletul unei persoane adulte (fig. 17/1), probabil al unei femei, care fusese așezată în groapa funerară în poziție chircită accentuată, pe partea stângă. Scheletul se afla la 1.04 m adâncime, cu craniul orientat pe direcția ESE 105 grade. Din el s-a păstrat atât calota craniană, cât și mandibula. Se pare că îi lipsea o serie din dinți, porțiunea respectivă din mandibulă și a feței, era acoperită cu un ciob. Mai multe vertebre au rămas pe loc, altele s-au măcinat în sol sau au fost deranjate de rozătoare. Pare mai apropiată de realitate prima variantă, deoarece restul oaselor din preajmă sunt nemișcate. Coastele le avea în poziție normală. Măinile au fost îndoite tare din coate și așezate cu palmele spre obraz. Palma stângă era mai sus decât cea dreaptă. Ambele erau îndoite spre craniu. Picioarele au fost îndoite tare, genunchiul stâng ajungând aproape la nivelul palmei stângi.

Mormântul nr. 60 (1961) - Cuprindea (în șanțul F5) scheletul unei persoane adulte (fig. 17/4), probabil de bărbat, așezat în poziție chircită foarte accentuată, pe partea stângă (fig. 18/2), cu craniul orientat pe direcția ESE 98 grade. Scheletul se afla la 1 m adâncime. Precizăm că bazinul lui era la mică distanță spre E de creștetul M. 59. Chircirea fiind atât de accentuată, dovedește că persoana a fost foarte slabă și desigur cadavrul a fost legat strâns. Craniul și mandibula le avea întregi. Lipseau câțiva dinți. Coloana vertebrală era dreaptă și păstrată aproape în întregime. Lipseau numai câteva vertebre din partea superioară. Brațele le avea îndoite tare din coate, cu oasele lungi aproape paralele, cu palmele așezate lângă obraz. Câteva din oasele palmei au ajuns lângă frunte. Picioarele erau îndoite tare, oasele lungi ajungând aproape paralele.

Mormântul nr. 61 (1961) - Cuprindea (lângă malul de nord al șanțului F5) scheletul unei persoane adulte (fig. 19), probabil al unui bărbat, care a fost așezat în poziție chircită accentuată, pe partea stângă (fig. 21/1, 2), cu craniul orientat pe direcția ESE 95 grade. Scheletul se afla la 1,40 m adâncime. Calota s-a păstrat în cea mai mare parte, din ea s-au desprins o parte din oasele masivului facial.

Mandibula o avea masivă, cu unghiul dinspre condil aproape drept. Reținem observația că s-a păstrat numai o parte din dinți.

A atras atenția faptul că oasele feței, precum și fruntea (până la marginea sa, de unde începea părul, atunci când persoana era în viață) erau vopsite cu roșu roșu. Este, foarte probabil vorba de tatuaj. Avea pieptul cu partea dreaptă turtită peste cea stângă. Din coloana vertebrală, puțin arcuită, s-au găsit numai câteva vertebre, din partea ei de mijloc. Coastele au fost, în parte, răvășite. Măinile le avea îndoite tare din coate, cu palma stângă pusă sub craniu, iar cea dreaptă așezată lângă față. Oasele bazinului erau, în parte, măcinate de sol. Picioarele le avea îndoite tare, așa că ajungeau cu călcâiele aproape de oasele bazinului.

Acest mormânt se deosebește în raport cu celelalte, prin inventarul său alcătuit din câteva vase (fig. 20). Pe piept avea așezat un capac mare, cu măciulie de apucat, în jos. Pe picioare fusese așezat un castron mare, în care se afla o strachină. Puțin mai la sud-vest s-a găsit un fragment mare dintr-o altă strachină. Spre sud-est de craniu, puțin mai sus de el, avea o serie de cioburi, între cotul drept și mijlocul femurului drept se afla un vâscior bitronconic din pastă fină.

Dacă ținem seama de forma și de decorul vaselor găsite în mormânt, suntem în măsură să afirmăm că acesta, de fapt, nu face parte din necropola gumelnițeană, ci este mai vechi și anume datează din timpul fazei de tranziție de la cultura Boian la cultura Gumelnița. Mormântul a aparținut unui locuitor al așezării din acea fază, aflată în imediata apropiere, în capătul de vest al grindului "Grădiștea Ulmilor".

Mormântul nr. 62 (1961) - Cuprindea (în partea de est a șanțului F5) scheletul unei persoane adulte (fig. 22/1), așezată în poziție chircită accentuată, pe partea dreaptă. Este unul din puținele schelete, descoperite în cadrul necropolei, chircite pe această parte. Scheletul era orientat cu craniul pe direcția VSV 263 grade și se afla la 0,58 m adâncime. Craniul îl avea prelung, cu calota craniană bine păstrată, prelungă. Coloana vertebrală a fost deranjată în mare parte. O serie din coaste erau pe loc. Măinile au fost îndoite tare din coate, oasele lungi ajungând paralele între ele. Palmele au fost așezate lângă față. Picioarele și ele au fost îndoite tare,

așa că femurele, tibiile și peroneele au ajuns paralele și alăturate, cu călcâiele lângă bazin.

Mormântul nr. 63 (1961) - Cuprindea (lângă colțul de SE al șanțului F5) scheletul unui adolescent (fig. 22/3), de sex masculin, aflat la 0,31 m adâncime. Oasele s-au păstrat parțial. Fusese așezat în groapa funerară în poziție chircită accentuată, pe partea stângă, cu craniul orientat pe direcția ESE 105 grade. Din calota craniană s-a păstrat o porțiune dinspre frunte și o alta dinspre occipital. Dinții de pe maxilarul superior erau pe loc. S-a observat că avea un dinte aflat în creștere. Mandibula lipsea. Coloana vertebrală o avea arcuită. S-au păstrat numai câteva vertebre și fragmente mici din coaste. Măinile au fost îndoite tare din coate și așezate cu palmele sub craniu. Din bazin a rămas numai o parte dintr-un os. Picioarele le avea îndoite tare. Dintr-un picior s-au păstrat numai trei fragmente de oase, câte unul din femur, tibie și peroneu. Avea două piese de silex (fig. 23/3, 6) și una de os (fig. 23/5).

Mormântul nr. 64 (1961) - Cuprindea (la capătul de V al șanțului G5) scheletul unei persoane adulte (fig. 22/4), cu oase gracile, probabil al unei femei, așezată în groapa funerară în poziție chircită, pe partea stângă (fig. 24/1), cu craniul orientat pe direcția ENE 83 grade. Calota craniană o avea bine păstrată, dar îi lipsește o mare parte din masivul facial. Mandibula o avea relativ scurtă și masivă, cu o parte din dinți lipsă. Avea coloana vertebrală "ondulată", în formă de S. datorită presiunii pământului, pieptul a fost apăsător cu fața în jos, din care cauză omoplatul drept a ajuns în preajma mandibulei. S-au păstrat mai multe coaste. Măinile le avea îndoite tare din coate și așezate într-o poziție nefirească. Degetele palmei stângi ajungeau în dreptul craniului, puțin mai sus de creștet, iar palma dreaptă o avea pusă în dreptul feței, la oarecare distanță. A avut picioarele îndoite tare, așa că genunchiul drept ajungea lângă cotul drept. Alături de palme, în afară, avea pus un obiect biconic de lut (fig. 16/3).

Mormântul nr. 65 (1961)- Cuprindea (în șanțul G5) numai craniul unui adolescent, găsit cu creștetul în sus (fig. 22/2). Calota craniană o avea întreagă.

Dedesubtul ei se afla și mandibula, cu câțiva dinți în alveole. Nu este clar dacă este vorba de un schelet deranjat de rozătoare sau la distrugerea lui au contribuit acizii din sol. Se afla la 0,62 m adâncime, cu privirea orientată pe direcția VSV 260 grade.

Mormântul nr. 66 (1961) - Cuprindea (în capătul de E al șanțului G5) scheletul unei persoane adulte (fig. 25/1), cu oase masive, probabil al unui bărbat, așezat în groapa funerară în poziție chircită accentuată, pe partea stângă. Scheletul se afla la 1,34 m adâncime. Craniul său era orientat pe direcția ENE 87 grade. Avea craniul destul de mic, bine păstrat. Mandibula era masivă cu toți dinții păstrați. Coloana vertebrală era aproape întreagă, lipseau doar câteva vertebre din partea ei inferioară. Coastele în majoritate, erau pe locul lor. Atrage atenția faptul că avea mâna stângă întinsă de-a lungul corpului, ajungând cu palma lângă călcâiul stâng. Mâna dreaptă era îndoită puțin din cot și așezată cu palma lângă genunchiul stâng. Picioarele erau îndoită tare. Lângă ceafă avea așezat un obiect biconic de lut ars (fig. 26/1), iar lângă genunchi o sulă de os (fig. 23/4).

Mormântul nr. 67 (1961) - Cuprindea (în capătul de E al șanțului G4) scheletul unei persoane adulte (fig. 25/4), probabil de femeie, așezată în poziție chircită accentuată (fig. 24/2), pe partea stângă, cu craniul orientat pe direcția ENE 75 grade. Scheletul se afla la 1,08 m adâncime. Calota craniană era proporțională, destul de mică, dar bine păstrată. Masivul facial era întreg. Mandibula o avea masivă, cu toți dinții în alveole. Din coloana vertebrală s-a păstrat numai partea de mijloc. Mâinile fuseseră îndoită tare din coate și cu palmele așezate în dreptul feței. Lipseau însă oasele antebrațului stâng și porțiuni din oasele antebrațului drept. Piciorul drept îndoit mai tare decât cel stâng, ajungea cu călcâiul lângă bazin.

Mormintele nr. 68 și 69 (1961) - Într-o porțiune de teren restrâns s-au găsit oasele, în mare parte, răscolite din două schelete de adulți. Ele se aflau la 0,75 m adâncime. Din cele câteva frânturi de oase, rămase în situ, rezultă că scheletele se aflau în poziție chircită, pe partea stângă, cu craniul orientat pe direcția ENE 80 grade. Nu s-a făcut planul.

Mormântul nr. 70 (1961) - Cuprindea (în capătul de V al șanțului G3) scheletul unei persoane adulte (fig. 25/2), probabil de bărbat aflat la 0,83 m adâncime. S-a păstrat numai partea de la piept în sus. Ținând seama de oasele rămase în situ, se pare, că a fost îngropat în poziție chirchită, pe partea stângă, căci avea craniul așezat pe partea stângă și orientat pe direcția apropiată de SSE 168 grade. Din craniu s-a păstrat calota craniană destul de mică și cam "colțuroasă". Lipsea masivul facial, din care au rămas pe loc dinții. Mandibula o avea masivă, cu unghi în dreptul condilului. Avea toți dinții în alveole. Din coloana vertebrală în situ erau câteva vertebre, având alături mai multe fragmente de coaste, clavicule și frânturi din omoplați. A mai rămas pe loc și humerusul mâinii drepte, întinsă pe lângă corp.

Dacă avem în vedere poziția neclară și orientarea cu totul deosebită, datarea mormântului rămâne nesigură.

Mormântul nr. 71 (1961) - Cuprindea (în malul dintre șanțul G2 și G3) scheletul unui adult (probabil al unui bărbat), așezat în poziție chirchită accentuată, pe partea stângă (fig. 25/3). Scheletul se afla la 1,13 m adâncime și era orientat cu craniul pe direcția ESE 105 grade. Craniul era bine păstrat, împreună cu masivul facial. Mandibula o avea masivă. Toți dinții erau pe locul lor. Din coloana vertebrală s-a păstrat numai partea inferioară. Coastele erau în poziție normală. Avea mâinile îndoită tare din coate și așezate cu palmele în dreptul feței. Din bazin s-a păstrat numai o parte. Picicorele le avea îndoită destul de tare. Genunchiul drept ajunsese destul de aproape de cotul drept. Femurul stâng forma un unghi drept cu coloana vertebrală.

Mormântul nr. 72 (1962) - Cuprindea scheletul unei persoane adulte (probabil de bărbat), așezată în poziție chirchită accentuată, pe partea dreaptă (fig. 27/1). Se afla la 0,50 m adâncime, cu craniul orientat pe direcția VNV 290 grade. Este unul din puținele schelete în această poziție. Craniul îl avea plesnit în bucăți. Cu prilejul tasării pământului, partea stângă a pieptului a fost curcită, dând impresia că mortul ar fi fost îngropat cu fața în jos. Din coloana vertebrală și din coaste

s-au păstrat fragmente, unele mișcate de la locul lor. Măinile au fost îndoit din coate. Palma stângă o avea așezată în dreptul feței, iar cea dreaptă era pusă sub craniu. Picioarele au fost îndoit tare, încât oasele lungi au ajuns paralele între ele, iar genunchii până în dreptul mijlocului humerusului.

Drept inventar a avut două vase, unul (o strachină) fusese așezată lângă față, iar celălalt (un pahar scund) lângă mijlocul tibiei drepte.

Mormântul nr. 73 (1962)- Cuprindea scheletul unei persoane adulte (fig. 27/2), probabil de femeie, așezată în groapa funerară, în poziție chirchită accentuată, pe partea stângă, la 0,54 m adâncime, cu craniul orientat pe direcția ESE 115 grade. Craniul s-a păstrat întreg. A avut dinții masivi, dar tociți tare. Se pare că lipsește caninul drept din mandibulă. Oasele masivului facial erau în parte, sfărâmate. Vertebrele și coastele fuseseră răscolite, probabil de rozătoare. Măinile le avea îndoit tare din coate, o parte din oasele lor lipsesc. Picioarele fuseseră îndoit tare, așa că genunchiul drept ajunsese aproape de bărbie. Femurul drept era aproape paralel cu coloana vertebrală. Este clar că fusese legat foarte strâns.

Mormântul nr. 74 (1962) - Cuprindea (sub malul intermediar dintre M. 73 și M. 75) scheletul unei persoane adulte (fig. 27/3), cu oasele masive și lungi. A fost probabil al unui bărbat, așezat în groapa funerară în poziție chirchită moderată, pe partea stângă, la 0,80 m adâncime. Scheletul a fost orientat cu craniul pe direcția ENE 80 grade. Craniul său lipsește din vechime. Faptul se explică astfel: după ce cadavrul a putrezit, după o oarecare vreme a fost săpată o groapă pe acel loc, în care s-a amenajat o vatră. Cu prilejul săpării gropii au dat de craniul scheletului, pe care l-au distrus sau l-au îngropat în alt loc. De asemenea, au nimerit și peste oasele mâinii drepte și peste antebrățul stâng. Le-au scos și pe acelea, punându-le în altă parte. Oasele coloanei vertebrale, din dreptul gâtului, au rămas deranjate. Toate celelalte oase ale scheletului sunt bine păstrate. Coastele sunt masive, în poziție normală, ca și oasele bazinului. Între femure și tibii are un unghi de circa 45 grade. Oasele picioarelor sunt paralele între ele.

Mormântul nr. 75 (1962) - Cuprindea (în malul de la S de supr. H II-62)

scheletul unei persoane adulte (fig. 28/1), probabil al unui bărbat (dacă ținem seama de înălțimea pe care a avut-o în viață). Fusese așezat în poziție chircită moderată, pe partea stângă, cu craniul orientat pe direcția E 88 grade. Se afla la 0,84 m adâncime. Craniul s-a păstrat întreg. Prezintă puțin prognatism. Dinții săi erau masivi. Mandibula o avea întreagă, cu dinții păstrați în alveole. Majoritatea oaselor se aflau în poziție normală. Coloana vertebrală era puțin arcuită în S. Măinile au fost îndoită tare din coate, astfel că oasele antebrățelor au ajuns paralele. Palma dreaptă o avea așezată sub craniu, iar cea stângă fusese în dreptul feței. Picioarele au fost îndoită moderat. Femurele formează un unghi drept cu coloana vertebrală, iar tibiile cu femurele un unghi de 45 de grade.

Mormântul nr. 76 (1962) - Cuprindea scheletul unui copil (fig. 28/2), aflat alături de M. 73, aproape de creștetul lui. Copilul fusese așezat într-o groapă de formă aproximativ rotundă, care a putut fi delimitată, în mare parte. Pământul de umplură era de culoare cafenie deschisă. Scheletul era în poziție chircită accentuată, pe partea stângă, cu craniul orientat pe direcția NNV 335 grade. Se afla la 0,60 m adâncime. Calota craniană s-a păstrat bine, fiind aproape întreagă. Mandibula o avea fragmentară, gracilă cu câțiva dinți pe ea. Coloana vertebrală și oasele bazinului s-au măcinat în pământ. Lipsesc majoritatea oaselor mâinilor. Au mai rămas pe loc câteva fragmente din coaste. Oasele picioarelor erau puțin deranjate. Femurele erau în poziție normală. Celelalte oase rămase pe loc, indică faptul că picioarele au fost îndoită accentuat.

Mormântul nr. 77 (1962) - Cuprindea (în s. H I-62) scheletul unei persoane adulte (fig. 23/3), așezată în poziție chircită accentuată, pe partea stângă cu craniul orientat pe direcția ENE 80 grade. Scheletul se găsea la 0,42 m adâncime. Craniul s-a păstrat spart în bucăți. Masivul facial părea întreg. Majoritatea dinților sunt în alveolele lor. Mandibula avea unghiul dinspre condil arcuit, ceea ce indică probabil, că scheletul a fost al unei femei. Bărba este proeminentă. Datorită presiunii pământului, pieptul a fost aplecat cu fața în jos, făcând impresia că mortul a fost depus în groapa funerară cu fața în jos. Măinile au fost îndoită din coate, cu

palmele așezate puțin mai jos de bărbie. Din coloana vertebrală și din coaste s-au păstrat o serie de fragmente mici. Picioarele le-a avut îndoite tare, cu oasele ajunse aproape paralele.

Mormântul nr. 78 (1962) - Cuprindea (în partea de NV a suprafeței H III-62) scheletul unei persoane adulte (fig. 29/1), așezată în groapa funerară în poziție chircită moderată, pe partea stângă. Era alături de scheletul din M. 77 și paralel cu el. Avea craniul orientat pe direcția ESE 92 grade. Scheletul se găsea la 0,61 m adâncime. Avea craniul întreg, cu mandibula masivă. Din coloana vertebrală s-a păstrat o mare parte, în poziție normală. Coastele sunt lungi și masive. Acest schelet, ca și altele câteva, a fost presat cu pieptul în jos. Brațele le avea în poziție neobișnuită. Mâna stângă îndoită din cot era cu palma în dreptul feței, iar cea dreaptă îndoită din cot, dar cu palma lângă cotul stâng. Avea picioarele îndoite moderat. Oasele picioarelor le avea deosebit de lungi. Labele picioarelor au fost forțate și întinse aproape în prelungirea tibiilor. Ținând seama de câteva criterii, considerăm că scheletul a fost al unui bărbat.

Mormântul nr. 79 (1962) - Cuprindea (în capătul de est al suprafeței H III-62) scheletul unui adult (fig. 29/3), așezat în poziție chircită accentuată, pe partea stângă, cu craniul orientat pe direcția ESE 92 grade. Scheletul se afla la 0,44 m adâncime. Craniul îl avea destul de mic, cu prognatism, înclinat spre piept. Mandibula era gracilă, cu unghiul dinspre condil arcuit. Toate acestea indică faptul că a fost probabil al unei femei. Datorită presiunii pământului, scheletul a fost răsucit cu pieptul în jos. Humerusul stâng era în partea stângă, în poziție normală, pe când cel drept era îndreptat înainte, iar de la el se continuau în jos, în unghi drept, oasele antebrăului respectiv. Coloana vertebrală și coastele au fost măcinate în sol. Bazinul, cu fața în jos, îl avea masiv. Picioarele au fost îndoite tare, așa că oasele piciorului drept au ajuns paralele și alăturate. Reținem că era izolat în cadrul suprafeței amintite.

Mormântul nr. 80 (1962) - Cuprindea (în colțul de NE al suprafeței H IV-62) scheletul unei persoane adulte (fig. 29/2), într-o poziție cu totul neobișnuită.

A fost așezat în groapa funerară ghemuit, în poziție șezândă. Se afla la 0,58 m adâncime. Era orientat cu privirea pe direcția NNV 343 grade. Mortul a fost așezat, în poziție șezândă, cu picioarele îndoite din genunchi, cu ei în sus, despărțiți unul de altul. În continuare, corpul a fost îndoit foarte tare, încât a ajuns între tibii. Genunchiul stâng era lângă craniu, puțin mai sus de el, iar cel drept era în poziție similară, dar la 15 cm distanță de craniu. Humerusurile le avea puțin depărtate de corp, iar antebrațele îndoite din coate și așezate cu palmele în așa fel ca să cuprindă, pe dinafară, picioarele. Este singurul schelet din cadrul necropolei, aflat în această poziție.

Mormântul nr. 81 (1963) - Cuprindea scheletul unui copil mic care a fost așezat în groapa funerară în poziție chircită, la 0,32 m adâncime. Oasele scheletului au fost deranjate în mare parte, de aceea nu putem preciza pe ce parte anume a fost chircit. S-au găsit din el numai câteva fragmente din calota craniană, astfel se poate spune că a fost orientat cu craniul pe direcția E 90 grade.

Mormântul nr. 82 (1963) - Cuprindea scheletul unei persoane adulte (fig. 30/1), așezată în poziție chircită accentuată, pe partea stângă. Corpul se afla la o adâncime mai mică decât picioarele. Ținând seama de mărimea și de aspectul oaselor a fost probabil al unui bărbat. Scheletul se afla la 0.64 m adâncime. Craniul îl avea destul de mic, bine păstrat. Ne-a atras atenția occipitalul proeminent. Era orientat pe direcția ENE 78 grade. Mandibula o avea fragmentară. Din coloana vertebrală și din coaste s-au găsit numai câteva fragmente. Mâinile au fost îndoite tare din coate, ajungând cu oasele paralele. Palma stângă o avea așezată sub craniu, iar cea dreaptă lângă obraz. Picioarele au fost îndoite tare, simetric, ajungând cu călcâiele lângă bazin. Este interesant de semnalat faptul că lângă palma dreaptă s-a găsit un obiect rotund, turtit, de lut ars, similar unei fusaiole. Are 5 cm diametrul și orificiul de 1,5 cm.

Mormântul nr. 83 (1963)- Cuprindea scheletul unei persoane adulte (fig. 30/2), a fost așezat în groapa funerară în poziție chircită accentuată, pe partea stângă, cu craniul orientat pe direcția ESE 105 grade. Se afla la 0,45 m adâncime. Ca-

lota craniană o avea în poziție normală, dar plesnită în bucăți. Craniul prezintă prognatism. Dinții erau masivi, dar nu prea tociți. Coloana vertebrală s-a păstrat aproape întreagă. Coastele le avea masive și lungi. Mâinile le avea îndoită tare din coate. Lipsește antebrațul drept. Mâna stângă era așezată în dreptul feței. Picioarele le avea îndoită tare, încât genunchiul drept a ajuns lângă cot. Femurele erau paralele, iar tibiile puțin încrucișate la partea lor inferioară. Călcâiele erau alături de bazin. Zăcea în pământ galben.

Mormântul nr. 84 (1963) - Cuprindea scheletul unei persoane adulte, așezată pe partea stângă, cu craniul orientat pe direcția ENE 83 grade. Se afla la 1,07 m adâncime. Oasele le avea gracile, poate indiciul că era al unei femei. Craniul îl avea întreg, inclusiv masivul facial. Mandibula întreagă, a păstrat pe ea toți dinții, în mare parte tociți, mai ales în zona molarelor. Coloana vertebrală la partea ei inferioară fusese deranjată. Din coaste s-au păstrat doar câteva fragmente. Mâinile au fost îndoită din coate. Ambele humerusuri erau paralele și formau un unghi de circa 45 grade cu coloana vertebrală. La fel și oasele antebrațelor, care erau paralele, așezate cu palma stângă sub cap, iar cea dreaptă lângă față. Avea bazinul masiv, dar fragmentar. Picioarele au fost îndoită destul de tare, cu labelle răsucite în jos. Lângă antebrațul stâng, s-a găsit un ac de aramă, cu capul romboidal (fig. 34/1), așezat în lungul scheletului, dar oblic față de orizontală. La creștet fusese pusă o lamă de silex (fig. 23/7). Acest schelet era la adâncime mai mare în raport cu celelalte din jur. S-a găsit în pământ galben.

Mormântul nr. 85 (1963)- Cuprindea scheletul unei persoane adulte (fig. 31 /1), aflat la 0.63 m adâncime, în poziție chircită accentuată așezat pe partea dreaptă, cu craniul orientat pe direcția ESE 112 grade. Dacă ținem seama de gracilitatea oaselor putem presupune că scheletul a fost al unei femei. Calota craniană o avea păstrată întreagă, prelungă. O parte din masivul facial era sfărâmată. Pe mandibulă nu avea dinți. S-a găsit numai partea superioară a coloanei vertebrale și câteva coaste, mișcate de la locul lor. Mâinile au fost îndoită tare din coate și așezate cu palmele în dreptul feței. Degetele mâinii stângi erau îndoită înspre față.

S-a păstrat numai o parte din bazin. Piciorul stâng fusese îndoit tare, ajungând cu genunchiul în dreptul călcâiului drept, iar piciorul drept prin femur forma un unghi drept cu coloana vertebrală.

Mormântul nr. 86 (1963) - Cuprindea scheletul unei persoane adulte (fig. 31/2), care, ținând seama de masivitatea oaselor a aparținut unui bărbat. A fost așezat în groapa funerară în poziție chircită accentuată, pe partea stângă, cu craniul orientat pe direcția ESE 98 grade. Scheletul se afla la 0,48 m adâncime. Craniul s-a păstrat întreg, dar calota pare a fi destul de mică în raport cu mărimea scheletului. S-au păstrat toți dinții. Mandibula o avea întreagă. Coloana vertebrală era aproape dreaptă, cu câteva vertebre deranjate, din porțiunea superioară. Măinile erau îndoit tare din coate, cu palmele așezate lângă obraz. Picioarele le avea îndoit tare cu oasele aproape paralele. Se afla la numai 0,80 m distanță de scheletul din M. 85.

Mormântul nr. 87 (1963) - Cuprindea scheletul unei persoane adulte (fig. 31/3), așezată în groapa funerară în poziție chircită, accentuată, pe partea stângă. Scheletul se afla la 0,74 m adâncime și era orientat cu craniul pe direcția E 90 grade. Craniul s-a păstrat întreg, ca și masivul facial. Mandibula gracilă indică probabil că scheletul a fost al unei femei. A avut dinții mărunți, în mare parte tociți. Din coloana vertebrală s-au aflat numai câteva vertebre de lângă bazin și alte câteva din porțiunea mijlocie. S-au găsit și mai multe fragmente din coaste. Din mâini s-a găsit numai un humerus întreg și celălalt fragmentar. Oasele antebrățelor lipseau. Picioarele au fost îndoit tare. Genunchiul drept era aproape de cotul drept. Zăcea în pământ galben.

Mormântul nr. 88 (1963)- Cuprindea scheletul unei persoane adulte (fig. 32/1), așezată în groapa funerară în poziție chircită accentuată pe partea stângă. Ținând seama de masivitatea oaselor și de lungimea scheletului, credem că a fost al unui bărbat, cu craniul orientat pe direcția ESE 102 grade. Scheletul se afla la 0,57 m adâncime. Craniul îl avea întreg. S-a observat că lipseau câțiva dinți, alveolele cărora s-au resorbit și faptul că dinții îi avea în mare parte tociți.

Ambele mâini erau îndoite tare din coate și așezate cu palmele sub craniu. O mare parte din coloana vertebrală lipsea. S-au păstrat numai câteva vertebre de lângă bazin. Oasele le avea masive. Picioarele au fost îndoite tare din genunchi. Oasele labelor picioarelor s-au măcinat în sol. Din ele a rămas doar un calcaneu. Zăcea în pământ galben.

Mormântul nr. 89 (1963)- Cuprindea scheletul unei persoane adulte (fig. 32 /2), așezată în groapa funerară în poziție chircită accentuată, pe partea stângă, la adâncimea de 0,71 m. Craniul era orientat pe direcția ENE 65 grade. Din cauza presiunii pământului oasele pieptului au fost răsucite cu fața în jos. Craniul îl avea bine păstrat. Ne-au atras atenția umerii proeminenți ai obrazului. Mandibula era bine păstrată cu toți dinții. Lipsesc numai molarii din dreapta sus. Mâinile le avea îndoite tare din coate și cu palmele așezate sub craniu. Coloana vertebrală era întreagă și puțin arcuită. Coastele și oasele bazinului erau întregi și în poziție normală. Picioarele au fost îndoite tare din genunchi, cu călcâiele aproape de bazin.

Mormântul nr. 90 (1963)- Cuprindea scheletul unei persoane adulte (fig. 32 /3), așezată pe partea stângă, în poziție chircită accentuată, cu craniul orientat pe direcția ENE 74 grade. Se afla la 0,78 m adâncime. Oasele bine păstrate. Pare să fie scheletul unei femei. Avea calota craniană întreagă și prezenta puțin prognatism. Majoritatea dinților (masivi) s-au păstrat pe loc. Coloana vertebrală și coastele erau întregi. Mâinile le avea îndoite tare din coate, cu palmele așezate sub craniu. Oasele bazinului le avea întregi. Picioarele au fost îndoite tare, încât genunchii au ajuns cel drept lângă cotul drept, iar cel stâng a ajuns la mijlocul humerusului drept. Zăcea în pământ galben.

Mormântul nr. 91 (1963)- Cuprindea scheletul unei persoane adulte (fig. 33 /1), așezată în groapa funerară în poziție chircită accentuată, pe partea stângă, la adâncimea de 0,97 m. Era cu craniul orientat pe direcția ESE 97 grade. Oasele le avea subțiri. Craniul bine păstrat, inclusiv masivul facial. Prezintă prognatism. Avea mandibula destul de masivă. Dinții s-au păstrat pe loc. Mâinile le avea îndoite tare din coate și așezate, cea stângă cu palma sub cap, iar cea dreaptă lângă față.

Din coloana vertebrală s-au găsit numai câteva vertebre din partea inferioară. Coastele rămase pe loc erau destul de mari. Picioarele fuseseră îndoite tare, ajungând cu toate oasele lungi aproape paralele între ele. Genunchiul stâng era lângă cotul stâng, iar călcâiele au ajuns lângă bazin. Pe partea dreaptă a craniului, pe dinți se afla o mărgea tubulară de Detalium (fig. 36/5). Puțin mai sus de creștet s-a găsit un obiect biconic de lut ars (desigur un fel de opaiț). Între acel obiect și craniu (sprijinit de el) s-a găsit un ac de aramă (fig. 34/2) cu capul bilobat (așezat cu capul lângă craniu și cu vârful spre obiectul de lut). Lângă degete și între craniu și obiectul de lut s-au descoperit numeroase mărgelile de scoică (fig. 36/4). Reținem observația că o serie de mărgelile sunt de culoare neagră. Zăcea în pământ galben.

Mormântul nr. 92 (1963) - Cuprindea scheletul unui adult (fig. 33/4), probabil, de femeie, așezat în poziție chircită moderat, pe partea stângă, cu craniul orientat pe direcția ESE 115 grade. Se afla la 1,12 m adâncime. Calota craniană o avea mare, "sferică", cu oasele masivului facial păstrate întregi. Bărbia o avea prelungă în jos. Dinții bine păstrați. Coloana vertebrală cu vertebrele dispuse în linie dreaptă. Coastele rămase pe loc. Avea mâinile îndoite tare din coate, cu palmele așezate în dreptul feței. Picioarele au fost îndoite moderat. Tibia dreaptă forma un X cu femurul stâng. S-au păstrat și oasele labelor picioarelor, așezate în unghi drept cu tibiile. Scheletul era suprapus, în parte, de cel din mormântul 93.

Mormântul nr. 93 (1963) - Cuprindea resturile sfărâmate ale unui copil mic, care fusese așezat în groapa funerară în poziție chircită, cu craniul orientat aproximativ spre E. Scheletul se afla la 0,74 m adâncime. S-a păstrat numai craniul și câteva frânturi din oasele lungi. Oasele lui se aflau cu 38 cm deasupra scheletului din M. 92. Nu s-a făcut planul.

Mormântul nr. 94 (1963) - Cuprindea scheletul unui copilăș (fig. 33/3) așezat în poziție chircită moderat, probabil, pe partea dreaptă. Se afla la 0,40 m adâncime. Craniul său era distrus, inițial fusese orientat pe direcția ENE 80 grade. S-au păstrat numai câteva oase fragmentare, alăturate. Mâna stângă era puțin îndoi-

te ajungând cu palma spre mijlocul femurului stâng. Picioarele au fost îndoite moderat.

Mormântul nr. 95 (1963)- Dintr-un schelet distrus de adult s-au găsit numai femurele (fig. 33/2), la 0,54 m adâncime. Trebuie precizat că aceste oase fuseseră în poziție inversă. Extremitățile, care ar trebui să fie alăturate erau opuse. Ținând seama de masivitatea lor au aparținut unui schelet de bărbat.

Mormântul nr. 96 (1963)- Din scheletul distrus al unei persoane adulte s-a găsit la 0,33 m adâncime, numai o tibie întreagă. Celelalte oase lipsesc.

Mormântul nr. 97 (1963)- Cuprindea scheletul unei persoane adulte (fig. 35 /1), în poziție chircită moderată, așezată pe partea stângă cu pieptul răsucit în jos, cu craniul orientat pe direcția ESE 110 grade. Scheletul se afla la 1,05 m adâncime. Avea oasele bine păstrate. Calota craniană era întreagă, dar lipsea o parte din masivul facial. Mandibula o avea fragmentară. După mărimea oaselor, pare, să fi fost scheletul unei femei. Coloana vertebrală o avea fragmentară, lipseau vertebrele din partea inferioară și din cea superioară. Mâinile erau tare îndoite din coate și așezate cu palmele sub craniu și în dreptul feței. Oasele bazinului le avea aproape întregi. Picioarele erau îndoite moderat, formând un unghi drept între femure și tibii.

Mormântul nr. 98 (1963)- Cuprindea scheletul unei persoane adulte (fig. 35 /3), probabil al unui bărbat, dacă ținem seama de talia lui deosebit de înaltă. Fusesese așezat în poziție chircită accentuată, pe partea stângă. S-a găsit la 1,07 m adâncime. Craniul era orientat pe direcția ESE 112 grade, bine păstrat și răsucit în jos. Partea din masivul facial și din mandibulă fuseseră măcinate în sol. Coloana vertebrală o avea puțin arcuită, dar păstrată aproape întreagă. Din coaste au rămas răvășite mai multe fragmente mari și mici. Mâinile le avea îndoite din coate și așezate cu palmele lângă față. Picioarele au fost și ele îndoite destul de tare, încât călcăiele au ajuns lângă bazin.

Mormântul nr. 99 (1963) - Cuprindea scheletul unui copil (fig. 35/2), aflat la 0,59 m adâncime, așezat în poziție chircită accentuată, pe partea stângă, cu cra-

niul orientat pe direcția ENE 82 grade. Craniul era în mare parte sfârâmat. Mai rămăsese pe loc un fragment din mandibulă, cu câțiva dinți pe ea. S-au găsit și mai multe fragmente din partea superioară a coloanei vertebrale. Mâinile le avea îndoite tare, cu oasele paralele. Palmele fuseseră așezate în apropierea bărbiei. S-a mai găsit un os din bazin și oasele picioarelor îndoite tare, ajungând cu călcâiele lângă bazin.

În spatele scheletului, probabil în legătură cu el, se afla un vas din pastă amestecată cu cochilii pisate. Mormântul datează probabil de la sfârșitul culturii Gumelnița.

Mormântul nr. 100 (1963) - Cuprindea scheletul unui copil foarte mic, găsit la 0,76 m adâncime. Oasele fuseseră făcute grămăjoară, așa că nu s-a putut preciza poziția. Aproximativ în dreptul gâtului acestui schelet s-au găsit câteva obiecte de aur. Este vorba de un tub, de formă cilindrică, având pe mijloc două orificii rotunde (mărginit fiecare, pe orizontală, de câte două orificii mai mici) opuse (fig. 36/2). Tubul avea următoarele dimensiuni: lungimea=2,1 cm; diametrul=0,9 cm; iar greutatea = 1,38 gr. Tot acolo s-a găsit o figurină feminină pandantiv, de formă rotundă de aur (fig. 36/1), cu partea din față bombată, având la partea superioară o prelungire mică, dreptunghiulară, cu două orificii mici, mai jos. Figurina avea dimensiunile: diametru= 2,4 cm și greutatea de 1,96 gr.

Mormântul nr. 101 (1963) - Cuprindea scheletul unei persoane adulte (fig. 37/1), aflat la 0,72 m adâncime, așezată în poziție chircită accentuată, pe partea stângă, cu craniul orientat pe direcția ESE 93 grade. Calota craniiană o avea întreagă, dar masivul facial, ca și mandibula erau măcinate în sol. Din coloana vertebrală nu s-a păstrat nici o vertebră. S-au mai găsit câteva frânturi din coaste. Mâinile au fost îndoite tare din coate și așezate aproape de față. S-a păstrat și o parte din bazin. Picioarele au fost îndoite tare, ajungând cu oasele lungi, paralele.

Mormântul nr. 102 (1963) - Cuprindea scheletul unei persoane adulte (fig. 37/3), chircită accentuat, așezată pe partea stângă, cu craniul orientat inițial pe direcția ENE 85 grade. Se afla la 0,37 m adâncime. O mare parte din oase fuseseră

distruse. Lipsește craniul, omoplații și o parte din oasele mâinilor. Palmele fuseseră așezate în dreptul feței. Picioarele le avea îndoite tare.

Mormântul nr. 103 (1964) - Cuprindea (în apropiere de colțul de NV al suprafeței V-64) scheletul unui copil mic, aflat la 0,80 m adâncime, fusese așezat în poziție chircită. Din schelet s-au păstrat numai o parte din calota craniană. A avut craniul orientat, cu aproximație, pe direcția E 90 grade.

Mormântul nr. 104 (1964) - Cuprindea scheletul unui copil (fig. 37/2), aflat la 0,43 m adâncime. Fusese așezat în poziție chircită accentuată, pe partea stângă, cu craniul orientat pe direcția ESE 112 grade. Craniul îl avea înclinat tare spre piept. Jumătatea din spate a craniului era plesnită în bucățele, cea din față era întreagă, având alături o parte din mandibulă mică și îngustă, pe care s-au menținut câțiva dinți. S-au păstrat o parte din coaste, iar din coloana vertebrală numai frânturi. Mâinile erau îndoite tare și așezate cu palmele sub craniu. Din bazin s-a păstrat numai o porțiune de os. Picioarele le avea îndoite tare, cu oasele lungi ajunse paralele.

Mormântul nr. 105 (1964) - Cuprindea scheletul unei persoane adulte (fig. 37/5), aflat la 1,09 m adâncime, așezată în poziție chircită moderată, pe partea stângă. Avea craniul orientat pe direcția ESE 110 grade. Calota craniană o avea întreagă. Mandibula era masivă. S-au păstrat o mare parte din dinți. Coloana vertebrală era puțin arcuită. Coastele le avea masive, rămase pe loc. Mâinile erau îndoite tare din coate, cu palmele având degetele îndreptate spre față. Oasele bazinului le avea mari, întregi. Picioarele au fost îndoite moderat.

Mormântul nr. 106 (1964) - Cuprindea scheletul unui copil (fig. 37/4), așezat în poziție chircită accentuată, pe partea stângă. Se afla la 1,12 m adâncime. Avea craniul orientat pe direcția ENE 85 grade. Mandibula era gracilă, cu o serie de dinți pe ea. S-au păstrat trei coaste izolate și un fragment din humerus. Palmele au fost, probabil, așezate în dreptul feței. Picioarele le avea îndoite tare. Femurele s-au păstrat parțial.

Mormântul nr. 107 (1963) - Cuprindea scheletul unei persoane adulte (fig.

38/1), care ținând seama de talie a fost al unui bărbat. Se afla la 0,92 m adâncime. Era în poziție chircită moderată, fiind așezat pe partea stângă. Datorită presiunii pământului corpul s-a răsucit cu fața în jos, inclusiv bazinul. Craniul întreg, ca și masivul facial, era orientat pe direcția ESE 100 grade. Mâinile le avea îndoite din coate, cu palmele așezate în dreptul feței. Coloana vertebrală era întreagă. Coastele și omoplații se aflau în poziție normală. Mandibula s-a păstrat întreagă, cu majoritatea dinților pe ea. Bazinul fusese întreg. Picioarele le avea îndoite moderat.

Mormântul nr. 108 (1964) - Cuprindea scheletul unui copil (fig. 38/2), care se afla la 0,37 m adâncime. Fusese așezat în poziție chircită accentuată, pe partea stângă. S-a păstrat numai craniul, o parte din oasele mâinii drepte și din coaste. Craniul l-a avut plesnit în bucăți, fiind orientat aproximativ pe direcția ENE 53 grade. Mâinile le avea îndoite tare din coate. În dreptul craniului erau oasele fragmentare ale antebrăului drept.

Mormântul nr. 109 (1964) - Cuprindea scheletul unei persoane adulte (fig. 38/4), cu talie înaltă. S-a găsit la 0,54 m adâncime, așezat în poziție chircită moderată, pe partea stângă, cu craniul orientat pe direcția ENE 88 grade. A avut pieptul răsucit cu fața în jos. Calota craniană o avea întreagă, de formă rotundă. O parte din oasele masivului facial erau măcinate. Mandibula o avea masivă. Dacă ținem seama de înălțime și de unghiul mandibulei, credem că a fost scheletul unui bărbat. Coloana vertebrală o avea aproape întreagă, doar puțin deranjată. Mâinile fuseseră îndoite tare din coate, iar palmele au fost așezate în dreptul feței. Oasele bazinului le avea mari. Picioarele le avea îndoite tare, așa că femurul stâng forma un unghi drept cu coloana vertebrală.

În campania de săpături arheologice din vara anului 1965, din motive obiective, am sosit mai târziu pe șantier, între timp colegii de la Centrul de Antropologie, au început săpăturile, au descoperit și dezvelit și - din păcate - au demontat scheletele din mormintele nr. 110-113, despre care am fost informat că în cuprin-

sul lor fuseseră găsite scheletele unor persoane adulte, toate se aflau în poziție chircită, pe partea stângă. Alte amănunte lipsesc.

*

Mormântul nr. 114 (1965) - Cuprindea scheletul unui copil mic ale cărui oase, în mare parte s-au măcinat în sol. S-a găsit numai craniul gracil.

Mormântul nr. 115 (1965) - Cuprindea scheletul unui copil mic, din care s-a păstrat numai craniul.

Mormântul nr. 116 (1965) - Cuprindea scheletul unui copil mic din care s-a păstrat numai craniul.

Mormântul nr. 117 (1965) - Cuprindea scheletul unei persoane adulte (fig. 37/3), așezată în groapa funerară în poziție chircită accentuată, pe partea stângă. Se afla la 0,75 m adâncime și avea craniul orientat pe direcția SSE 150 grade. Craniul lipsea ca și cea mai mare parte din coloana vertebrală. Mâinile au fost îndoită tare, cu palmele așezate în dreptul feței. A avut picioarele îndoită tare. În dreptul umărului drept, la spate, s-a găsit obiect biconic de lut ars. Craniul a fost scos înainte de a face planul.

Mormântul nr. 118 (1965) - Cuprindea scheletul unui copil mic. Oasele s-au măcinat în sol. S-a găsit numai craniul.

Mormântul nr. 119 (1965) - Cuprindea scheletul unei persoane adulte (fig. 39/1), așezată în poziție chircită moderată, pe partea stângă. Se afla la 1,18 m adâncime și avea craniul orientat pe direcția ESE 135 grade. Craniul a fost scos înainte de a face planul scheletului. Coastele au fost răscolite, probabil, de rozătoare. Brațele le-a avut îndoită din coate și așezate cu palmele în dreptul feței. Picioarele erau îndoită moderat.

În dreptul pieptului, în lungul lui, între brațe și coaste, avea un ac de aramă lung (fig. 34/3-4), prevăzut la cap cu o plăcuță rombică. Acul era îndreptat cu plăcuța înspre picioare. La același schelet, lângă coate, s-a găsit un obiect biconic de lut ars.

Mormântul nr. 120 (1965) - Cuprindea scheletul unei persoane adulte (fig.

39/3), așezată în poziție chircită accentuată, pe partea stângă. Se afla la 0,75 m adâncime, cu craniul orientat pe direcția ENE 75 grade. Măinile și picioarele au fost îndoite tare. Bazinul era măcinat în parte din vechime.

La creștet, în lungul craniului, a avut o lamă de silex.

Este reținut faptul că scheletul formează în șir cu cele din mormintele nr. 119, 121 și 122.

Mormântul nr. 121 (1965) - Cuprindea scheletul unei persoane adulte (fig. 39/4), așezată în poziție chircită accentuată, pe partea stângă. Se afla la 0,93 m adâncime și avea craniul orientat pe direcția ENE 72 grade. Din cauza presiunii pământului, a fost înclinat cu fața în jos. Din craniu s-au găsit numai fragmente. Din coloana vertebrală au rămas câteva vertebre întregi și mai multe fragmentare. Brațele le-a avut îndoite tare din coate și așezate cu palmele în dreptul feței. Picioarele au fost și ele îndoite tare, astfel că femurul stâng forma un unghi drept cu coloana vertebrală. Acest schelet atrage atenția prin faptul că pe fragmentele de oase, rămase din față, s-au păstrat urme de culoare roșie (ocru).

Mormântul nr. 122 (1965) - Cuprindea scheletul unui copil mic din care s-a păstrat numai craniul.

Mormântul nr. 123 (1965) - Cuprindea scheletul unei persoane adulte (fig. 39/2), care a fost așezată în groapa funerară în poziție chircită accentuată, pe partea stângă. Se afla la 0,74 m adâncime, cu craniul orientat pe direcția ENE 87 grade. Calota craniană avea forma puțin neregulată. Lipseau oasele masivului facial. Pe un fragment de mandibulă s-au păstrat câțiva dinți. A avut coloana vertebrală puțin arcuită. Au rămas multe fragmente din vertebre. Coastele erau în poziție normală. Măinile au fost îndoite tare, cu palmele așezate în dreptul frunții. Oasele bazinului erau fragmentare. Avea picioarele îndoite tare, cu călcâiele așezate lângă bazin. Lângă palma stângă s-a găsit un obiect biconic din lut ars.

Mormântul nr. 124 (1965) - Cuprindea scheletul unei persoane adulte (fig. 40/2), așezată în poziție chircită accentuată, pe partea stângă, cu craniul orientat pe direcția ENE 72 grade. Se afla la 0,74 m adâncime. Din cauza presiunii solu-

lui, corpul fusese răsucit cu fața în jos. Calota craniană bine păstrată era cu fața în jos, având mandibula pe locul ei. Coloana vertebrală a fost, în parte, răvășită, desigur, de rozătoare. S-au păstrat câteva coaste în poziție normală. Mâinile au fost îndoită tare din coate și așezate cu palmele sub cap. Oasele bazinului le avea întregi, presate și ele cu partea din față în jos. Avea picioarele îndoită tare, încât au ajuns cu călcâiele lângă bazin. Lângă mijlocul humerusului drept fusese așezat un obiect biconic (fig. 26/2), destul de mare, de lut ars.

Mormântul nt. 125 (1965) - Cuprindea scheletul unei persoane adulte (fig. 40/1), care fusese așezată în poziție chircită moderată, pe partea stângă, cu craniul orientat pe direcția ESE 108 grade. Se afla la 0,95 m adâncime. Ținând seama de înălțimea lui și de masivitatea oaselor, a fost probabil al unui bărbat. Craniul îl avea plesnit în bucăți. S-a păstrat o mare parte din coloana vertebrală. Erau pe loc mai multe coaste și omoplații. Mâinile le avea îndoită tare din coate, încât oasele lungi ajunseseră toate paralele între ele. Avea palmele așezate în dreptul feței. Oasele bazinului erau masive, dar răsucite și ele. Picioarele fuseseră îndoită moderat.

Mormântul nr. 126 (1965) - Cuprindea scheletul unei persoane adulte (fig. 40/3), cu talie înaltă și oasele masive, foarte puțin probabil al unui bărbat. Se afla la 1,08 m adâncime și era chircit accentuat, pe partea stângă, fiind orientat cu craniul pe direcția E 90 grade. Craniul îl avea mare, cu mandibula masivă. Dinții îi avea bine păstrați, pe loc. Lipseau porțiuni destul de mari din coloana vertebrală. Coastele rămăseseră pe locul lor. Mâinile aveau o poziție curioasă. Humerusul drept forma un unghi de aproape 90 de grade cu coloana vertebrală și palma mâinii respective o avea așezată sub cap. Mâna stângă o avea îndoită tare, cu palma așezată în dreptul feței. Picioarele cu oasele foarte lungi, erau îndoită tare, încât călcâiul drept ajunsesese lângă bazin.

Se cuvine subliniată observația că acest schelet a fost în întregime suprapus de scheletul din mormântul nr. 124.

*

La numărul mormintelor descrise se cuvine să adăugăm și pe cele câteva despre care avem unele date. Ele au fost descoperite în zona necropolei studiate, de către Niță Anghelescu, directorul Muzeului Județean de la Călărași.

În lucrarea publicată despre mormintele găsite, se arată că în zona amintită "s-au descoperit câteva morminte cu schelete în poziție chircită, așezate cu capul spre est, cu fața spre sud și cu mâinile stând sub cap. Scheletele erau dezvelite și în parte răvășite de ape"¹¹. Din această descriere rezultă că scheletele găsite erau în poziție chircită, pe partea stângă, cu craniul orientat pe o direcție apropiată de est.

În aceeași lucrare se face următoarea precizare importantă: "Lângă un craniu s-au găsit 24 mărgelile de Dentalium, două ace de păr din bronz și un vas amuletă în formă de cartof"¹². De fapt este vorba despre două ace de aramă. Despre unul dintre ele am fost informat că era prevăzut la cap cu două volute opuse. Vasul amintit era, desigur, unul de formă biconică, cu un mic orificiu la unul din vârfuri, care a servit, probabil, drept opaiț. După cum s-a menționat mai sus astfel de piese s-au găsit și în alte morminte din cadrul necropolei.

CONCLUZII

Ținând seama de faptul că în cuprinsul necropolei studiate nu s-a găsit nici un mormânt de incinerare, rezultă că purtătorii culturii Gumelnița, în zonă ca de altfel și în restul ariei lor de răspândire, au practicat numai ritul înhumane¹³.

Întinderea necropolei:

După cum am menționat activitatea noastră din zona necropolei s-a desfășurat în cursul a opt campanii, în fiecare din ele cercetându-se - în funcție de fondurile avute la dispoziție - câte o anumită porțiune.

În total, s-a săpat o suprafață de circa 200 m lungime și aproximativ 15 m lățime, de-a lungul malului grindului numit de localnici "Grădiștea Ulmilor", din apropierea satului Vărăști, jud. Călărași. Este vorba de o porțiune din partea de nord-vest a grindului, începând aproximativ din dreptul tellului gumelnițean, numit de arheologi Boian B, până în preajma cabanei de vânătoare.

Din păcate, nu suntem în măsură să precizăm, cu exactitate, dimensiunile terenului ocupat de necropola neolitică. Spre est, de-a lungul malului nu am avut posibilitatea să continuăm cercetările, deoarece nu am avut fondurile necesare, iar spre vest am fi distrus drumul de acces către cabana de vânătoare, la care veneau, uneori, diferite personalități de vază, inclusiv oaspeți din străinătate.

Nu suntem în măsură să precizăm nici lățimea terenului ocupat de necropolă, deoarece fâșia corespunzătoare părții de nord a ei, a fost distrusă, în cursul veacurilor, de apele lacului Boian, iar oasele scheletelor, din acea porțiune, s-au măcinat în apă.

În privința limitei sudice a terenului ocupat de necropolă iarăși nu știm până unde se întindea, deoarece acea zonă a fost mereu cultivată, în timpul lucrărilor noastre, iar după aceea acolo s-a făcut o plantație de sălcii, de care nu am avut posibilitatea să ne atingem. Nu excludem posibilitatea ca necropola să se întindă spre sud încă aproximativ 10 m.

Gropile mormintelor:

Încă de la începutul cercetărilor, din zona necropolei gumelnițene, ne-am pus întrebarea ce formă anume aveau gropile mormintelor studiate. În majoritatea cazurilor nu s-a putut răspunde la această întrebare, deoarece gropile mormintelor fuseseră săpate în pământ de culoare galbenă (lut) și au fost astupate cu același fel de pământ. Prin urmare nu se puteau delimita.

Cu prilejul săpăturilor noastre, din anul 1961, din zona necropolei, s-a încercat din nou, delimitarea gropilor de morminte. În acest scop, atunci când au fost atinse oasele a două schelete (din M. 56 și M. 76), s-a luat măsura ca în dreptul lor să se răzuie, cu toată grija, locul. Cu toate că pământul fusese răscolit, în parte de cârțițe, s-au observat, cu mare greutate, porțiuni din marginile gropilor respective, în dreptul cărora se observa o pată cafenie, ceva mai închisă decât culoarea solului din jur. Astfel, s-a constatat că acele gropi au avut forma ovală neregulată.

Subliniem că acelea au fost primele două gropi de mormânt delimitate în cuprinsul necropolei. Prin cercetările din anii următori, din cadrul necropolei, nu s-au mai putut delimita alte gropi de mormânt.

Oricum, pornind de la observațiile făcute asupra formei gropilor celor două morminte amintite de la Vărăști, considerăm că, în general, gropile din cuprinsul necropolei studiate, au avut forma ovală, mai mult sau mai puțin alungită, în funcție de mărimea cadavrului, ce urma să fie înhumat.

Se cuvine să menționăm faptul că și la Izvoarele (jud. Giurgiu) a fost descoperit un mormânt, datând din faza de tranziție de la cultura Boian la cultura Gumelnița, a cărui groapă funerară a putut fi delimitată clar. Acea groapă avea forma ovală neregulată¹⁴.

Similitudinea gropii din faza de tranziție, precum și aceea a mormintelor purtătorilor culturii Gumelnița din necropola de la Vărăști, ne permite să formulăm concluzia de ordin istoric că în sud-estul Munteniei, cel puțin în perioada de la sfârșitul fazei de tranziție de la cultura Boian la cultura Gumelnița din zonă,

gropile funerare ale purtătorilor culturii Gumelnița au avut formă ovală.

În vederea precizării adâncimilor la care s-au găsit scheletele din cadrul necropolei, s-a făcut o diagramă. Din analiza ei rezultă că scheletele nr. 63 și 81, s-au aflat la cea mai mică adâncime, la 0,31 și respectiv 0,32 m adâncime, iar scheletul nr. 40 s-a găsit la 1,52 m adâncime, fiind cel mai adânc. Majoritatea scheletelor din cuprinsul necropolei se aflau la adâncimile cuprinse între 0,50 și 1,20 m.

Precizăm că nu am avut în vedere adâncimile la scheletele din care s-au găsit numai oasele izolate. Așa sunt 9 schelete de copii, alte 8 de adulți. De asemenea, nu am inclus cele 4 schelete, aflate în poziții deosebite, datând din alte epoci.

*

Constatarea că multe din mormintele analizate s-au găsit la adâncime apreciaabilă, în pământ galben, sub stratul de cultură din epoca neolitică, ne face să considerăm că marea majoritate a mormintelor, cu scheletele în poziție chircită, datează din epoca neolitică.

Faptul că scheletele din cuprinsul necropolei neolitice sunt toate în poziție chircită și inventarul foarte sărac aflat într-un număr redus de morminte, nu ne dau posibilitatea să le datăm pe toate cu exactitate, dar, oricum dispunem de unele indicii, care ne permit să împărțim mormintele în două categorii principale.

I. Primul din aceste grupuri de morminte este redus numeric, dar prezintă unele elemente specifice, care fac posibilă atribuirea lui, respectiv datarea, în timpul fazei de tranziție de la cultura Boian la cultura Gumelnița.

Este important să menționăm că grupul respectiv de morminte se leagă de așezarea din faza amintită, aflată la mică distanță, pe extremitatea de vest a grindului "Grădiștea Ulmilor". Cu toate că este vorba de un număr redus de morminte (din cele descoperite) atribuite fazei de tranziție, este clar că oamenii din acea comunitate aleseseră un loc anume, în preajma așezării lor, unde să-i îngroape pe cei decedați. Prin urmare, în acea vreme, era obiceiul ca locul necropolei să fie fixat, în imediata vecinătate a așezării. Aceeași constatare am făcut-o cu prilejul cercetărilor de la Radovanu.

Din acest prim grup fac parte numai mormintele: 10, 22, 61 și 121..

Caracteristicile lor sunt următoarele:

- Toate aceste schelete s-au găsit la adâncime destul de mare (10=1,30 m; 22=1,45 m; 61=1,40 m și 121=0,93 m).
- Toate scheletele amintite au fost în poziție chircită, așezate pe partea stângă (cu precizarea că trei din ele au fost chircite accentuat și numai unul a fost chircit moderat).
- Menționăm și observația că ele au avut o orientare apropiată (10=ENE 78 grade; 22=ESE 95 grade; 61=ESE 95 grade; 121=ENE 72 grade), prezentând deci o variabilă de numai 23 grade.
- Poziția brațelor se prezintă astfel: la două din aceste schelete mâinile au fost îndoite tare din coate, cu palmele așezate în dreptul feței (M.10 și M.121); cu palma stângă sub craniu și cea dreaptă în față (M. 61); cu palma stângă în dreptul feței și de cea dreaptă sub genunchi (M. 22). Această ultimă poziție are o analogie în cazul unui schelet, din aceeași fază de la Radovanu, unde mâna stângă era întinsă spre genunchi, iar cea dreaptă era îndoită și așezată cu palma în dreptul obrazului¹⁵.
- Un element comun pentru scheletele menționate îl constituie faptul că pe oasele lor s-au găsit urme de culoare roșie (ocru). În M. 10 s-a găsit ocru lângă coaste, iar în celelalte trei morminte s-a constatat că persoanele decedate, înainte de a fi depuse în mormânt, au fost vopsite pe față cu ocru roșu. Astfel la M. 22 ocru s-a păstrat numai pe arcadă, la M. 121 pe oasele feței se vedeau urme de ocru, iar la M. 61 toată fața, inclusiv fruntea, fuseseră vopsite cu ocru. Procedul dovedește că în acea vreme oamenii practicau un mod de tatuaj cu culoare roșie. De asemenea, se poate presupune existența unei credințe legate de culoarea roșie, în legătură cu viața de dincolo de mormânt.

Trebuie reținută și observația că, în cazul nostru, toate aceste morminte conțineau schelete de adulți.

În două din scheletele descrise, nu s-a găsit inventarul funerar (M. 22 și

M. 121). Lângă scheletul din M. 10 se afla o piesă de silex.

Un inventar bogat s-a găsit în mormântul nr. 61, în anul 1961, alcătuit din 4 vase (de diferite forme și dimensiuni) și un capac mare.

Aceste piese au fost depuse în mormânt în felul următor: După așezarea cadavrului în groapa funerară, în poziție chirchită accentuată, între cotul drept și mijlocul femurului drept fusese pus un vas de dimensiuni mici (nr.1). Pe piept a fost așezat un capac mare (nr.2), cu partea lui superioară în formă de calotă sferică, în poziție inversă, adică avea butonul în jos, iar partea lui inferioară, cilindrică, fiind cu deschiderea în sus. Pe picioare se găsea un castron mare și adânc (nr.3) cu gura în sus, în care fusese pusă o strachină (nr.4). Lângă picioare era așezată o strachină mare (nr.5).

Toate aceste vase au fost modelate cu mâna.

Vasul nr. 1. Vas din pastă comună (fig. 20/3), conținând în amestec destul de mult nisip fin, de aceea suprafața recipientului este cam neregulată, atât la exterior, cât și în interior. Are forma bitronconică, cu partea inferioară puțin mai lată decât cea superioară. Ambele părți sunt cu pereții puțin arcuiți în afară. Vasul nu a fost ornamentat. Datorită arderii, a dobândit culoare roșcată, pe o mare parte din suprafața sa. Restul este de culoare cenușie.

Capacul nr. 2. Capac de dimensiuni mari (fig. 20/2). A fost modelat din pastă amestecată cu cioburi pisate. Partea lui superioară are forma de calotă sferică. Inițial a avut deasupra o apucătoare cilindrică, probabil, cu capăt conic. Acesta însă lipsește. Partea inferioară a capacului are forma cilindrică, nu prea înaltă. Atrage atenția faptul că suprafața exterioară a calotei a fost lustruită cu grijă, în timp ce, în interior, toată suprafața capacului este numai netezită, prezentând numeroase neregularități. Partea inferioară a capacului, la exterior, a fost ornamentată prin trei fâșii late, adâncite, orizontale și paralele, cu marginile puțin neregulate, despărțite, una de alta, prin câte o dungă îngustă. Fiecare din acestea a fost netezită, în timp ce fâșiile late au suprafața neregulată, indiciu că, foarte probabil, au fost acoperite, așa cum se proceda, de obicei, cu astfel de capace, cu culoare

albă încrustată. Datorită arderii reducătoare, capacul are suprafața de culoare cenușie închisă cu unele porțiuni, destul de mari, de nuanță maronie. Menționăm constatarea că, prin dimensiunile sale, capacul se potrivește cu gura castronului mare, adânc (nr.3) din cuprinsul mormântului.

Vasul nr. 3. Castron înalt, de dimensiuni apreciabile (fig. 20/4). A fost modelat din pastă amestecată cu cioburi pisate. Vasul se compune din trei părți: partea inferioară, înalt, are forma tronconică. Peretele, în partea lui de mijloc, este puțin arcuit înspre interior; partea de mijloc este îngustă, aproximativ cilindrică, prezentând două muchii de margine, reliefate. Urmează un fel de preg, care face trecerea spre partea superioară de formă tronconică, nu prea înaltă. Buza este arcuită. Întreaga suprafață fusese acoperită cu un strat subțire de slip, care a fost apoi lustruit, atât în interiorul, cât și în exteriorul vasului. Pe acesta nu se observă urme de decor pictat. Vasul a fost ars reductor, din care cauză a dobândit culoarea cenușie, cu porțiuni de nuanță maronie. În această vas fusese așezată strachina nr. 4.

Vasul nr. 4. Strachină de dimensiuni medii (fig. 20/5), modelată din pastă amestecată cu cioburi pisate. Recipientul are forma tronconică, cu pereții puțin arcuiți, în afară. Buza este ascunsă, cu secțiune în formă de paranteză. Vasul are culoare închisă deci a fost ars reductor. În spărtură se vede că arderea a fost unuitoră, peretele vasului având aceeași culoare pe toată grosimea. Suprafața lui a fost lustruită atât în interior, cât și la exterior. Nici pe buză și nici pe pereți nu se observă urme de decor pictat.

Vasul nr. 5. Strachină de dimensiuni mari (fig. 20/1), modelată din pastă amestecată cu cioburi pisate. Vasul are forma tronconică, destul de înaltă, cu marginea scundă, specifică, având în secțiune forma de paranteză, cu arcuirea spre interior. Pereții vasului sunt în partea de mijloc, puțin arcuiți în afară. Suprafața străchini, în interior și exterior, este lustruită cu grijă. În acest scop întreaga suprafață a fost acoperită cu un strat subțire de slip. Dacă ne uităm cu ochiul liber, pe buza vasului nu se observă nici un fel de decor. Dacă însă verificăm aceeași porțiune, cu ajutorul lupei, vom vedea, pe alocuri, urmele unui decor pictat cu grafit. Urmele,

nu prea clare, par să indice un ornament compus din linii subțiri paralele și oblice. Vasul are culoarea cenușie închisă. La exterior, pe unele porțiuni, are o nuanță maronie.

Pentru o datare precisă a acestui lot de vase, găsite în același mormânt, deci datând din aceeași fază de evoluție, trebuie să ținem seama de forma și de caracteristicile vaselor.

Capacul, prin cele două părți componente (partea superioară în formă de calotă sferică, prevăzută cu un buton cilindric și partea inferioară cilindrică, având drept decor, trei șanțuri paralele orizontale, adâncite, încrustate cu alb) prezintă toate caracteristicile unei piese din faza de tranziție de la cultura Gumelnița, dar, dacă ținem seama de șanțurile neregulate ale decorului, trebuie să admitem că piesa datează de la sfârșitul fazei menționate.

Un alt vas care reflectă, de asemenea, o formă specifică fazei de tranziție, este castronul de dimensiuni mari, având porțiunea dintre partea inferioară și baza, de formă aproximativ cilindrică, dar îngustă.

Prin forma s-a evoluat și acest vas datează de la sfârșitul etapei finale a fazei de tranziție.

Alte două vase găsite în mormântul amintit sunt străchini cu forma caracteristică, perioadei care a urmat, a culturii Gumelnița.

Prin urmare, mormântul nr. 61 se plasează în timp într-o perioadă când, în același complex, se întâlnesc vase cu forme specifice fazei de tranziție de la cultura Boian la cultura Gumelnița, cu acelea caracteristice culturii Gumelnița din etapei de început, dovedind prin această îmbinare, continuitatea directă, fără intervenție din afară, de caracter etnic și cultural, dintre comunitățile celor două culturi Boian și Gumelnița.

Nu este exclus ca și alte morminte, din cele aflate în cuprinsul necropolei studiate, care s-au găsit la adâncimea de peste 1 m, să dateze tot din timpul fazei de tranziție de la cultura Boian la cultura Gumelnița, dar, ele nu prezintă nici un indiciu, care să ne permită să le atribuie fazei de tranziție. Cum este și firesc, ele

nu reprezintă nici o deosebire în privința poziției, ca să le putem data cu mai multă exactitate.

Înainte de a trece la analiza celei de a doua categorii de morminte din cadrul necropolei, se cuvine să comparăm pe cele din faza de tranziție, la care ne-am referit mai sus, cu acelea din alte complexe funerare, datând din aceeași fază.

Astfel, dacă avem în vedere grupul de morminte datând din aceeași fază de la Radovanu¹⁶, constatăm că și acolo cei decedați erau depuși în groapa funerară în poziție chircită moderată sau accentuată, așezați pe partea stângă, cu craniul orientat pe direcții cuprinse între ENE 68 grade și ESE 102 grade. Prin urmare, orientarea mormintelor din cele două complexe este, în mare parte asemănătoare.

La grupul de morminte de la Radovanu se constată, de asemenea, o variabilitate în ceea ce privește poziția mâinilor:

- În câteva cazuri brațele au fost îndoite din coate și așezate cu palmele în dreptul feței.
- Într-un caz, mâna dreaptă era îndoită și așezată sub craniu, iar cea stângă fusese întinsă și pusă cu palma lângă genunchiul drept.

Mormintele analizate de la Vărăști și de la Radovanu din faza de tranziție de la cultura Boian la cultura Gumelnița, cuprind schelete chircite, unele accentuat, faptul ne permite să formulăm concluzia de ordin istoric, că în acea vreme, corpul persoanei decedate, înainte de a se produce rigiditatea cadaverică, era ghemuit în poziție chircită și înfășurat într-o țesătură sau împletitură, apoi era legat strâns. De-abia după aceea era depus în groapa funerară, practicându-se în acel timp, un anumit ritual. Considerăm că datorită faptului că întreg corpul era învelit, în unele cazuri se întâmpla ca mortul, în loc să fie așezat în poziție firească într-o parte, conform tradiției, ajungea cu fața în jos.

În mormintele la care ne-am referit de la Radovanu nu s-a găsit inventar funerar.

*

Majoritatea mormintelor din cadrul necropolei de la Vărăști le atribuim

culturii Gumelnița.

În cazul respectiv este foarte clară situația, anume aceea că membrii comunității gumelnițene, deși aveau la dispoziție terenul cu o suprafață relativ redusă, corespunzător întinderii grindului, cu unele locuri puțin mai depărtate de așezare, mai potrivite, au ales, porțiunea de lângă malul lui de nord-vest, drept loc pentru necropola lor. Alegerea făcută s-ar putea explica prin aceea că oamenii din vechime au constatat că terenul, având pe el urme de locuire mai vechi, nu era prea potrivit pentru cultivare.

Se cuvine să menționăm unele observații necesare pentru înțelegerea reală a situației.

Pe locul ales drept necropolă, prin săpăturile noastre, am constatarea că există - după cum am menționat la începutul lucrării - un strat de cultură, de peste 1 m grosime, format drept urmare a locuirii pe acel teren a unei comunități gumelnițene. Materialele ceramice găsite în acea porțiune de teren datează, dintr-o perioadă post-faza de tranziție de la cultura Boian la cultura Gumelnița, deci cu aproximație de la începutul fazei Sultana a culturii Gumelnița. Prin urmare, din punct de vedere stratigrafic, mormintele gumelnițene studiate din cadrul necropolei, datează cel mai devreme din etapa finală a fazei Sultana și mai ales din faza Jilava, deci din perioada apropiată de sfârșitul culturii. Asupra acestei probleme vom reveni atunci când vom analiza inventarul funerar găsit în unele morminte.

Nu poate fi nici o îndoială că necropola studiată cuprinde o parte din membrii comunității gumelnițene, care au viețuit pe tellul Boian B, aflat la mică distanță.

Este curios faptul că a fost ales drept loc pentru necropolă terenul de lângă malul de nord-vest al grindului, deoarece necropola s-a extins, cu timpul, de-a lungul malului până în dreptul așezării Boian B, ceea ce înseamnă că ajunsese până în vecinătatea drumului pe care trebuiau să treacă locuitorii așezării, atunci când trebuiau să iasă la malul lacului, pentru a trece cu bărcile lor (monoxile), pe malul de nord al lacului, acolo unde aveau, desigur, ogoarele lor cultivate cu grâne. Considerăm că ar fi fost firesc ca terenul pentru necropolă să se afle într-o

altă porțiune a grindului, mai puțin circulată.

Considerăm că este necesară - în această parte a lucrării o analiză a situației privind, în general, mormintele gumelnițene din cuprinsul necropolei de la Vărăști.

După părerea noastră, acele morminte nu pot fi atribuite toate unei singure perioade de înmormântări. Ele sigur datează din mai multe etape de înmormântare, corespunzătoare diferitelor niveluri de locuire din cuprinsul așezării tell Boian B, în cadrul căreia a fost delimitat un strat de cultură de pe urma locuirii purtătorilor culturii Gumelnița, de peste 5 m grosime¹⁷. Faptul este confirmat de unele observații de ordin stratigrafic, care dovedesc existența unor suprapuneri de morminte.

Prin săpăturile noastre de la Vărăști s-au observat numai trei grupuri semnificative, de câte două schelete suprapuse, aflate la adâncimi diferite.

Primul grup cuprinde scheletul din M. 35, care suprapune pe acele din M. 34. Primul din ele este de copil și se afla la 0,92 m adâncime, iar cel suprapus de adult și se afla la 1,38 m adâncime. Acesta din urmă avea mâinile îndoite din coate cu palmele în dreptul pieptului și datează dintr-o etapă mai veche a culturii. Credem că nu poate fi vorba de mormintele unei mame și a copilului ei, deoarece în acel caz ar fi fost așezate alături, iar nu la adâncimi diferite.

Al doilea grup cuprindea scheletele din M. 93, care suprapune pe acela din M. 92. Primul era de copil și se afla la 0,74 m adâncime, iar cel de al doilea de adult și se găsea la 1,12 m adâncime. Acesta din urmă avea, de asemenea, ambele mâini îndoite din coate și avea craniul orientat pe direcția ESE 115 grade.

Cel de al treilea grup era format din scheletele din M. 124, care suprapunea pe acela din M. 126. Primul din ele era de adult, aflat la 0,74 m adâncime, cu craniul orientat pe direcția ENE 72 grade, cu palmele așezate sub cap. Subliniem că lângă acel schelet s-a găsit un obiect biconic de lut ars. Cel de al doilea schelet se afla la 1,08 m adâncime și era orientat cu craniul pe direcția E 90 grade și avea mâinile îndoite.

Toate scheletele amintite erau în poziție chircită, așezate pe partea stângă.

Cel de al treilea grup de morminte suprapuse este important prin obiectul de formă biconică, servind, desigur, drept opaiț. Ținând seama de această descoperire rezultă că scheletul cu astfel de piese de lut, găsite în cuprinsul necropolei în alte 9 morminte, au fost contemporane între ele, dar datau dintr-o perioadă mai târzie decât o serie de alte morminte cu scheletele aflate, de regulă, la adâncimi mai mari.

Prin urmare, ținând seama de datele prezentate mai sus, este sigur că în cadrul necropolei studiate avem documentate două etape clare de înmormântări ale membrilor comunității gumelnițene. Nu excludem posibilitatea să mai fie una sau chiar două etape de înmormântări, între care însă nu s-au produs suprapuneri de morminte, care să ne permită să le definim.

După cum am menționat, majoritatea mormintelor (aproximativ 118) din cadrul necropolei studiate, datează din timpul culturii Gumelnița.

Dacă analizăm datele privind adâncimea la care s-au descoperit scheletele vom constata că acestea prezintă o variabilitate foarte mare. Situația se prezintă astfel:

- O mică parte din ele, în total 15, s-au găsit la adâncimile cuprinse între 20 și 50 cm. Între acestea majoritatea scheletelor se aflau între 30 și 50 cm adâncime.
- Majoritatea scheletelor (55) din cadrul necropolei s-au găsit între 50 și 100 cm adâncime.
- O altă serie de schelete (26) se aflau la adâncimi cuprinse între 100 și 130 cm.
- Un ultim grup de schelete (8) s-au găsit între 130 și 152 cm adâncime. Nu este exclus ca o parte din acestea să dateze din timpul de tranziție de la cultura Boian la cultura Gumelnița.

Pentru a face unele calcule statistice, din numărul de 126 schelete descoperite de noi, trebuie să scădem 8 morminte (din care cele 4 datând din faza de tranziție și altele 4 din alte perioade mai noi).

Calculul făcut duce la constatarea că din cele 118 morminte atribuite culturii Gumelnița: 80 cuprind schelete de adulți, 35 schelete de copii și 3 schelete de

adolescenți. Din aceste date rezultă că mortalitatea infantilă ajungea la un procent ridicat, deoarece scheletele de copii reprezintă aproape un sfert din totalul celor din mormintele cercetate.

Mai menționăm observația că mormintele de copii erau răspândite pe întreaga întindere a zonei cercetate din necropolă, fiind intercalate între mormintele de adulți sau, în unele cazuri fiind alături de ele.

S-a pus și problema dacă în cadrul necropolei mormintele erau răspândite într-o anumită ordine.

În primele campanii de săpături nu s-a făcut nici o observație în acest sens. De-abia în cursul cercetărilor din anul 1965, s-a remarcat că o bună parte din mormintele descoperite în acel an erau dispuse în șiruri, a căror orientare era perpendiculară pe linia axului lung al mormintelor.

Merită toată atenția și problema dacă în cadrul necropolei se constată o anumită grupare a mormintelor.

În cursul primelor săpături nu s-au făcut astfel de observații.

De-abia în anul 1960 s-au remarcat primele grupări și anume:

- Primul grup era format din M.45 (cuprindea schelet de copil) având alături pe M.44 (cuprindea schelet de adult).
- Al doilea grup era format din M.46 și M.47 alăturate, cuprinzând schelete de adulți.
- Al treilea grup era format din M.51 și M.52, ambele de adulți având alături scheletul din M.53 de copil.

În anul 1962 s-au observat trei grupuri de morminte:

- Primul era alcătuit din M.77 și M.78, ambele cuprinzând schelete de adulți.
- Din cei de al doilea făceau parte M.92 (cuprindea schelet de adult) având alături M.93 (cuprindea schelet de copil).
- Din cel de al treilea grup făceau parte două morminte 101 și 102, ambele cuprinzând schelete de adulți.

Alte trei grupuri de morminte s-au observat în anul 1964.

- Din primul grup făceau parte M.104, având alături M.106, ambele cuprindeau schelete de copii.
- Din al doilea grup făceau parte M.105 (cu schelet de adult) având în apropiere pe M.103 (cu schelet de copil).
- Din al treilea grup făceau parte M.109 (cu schelet de adult) având alături M.108 (cu schelet de copil).

Din analiza datelor prezentate rezultă că în cadrul necropolei gumelnițene de pe grindul " Grădiștea Ulmilor " se constată destul de puține grupări de morminte. S-au observat patru feluri de grupări de morminte:

- a) Gruparea a câte două morminte de copii, probabil înrudiți.
- b) Gruparea unui mormânt de adult cu unul de copil. Un astfel de grup reflectând, foarte probabil, mormântul unei mame având alături mormântul unui copil al său.
- c) Gruparea a câte două morminte de adulți, reflectând, desigur pe soț și soție.
- d) Gruparea a trei morminte (două de adulți și unul de copil) reprezentând, probabil, pe membrii unor familii (tată, mamă și copil).

Regretăm că nu dispunem, până în prezent, de datele de caracter antropologic, care să ne confirme observațiile de mai sus.

*

În ceea ce privește poziția scheletelor din cuprinsul necropolei studiate, situația se prezintă astfel:

Din totalul de 118 schelete atribuite culturii Gumelnița - 111 schelete s-au găsit în poziție chircită (moderată sau accentuată), fiind așezate, în groapa funerară, pe partea stângă.

Pentru a cunoaște obiceiul acelor comunități gumelnițene în ceea ce privește orientarea mormintelor, respectiv a scheletelor găsite în cadrul necropolei, se cuvine să analizăm cu atenție datele privind orientarea tuturor scheletelor atribuite acestei culturi. Precizăm că din calcule am exclus mormintele datând din faza de tranziție de la cultura Boian la cultura Gumelnița, precum și altele, cum sunt cele chircite pe partea dreaptă (la care ne vom referi mai jos), precum și cele pentru

care nu a fost posibil să precizăm orientarea, dat fiind faptul că erau reprezentate prin câte un craniu izolat sau prin câteva oase răvășite.

Situația în privința orientării scheletelor chircite pe partea stângă se prezintă astfel:

Mai întâi ne vom referi la scheletele având craniul orientat către sectorul cuprins între nord și est. '

- Două sunt mormintele cu scheletele orientate spre NNE și anume M.28=NNE 34 grade și M.46=NNE 35 grade. Este curios că unul din scheletele (cel din M. 48) așezat chircit pe dreapta, are o orientare similară unora din mormintele cu scheletele chircite pe partea stângă.

Repartizarea mormintelor, după orientare; în sectorul ENE cuprins între 50 și 59 de grade, în cadrul necropolei, erau numai 3 schelete.

- În porțiunea dintre 68 și 69 de grade erau numai 2.

Numărul mic de morminte cu o astfel de orientare, dovedește că ele nu corespund obiceiului acelor comunități.

- În porțiunea dintre 70 și 79 de grade se încadrează 9 schelete

- În porțiunea dintre 80 și 89 de grade se încadrează 19 schelete.

- Cu craniul orientat spre E (90 grade) au fost 11 schelete.

- În porțiunea dintre 91 și 99 de grade se încadrează 9 schelete.

- În porțiunea dintre 100 și 109 grade se încadrează 15 schelete.

- În porțiunea dintre 110 și 119 grade se încadrează 13 schelete.

- În porțiunea dintre 120 și 129 grade se încadrează numai 1 schelet.

Din analiza datelor prezentate rezultă că majoritatea scheletelor, chircite pe partea stângă, au fost orientate cu craniul pe direcții cuprinse între 72 și 117 grade. Atrage atenția constatarea că în acea porțiune, de fapt, sunt două grupuri deosebite de orientări apropiate, între care se intercalează o porțiune cu un număr mic de schelete. Iese în evidență porțiunea cuprinsă între 72 și 88 de grade în care se plasează numai 7 schelete.

Nu suntem în măsură să răspundem la întrebarea de ce sunt două grupuri

deosebire. Ele ar putea corespunde la două etape diferite din timpul evoluției comunităților culturii Gumelnița, din regiune. Etape în care obiectul funerar a suferit mici modificări în privința orientării celor decedați, atunci când erau depuși în groapa funerară.

Am încercat să verific, dacă nu cumva această ipoteză este confirmată de adâncimile la care se aflau scheletele din cele două grupuri. Datele comparative dovedesc că scheletele chircite pe partea stângă, având aceeași orientare s-au găsit la adâncimi diferite (de ex. cele având craniul orientat pe direcția ENE 75 grade: M.20=114 cm ad.; M.67=108 cm ad. și M.120=75 cm ad. Cele orientate pe direcția ENE 83 grade: M.64=53 cm ad. și M.84=107 cm ad.). Prin urmare nu se constată o legătură între orientarea scheletelor și adâncimea la care se aflau, pentru a indica o vechime mai mică sau mai mare a lor.

Am analizat și poziția brațelor, care poate avea și ea o anumită semnificație, de ordin cronologic sau în ceea ce privește credințele membrilor acelor comunități gumelnițene.

Majoritatea scheletelor studiate au avut brațele îndoite, mai tare sau mai puțin, din coate.

Palmele au fost așezate în mai multe poziții în cazul în care mâinile erau îndoite mai tare.

- În majoritatea cazurilor palmele au fost puse în dreptul feței, dar uneori palmele erau în dreptul bărbiei, în dreptul obrazului, sau în dreptul frunții.

- Mai rar, în șase cazuri (M.63,88,89,90,104 și 124) ambele palme au fost așezate sub craniu.

- Adesea o mână era așezată sub craniu, iar cealaltă în dreptul feței. În M.57 și 75 palma dreaptă era pusă sub craniu și cea stângă lângă față.

- Adesea palma stângă era pusă sub craniu și cea dreaptă lângă obraz (în M.20, 39,49,82,84 și 91).

- Rar palma dreaptă era pusă pe craniu (M.3, 30) și cea stângă lângă față.

Nu este exclus ca fiecare din aceste poziții ale mâinilor să fi avut o anumită

semnificație în vechime, cum pare să indice seria celor trei morminte nr.88,89 și 90, caracterizate prin ambele palme așezate sub craniu.

Dacă încercăm să corelăm poziția palmelor cu grupurile de morminte suprapuse, care dovedesc o succesiune a înmormântărilor, respectiv diferite etape mai vechi sau mai târzii, constatăm că un mormânt (M.124) dintr-o etapă mai târzie (care suprapune scheletul din M.126) are ambele palme așezate sub craniu. S-ar părea că așezarea ambelor palme sub craniu ar fi fost o regulă specifică etapei târzii de înmormântări, dar faptul este infirmat de o altă observație, anume aceea că în M.124 s-a găsit un obiect biconic de lut ars. Un obiect similar se afla și în M. 91. Scheletul din acel mormânt ar fi fost normal să prezinte aceeași poziție a palmelor ca și cel din M.124, dar, pe teren s-a constatat că el avea palma stângă așezată sub craniu și cea dreaptă lângă față.

În cadrul necropolei gumelnițene s-au găsit și o serie de schelete cu poziții neobișnuite, atât în ceea ce privește corpul, cât și în ceea ce privește poziția palmelor, pe care le-am descris la mormintele respective, de aceea nu revenim la ele.

Analiza inventarului funerar al mormintelor gumelnițene chircite pe partea stângă, deși nu este prea numeros, permite, totuși, să ajungem la unele concluzii de ordin istoric.

În categoria mormintelor de care ne ocupăm, cel mai des s-au găsit obiecte, destul de mici de lut ars. Astfel de piese erau compuse din două jumătăți, de formă rotundă, bombate, lipite între ele de-a lungul marginilor. În secțiune transversală ele aveau forma ovală. Pe mijlocul unei părți, având un orificiu mic, prin care, desigur, se introducea substanța ce servea drept combustibil și fitilul utilizat drept feștila opaițului.

Încă de la descoperirea primelor obiecte de acest fel am considerat că ele au servit drept opaițe. Colegii bulgari au găsit și ei piese similare în așezarea tell gumelnițeană, de la Ruse și consideră și ei că astfel de obiecte au fost folosite drept opaițe¹⁸.

Astfel de piese s-au descoperit în necropola studiată de noi, în număr de 11,

în mormintele cu numerele: 15,25,37,54,55,64,66,91,117,123 și 124.

Atrage atenția constatarea că toate aceste morminte, având drept inventar câte un opaiț, au anumite elemente de asemănare:

- În primul rând se cuvine să precizăm că scheletele lângă care s-au găsit opaițele se aflau în majoritatea cazurilor (7) între 0,53 m și 0,97 m adâncime, iar celelalte trei între 1,17 m și 1,42 m adâncime.
- Toate scheletele cu opaiț s-au găsit în poziție chircită accentuată, pe partea stângă. Nici unul din ele nu fusese chircit pe partea dreaptă.
- De asemenea, remarcăm că opt din astfel de schelete, aveau ambele mâini îndoitte tare din coate, iar celelalte două aveau brațele în alte poziții.
- S-au făcut și unele observații de ordin stratigrafic, care ne ajută la unele precizări cronologice. Ne referim la M.124, ce suprapunea pe cel din M.126. În M.124 s-a găsit un astfel de opaiț. Suprapunerea celor două morminte dovedește că opaițele descrise mai sus, au fost folosite și depuse în morminte în cursul celei de a doua etape de înmormântări. Din inventarul funerar al mormintelor gumelnițene de la Vărăști mai fac parte și unele unelte de silex.

Astfel de piese au fost descoperite în 11 morminte și anume: 2,3,19,30,32, 37,51,54,55,84 și 120.

De obicei, lângă cel decedat se puneau câte o lamă de silex, mai rar, câte un răzuitor sau nucleu.

Comparând datele cu privire la locul unde se așeza piesa de silex lângă corpul celui decedat, constatăm că erau anumite locuri preferate, oglindind, prin repetare, probabil, un obicei. Astfel, în patru din cele 11 morminte amintite, anume în M.51,55,84 și 120 piesa de silex (în toate aceste cazuri, o lamă) se puneau lângă creștetul capului, de-a lungul lui.

Subliniem că în M.55 lama de silex se afla la creștetul capului, având alături un opaiț. Concluzia care se degajă este aceea că obiceiul de a pune în mormânt, la creștet, o lamă de silex, a fost caracteristic pentru cea de a doua etapă de înmormântări din cadrul necropolei gumelnițene, deoarece numai în cursul acelei etape,

în morminte s-au găsit opaițe.

Piese de silex s-au mai descoperit așezate: lângă laba piciorului drept (în M.19 percutor și în M.54 lamă), sub humerusul stâng (M.2, răzuitor), lângă cotul stâng (M.3 piesă de silex), lângă omoplat (M.30 lamă), pe bazin (M.32, piesă de silex) și la umărul stâng (M.37, piesă de silex, împreună cu un opaiț).

Subliniem că piesele de silex au fost singurele unelte scoase la iveală din cu-prinsul mormintelor din cadrul necropolei studiate.

O altă serie de morminte au avut lângă schelet câte un obiect de aramă. Ast-fel de piese s-au acas la iveală numai din 4 morminte: 5,84,91 și 119.

- În primul din ele (M.5) lângă cotul drept s-a găsit un ac de aramă, arcuit, având o măciulie mică la cap.

- În M.84, lângă antebrațul stâng se afla un ac cu cap de formă romboidală, care fusese așezat oblic față de orizontală.

- În M.91 s-a găsit la creștet un ac de aramă, având capul bilobat (reprezentat prin două volute opuse).

- În M.119 a fost descoperit între brațe și coaste, un ac cu capul în formă de plă-cuță rombică.

Observațiile amintite mai sus permit să formulăm unele concluzii de ordin istoric cu privire la acele de aramă, lungi de diferite tipuri, care au fost întrebuin-țate în diverse scopuri.

Astfel, în cazul comunității gumelnițene de pe grindul " Grădiștea Ulmilor " suntem în măsură să afirmăm că:

. Acele prelungi, cu capul ca o plăcuță de formă rombică, dacă ținem seama de faptul că s-au găsit (în M.84 și în M.119) lângă antebraț și lângă corp, conside-răm că au servit, în realitate, la fixarea îmbrăcămînții.

- Acele prelungi, cu capul format din două volute opuse, găsite unul în M.91, pre-cum și într-unul din mormintele cercetate. mai înainte, de Niță Angelescu, dacă ținem seama de faptul că au fost descoperite lângă creștetul scheletelor, au fost utilizate, fără îndoială, de către femeile neolitice, la fixarea părului, aranjarea

probabil, în chip de coc.

Descoperirea acului de aramă, cu cap bilobat găsit în M.91, are și o altă importanță, deoarece, în același mormânt, s-a aflat și un opaiț de lut ars. După cum am arătat mai sus, astfel de opaițe sunt specifice unei etape mai târzii de înmormântări din cadrul necropolei. Aceasta înseamnă că și acele de aramă, cu cap bilobat, ca acela găsit în M.91, datează din acea etapă mai târzie de înmormântări.

După cum am amintit, în M.5 s-a găsit un ac, cu tija arcuită, având o măciucă la cap. Întrucât acul se afla lângă cotul drept, considerăm că a servit la fixarea îmbrăcăminții.

Faptul că acele de aramă la care ne-am referit, datează din aceeași fază târzie a culturii Gumelnița este confirmat prin descoperirea, în apropiere, lângă malul de sud al tellului Boian B, a unui depozit de obiecte de aramă¹⁹. Acesta a fost descoperit întâmplător, în pământul prăbușit, datorită apelor de inundație, din malul înalt al așezării, fiind la un loc cu diferite fragmente ceramice specifice culturii Gumelnița.

Depozitul amintit se compune din 31 de ace de aramă, de diverse tipuri, care, datorită patinei, s-au lipit unele de altele, formându-se două grupuri deosebite. Primul grup este alcătuit din 9 piese, iar cel de al doilea din 22 piese.

Aici ne interesează primul grup compus din ace de aramă, unele cu capul în formă de plăcuță rombică și altele cu capul format din două volute opuse. La celălalt grup de ace mai simple m-am referit cu alt prilej.

Menționăm că ace de aramă prevăzute la cap cu volute opuse s-au mai descoperite în țara noastră, în câteva complexe fapt care ne ajută la datarea lor exactă. Cu decenii în urmă astfel de ace s-au găsit: în așezarea gumelnițeană de la Sărulești²⁰, în cea de la Jilava (cuprinzând un singur strat de cultură, cu materiale caracteristice fazei târzii a culturii Gumelnița)²¹, în cea de la Vidra²² și în cea de la Teiu²³ (de asemenea, într-o așezare de la sfârșitul culturii Gumelnița).

Exemplele citate dovedesc cu toată claritatea că acele de aramă cu două volute la cap datează din faza târzie a culturii Gumelnița.

Se cuvine subliniat că un ac similar a fost scos la iveală din stratul de cultură Sălcuța, de pe " Măgura Fetelor " de la Vădestra²⁴. Piesa ajungând în acel complex, desigur, pe calea schimburilor dintre comunitățile Gumelnița și cele Sălcuța.

Prezența în arealul culturii Gumelnița din Muntenia, inclusiv pe grindul "Grădiștea Ulmilor" a unui depozit și a diferitelor ace din mormintele din cuprinsul necropolei studiate, descoperirea în așezarea " Gumelnița " a unui alt depozit de ace similare²⁵, ca și existența în diverse așezări a unor ace de aramă, ca și a altor obiecte din același metal, pune problema provenienței acelor obiecte și mai cu seamă, a materiei prime, a aramei. Considerăm, dat fiind faptul că în Muntenia nu se găsesc zăcăminte de aramă, că materia primă, provine din zăcăminte aflate în sud-estul Bulgariei actuale, dar subliniem că ele erau în cadrul arealului culturii Gumelnița.

Obiectele au fost lucrate, după toate probabilitățile, în preajma zăcămintelor. În cazul acelor descrise, ele au fost lucrate prin ciocănire, nu prin turnare.

Unele persoane din cadrul acelor comunități primeau câte un lot de ace, pe care le duceau până la nord de Dunăre, după cum o dovedesc cele două depozite de ace (de la Boian B și de la Gumelnița), iar în așezările în care ajungeau apoi, pe calea schimburilor cu localnicii, acele primite de femei serveau la fixarea părului, după cum o dovedesc acele aflate în mormintele studiate, precum și pentru fixarea îmbrăcăminții.

*

Unele probleme se pun și în legătură cu descoperirea diverselor piese de aur în mormintele nr. 54 și 100.

În primul rând reținem că astfel de obiecte de aur s-au găsit numai în două morminte din 126, cercetate de noi. Prin urmare, în zonă, în acea vreme podoabele de aur constituiau o raritate pentru membrii comunității studiate.

În al doile rând reținem că o parte din piese s-au găsit într-un mormânt de femeie și altele într-un mormânt de copil mic. Din cele relatate rezultă că astfel de obiecte prețioase, rare și în acea perioadă, puteau fi puse și în morminte de copii.

Descoperirea figurinei amuletă, în mormântul de copil constituie un indiciu important că astfel de podoabe, legate de cultul fertilității, erau purtate la gât, atât de femei, cât și de fete.

Figurine antropomorfe de aur, mult stilizate, s-au mai descoperit în țara noastră și în alte două așezări gumelnițene: la Vidra²⁶ (două piese, una din faza Gumelnița A2 și alta din faza Gumelnița B1) și la Gumelnița²⁷ (o piesă din faza Gumelnița A2).

Atrage atenția faptul că figurina de la Vărăști se deosebește, în privința formei, de cele de la Vidra și Gumelnița, precum și de cele descoperite în complexe gumelnițene din estul Bulgariei (inclusiv de piesele de la Varna). Faptul poate să constituie un indiciu important că astfel de figurine erau realizate în mai multe "atelieri", fiecare producând figurine cu o anumită formă.

Ținând seama de lipsa unor zăcăminte de aur în arealul culturii Gumelnița din Muntenia și din Dobrogea, precum și că diferite figurine similare au fost descoperite în complexe din estul Bulgariei, considerăm că figurina de la Vărăști a fost realizată din aur provenit dintr-un zăcământ aflat în Tracia. Tot acolo au fost făcute astfel de piese, după care împreună cu alte podoabe de aur, au fost răspândite spre nord, inclusiv la nord de Dunăre.

Se cuvine să precizăm că figurinele la care ne-am referit nu au o legătură directă cu cele de aur (asemănătoare, în oarecare măsură cu piesele gumelnițene) descoperite în Crișana, Transilvania și Moldova²⁸. La origine ele au aceleași tipuri

sudice, care însă s-au răspândit în regiunile noastre, pe două căi deosebite: unele prin estul Peninsulei Balcanice și altele prin zona din estul Jugoslaviei actuale.

În trei morminte din cadrul necropolei s-au găsit și unele podoabe, care permit să le amintim și să precizăm cum erau purtate de femei.

Menționăm că podoabele scoase la iveală fac parte din câteva categorii:

- a) Unele erau de aur, aflate în M. 54, anume trei mărgelile mici și un fel de "cercei" de aur.
- Un tub cilindric de aur, găsit în M. 100.
- b) Altele erau din chihlimbar. Așa sunt cele două mărgelile din M. 54.
- c) O altă categorie este reprezentată prin numeroase mărgelile de scoică, ca și mărgelaua tubulară de Dentalium găsită în M. 91.

Mărgelile amintite dovedesc relații de schimb dintre comunitatea gumelnițeană de la Vărăști, nu numai cu sudul, de unde obțineau obiecte de aur și de aramă, ci și cu alte zone. Așa, de exemplu, nu este exclus ca mărgelile de chihlimbar să provină din zona actualului județ Buzău, iar mărgelile de scoică și de Dentalium să fi fost eventual aduse dinspre țărmul dobrogean al Mării Negre sau dintr-un zăcământ în care se găsesc valve sau cochilii fosile. Dacă ținem seama de poziția podoabelor în raport cu scheletul, putem arăta că mărgelile mici de aur erau purtate la încheietura mâinii drepte, la un loc cu o mărgea de chihlimbar. O altă piesă măruntă de aur a servit probabil drept cercei, fiind găsită lângă urechea dreaptă, iar o mărgea de chihlimbar era purtată la gât.

Atrag atenția numeroase mărgelile de scoică găsite în M. 91, care se aflau lângă creștet, împreună cu un ac de aramă (cu două volute) și cu un opaiț. Este posibil ca acele mărgelile să fi împodobit părul, fixat cu acul de aramă.

În două morminte s-au găsit și obiecte mărunte obișnuite anume: în M. 66, lângă genunchi se afla o sulă de os, iar în M. 82 s-a găsit o fusaiolă de lut ars.

În câteva morminte, lângă schelete, se aflau vase de dimensiuni reduse, gumelnițene.

Un alt grup de morminte era reprezentat prin schelete în poziție chircită pe

partea dreaptă, anume: M. 48, M. 62, M. 72, M. 85 și M. 86.

La toate aceste schelete se observă că sunt orientate cu craniul pe direcții foarte diferite: între ENE 60 și VNV 290 de grade.

Majoritatea acestor schelete (4) erau așezate în poziție chircită accentuată. Numai unul (M. 48) avea scheletul în poziție chircită moderată.

Unul din schelete avea palmele așezate lângă bărbie (M.48), majoritatea le aveau așezate lângă față (M. 62, 85, 86), iar cel din M. 72 avea mâna stângă lângă față și cea dreaptă sub craniu.

Numărul proporțional mic al mormintelor cu schelete chircite pe partea dreaptă dovedește că obiceiul cunoscut în cadrul unor culturi din ținuturi vecine cu țara noastră, anume acela ca femeile decedate să fie așezate în groapa funerară în poziție chircită pe o anumită parte, iar bărbații, în aceeași poziție, dar pe partea cealaltă, nu era cunoscut de către purtătorii culturii Gumelnița, din regiunea avută în vedere.

*

Se cuvine să revenim la M. 99, care cuprindea un schelet de copil, chircit accentuat, pe stânga, orientat cu craniul spre ENE 82 grade.

A atras atenția prin aceea că la spatele scheletului se afla un vas mare (spart în bucățele), modelat din pastă amestecată cu scoică pisată. Când l-am descris mai sus, am admis că ar putea fi de la sfârșitul culturii Gumelnița.

Prin poziție și prin orientare scheletul se aseamănă cu seria celor chircite pe partea dreaptă, din cadrul necropolei. Din acest punct de vedere ar putea fi atribuit, fără îndoială, culturii Gumelnița. Se pune însă problema vasului găsit lângă spatele său. Normal ar fi fost ca vasul, dacă era în legătură cu mormântul, să fi fost așezat lângă craniu sau în fața scheletului și nu la spatele lui. De asemenea, ar fi fost firesc ca o mare parte din vas să se fi păstrat întreagă, nu spartă în bucățele, răspândite, discontinuu, pe o suprafață de 60x60 cm. Este greu să admitem că groapa funerară a fost atât de mare, încât să încapă în ea atât corpul copilului, cât și vasul respectiv. În concluzie, considerăm că nu putem fi siguri că a

existat o legătură între scheletul din M. 99 și vasul de lângă el.

Dacă ținem seama de compoziția pasteii, vasul ar putea fi cel mult rezultatul unui contact dintre comunitatea studiată și o alta aparținând culturii Cernavodă I.

*

În cadrul necropolei studiate se află și un mormânt cu totul neobișnuit. Ne referim la M. 80 și revenim la poziția aceluși schelet.

Persoana decedată fusese așezată în groapa funerară în poziție șezândă, având picioarele îndoite tare, cu genunchii în sus, depărtați unul de altul. Corpul a fost îndoit tare încât a ajuns între tibii. Humerusurile le avea cu partea de jos puțin depărtată de corp, iar antebrațele le avea îndoite din coate și așezate cu palmele, în așa fel ca să cuprindă, pe dinafară, picioarele.

Nu cunoaștem morminte cu schelete în astfel de poziție din cursul epocii neolitice din țara noastră.

*

Numărul mormintelor izolate și al necropolelor purtătorilor culturii Gumelnița din Muntenia, nu permite să facem o comparație amănunțită cu datele obținute pe baza studierii necropolei gumelnițene de la Vărăști.

Morminte izolate, atribuite culturii Gumelnița, s-au descoperit la Sultana²⁹ (schelet chirchit pe partea stângă, orientat cu craniul spre SE), la Oinac³⁰ (schelet chirchit moderat, pe partea dreaptă), la Curcani³¹ (schelet chirchit, 20 topoare de piatră, daltă de aramă, strachină), Zimnicea³² (schelet chirchit, la gât numeroase mărgelile de scoici).

Un grup de câteva morminte a fost găsit la Vidra³³, unde s-au studiat trei morminte, din care unul de adult, chirchit pe partea dreaptă, cu craniul orientat spre NV, având palma dreaptă sub genunchiul drept. Acesta este atribuit începutului culturii Gumelnița. Tot acolo s-au mai aflat două schelete de copii, în poziție chirchită, pe partea dreaptă.

Lotul de morminte gumelnițene cel mai important pentru analiza noastră a fost descoperit la Dridu³⁴. Este vorba de 9 morminte de adulți și 1 de copil (din

el s-au găsit numai câteva oase fragmentare), care, desigur, făceau parte dintr-o necropolă mai vastă. Toate aceste morminte nu aveau inventar funerar, dar au putut fi datate pe temeiul unor observații stratigrafice clare.

Ca și în cazul mormintelor din necropola de la Vărăști și cele de la Dridu au avut gropile săpate în pământ galben și au fost astupate cu același fel de pământ, de aceea gropile funerare nu au putut fi delimitate.

Ca și la Vărăști, la Dridu, toate scheletele erau în poziție chircită, pe o parte. Între cele două loturi există și deosebiri. În timp ce la Vărăști, majoritatea scheletelor s-au găsit în poziție chircită pe partea stângă (peste 100) și doar 5 erau chircite pe partea dreaptă, în cadrul grupului de morminte de la Dridu, cinci din ele cuprindeau schelete chircite pe partea dreaptă, iar celelalte 4 erau chircite pe partea stângă. Prin urmare, mai mult de jumătate erau chircite pe partea dreaptă, ceea ce constituie o deosebire clară între cele două loturi de morminte.

Se constată și unele deosebiri în privința orientării scheletelor. În cazul mormintelor de la Vărăști, cu schelete chircite pe partea stângă s-a precizat că ele erau orientate cu craniul pe direcții cuprinse, în majoritatea cazurilor, între ENE 72 și ESE 117 grade, iar scheletele chircite pe partea dreaptă erau orientate cu craniul pe direcții, foarte diferite, între NNE 60 și VNV 290 grade.

La Dridu, se constată, de asemenea, în cazul scheletelor chircite pe partea stângă o variabilitate redusă între NNE 23 și ENE 67 grade, pe când cele chircite pe partea dreaptă au craniile orientate pe direcții cuprinse între ESE 100 și VSV 246 grade.

Dacă analizăm poziția brațelor vom constata că în ambele loturi avute în vedere, mâinile fuseseră îndoite tare din coate și așezate, de regulă, lângă față.

Ca și la Vărăști și la Dridu, în unele cazuri, mâna dreaptă era pusă sub cap și cea stângă, la Vărăști era așezată lângă față, iar la Dridu cea stângă era pusă cu palma pe mijlocul humerusului drept.

La Vărăști, dat fiind numărul mare de morminte, s-au mai observat și unele variante, nu prea deosebite de cele amintite în privința poziției brațelor. La Dridu

un singur schelet avea brațele în poziție deosebită, anume mâinile fuseseră îndoite din cot și așezate aproximativ încrucișate pe piept.

În mormintele de la Dridu nu s-a găsit nici un obiect, care să ajute la o datare mai precisă a lotului de morminte avut în vedere.

*

Se cuvine să facem o comparație a mormintelor din cadrul necropolei de la Vărăști, cu acelea descoperite în Bulgaria.

În primul rând ne vom referi la mormintele descoperite în complexul aparținând culturii Gumelnița de la Ruse³⁵, de pe malul celălalt al Dunării. Acolo au fost găsite peste 100 de morminte, un număr semnificativ, pentru comparația noastră.

La Ruse ca și la Vărăști majoritatea scheletelor erau chircite pe o parte, moderat sau accentuat. Unele însă, desigur mai târzii, erau culcate pe spate, cu picioarele îndoite.

Atrage atenția faptul că din cele 91 de morminte despre care am avut date, seria celor chircite era formată din două categorii. Cele chircite pe partea stângă erau 21, iar cele chircite pe partea dreaptă erau 38. Restul erau craniile izolate sau oase din schelete deranjate³⁶. Cifrele citate dovedesc că în acea zonă a arealului culturii Gumelnița, deși se află la o distanță nu prea mare de Vărăști, ambele fiind în preajma Dunării, deci cu posibilități de a veni în contact, predomină obiceiul de a înmormânta pe cei decedați chirciți pe partea dreaptă și aproape în aceeași proporție și chirciți pe partea stângă.

În raport cu necropola de la Vărăști, în cea de la Ruse, diferă și raportul procentual în ceea ce privește adulții și copiii. Dacă la Vărăști s-au studiat 118 schelete: 80 de adulți, 35 de copii și 3 de adolescenți, la Ruse din 91 schelete: 73 erau de adulți și 18 de copii³⁷. Prin urmare, la Vărăști procentul mormintelor de copii reprezenta aproape 30% din total, pe când la Ruse mormintele de copii reprezintă mai puțin de 25%, deci o mortalitate infantilă mai redusă procentual.

În privința orientării scheletelor de la Ruse se constată că acelea chircite pe

partea stângă, în majoritatea cazurilor (11 din 20) erau orientate cu craniul pe direcții apropiate de est (4 spre NE, 3 spre E și 4 spre SE)³⁸. Mormintele de la Vărăști, cu scheletele chircite pe partea stângă, erau orientate, în principal, pe direcții cuprinse între ENE 72 grade și ESE 117 grade. Datele amintite dovesc că, în ambele grupuri (cu schelete chircite pe partea stângă) orientarea era similară.

Scheletele chircite pe partea dreaptă de la Ruse erau, în majoritatea cazurilor (28 din 36), orientate cu craniul pe direcții apropiate de sud (anume 8 spre SE, 13 spre S și 7 spre SV)³⁹. În necropola de la Vărăști, deși numărul scheletelor chircite pe partea dreaptă era mic, orientarea lor a fost diversă, fiind între ENE 60 și VNV 290 grade.

În ceea ce privește poziția scheletelor, în ambele necropole s-au găsit schelete chircite moderat sau accentuat (ajungându-se uneori ca picioarele să fie așezate cu călcâiele lângă bazin).

De asemenea, poziția brațelor este asemănătoare, în ambele necropole. Mâinile erau, de obicei, cu palmele așezate în dreptul obrazului, mai rar, o mână era cu palma pusă sub cap și cealaltă în dreptul feței. În cele două necropole sunt documentate, rar, alte poziții ale brațelor.

Inventarul funerar este și el similar în cele două necropole. Astfel, lângă diferite schelete de la Vărăști și de la Ruse s-au găsit unelte de silex⁴⁰, așezate adesea lângă craniu.

În ambele necropole, lângă unele schelete, s-au descoperit ace de aramă, cu cap bilobat (cu două volute opuse) și altele cu cap rombic⁴¹, servind la fixarea părului, în unele cazuri la fixarea pieselor de îmbrăcăminte.

Merită toată atenția descoperirea, într-unul din mormintele de la Ruse, a unui opaiț biconic de lut ars⁴², de tipul celor găsite în diferite morminte de la Vărăști, ceea ce înseamnă că o parte din mormintele de la Ruse (anume cele în care s-au găsit ace de aramă și opaițul) au fost contemporane cu grupul de morminte din a doua etapă (mai târzie) de înmormântări din necropola de la Vărăști, caracterizate, tot așa, prin ace de aramă și prin opaițe de lut ars.

Remarcăm că, spre deosebire de necropola de la Ruse, în cea de la Vărăști, nu s-a găsit nici un craniu trepanat.

Din arealul culturii Gumelnița de la sud de Dunăre mai suntem în măsură să amintim încă o descoperire funerară. La Kubrat a fost găsit un lot de 22 morminte, format din două grupuri⁴³. Astfel, în sectorul B al săpăturilor, în partea lui de est s-au descoperit 11 schelete și două cranii, iar în partea de sud-vest 11 schelete și un craniu cu două oase humerus. Toate aceste 22 de schelete erau în poziție chircită. Ca și la Vărăști, la Kubrat, predomină scheletele chircite pe partea stângă (19). Altele 3 erau chircite pe partea dreaptă.

*

Considerăm că în legătură cu problemele puse de necropola studiată nu este cazul să facem o analiză comparativă amănunțită, pe ansamblu, a riturilor funerare din epoca neolitică de pe tot teritoriul României. Aici trebuie să avem în vedere numai unele caracteristici generale.

Astfel, trebuie să subliniem că în majoritatea culturilor neolitice documentate pe teritoriul nostru, purtătorii lor au practicat ritul înhumanței⁴⁴.

Trebuie făcută însă precizarea că în această privință au fost două modalități diferite de a depune pe cei decedați în groapa funerară:

a - în poziție chircită pe o parte

b - în poziție întinsă pe spate.

a) În majoritatea culturilor, de pe întreg întinsul țării, începând din neoliticul timpuriu și până la sfârșitul epocii, s-a practicat prima modalitate, cu două variante anume: fie chircirea pe partea stângă, fie chircirea pe partea dreaptă.

În diferite culturi se proceda în ambele moduri, în chip egal sau cu predominarea unuia din ele. După cum am arătat mai sus, în cadrul necropolei studiate, predomină categoric mormintele cu schelete chircite pe partea stângă, unele fiind chircite moderat, altele fiind chircite accentuat.

Poziția chircită se cuvine și ea explicată. Specialiștii din diferite țări sunt de părere că depunerea celui decedat, în groapa funerară, în această poziție poate să

oglindească o credință după care pământul ar reprezenta "mama", iar cel decedat ar fi "pruncul", care prin moarte revine în pânțele mamei, în poziție similară foetusului.

O altă explicație, mai simplă, ar fi aceea că persoana înmormântată doarme "somnul de veci". În sprijinul părerii se amintește, atât poziția chircită, cât și faptul că uneori palmele celor decedați erau așezate sub cap.

În unele culturi, în morminte s-au pus diferite ofrande. Acest obicei este documentat și în necropola de la Vărăști. El reflectă o credință evidentă anume aceea că răposatul, în viața de apoi, cu preocupări similare celor din viața reală, avea nevoie de unele unelte, vase, podoabe felurite.

În această privință atrage atenția seria opaițelor, găsite într-un număr destul de mare de morminte de la Vărăști, datând dintr-o perioadă mai târzie de înmormântări gumelnițene. Nu este clar ce ar putea însemna prezența opaițelor în morminte. Una din explicațiile posibile ar putea fi aceea că, la început, în viața cealaltă, oamenii au nevoie de o sursă de lumină. Aici se cuvine să reținem constatarea că opaițele s-au găsit numai în morminte cu schelete în poziție chircită pe partea stângă.

Descoperirea în morminte a podoabelor, ca și în cazul celor de la Vărăști, dovedește că oamenii din vechime considerau că în "viața de apoi" vor avea nevoie, să se îmbrace și să-și pună diferite podoabe, ca și în timpul vieții reale.

În interpretarea observațiilor făcute, în legătură cu necropola de la Vărăști, trebuie să se țină seama și de faptul că unele morminte erau grupate, ceea ce trebuie să însemne că poate fi vorba de membrii acelorași familii. Mai evidente sunt cazurile în care s-au găsit schelete de femei, având alături pe cele de copii mici, aceste grupuri reprezentând mormintele unor mame, având alături pe acelea ale copiilor lor.

Descoperirea, în diferite morminte de la Vărăști, a unor obiecte de aramă și de aur, care nu puteau fi realizate în zonă, în lipsa metalelor respective, după părerea noastră, constituie o dovadă clară că în acea perioadă existau contacte și re-

lații de schimb, cu obiecte produse în anumite centre meșteșugărești aflate la distanțe mari, chiar la sute de kilometri depărtare. Ca dovadă menționăm obiectele de aur și de aramă din mormintele de la Vărăști, care au fost lucrate undeva la sud de Munții Balcani, în estul Bulgariei actuale, acolo unde se găseau zăcăminte cu astfel de metale.

Numărul mic al mormintelor cu schelete chircite pe partea dreaptă din cadrul necropolei de la Vărăști, constituie, după toate probabilitățile, un indiciu că nu este vorba de un obicei specific comunităților gumelnițene, deși se întâlnește și în alte grupuri de morminte ale culturii. Prezența scheletelor chircite pe partea dreaptă ar putea să însemne că persoanele respective au aparținut unor comunități, mai apropiate sau mai îndepărtate, în cadrul cărora se practica mai intens obiceiul amintit.

În închiderea acestui paragraf se cuvine să subliniem că, din punct de vedere tipologic și cronologic, necropola de la Vărăști se încadrează în seria prezentată mai sus, în ceea ce privește ritul și ritualul funerar, în sensul că toți cei decedați, aparținând culturii Gumelnița, înmormântați în cuprinsul ei, au fost îngropați, de regulă, în poziție chircită pe partea stângă și mai rar, pe partea dreaptă, acest obicei fiind moștenit de la predecesorii, respectiv de la purtătorii culturii Boian, care de-a lungul celor patru faze de evoluție a lor au depus pe cei decedați în gropile funerare în poziție chircită pe o parte. Menținerea obiceiului amintit se explică prin continuitatea din punct de vedere etnic și cultural dintre purtătorii celor două culturi, pe același teritoriu. Purtătorii culturii Boian au constituit fondul pe care s-a dezvoltat - fără nici o intervenție din afară - cultura Gumelnița.

b) Cea de-a doua modalitate de înmormântare, în poziție întinsă pe spate s-a practicat o perioadă și într-o zonă restrânsă, numai în sud-estul țării noastre.

Este vorba de arealul culturii Hamangia din Dobrogea⁴⁵. Semnificativ este faptul că acest obicei nu a fost preluat de nici o altă cultură din regiune.

Același obicei al înmormântărilor în poziție întinsă pe spate este documentat, în Muntenia, dar numai în cadrul necropolei de la Cernica⁴⁶. Încă de la descope-

rirea acesteia, Gh. Cantacuzino a atribuit-o primei faze (numită Bolintineanu) a culturii Boian⁴⁷. Temeiul acestei datări îl constituia faptul că în preajmă se aflau resturi de locuire din acea fază. În diferite morminte de la Cernica s-au descoperit unele obiecte, dar nici unul, care să constituie o dovadă sigură că datează din faza Bolintineanu.

Între timp, a mai intervenit un element important care, credem, că exclude datarea menționată. Ne referim la descoperirile făcute de Marian Neagu, care a cercetat, în vecinătatea unei așezări Bolintineanu, o serie de morminte atribuite acestei faze, morminte care cuprindeau exclusiv schelete în poziție chircită.

Evident că nu poate fi acceptată existența a două necropole din aceeași fază, aflate la circa 50 km distanță una de alta, în care cei decedați să fie înmormântați în două feluri deosebite, unii în poziție întinsă pe spate (la Cernica) și alții în poziție chircită pe o parte în necropola cercetată de Marian Neagu.

De altfel, mai demult, am formulat părerea că necropola de la Cernica, respectiv că majoritatea mormintelor din cuprinsul ei, datează nu din faza Bolintineanu, ci aparțin purtătorilor Dudești⁴⁸. O așezare a lor fiind situată în preajmă pe același loc cu aceea din faza Bolintineanu.

DATE ANTROPOLOGICE REFERITOARE LA SCHELETELE GUMELNIȚENE DIN NECROPOLA DE LA VĂRĂȘTI

În acest capitol vom sintetiza date antropologice utile din punct de vedere istoric, referitoare la membrii comunității care au trăit în așezarea de tip tell, (aparținând purtătorilor culturii Gumelnița, de pe grindul "Grădiștea Ulmilor", din sudul fostului lac Boian, din apropierea localității Vărăști, jud. Călărași) și au fost înmormântați în cuprinsul necropolei a cărei reprezentare am făcut-o în capitolele precedente. În continuare vom face o comparație, din punct de vedere antropologic, cu alte loturi de cranii, respectiv cu cele Boian, de care sunt legate genetic cele de tip Gumelnița, cât și cu alte loturi de cranii gumelnițene din Muntenia și din Bulgaria.

Data fiind importanța necropolei, încă din prima campanie de săpături, atunci când s-au găsit primele schelete, am invitat să participe la lucrări și specialiști de la Centrul de Antropologie de la București. După aceea, până la sfârșitul săpăturilor din zona necropolei, în fiecare an, au participat la lucrări mai mulți antropologi⁴⁹. În plus, în câteva campanii de săpături, pentru lucrările din sectorul necropolei, ne-au fost puse la dispoziție fonduri din partea Centrului de Antropologie. Cum este și firesc, scheletele descoperite au fost preluate și păstrate la Centrul de Antropologie de la București.

Scheletele, păstrate mai bine, din cadrul necropolei gumelnițene, au fost studiate și datele s-au publicat în două studii importante, realizate prin grija regretatului Dardu Nicolăescu-Plopșor, în colaborare cu alți specialiști⁵⁰.

Aici folosim, din cele două lucrări, datele principale privind tipurile antropologice, precum și alte caracteristici, utile pentru cercetarea istorică.

În studiul mai amplu, apărut în 1967, se face o comparație amănunțită, între o serie de schelete ale purtătorilor culturii Boian, cu acelea ale purtătorilor culturii Gumelnița, ambele loturi fiind descoperite, prin cercetările noastre, pe grindul "Grădiștea Ulmilor"⁵¹.

De la începutul lucrării la care ne referim, autorii fac o precizare importantă că, datele antropologice obținute prin studierea celor două loturi de schelete, nu pot fi considerate ca fiind valabile pentru întregul areal locuit de comunitățile celor două culturi. Un motiv important ar fi acela că în perioada respectivă se practică endogamia, ceea ce ducea la caracteristici comune din punct de vedere antropologic, într-o anumită zonă, în același timp prezentând diferențe apreciabile, în cazul membrilor unor comunități aparținând aceleiași culturi, dacă se aflau la distanțe mari una de alta. Din această cauză, autorii considerau că este preferabil ca în stadiul actual al cercetărilor - când încă se cunosc puține loturi de schelete din ambele culturi - că este mai corect să fie studiate mai întâi caracteristicile antropologice ale scheletelor din fiecare lot și pe măsura creșterii numărului descoperirilor, din diverse zone, ale fiecărei arii culturale, să se treacă la comparații mai ample, ca să se poată ajunge la concluzii juste și valabile, pentru fiecare zonă și pentru întregul areal al uneia și a celeilalte culturi⁵². Aceasta însă nu înseamnă că datele obținute prin studierea necropolei gumelnițene de la Vărăști, nu merită toată atenția, atât a antropologilor, cât și a arheologilor.

Cu toate că până la apariția studiului de antropologie amintit fuseseră descoperite 129 de schelete (inclusiv cele găsite de Niță Anghelescu), datorită faptului că în unele morminte s-a găsit numai câte un fragment de craniu sau schelete de copii și de adolescenți, a putut fi studiată (prin măsurători și din punct de vedere morfologic) o serie craniologică provenind de la categoria scheletelor gumelnițene din cadrul necropolei de la Vărăști, compusă din 64 de cranii. Toate craniile analizate au aparținut unor persoane adulte și anume: 38 au fost de bărbați și 26 de femei.⁵³ Prin urmare, în cadrul lotului, erau destul de bine reprezentate scheletele aparținând ambelor sexe.

Din analiza făcută asupra craniilor din necropola gumelnițeană, antropologii au ajuns la o concluzie importantă că, seria respectivă prezintă o structură polimorfă evidentă, în comparație cu lotul (este drept mult mai mic numeros) de cranii ale purtătorilor culturii Boian analizate⁵⁴.

Prin măsurătorile făcute asupra craniilor scheletelor din cadrul necropolei gumelnițene de la Vărăști, s-a putut preciza la majoritatea indivizilor indicele cefalic:

- În seria craniilor de bărbați, sunt prezentate patru tipuri cu indici diferiți, respectiv tipurile: hyperdolichocrane, dolichocrane, mezocrane și brahycrane. Semnificativ este faptul că lipsește o categorie, aceea a hyperbrahycrane⁵⁵.

Pe categorii, craniile bărbățești din lotul gumelnițean avut în vedere, se împart astfel: 2 cranii erau de tip hyperdolichocrane (x - 69,9); 13 erau de tip dolichocran (70,0 - 74,9); 13 erau de tip mezocran (75,0 - 79,9) și 7 erau de tip brahycran⁵⁶ (fig. 41/II).

- Din seria craniilor de femei gumelnițene, măsurate: 2 erau de tip dolichocran (75 - 79,9); și 5 erau de tip brahycran (80,0 - 84,9); (fig 41/III). Din lotul de cranii feminine, după cum se observă, lipsesc craniile de tip hyperbrahycran⁵⁷.

Dacă facem o comparație între cele două serii de cranii, cele de bărbați și cele de femei, vom constata două elemente interesante, care merită atenție. În lotul de cranii bărbățești sunt reprezentate patru tipuri, pe când în cel al craniilor de femei sunt numai trei.

Semnificative sunt și cifrele care dovedesc predominarea, în cadrul lotului gumelnițean studiat, a craniilor de tip mezocran, reprezentat prin 27 de cranii (din care 13 de bărbați și 14 de femei). Subliniem că în necropola de la Vărăști, dintre craniile de femei două treimi din total (14 din 21) sunt de tip mezocran⁵⁸.

Urma numeric lotul celor de tip dolichocran reprezentate prin 15 cranii (13 de bărbați și 2 de femei). Celelalte două tipuri: hyperdolichocran (2 de bărbați, nici unul de femei) și brahycran (7 de bărbați și 5 de femei) sunt mai slab reprezentate⁵⁹.

În partea finală a studiului despre scheletele din necropola gumelnițeană de la Vărăști se arată că s-a ajuns la precizarea, pe lângă existența unui important fond mediteranean, a următoarelor patru variante fenotipice:

1. O variantă dolichocrană masivă, cu fața înaltă și îngustă, cu orbite mijlocii, cu nasul subțire, având o tendință la pragnatism alveolar. Aceasta este o variantă protomediterraneană.
2. O variantă, mai curând, mezocrană decât dolichocrană, cu fața mijlocie, rectangulară, cu orbite relativ rectangulare și falca puternică, amintind de tipul Cro-Magnon.
3. O variantă brahyocrană cu craniul scund și lat, cu un relief frontal dezvoltat moderat și cu occipital arcuit.
4. Ultima variantă, reprezentată printr-un singur caz, este un brahyocran cu fața mijlocie, cu orbite înalte și relativ rotunjite cu nasion superficial și cu molare înguste și gracile⁶⁰.

Ținând seama de situația cu totul deosebită și favorabilă, aceea a descoperirii pe același grind, deci în aceeași zonă restrânsă, a unui grup de morminte ale purtătorilor culturii Boian și a necropolei purtătorilor culturii Gumelnița, considerăm utilă o comparație a tipurilor antropologice documentate în cele două complexe funerare. Aceasta cu atât mai mult cu cât arheologic s-a dovedit că a existat o continuitate directă între cele două culturi. atât din punct de vedere etnic, cât și cultural.

Din lotul de craniile ale purtătorilor culturii Boian, studiate de antropologi, au făcut parte 10 craniile din care 5 descoperite la Vărăști și 5 de la Radovanu (din faza de tranziție de la cultura Boian la cultura Gumelnița). Din acest lot tipul antropologic a putut fi stabilit numai pentru 8 craniile. Din acestea seria craniilor de bărbați cuprinde: 1 hyperdolichocran, 2 dolichocran, iar seria craniilor de femei cuprinde: 3 dolichocrane, 1 brahyocran⁶¹. Prin urmare, în cadrul grupului avut în vedere, predomină craniile de tip dolichocran, spre deosebire de acest grup, după cum am arătat, în lotul de craniile provenit din necropolă predomină craniile mezo-crane. Reținem constatarea că între craniile gumelnițene, cele de tip dolichocran (majoritatea în lotul de la Vărăști) sunt destul de numeroase, reprezentând un procent ridicat.

O altă comparație, necesară din punct de vedere antropologic, trebuie făcută între lotul gumelnițean din necropola de la Vărăști și cel aparținând aceleiași culturi de la Dridu.

Cu toate că acolo oasele s-au păstrat destul de prost, totuși din 10 schelete, au putut fi studiate 4 de bărbați, 4 de femei și unul de copil, de câțiva ani ⁶².

Calcululele făcute asupra craniilor gumelnițene de la Dridu au dus la constatarea că toate cele 4 crani de bărbați sunt de tip dolichocran, cu o variabilitate între hyperdolichocrane (64,32) și dolichocrane (74,58). În schimb, toate craniile de femei sunt de un tip deosebit, anume mezocrane (între 74,05 și 78,45). Din datele prezentate reiese că bărbații din așezarea de la Dridu erau mediteranoizi, pe când femeile reprezentau un amestec de caractere mediteranoide cu altele de caracter protoeuropoid atenuate ⁶³.

Comparația din punct de vedere antropologic a celor două loturi Vărăști și Dridu (deși acesta cuprinde un număr mic de schelete), duce la o concluzie istorică importantă, anume aceea că în ambele loturi craniile de bărbați, de tip dolichocran, reprezintă un procent ridicat. La Dridu, chiar predominant. În cazul lotului de la Vărăști sunt multe și craniile de bărbați de tip mezocran, în timp ce ele lipsesc din lotul de la Dridu. Semnificativ este faptul că în ambele loturi, avute în vedere, craniile de femei sunt în majoritatea cazurilor de tip mezocran (la Dridu sunt numai de acest tip, iar la Vărăști ele reprezintă două treimi din total). Cu alte cuvinte, deși complexe avute în vedere sunt la distanță apreciabilă unul de altul (peste 60 km) locuitorii lor, purtători ai culturii Gumelnița, prezintă, în esență, aceleași caracteristici din punct de vedere antropologic.

Deosebirea tipologică amintită poate fi explicată, după părerea specialiștilor din domeniul antropologiei, prin aceea că adesea, în cadrul aceleiași populații se constată că la femei dolichocrania este mai puțin accentuată decât la bărbați ⁶⁴.

În cazul lotului de schelete gumelnițene de la Vărăști nu s-au făcut calcule în privința vârstei avute de către cei decedați. Dată fiind asemănarea tipologică a acelui lot de schelete cu acela de la Dridu, amintim că în acesta din urmă, ma-

ritatea bărbaților au murit la aproximativ 30 de ani. Un singur individ a avut vârsta de circa 50 de ani, iar din analiza celor 4 schelete de femei, s-a constatat că au murit la circa 25 de ani, numai una a avut aproximativ 40 de ani⁶⁵. Cifrele menționate dovedesc că durata medie de vârstă a purtătorilor culturii Gumelnița, din sud-estul țării noastre, este destul de redusă.

În privința taliei indivizilor (purtători ai culturii Gumelnița) din necropola de la Vărăști, se arată că în majoritatea cazurilor era scundă, atât la bărbați cât și la femei, dar sunt și indivizi a căror talie se înscrie în toate clasele de variație a staturii⁶⁶.

Credem că este necesar să amintim că bărbații din lotul de schelete de la Dridu, au avut (după metoda Manouvrier) înălțimea între mijlocie (164,5 cm) și supramijlocie (167 cm), iar după metoda Trotter și Gleser, datele se deosebesc, bărbații, din acel lot, ar fi avut talia supramijlocie (168,5 cm) până la înaltă (172,5 cm). În schimb, talia femeilor prezenta o variabilitate între talia mică de 145 cm, până la talia mijlocie de 155 cm⁶⁷.

În privința lotului de schelete gumelnițene de la Dridu mai menționăm aici și alte câteva caracteristici, care desigur se vor observa și la alte schelete ale purtătorilor aceleiași culturi, din apropierea complexului funerar amintit.

De obicei, forma bolții craniene o aveau, în majoritatea cazurilor, ovoidă, mai rar, elipsoidală. Fruntea o aveau de lățime mijlocie. Masivul facial (în 3 cazuri) era de tip mesen, cu orbitele de tip mesochonche și nas chamaerhien. Menționăm că profilul vertical era progmatisat și mesognat la două masive faciale de femei, pe când la cel de bărbat era orthognat. Mandibulele le aveau gracile. La două craniile dinții prezentau carii dentare.

Se precizează că unele caracteristici ale oaselor lungi dovedesc că acei oameni obișnuiau să facă drumuri lungi (evident pe jos) și de obicei, stăteau în repaus în poziție ghemuită⁶⁸.

O observație similară s-a făcut și în cazul oaselor lungi ale unor schelete din cadrul necropolei de la Vărăști. Atât la Dridu, cât și la Vărăști, faptul este dovedit.

dit prin existența unei suprafețe articulare suplimentare pentru astragal.

În cadrul seriei de cranii de la Dridu, unul prezintă prognatism ⁶⁸, destul de accentuat. Menționăm că și în seria de la Vărăști, câteva cranii prezintă prognatism. Tot în cazul lotului de la Dridu s-a constatat că două cranii prezintă un torus palatin, mai mult sau mai puțin pronunțat ⁶⁹.

Date utile obținem prin comparația observațiilor antropologice referitoare la necropola gumelnițeană de la Vărăști, cu acelea privind loturile funerare, aparținând culturii Gumelnița din nord-estul Bulgariei. În această privință folosim datele cuprinse în importanta lucrare de sinteză a lui Peter Boev.

În cele ce urmează ne vom referi la datele privind necropolele de la Kubrat și de la Ruse.

Din lotul de 25 de schelete descoperite la Kubrat (fostul Balbunar) s-au păstrat mai bine și au putut fi studiate 11 cranii (5 de bărbați și 6 de femei) ⁷⁰.

În comparație cu complexul de la Vărăști, procentual numărul mormintelor de femei de la Kubrat este puțin mai mare decât acela al bărbaților.

Toate cele 5 morminte de bărbați au fost ale unor persoane adulte. Craniile ca tip se repartizează astfel:

- 2 (M. 1 și M. 9) erau dolichocrane, de tip mediteranean.
- 1 (M. 2) era de tip mezocran (cu craniul de formă pentagonoidă) atribuit rasei nordice, iar 1 (M. 7) tot de tip mezocran (cu craniul de formă ovoidală) a fost atribuit tipului protomediterranean cu elemente negroide.
- 1 (M. 3) de tip brahycran ⁷¹.

Seria mormintelor feminine era mai diversificată, deoarece cuprindea persoane: juvenis (M. 6,10), adulte (M. 4,8) și mature (M. 5,11). Ca tip craniile se împart:

- 3 (M. 5,6,11) erau dolichocrane, atribuite tipului mediteranean.
- 2 erau mezocrane, din care unul (M. 8) atribuit tipului protomediterranean cu elemente negroide, iar unul (M. 10) este atribuit rasei nordice.
- 1 (M. 4) era de tip brahycran ⁷².

Prin urmare din lotul de morminte de la Kubrat au putut fi studiate 11 cranii din care: 5 de tip dolichocran, 4 de tip mezocran (cu cele două variante) și 2 de tip brahyocran.

Dacă facem o comparație între lotul de la Vărăști cu cel de la Kubrat, constatăm că în acesta din urmă din seria craniilor de bărbați lipsesc cele hyperdolichocrane. Sunt bine reprezentate cele de tip dolichocran și cele mezocrane.

În lotul de cranii feminine sunt reprezentate, ca și la Vărăști, cele trei tipuri principale: dolichocran, mezocran și brahyocran, dar în acest lot predomină dolichocrane, spre deosebire de lotul de la Vărăști, unde majoritatea craniilor feminine erau de tip mezocran.

Date mai semnificative obținem din comparația din punct de vedere antropologic a loturilor de schelete de la Vărăști, cu cel similar de la Ruse, în cadrul căruia au putut fi studiate și măsurate 75 de schelete, majoritatea fiind în poziție chirchită, pe partea dreaptă, cu palmele așezate lângă față⁷³. Reținem și observația că unele schelete au avut urme de culoare roșie (ocru) mai ales, pe picioare⁷⁴. După cum am menționat mai sus și în cadrul lotului de la Vărăști, în unele din morminte datând din faza de tranziție de la cultura Boian la cultura Gumelnița, s-au găsit, de asemenea schelete având alături sau pe oase urme de culoare roșie.

Câteva (2) din scheletele de la Ruse erau mai târzii (M. 59 și 61), iar din unele s-au găsit numai oase izolate la care nu s-a putut preciza tipul antropologic și nici sexul (13 cazuri). Nu s-au făcut determinări privind 8 schelete de copii.

Efectiv au putut fi studiate și măsurate din cadrul necropolei de la Ruse, numai 52 de cranii din care: 32 erau de bărbați și 20 de femei⁷⁵. Subliniem că procentual în privința numărului de morminte de bărbați și de femei lotul de la Ruse se aseamănă cu cel de la Vărăști (alcătuit din 38 cranii de bărbați și 26 de femei). Cele două loturi se deosebesc prin numărul mormintelor de copii. La Ruse s-au găsit numai 8 pe când la Vărăști erau 31 de morminte de copii, la care se mai pot adăuga și cele de adolescenți.

În privința lotului de schelete de la Ruse, P. Boev a publicat și datele refe-

ritoare la vârsta avută la deces. Pe baza lor am făcut calcule pentru a încerca precizarea, cu aproximație, a mediei de vârstă a bărbaților și femeilor din acea comunitate gumelnițeană.

Pe categorii de vârstă scheletele de bărbați se împart astfel: 1 schelet = 25-30 ani; 1 schelet=25-35 ani; 7 schelete=30-35 ani; 1 schelet=30-39 ani; 3 schelete=35-40 ani; 2 schelete=40-45 ani; 1 schelet=40-49 ani; 2 schelete=45-50 ani și unul=50-55 ani ⁷⁶.

Din datele înșirate rezultă că majoritatea scheletelor de bărbați (12) din cadrul lotului au fost ale unor indivizi care au murit între 25 și 30 de ani. Un număr destul de mare de indivizi (7) au murit la vârsta dintre 30-35 ani. Urmează numeric (3) schelete de la indivizi dintre 35 și 40 ani. Cel mai vârstnic individ din seria studiată de P. Boev a avut între 50 și 55 ani.

În cadrul lotului de schelete de femei, după calculele făcute reiese că au fost ale unor femei, care au murit: 2 schelete=între 18 și 20 ani; 1 schelet= între 18 și 22 ani; 5 schelete= între 20 și 25 ani; 6 schelete= între 25 și 30 ani; 1 schelet = între 25 și 35 ani; 3 schelete= între 30 și 35 ani; 1 schelet= între 35 și 40 ani și 1 peste 60 ani ⁷⁷. Din aceste date rezultă că majoritatea femeilor (11) reprezentate în cadrul lotului de la Ruse, au murit între 20 și 30 de ani, mai ales, între 25 și 30 de ani. Atrage atenția faptul că o femeie depășise vârsta de 60 de ani, pe când la bărbați a fost o singură persoană având 50-55 ani.

Dacă facem o comparație între lotul de schelete gumelnițene de la Dridu și cele de la Ruse, în privința vârstei persoanelor înmormântate în cele două necropole, vom constata că ele nu diferă prea mult.

În cazul celor de la Dridu, majoritatea scheletelor de bărbați au fost ale unor indivizi care au murit în jurul vârstei de 30 de ani ⁷⁸, la Ruse situația este similară ⁷⁹. La Dridu era și scheletul unui bărbat, care atinsese vârsta de 50 de ani ⁸⁰, iar la Ruse era al unui bărbat a cărui vârstă a fost de 50-55 de ani ⁸¹.

În privința vârstei femeilor, în cadrul lotului de la Dridu, cele patru schelete au aparținut unor femei moarte la circa 25 de ani, una singură având aproximativ

40 ani⁸². La Ruse se constată o situație similară, majoritatea femeilor au murit la vârsta de 22 și 30 de ani. Una singură a depășit vârsta de 60 ani⁸³.

Dacă ținem seama de asemănarea datelor privind media de vârstă a purtătorilor culturii Gumelnița din complexe funerare de la Dridu și de la Ruse, ambele aflate la distanțe nu prea mari de necropola de la Vărăști, ne socotim îndreptățiți să admitem că și în cazul membrilor comunității gumelnițene de la Vărăști, media de vârstă a bărbaților a fost de circa 30 de ani, iar aceea a femeilor de circa 25 de ani.

*

Acestea au fost datele și unele probleme ce se pun cu privire la mormintele necropolei purtătorilor culturii Gumelnița de pe grindul "Grădiștea Ulmilor" de lângă satul Vărăști, jud. Călărași.

Considerăm că prin realizarea acestei lucrări am adus o contribuție modestă la problematica referitoare la cunoașterea ritului și ritualului funerar al purtătorilor culturii Gumelnița din sud-estul țării noastre. De asemenea, prin descoperirea scheletelor scoase la iveală, antropologii au fost în măsură să studieze și să precizeze caracteristicile somatice ale membrilor comunității gumelnițene, care a viețuit pe tellul "Boian B" de pe grindul "Grădiștea Ulmilor".

20 Octombrie 1994.

EUGEN COMȘA
Institutul de Antropologie
Str. Henri Coandă. Nr. 11
71119 - București 22
ROMÂNIA

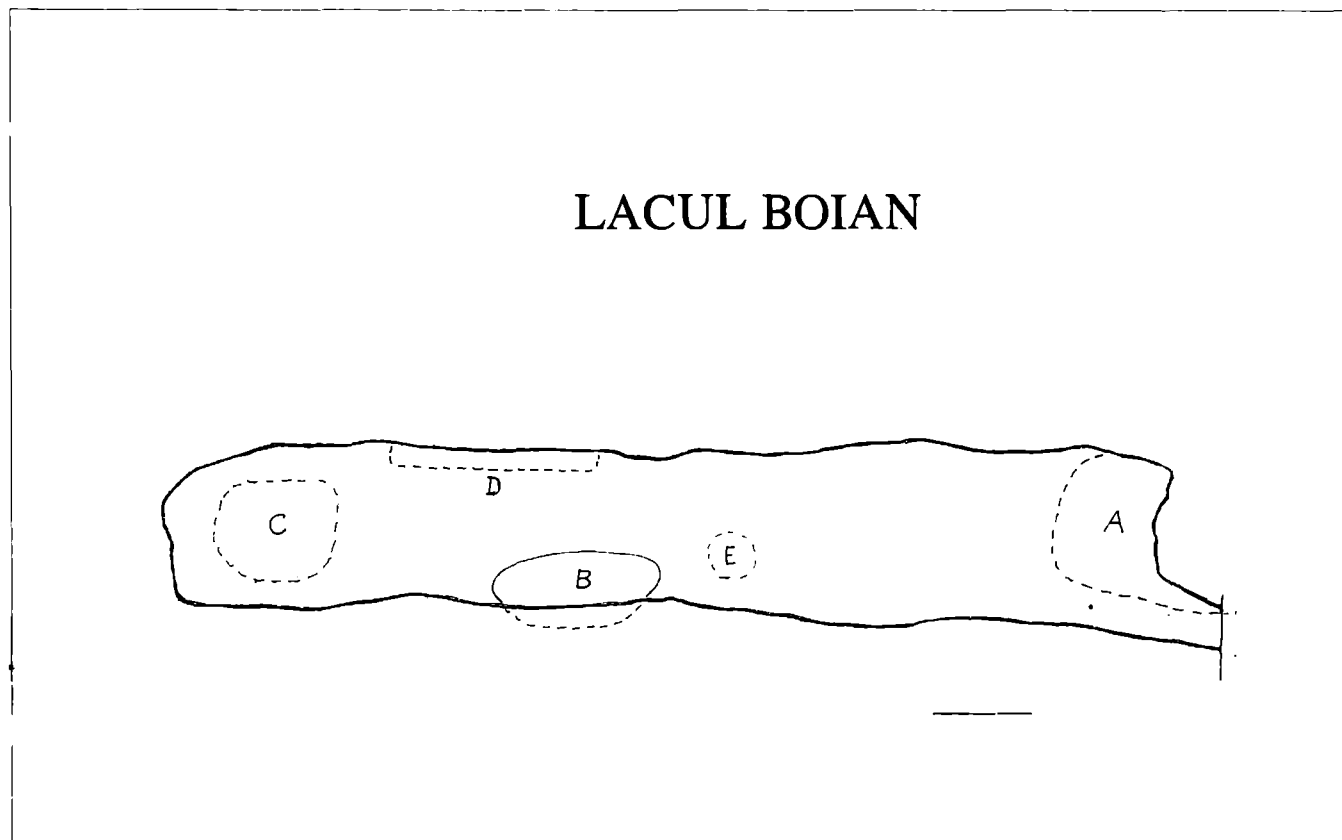

Fig. 1 Schița grindului "Grădiștea Ulmilor" din mijlocul fostului lac Boian:
 A. Așezarea Dudești; B. Așezarea din faza Bolintineanu; C. Așezarea din faza Giulești;
 D. Așezarea din faza Vidra; E. Așezarea din faza de tranziție;

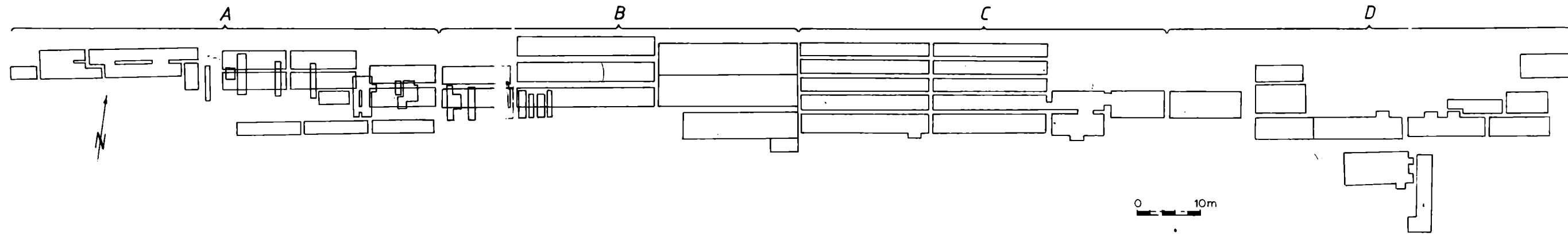

Fig. 2 Profilul de est al șanțului 10/1957: A. Pământ galben nisipos cu materiale de tip Gumelnița; B: Pământ de culoare neagră cu materiale din a doua epocă a fierului; C. Sol vegetal.

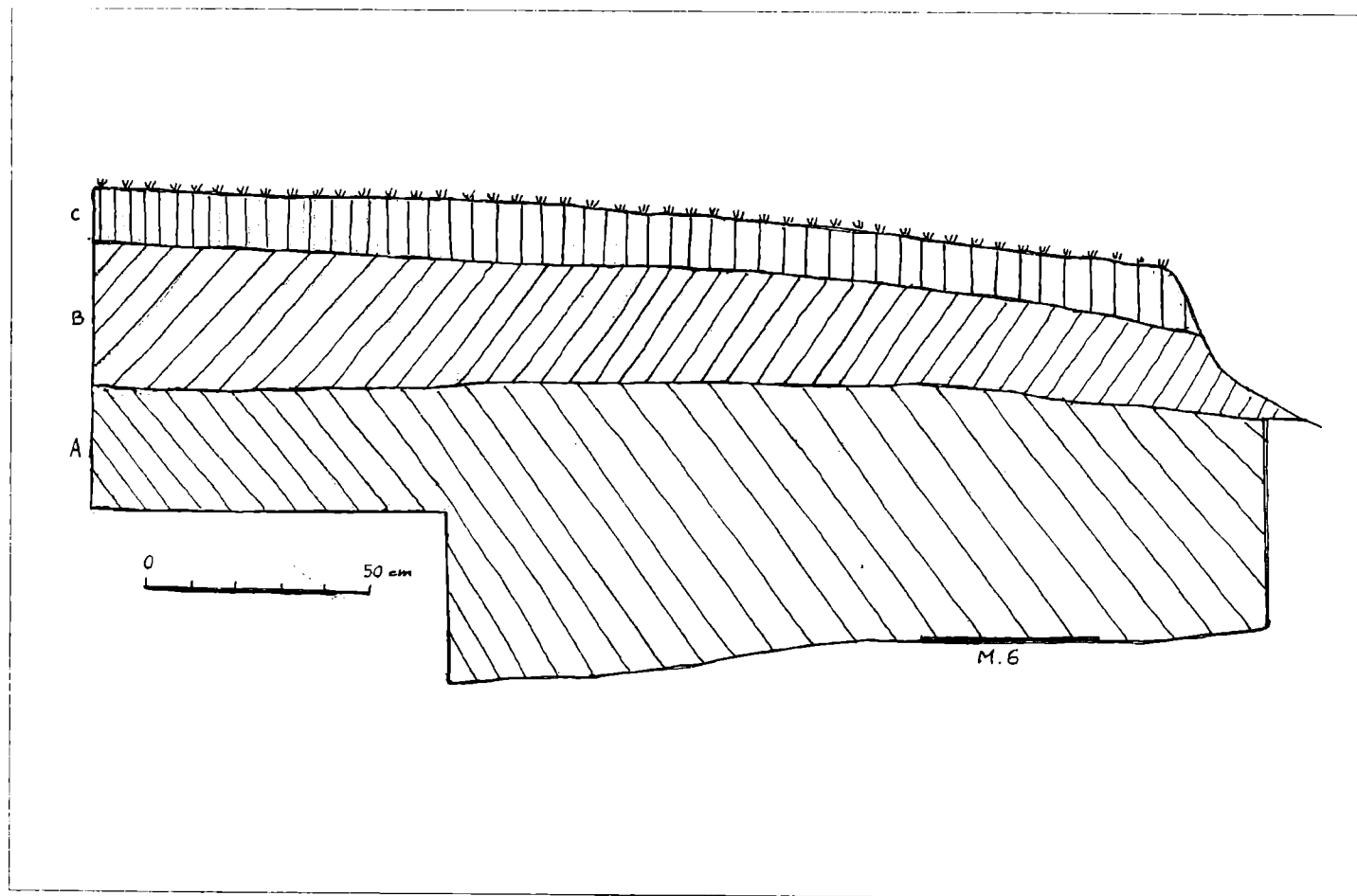

Fig. 3 Planurile scheletelor din mormintele: 1=M. 1; 2=M. 2; 3=M. 4; 4=M. 3.

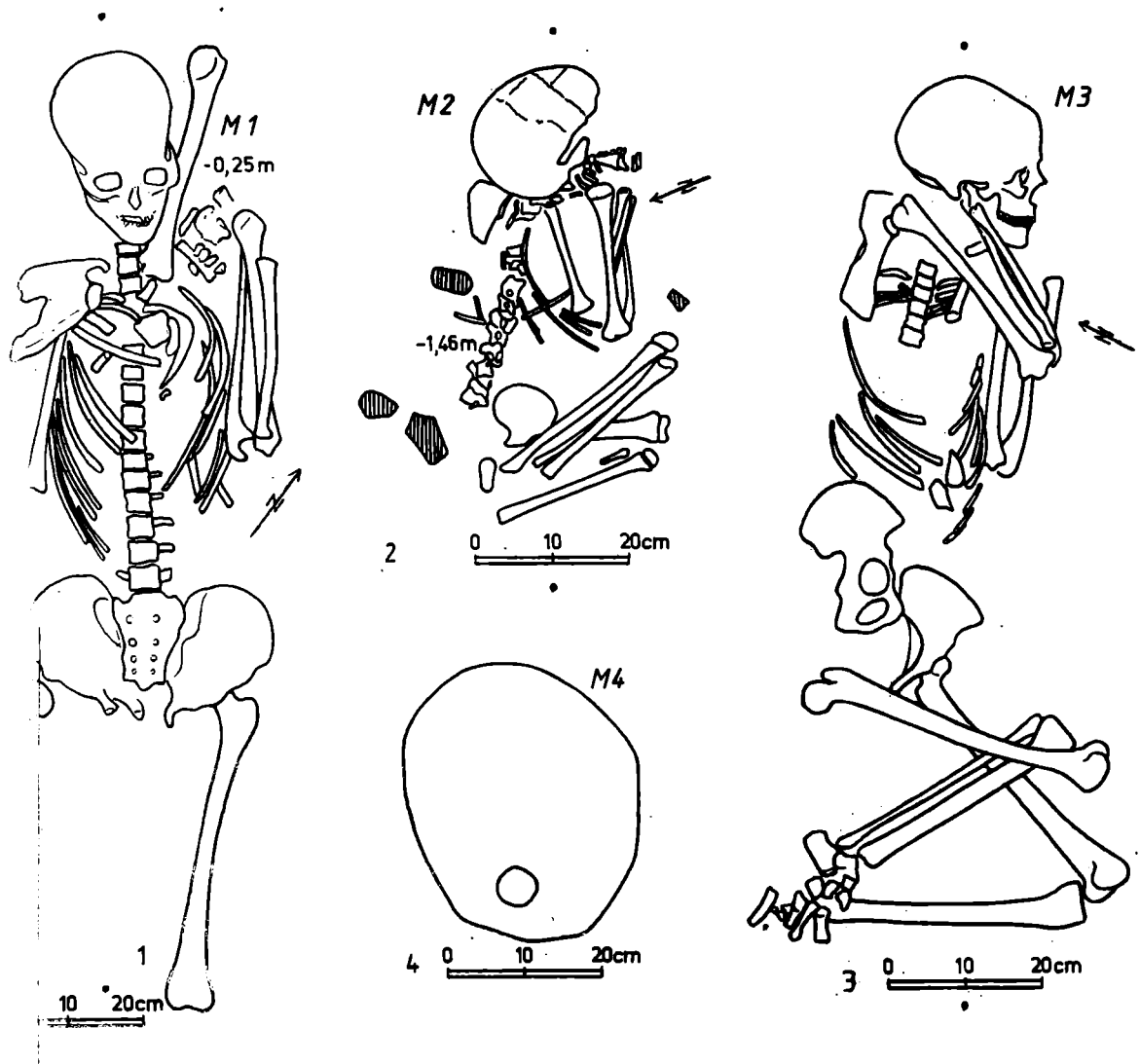

Fig. 5 Planurile scheletelor din mormintele: 1=M. 1; 2=M. 2; 3=M. 3.

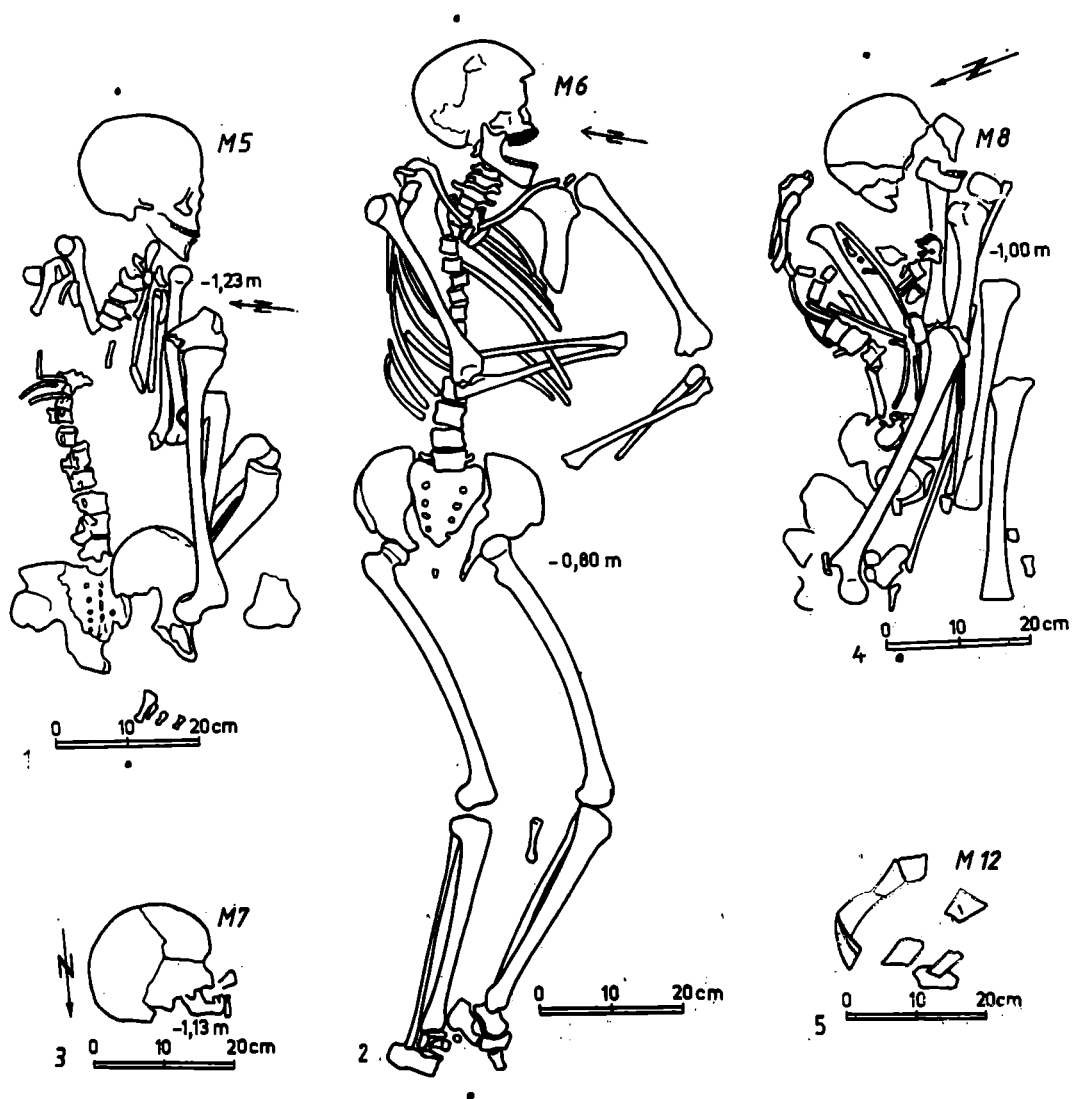

Fig. 6 Planurile scheletelor din mormintele: M5 - 8 ; 12

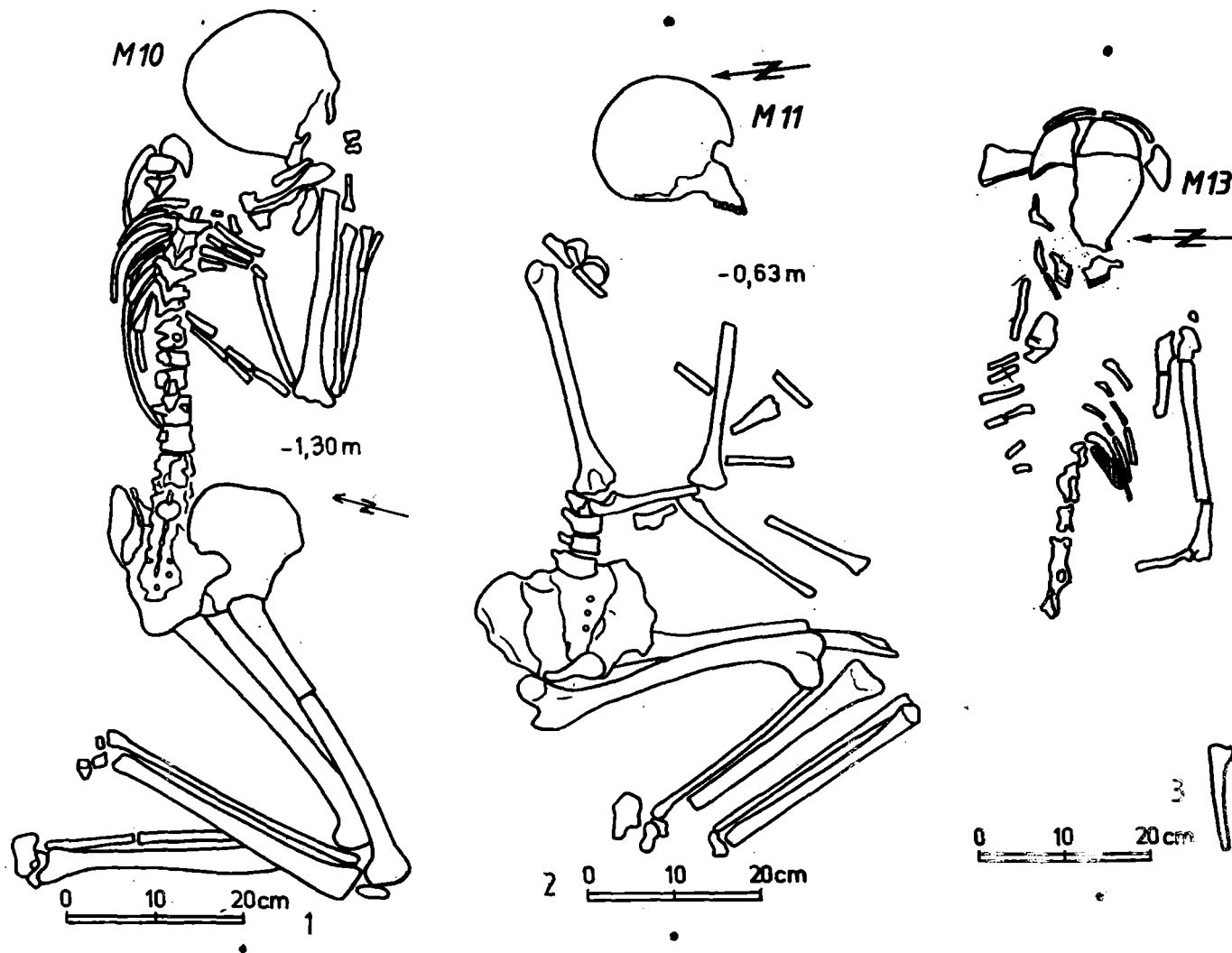

Fig. 7 Planurile scheletelor din mormintele: 1=M. 10; 2=M. 11; 3=M. 13.

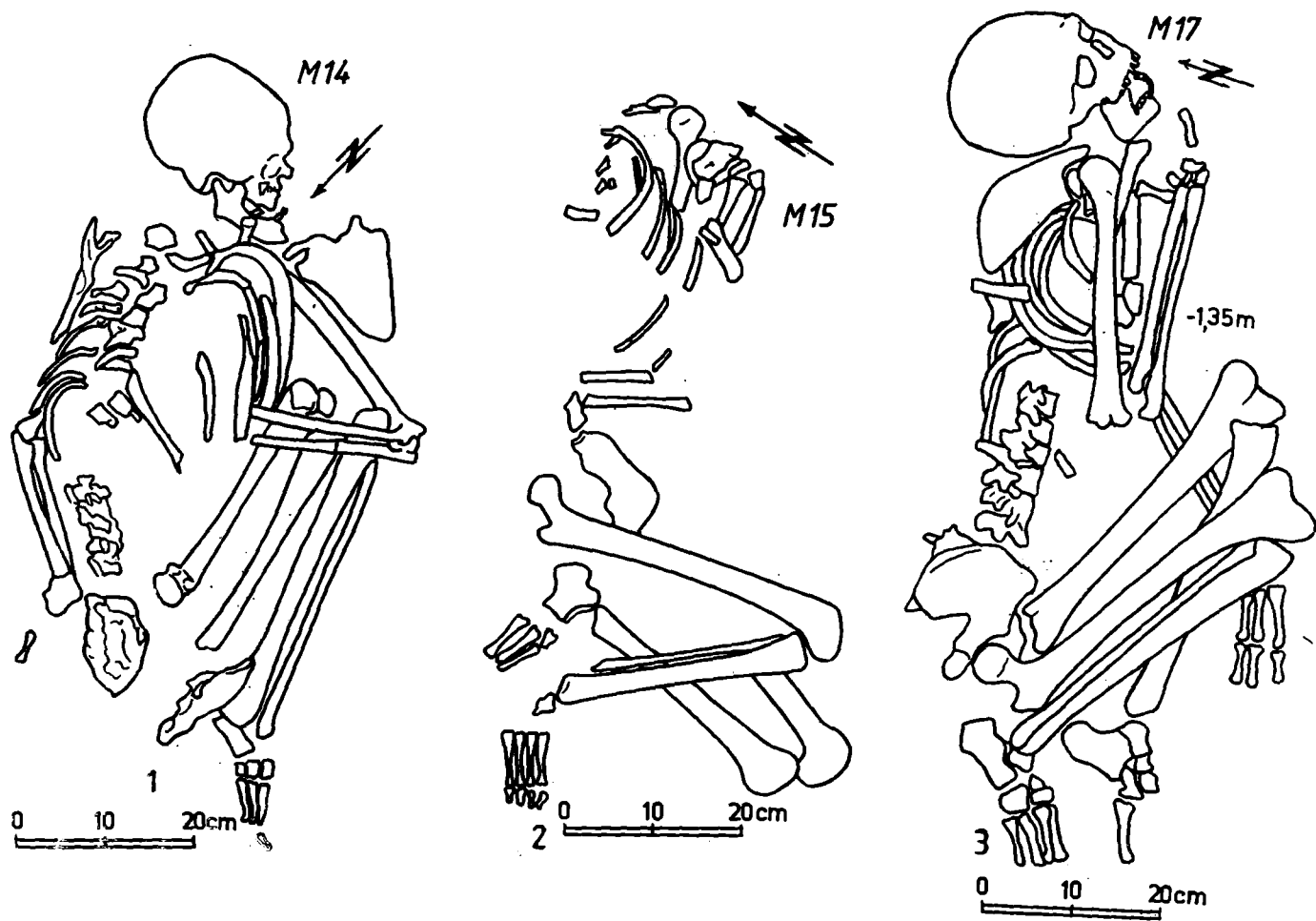

Fig. 8 Planurile scheletelor din mormintele: 1=M. 14; 2=M. 15; 3=M. 17.

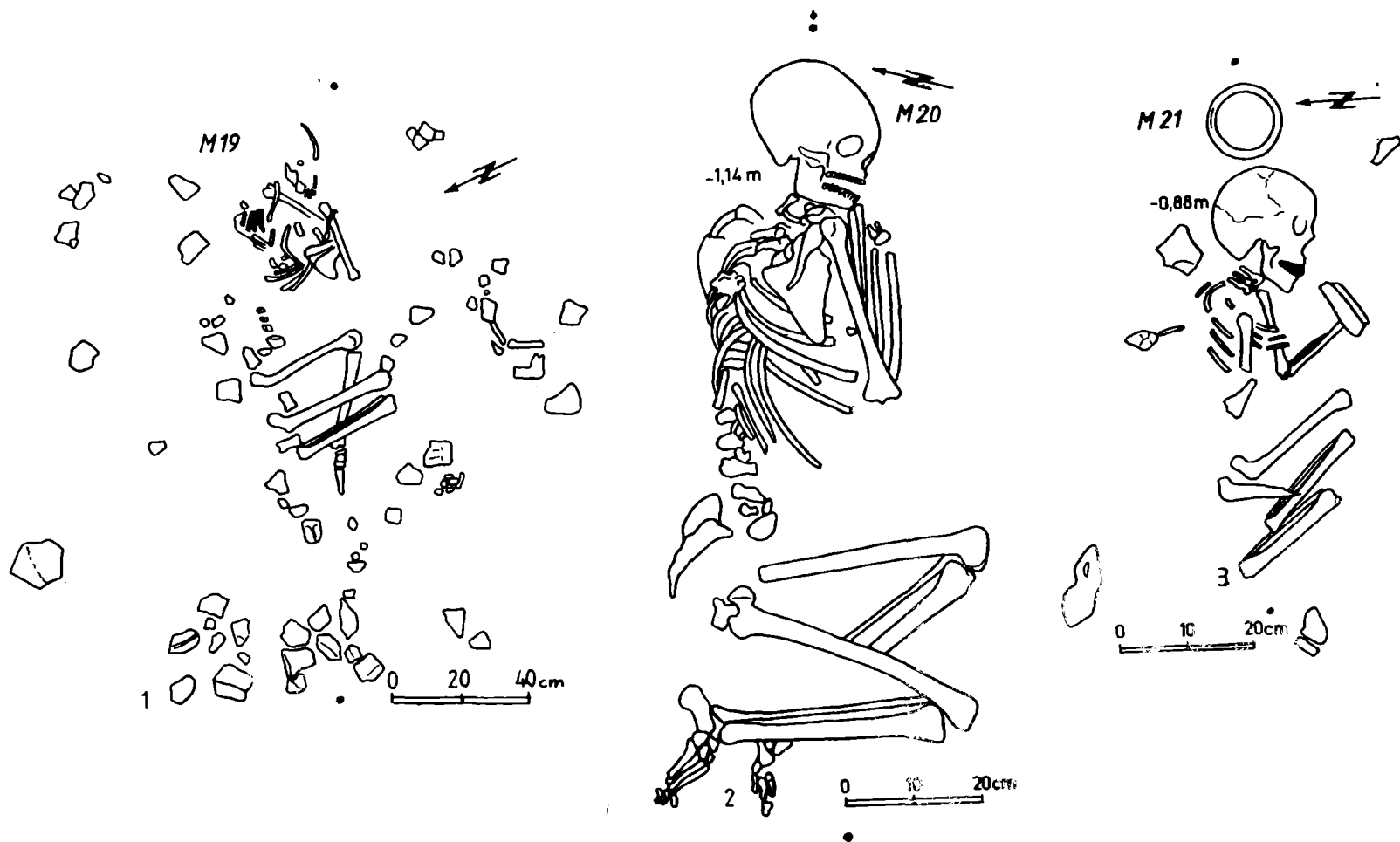

Fig. 9 Planurile scheletelor din mormintele: 1=M. 19; 2=M. 20; 3=M. 21.

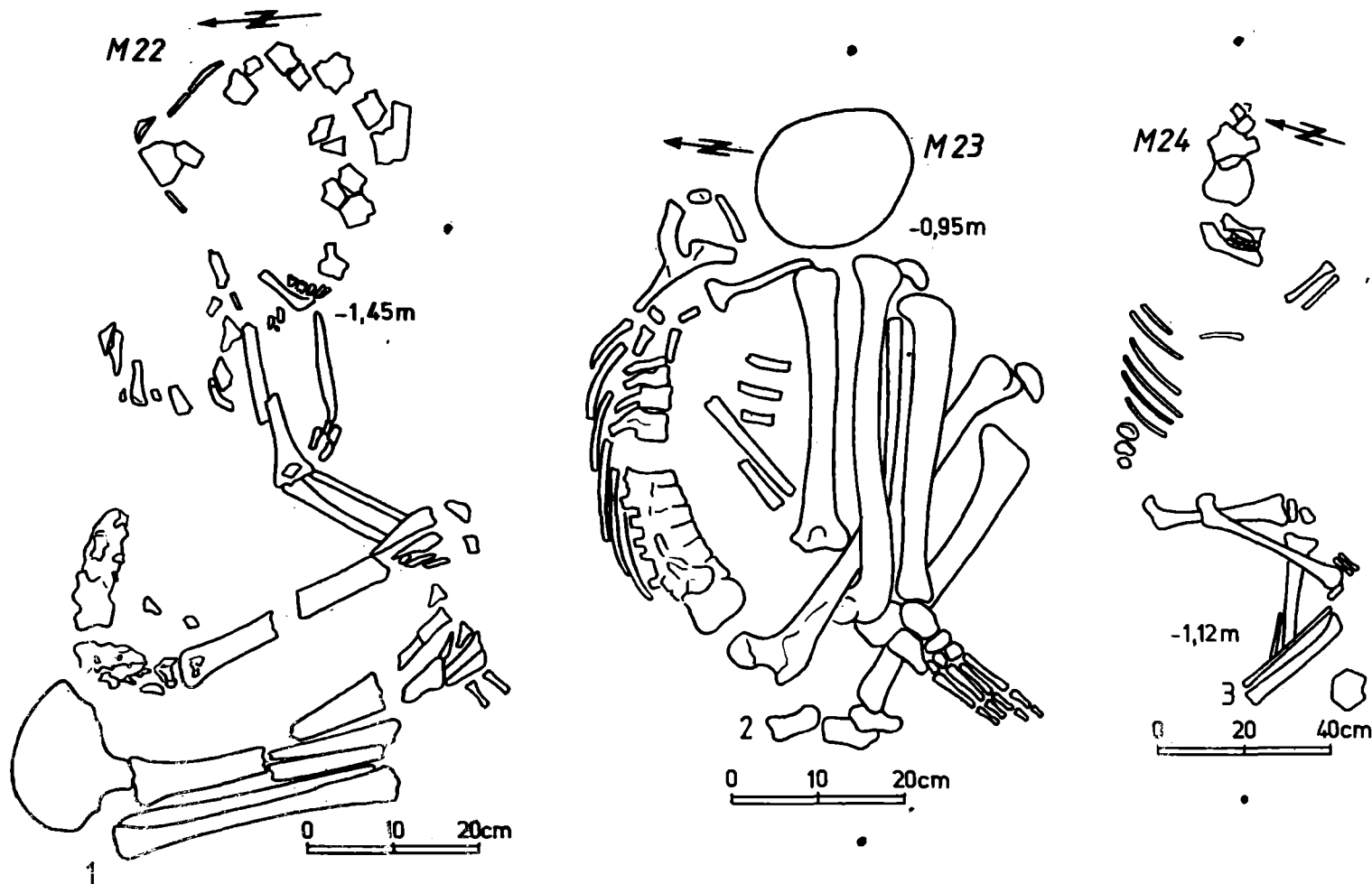

Fig. 10 Planurile scheletelor din mormintele: 1=M. 22; 2=M. 23; 3=M. 24.

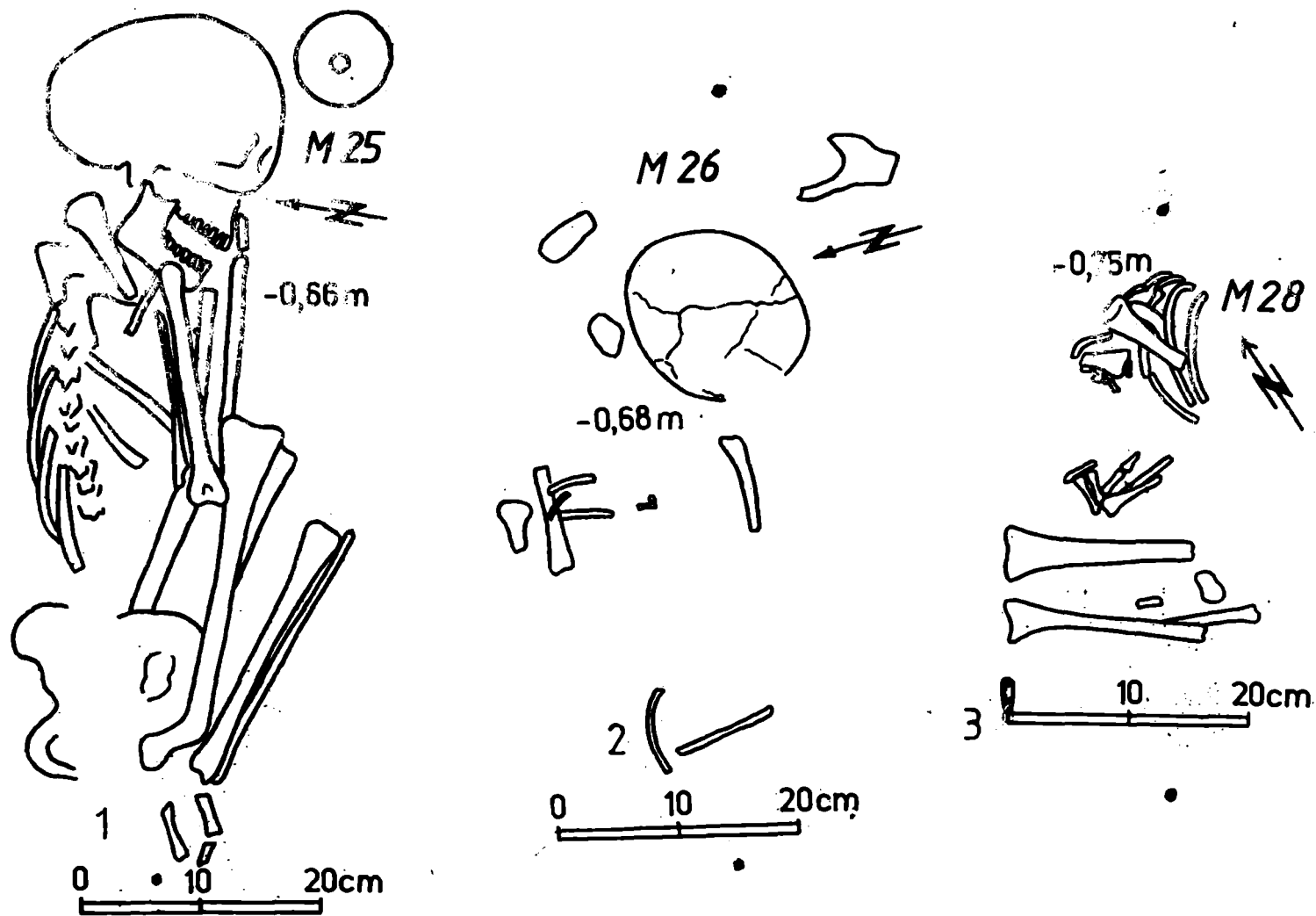

Fig. 11 Planurile scheletelor din mormintele: 1=M. 25; 2=M. 26; 3=M. 28.

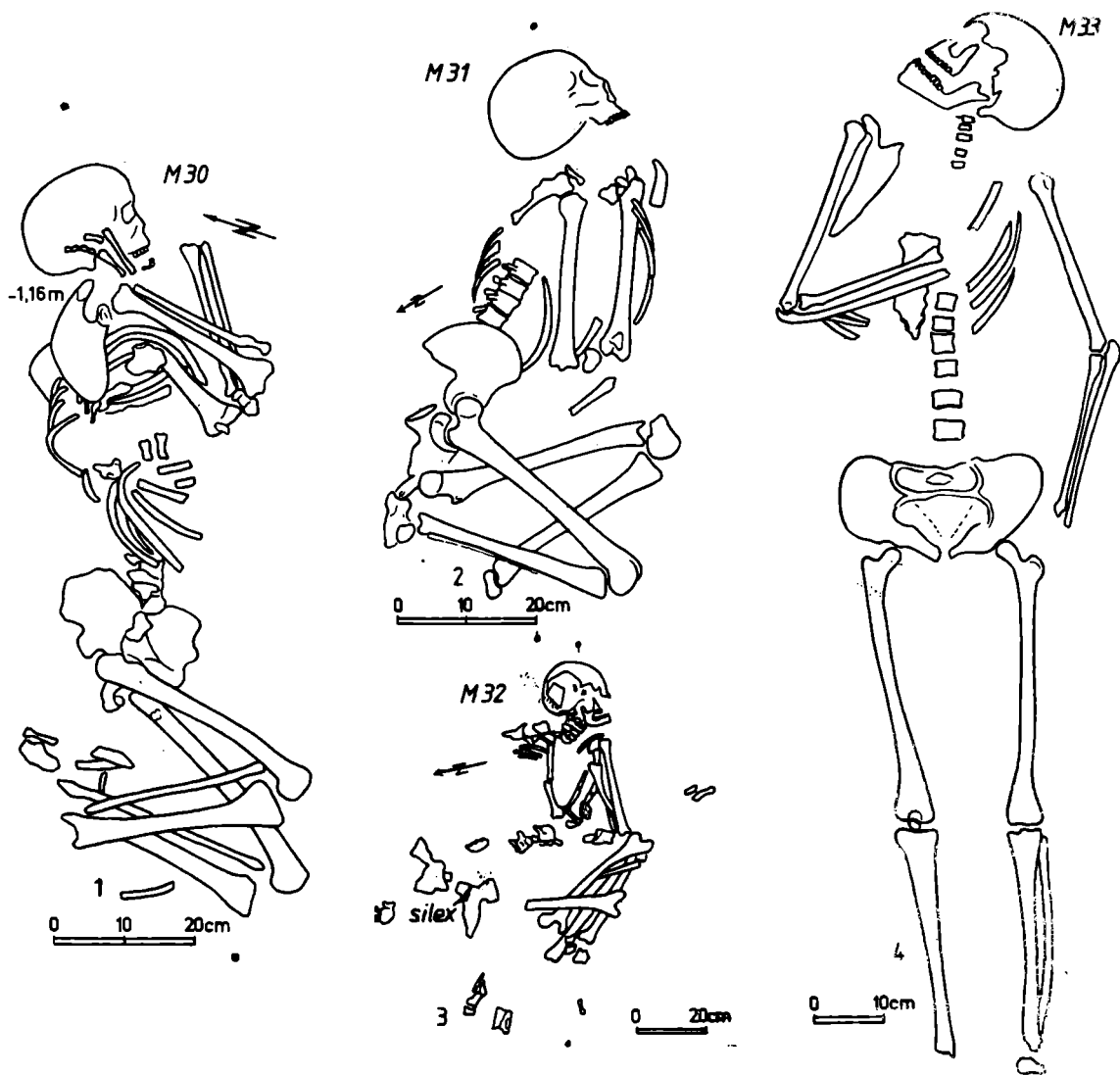

Fig. 12 Planurile scheletelor din mormintele: 1=M. 30; 2=M. 31; 3=M. 33.

Fig. 13 Planurile scheletelor din mormintele: 1=M. 34; 2=M. 37; 3=M. 38.

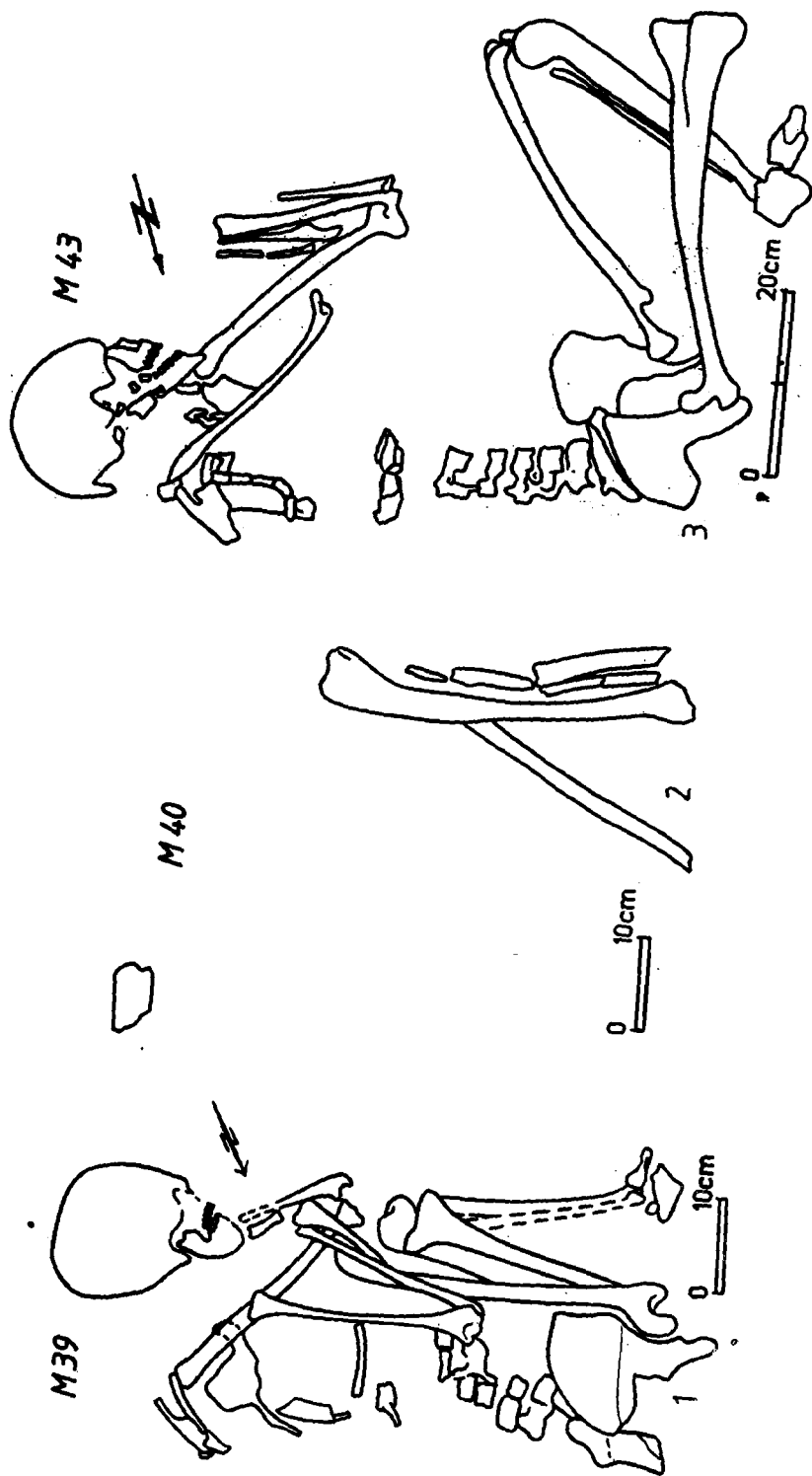

Fig. 14 Planurile scheletelor din momintele: 1=M. 39; 2=M. 40; 3=M. 43.

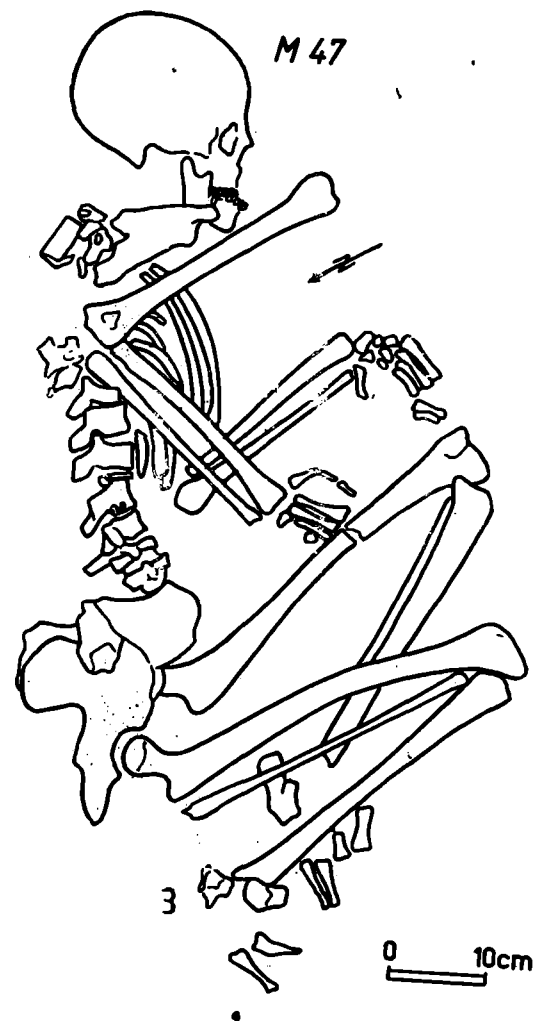
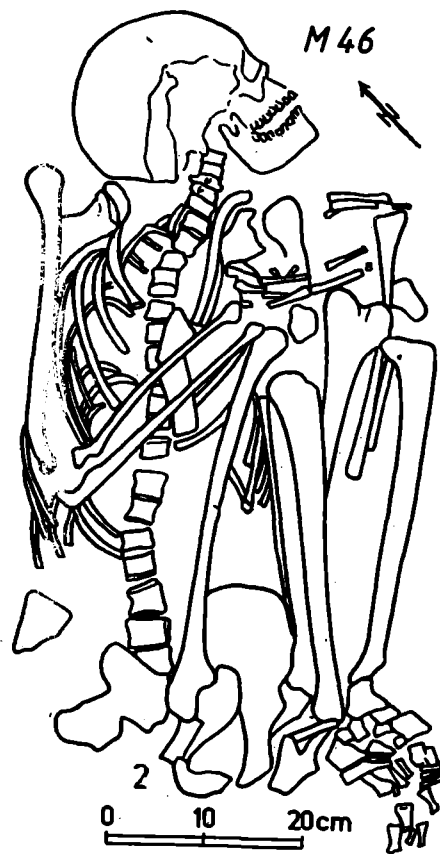
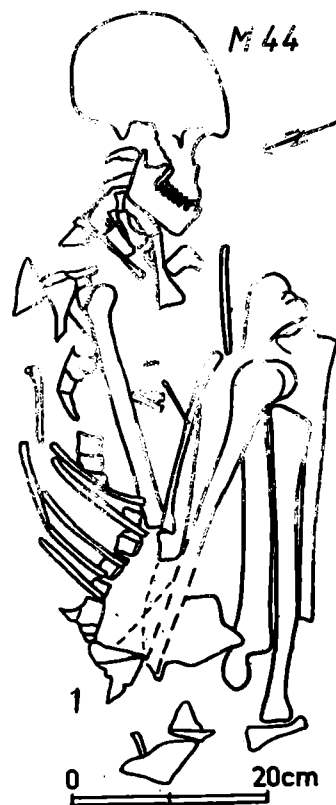
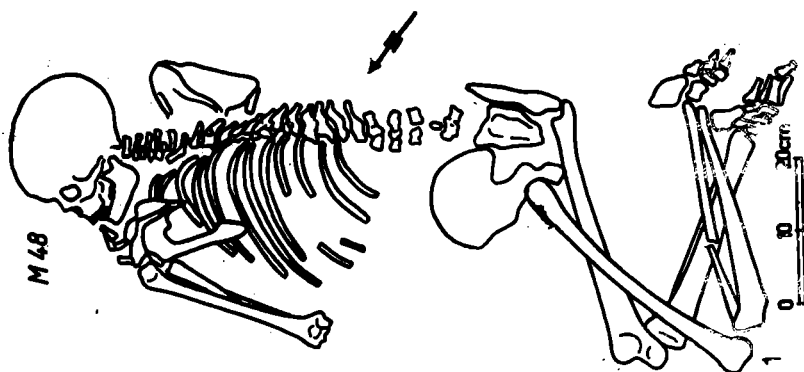
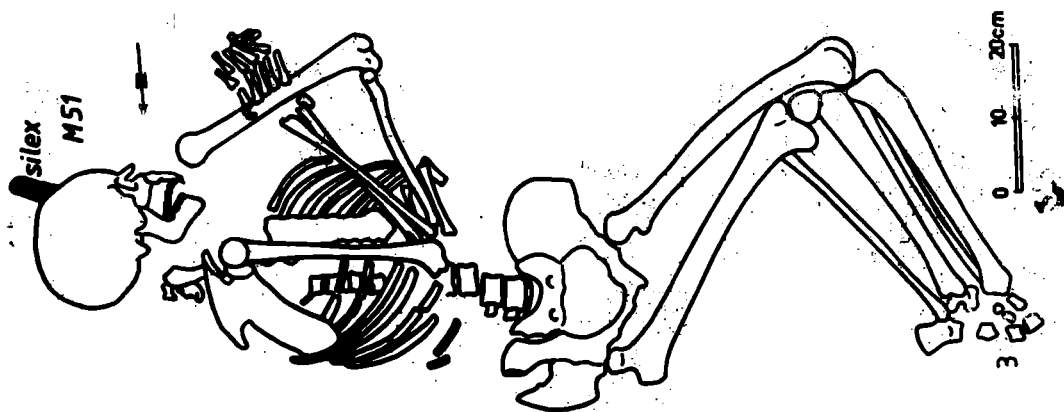

Fig. 15 Planurile scheletelor din mormintele: 1=M. 44; 2=M. 46; 3=M. 47.

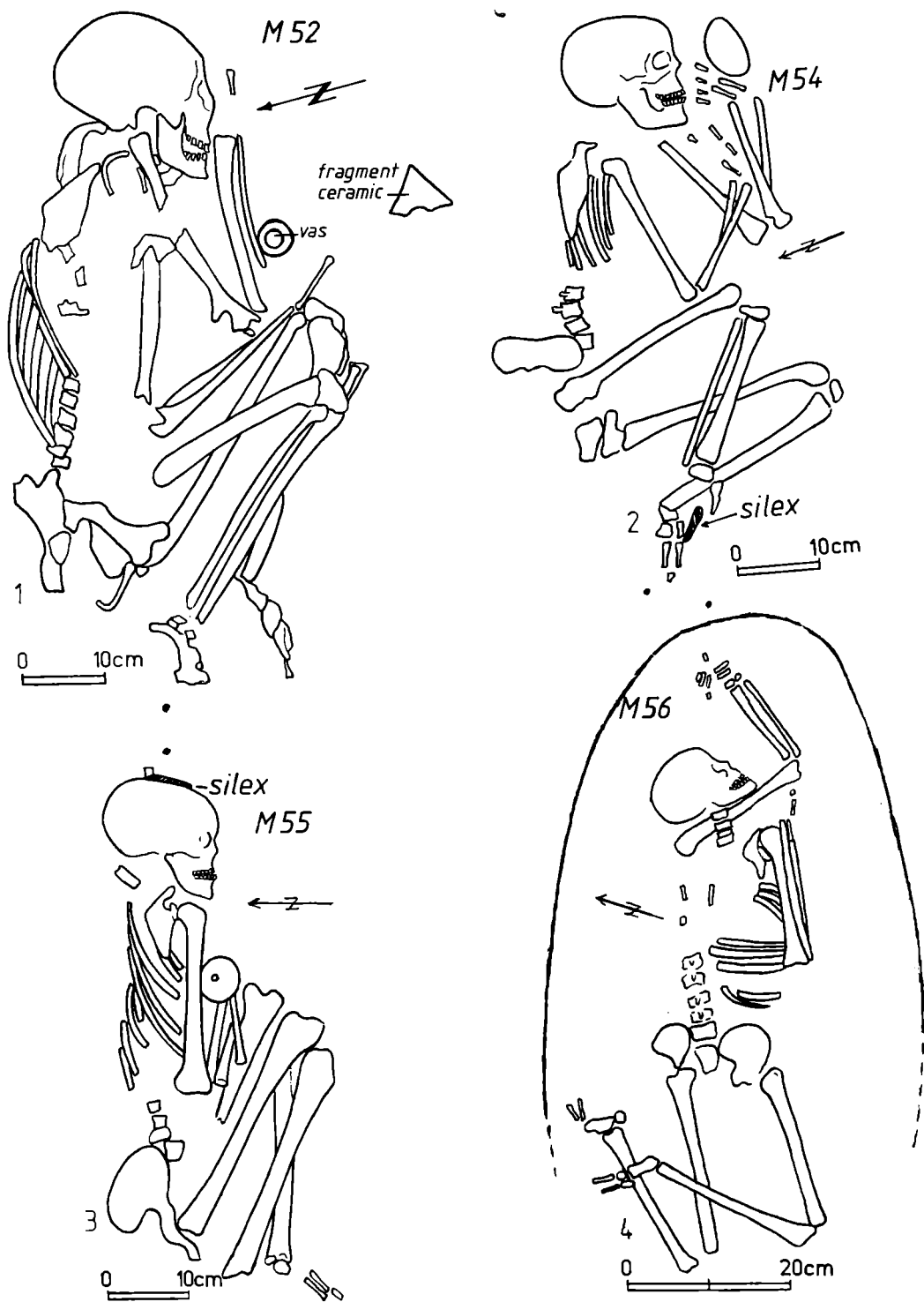

Fig. 17 Planurile scheletelor din mormintele: 1=M. 52; 2=M.54; 3=M. 55; 4=M. 56.

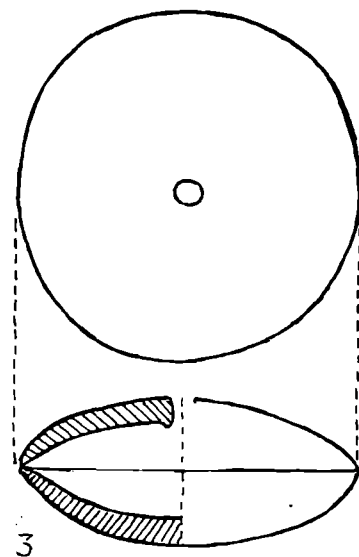
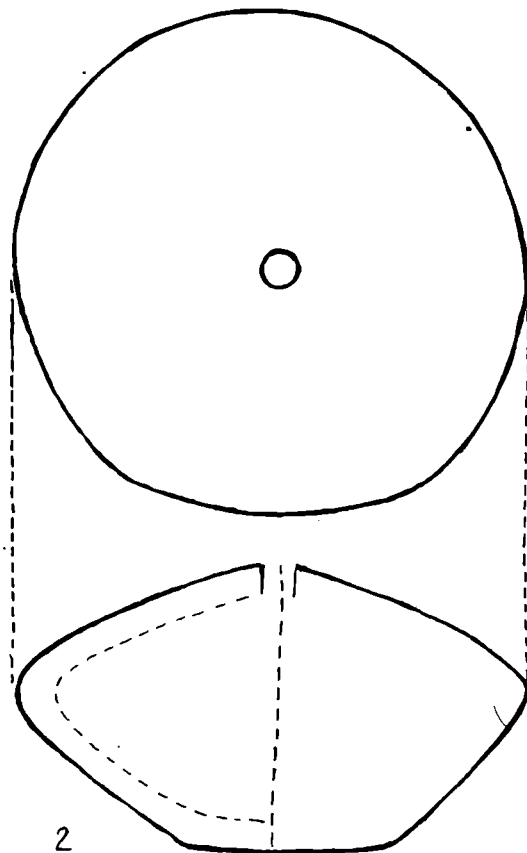
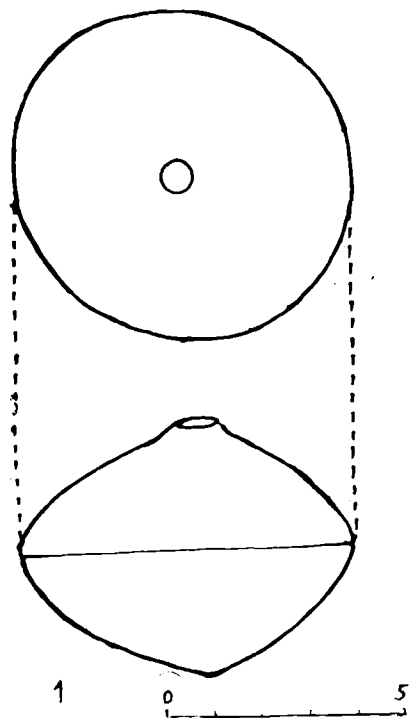

Fig. 18 Greutăți de lut ars descoperite la Vărăști.

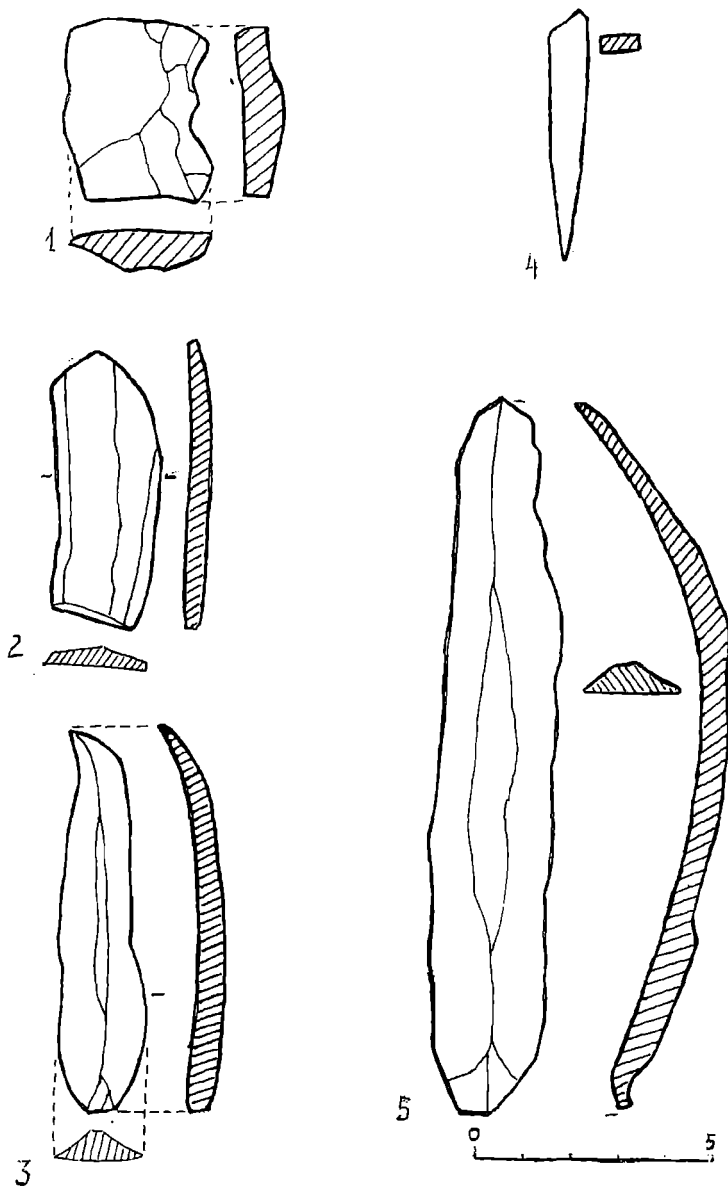

Fig. 19 Lame de silex descoperite în morminte.

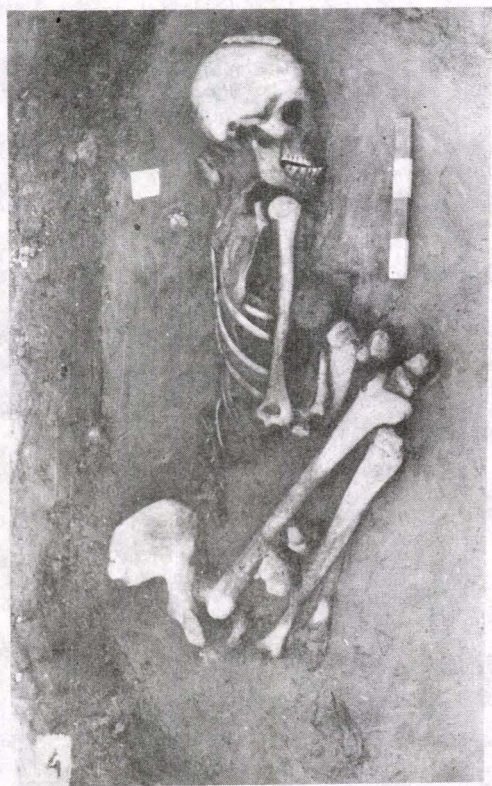
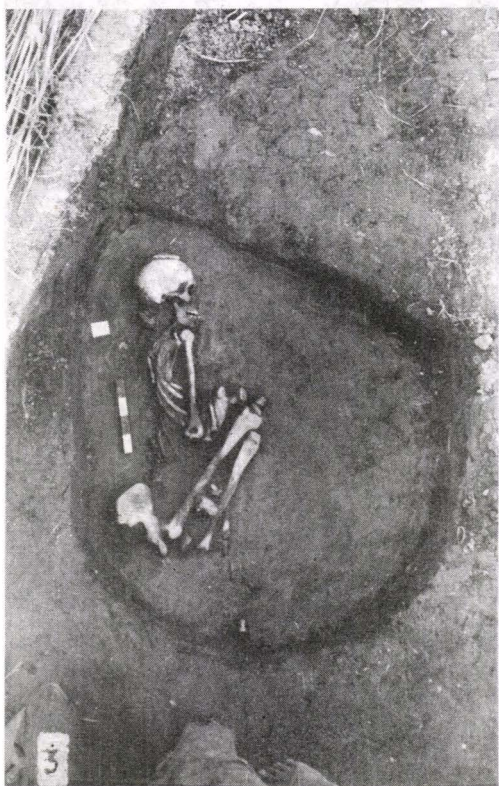
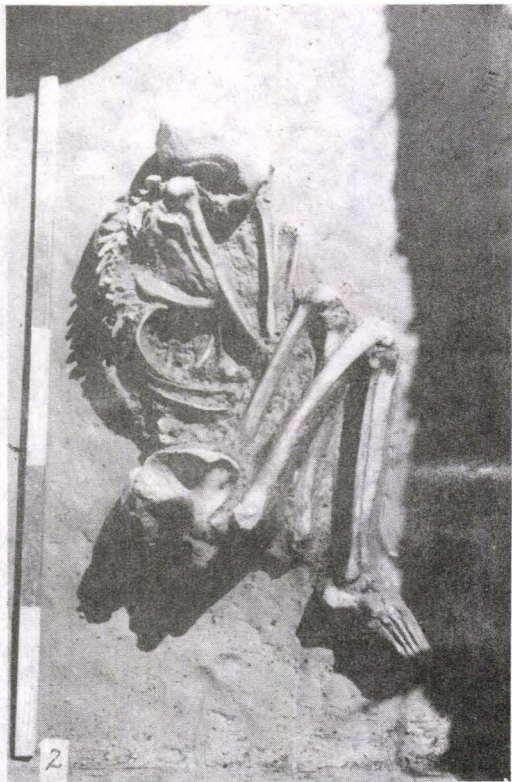
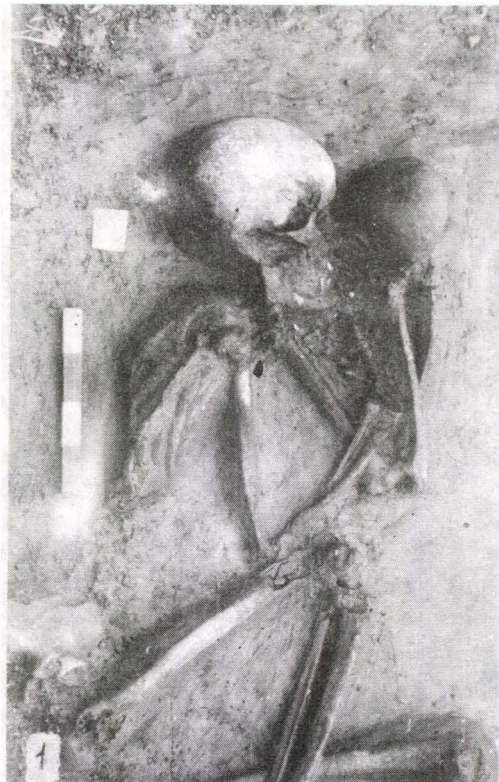
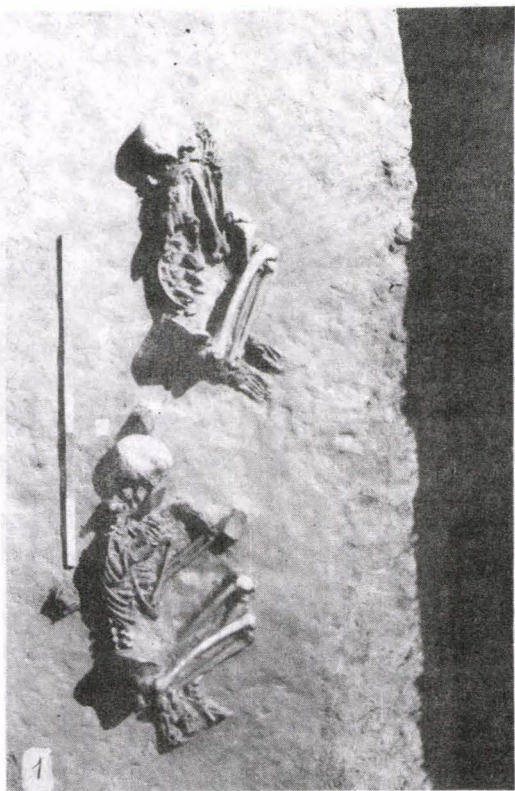

Fig. 20 Morminte in situ descoperite la Vărăști.

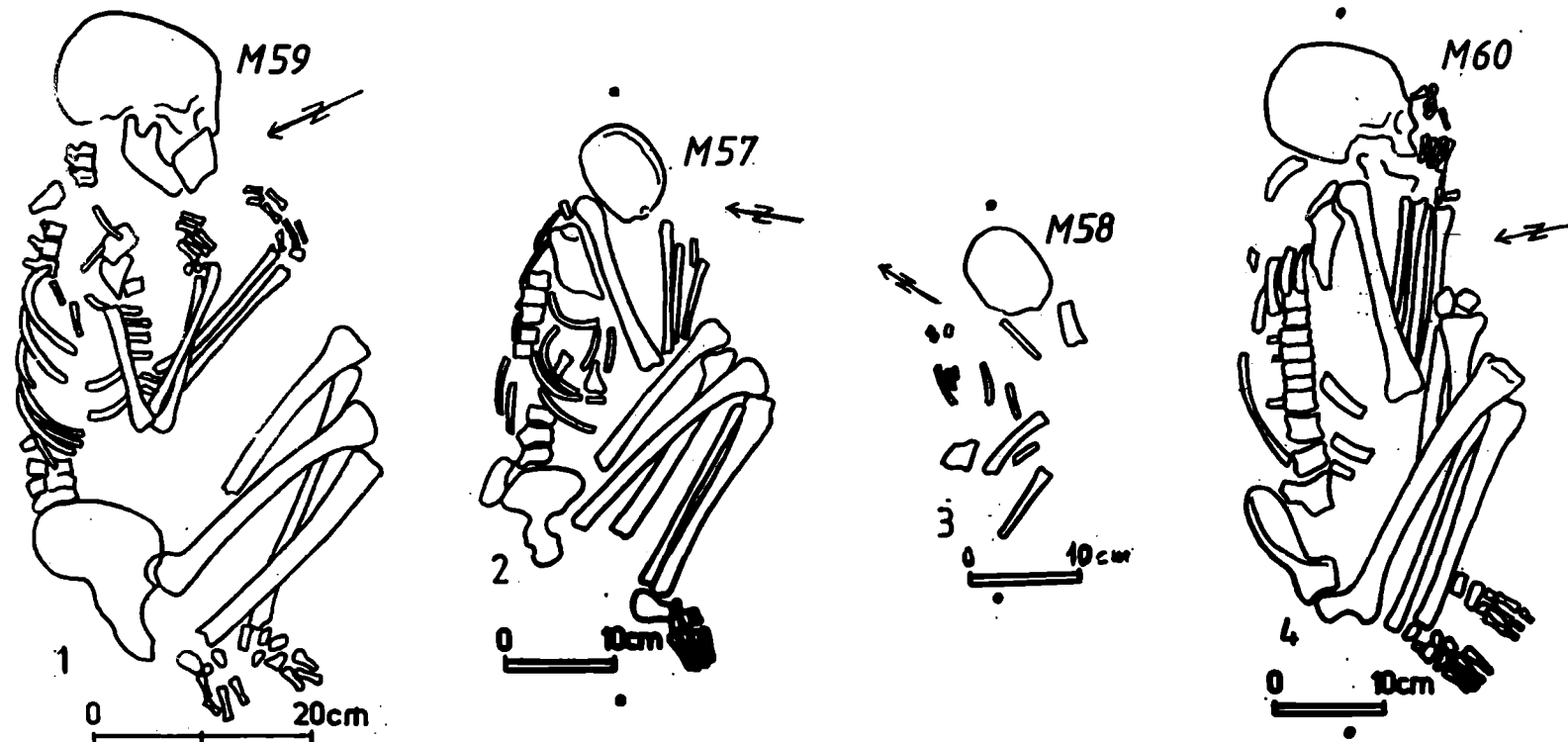

Fig. 22 Planurile scheletelor din mormintele: 1=M. 59; 2=M. 57; 3=M. 58; 4=M. 60.

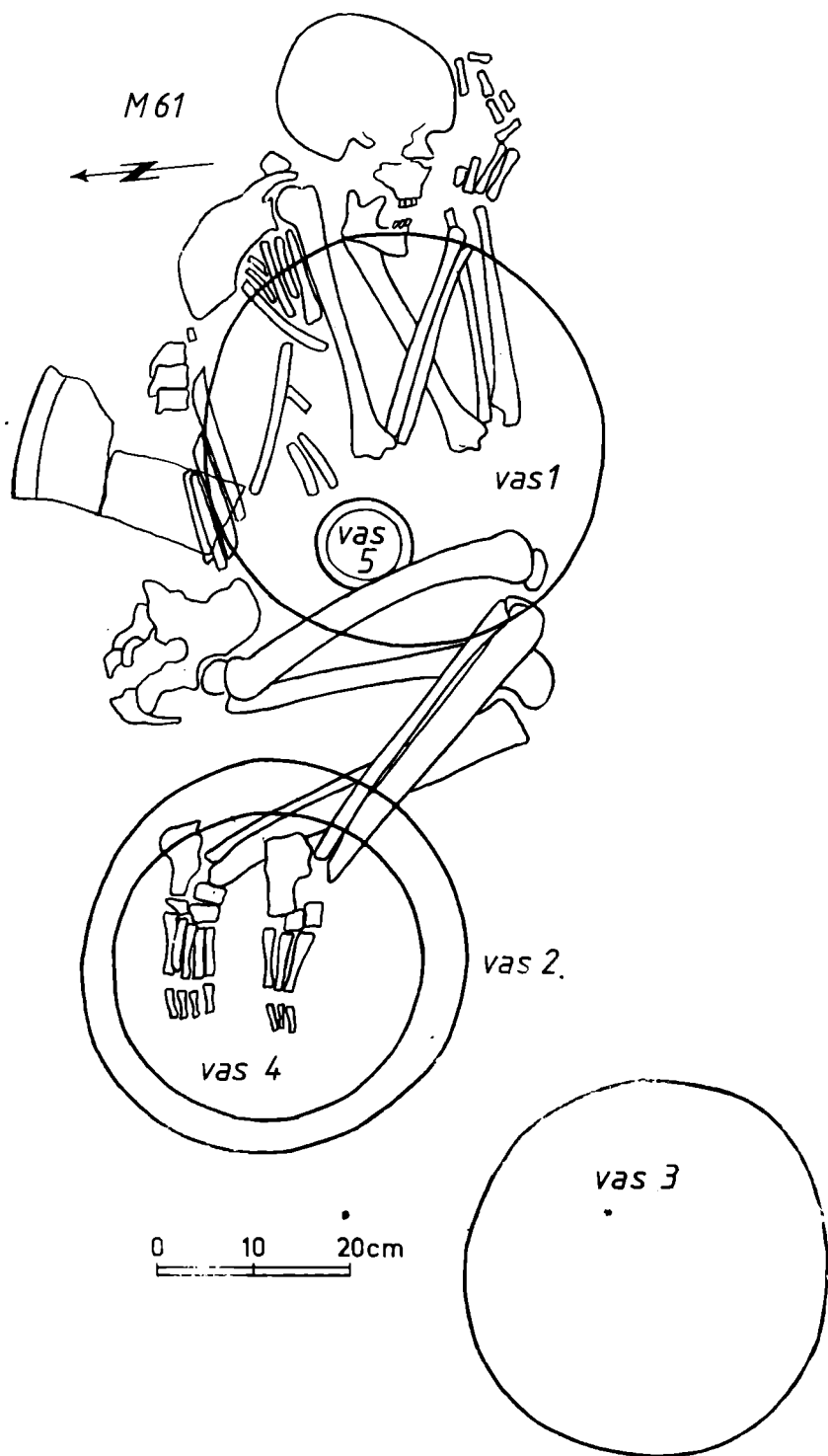

Fig. 23 Mormântul nr. 61 cu dispunerea inventarului funerar.

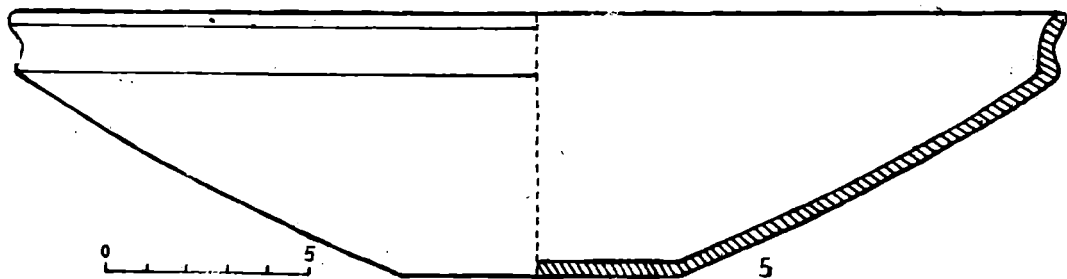
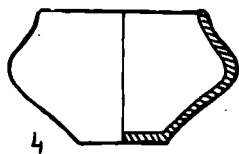
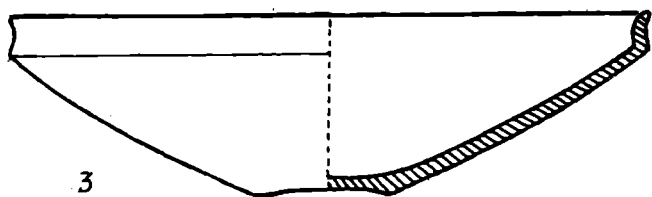
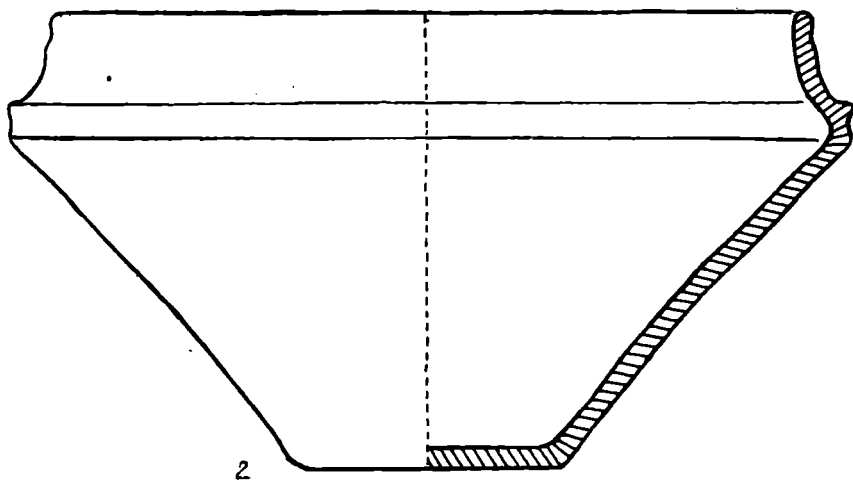
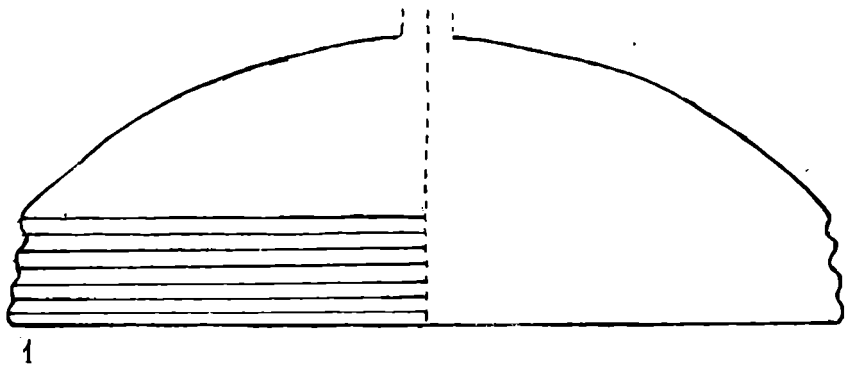

Fig. 24 Vasele descoperite în M. 61

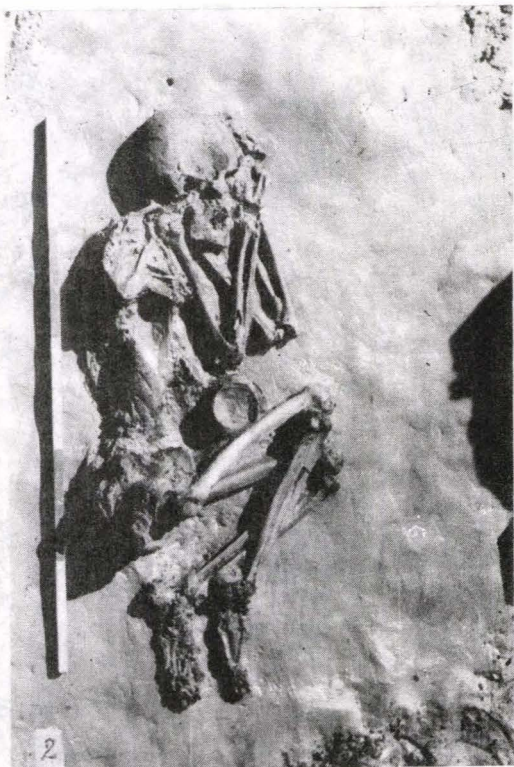
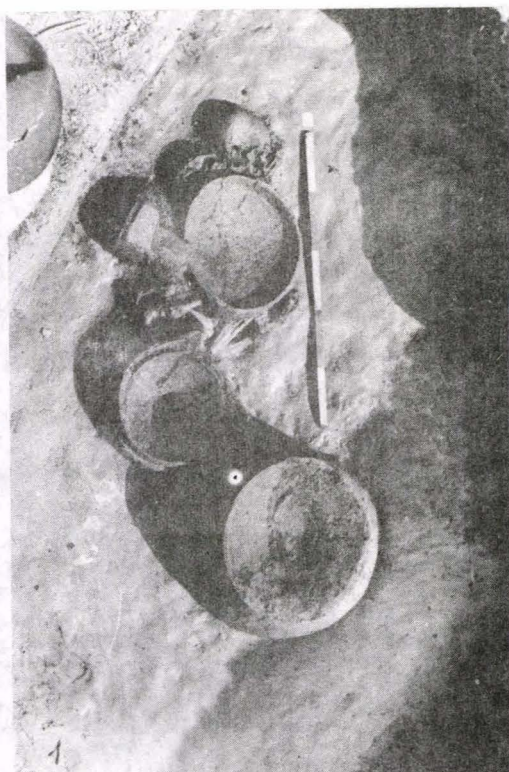

Fig. 25 Scheletul din M61 : 1, cu vasele "in situ" ;
2, după înlăturarea vaselor.

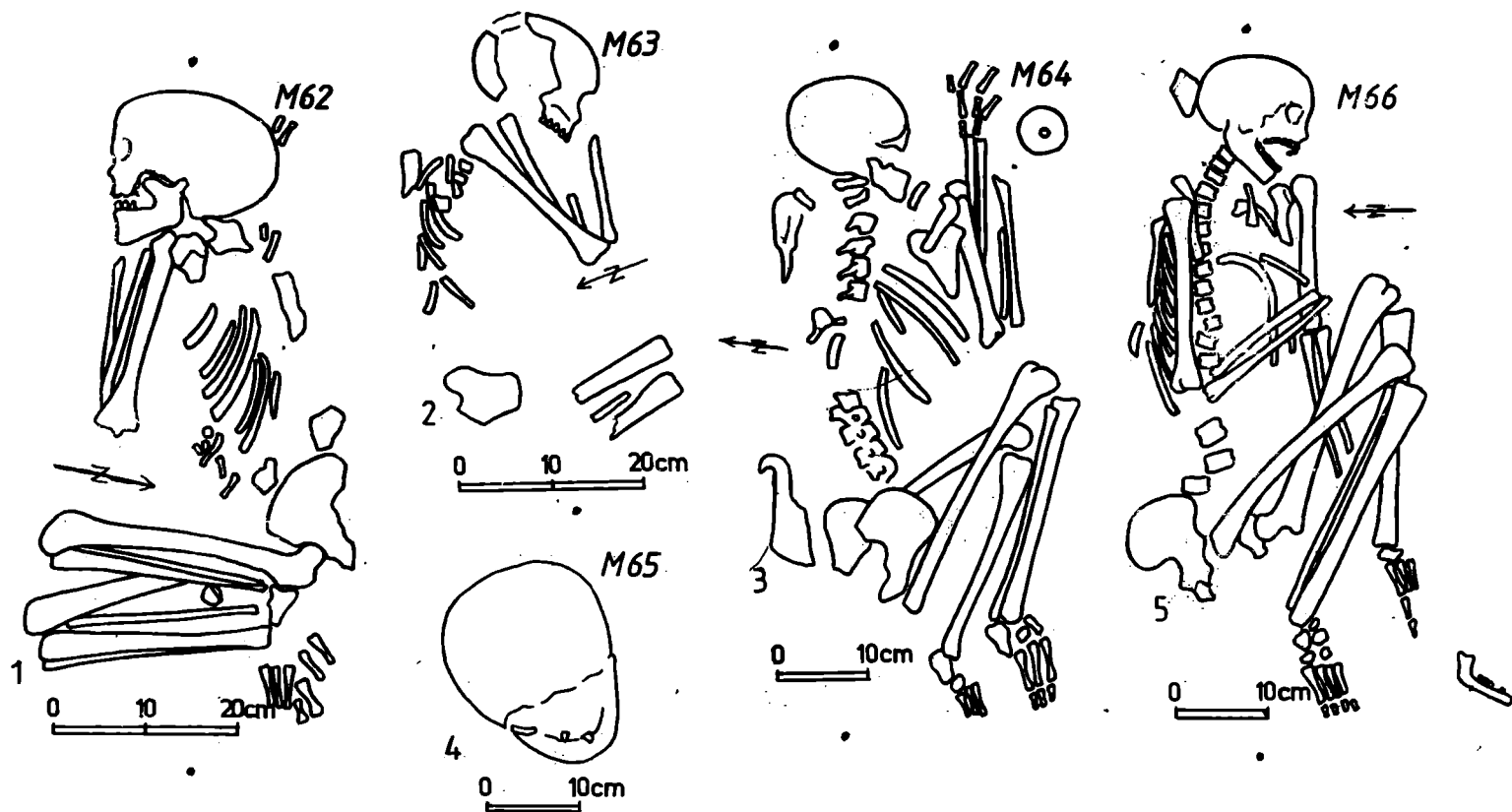

Fig. 26 Scheletele din mormintele 62 - 66.

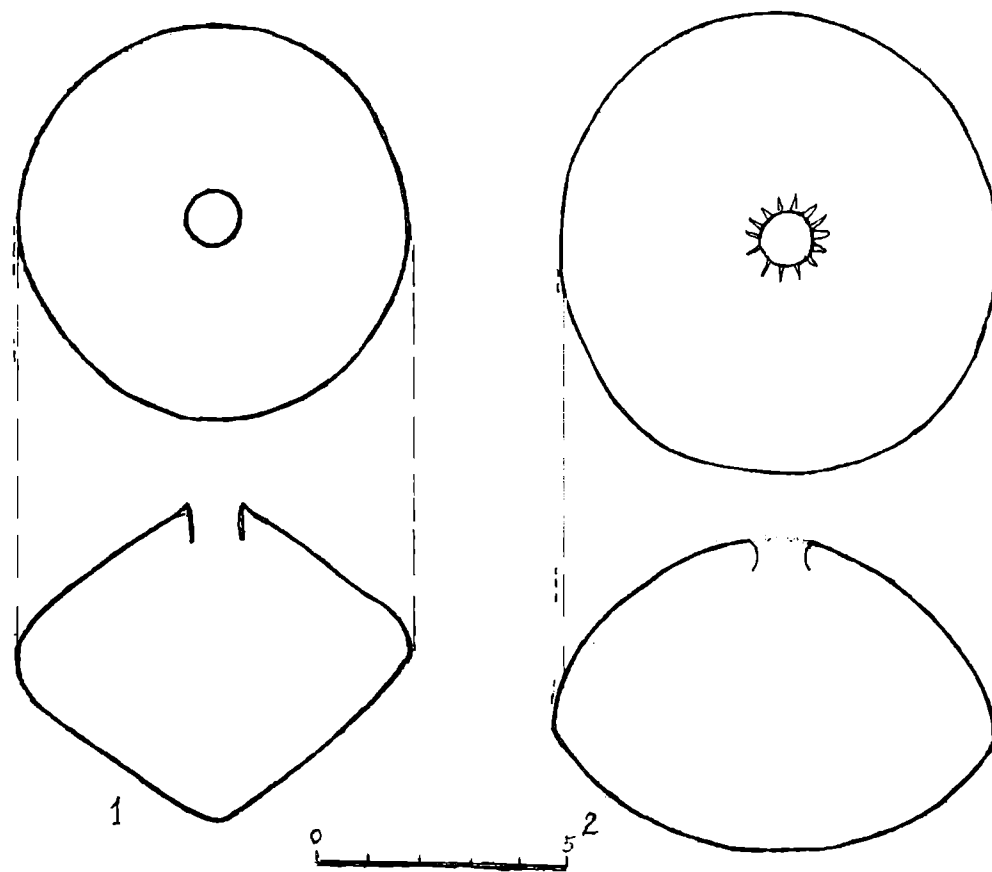
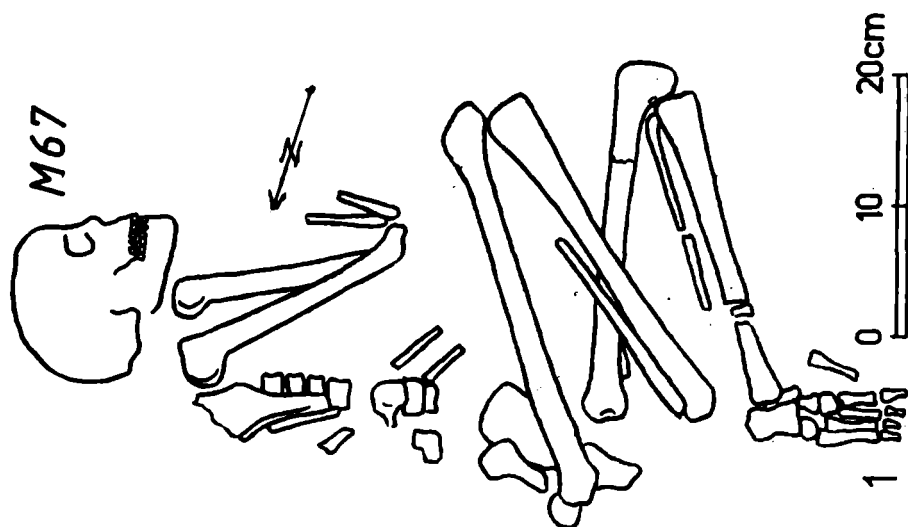
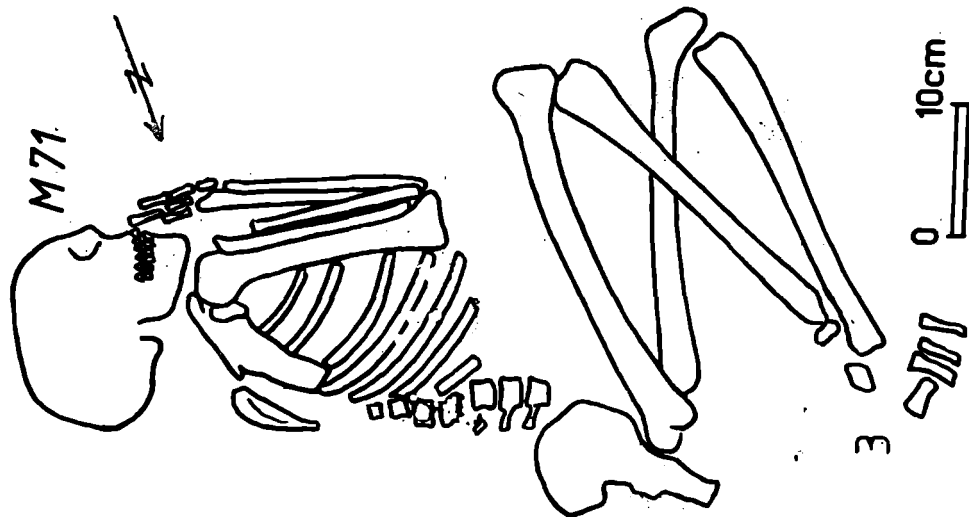

Fig. 27 Obiecte biconice de lut din mormintele : 1 - M. 66 ; 2 - M.124.

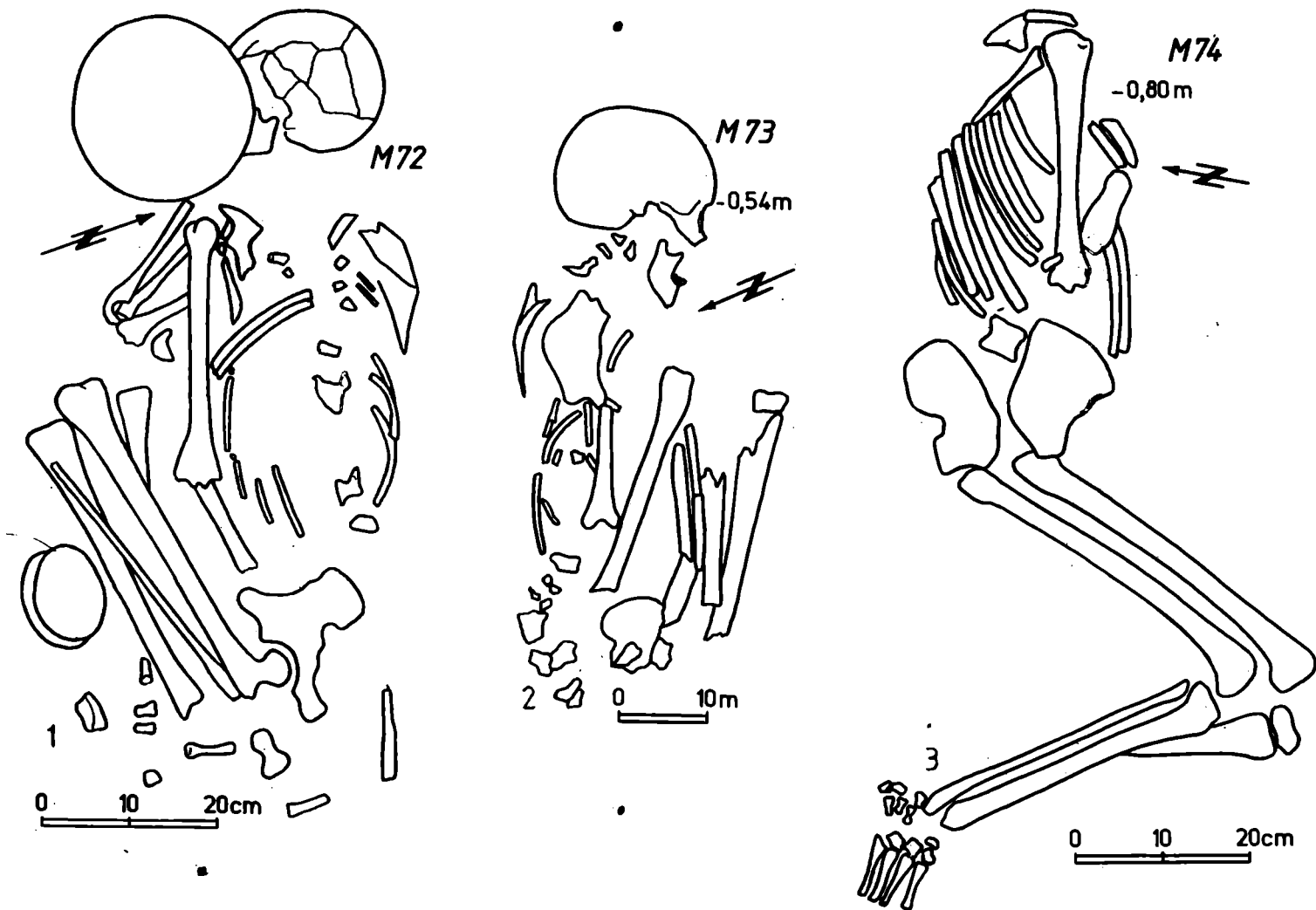

Fig. 29 Planurile scheletelor din mormintele: 1=M. 72; 2=M. 73; 3=M. 74.

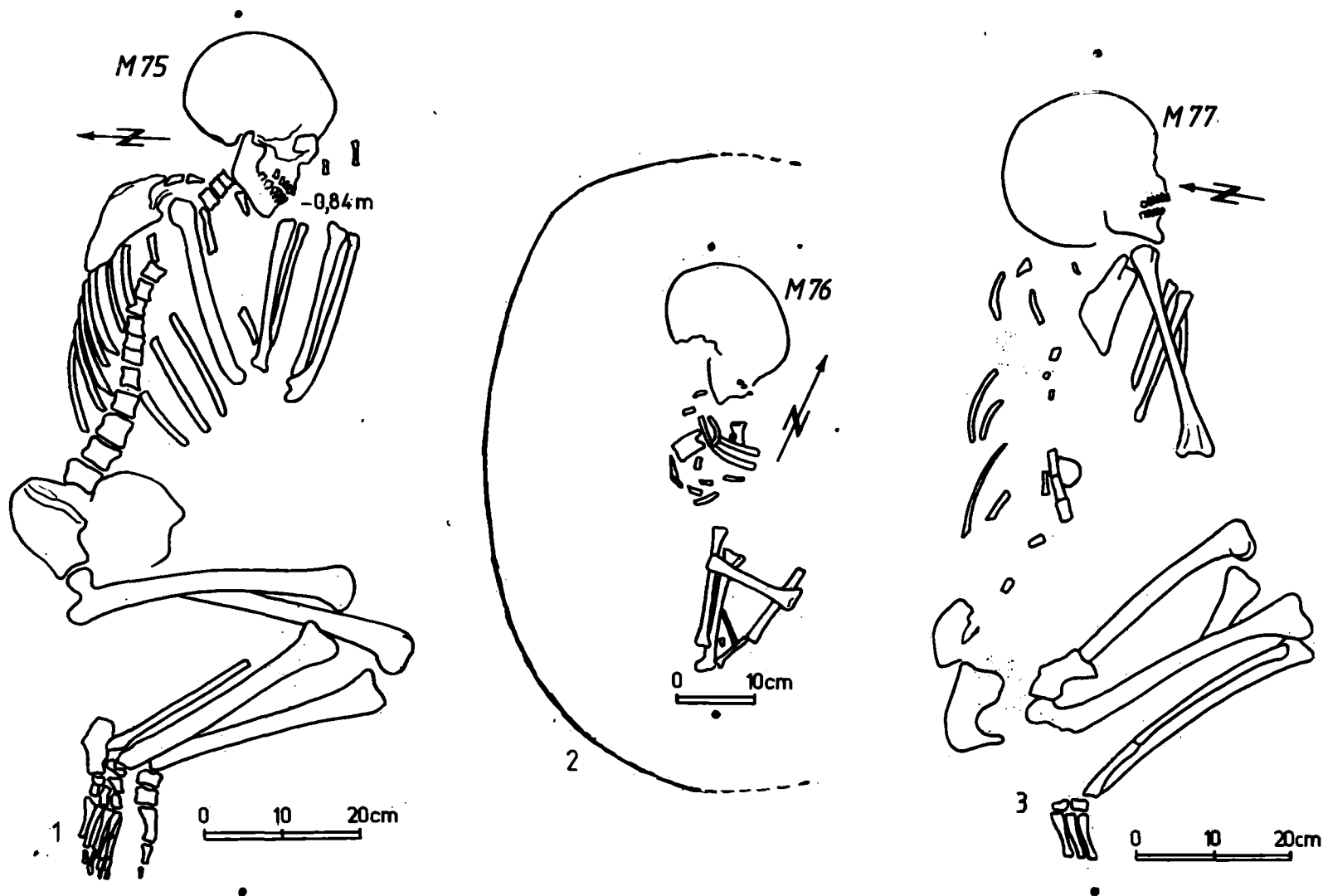

Fig. 30 Planurile scheletelor din mormintele: 1=M. 75; 2=M. 76; 3=M. 77.

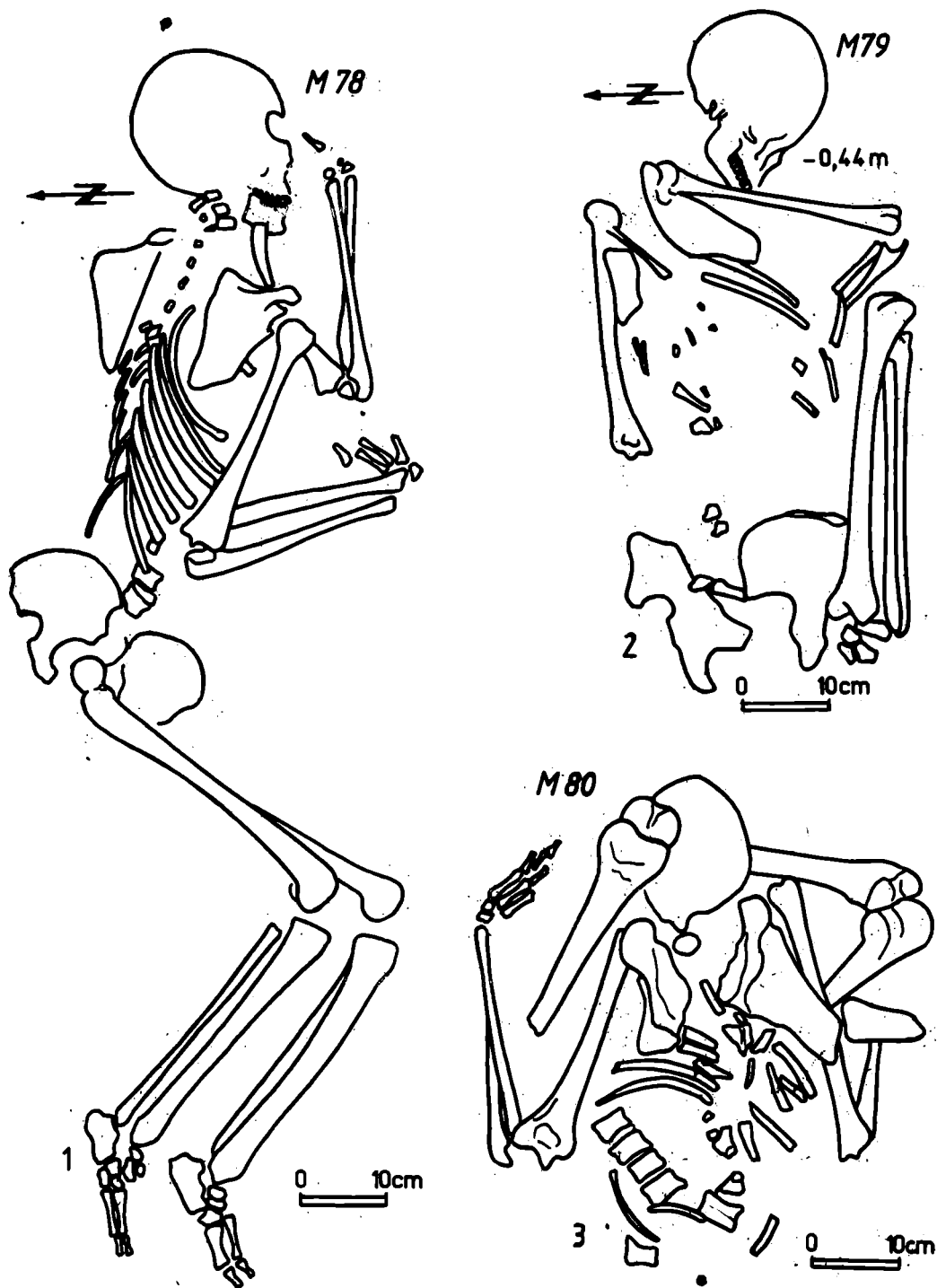
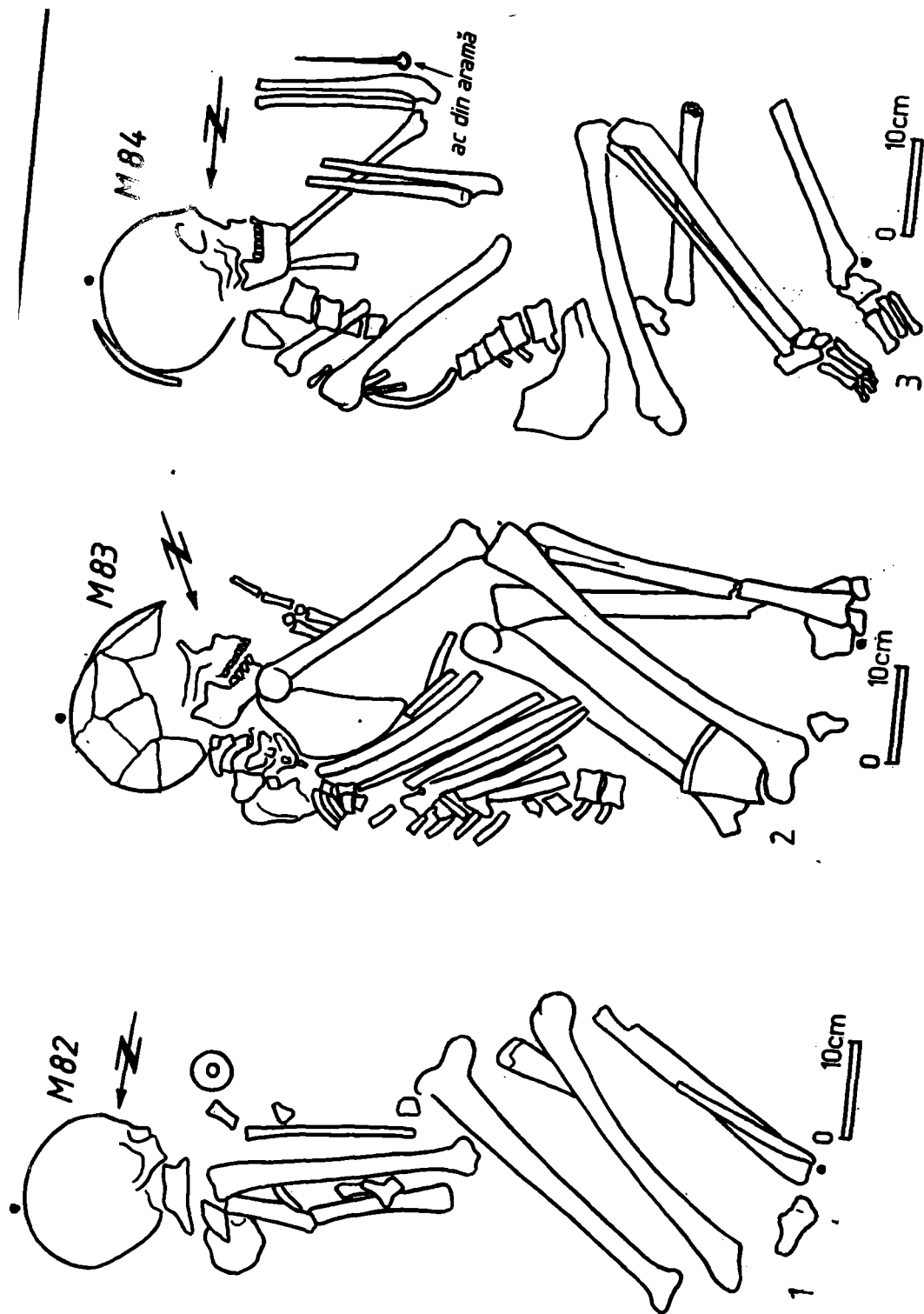

Fig. 31 Planurile scheletelor din mormintele: 1=M. 78; 2=M. 79; 3=M. 80.

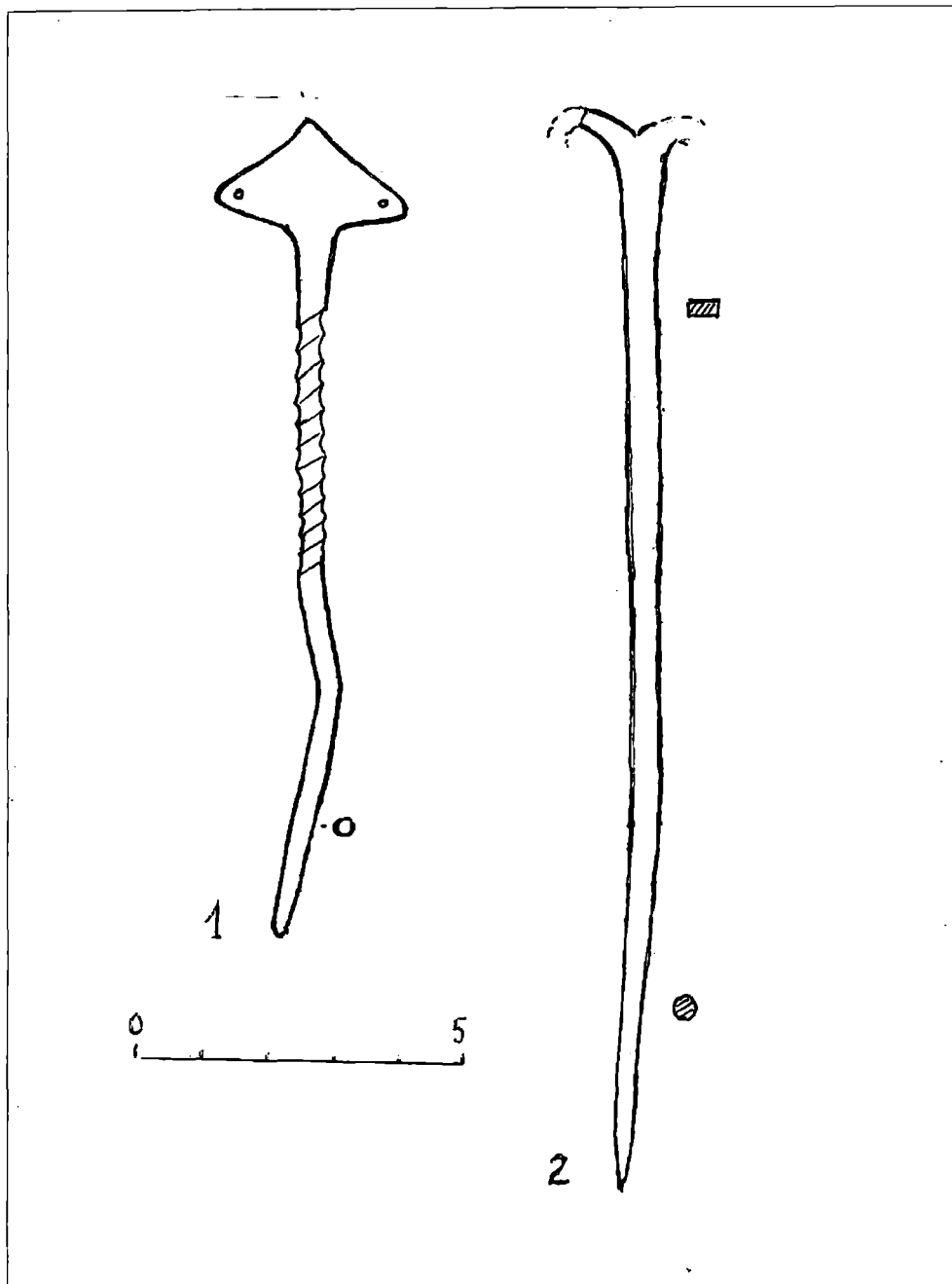

Fig. 33 Ace de aramă descoperite la Vărăști.

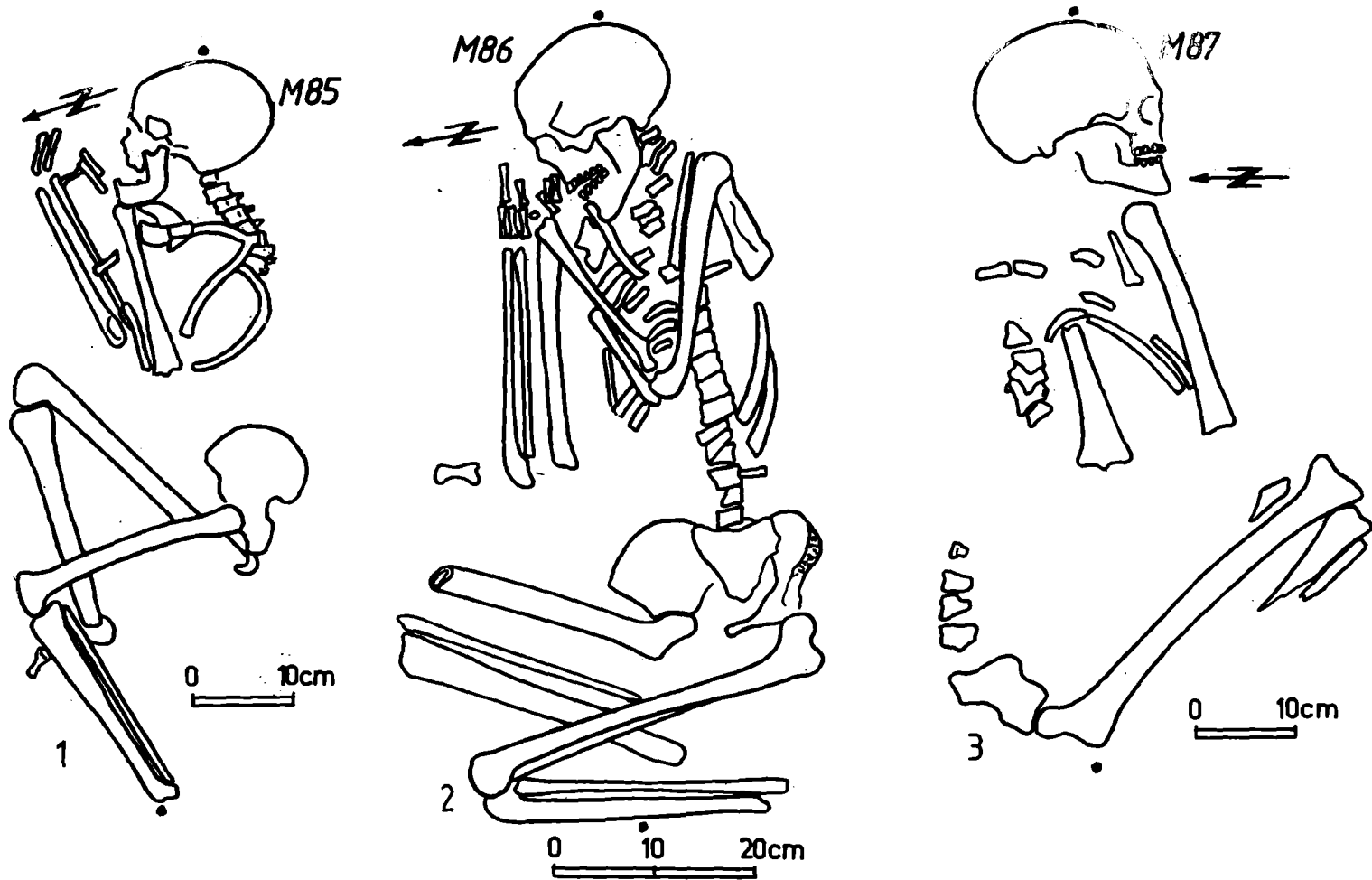

Fig. 34 Planurile scheletelor din mormintele : 1 - M85 ; 2 - M86 ; 3 - M87.

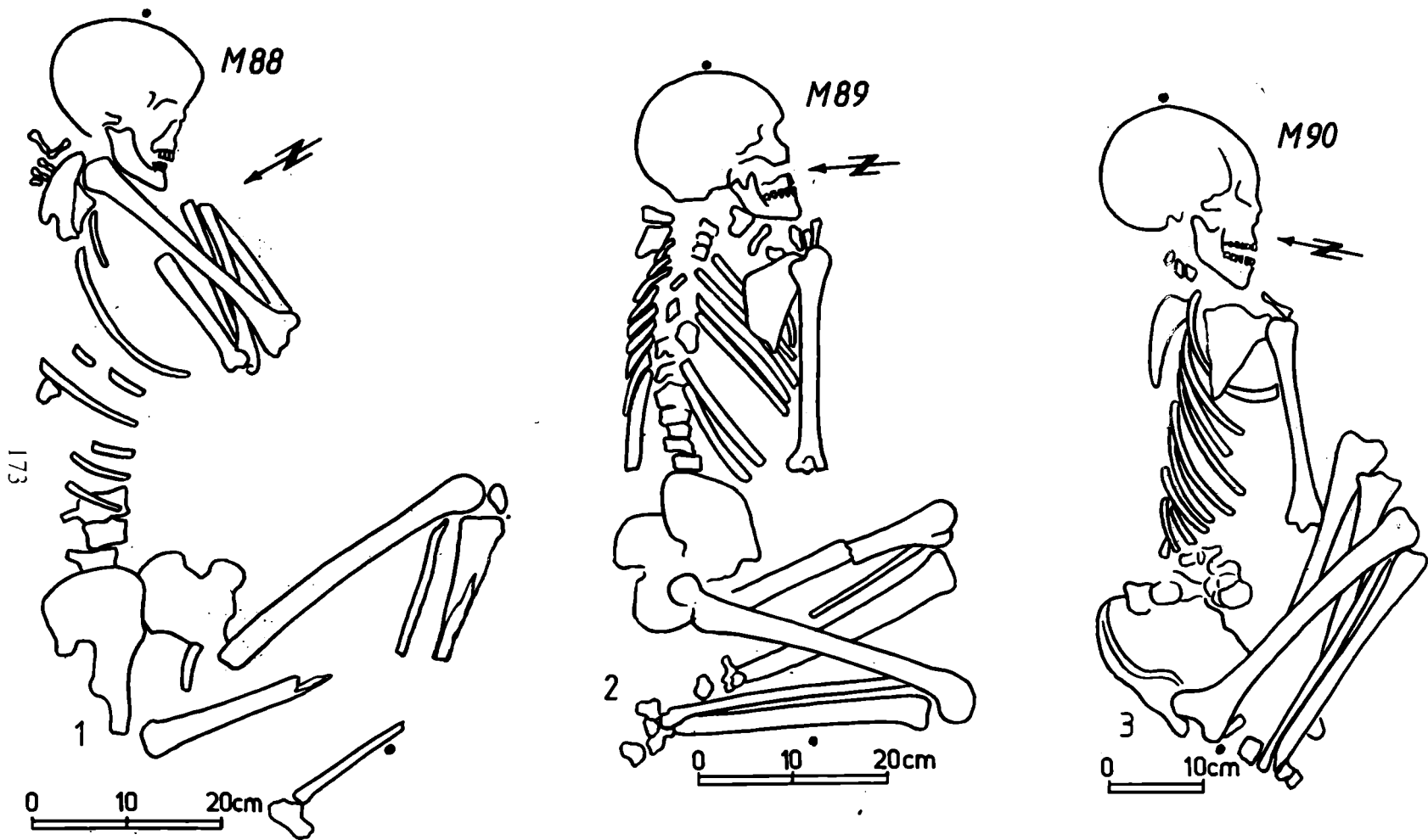

Fig. 35 Planurile scheletelor din mormintele: 1=M. 88; 2=M. 89; 3=M. 90.

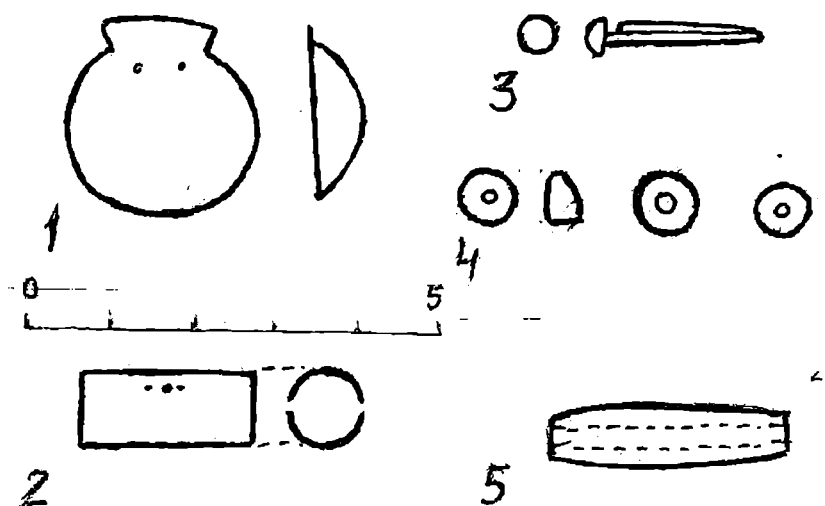

Fig. 36 1-2= Obiecte de aur descoperite în mormântul 100; și 3=M. 54;
4=mărgele de scoică descoperite în mormântul 91.

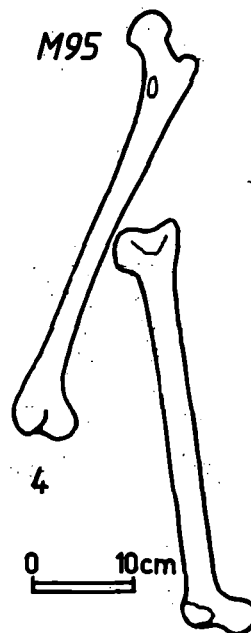
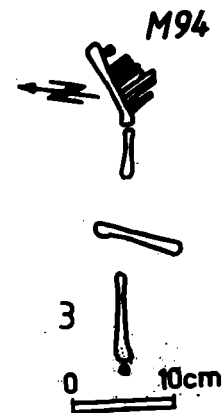
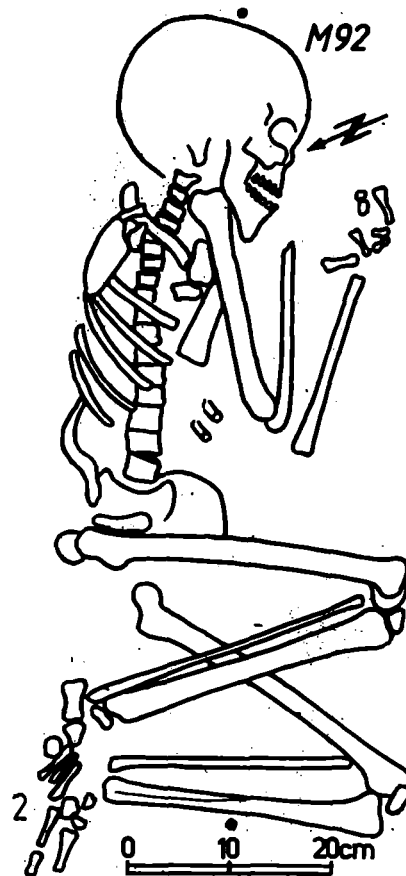
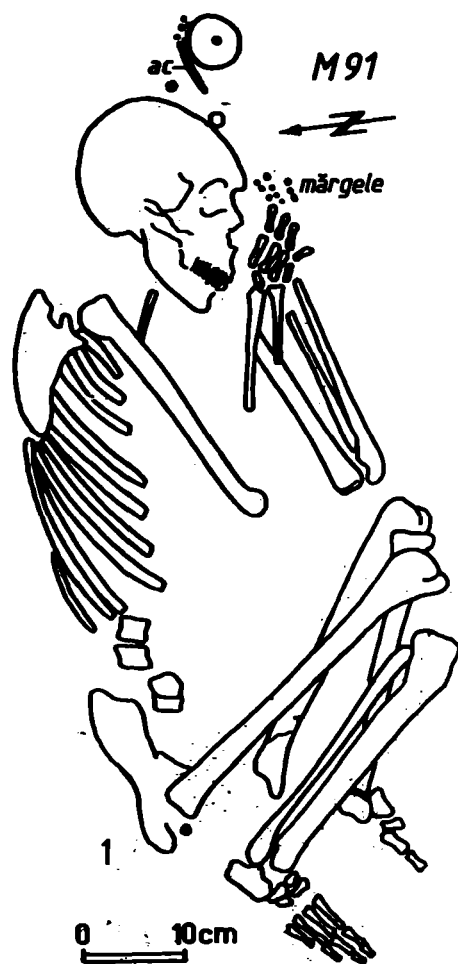

Fig. 37 Planurile scheletelor din mormintele: 1=M. 91; 2=M. 92; 3=M. 94; 4=M. 95.

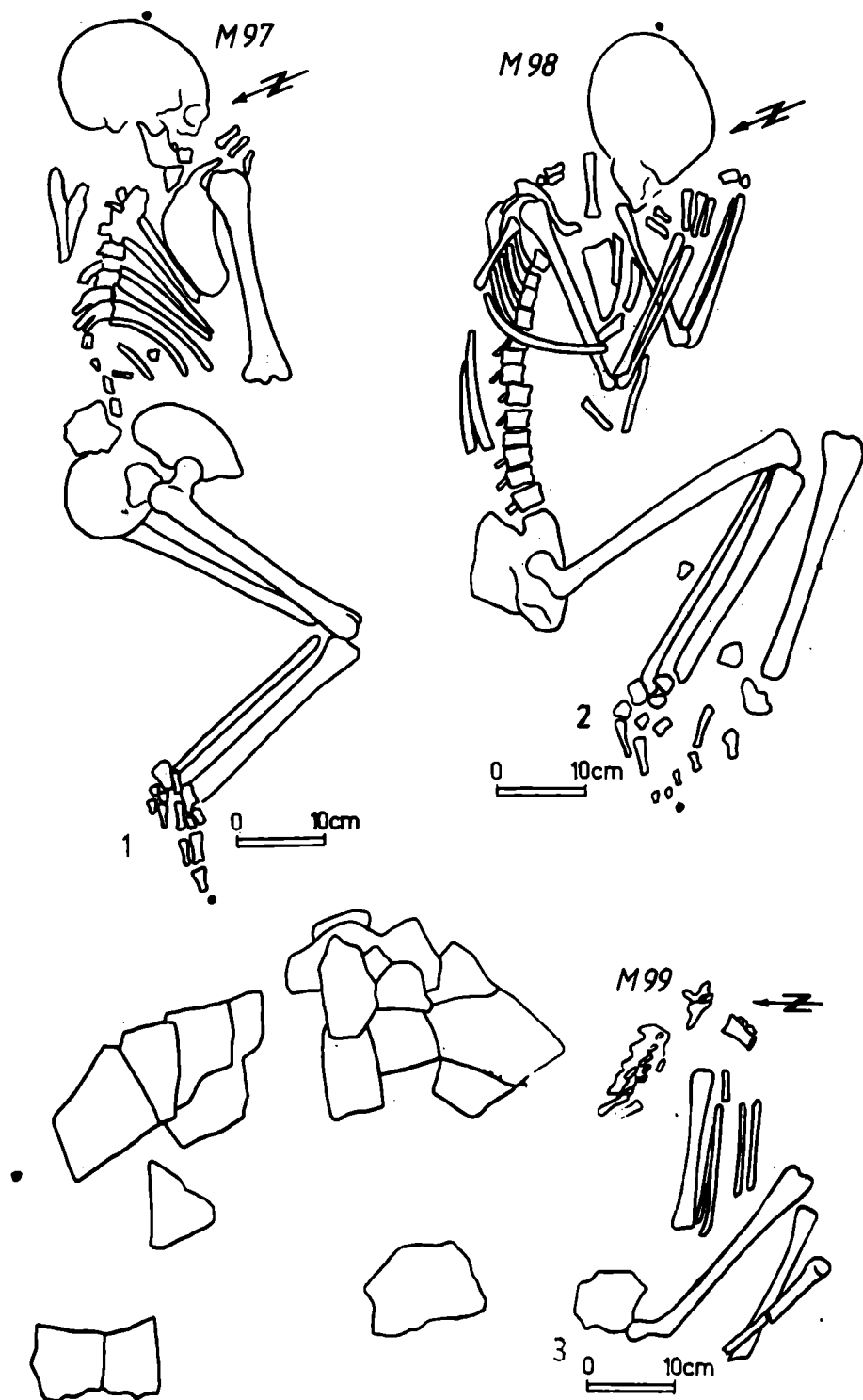

Fig. 38 Planurile scheletelor din mormintele: 1=M. 97; 2=M. 98; 3=M. 99.

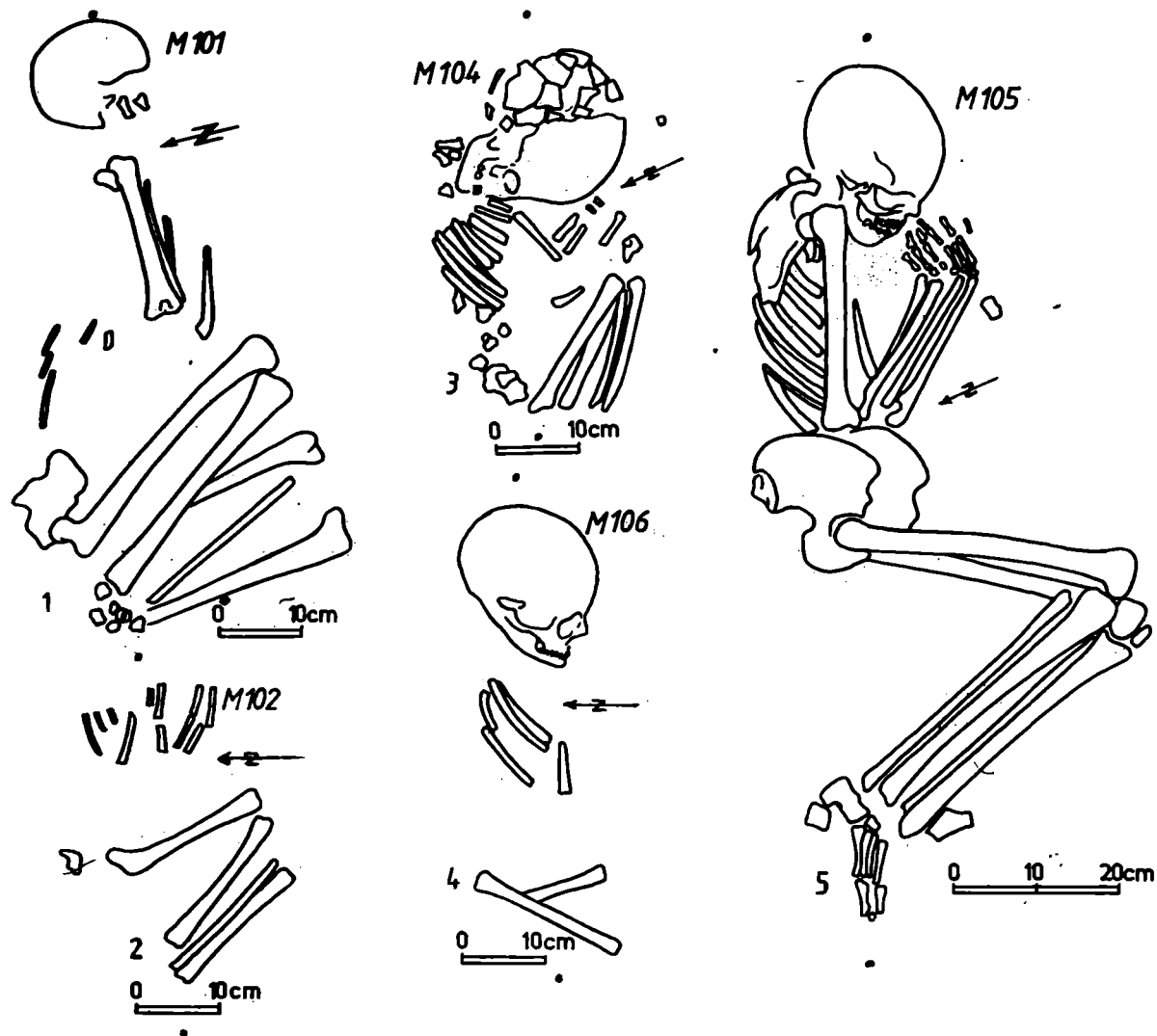

Fig. 39 Planurile scheletelor din mormintele: 1=M. 101; 2=M. 102; 3=M. 104; 4=M. 105; 5=M. 106.

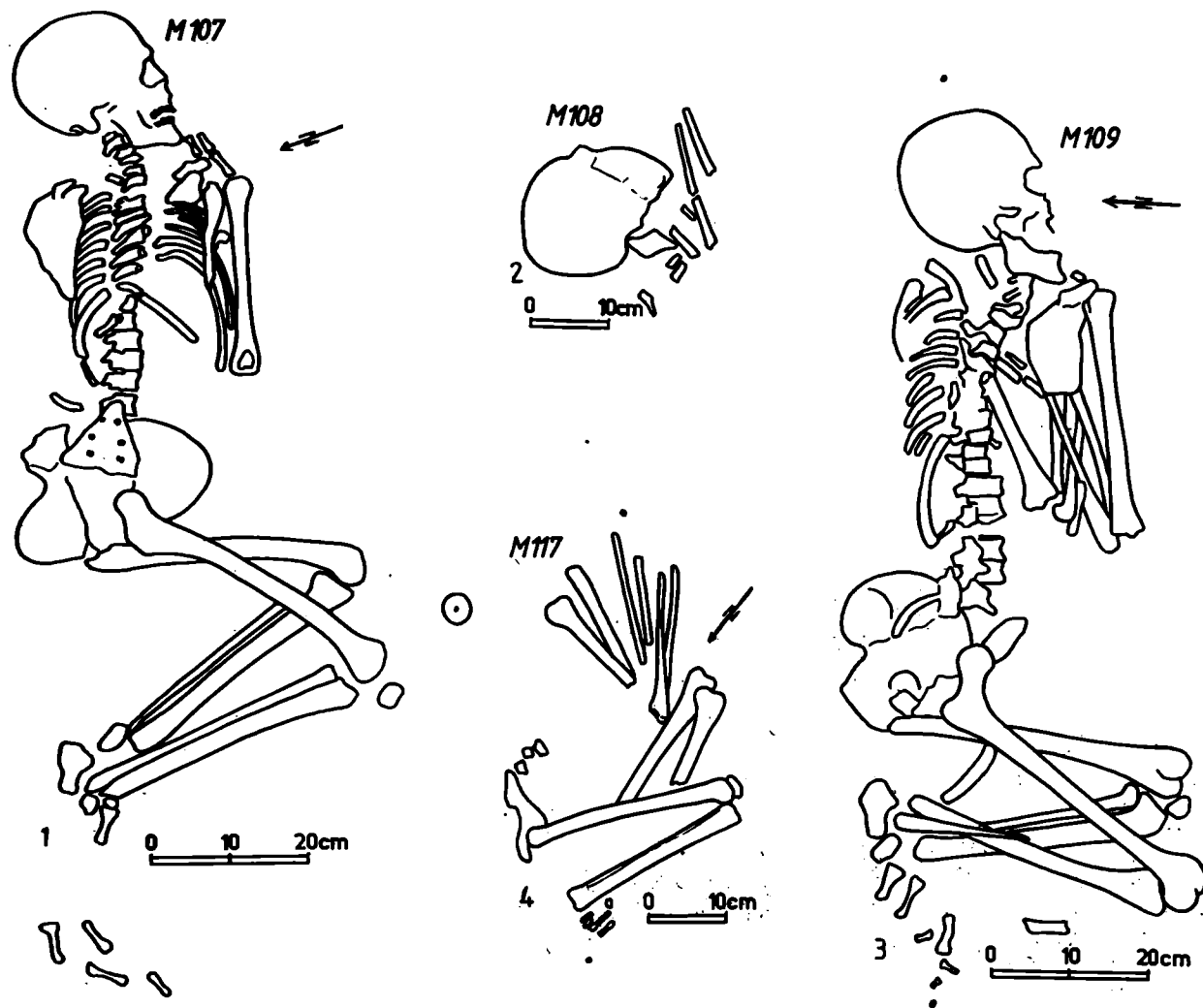

Fig. 40 Planurile scheletelor din mormintele: 1=M. 107; 2=M. 108; 3=M. 109; 4=M. 117.

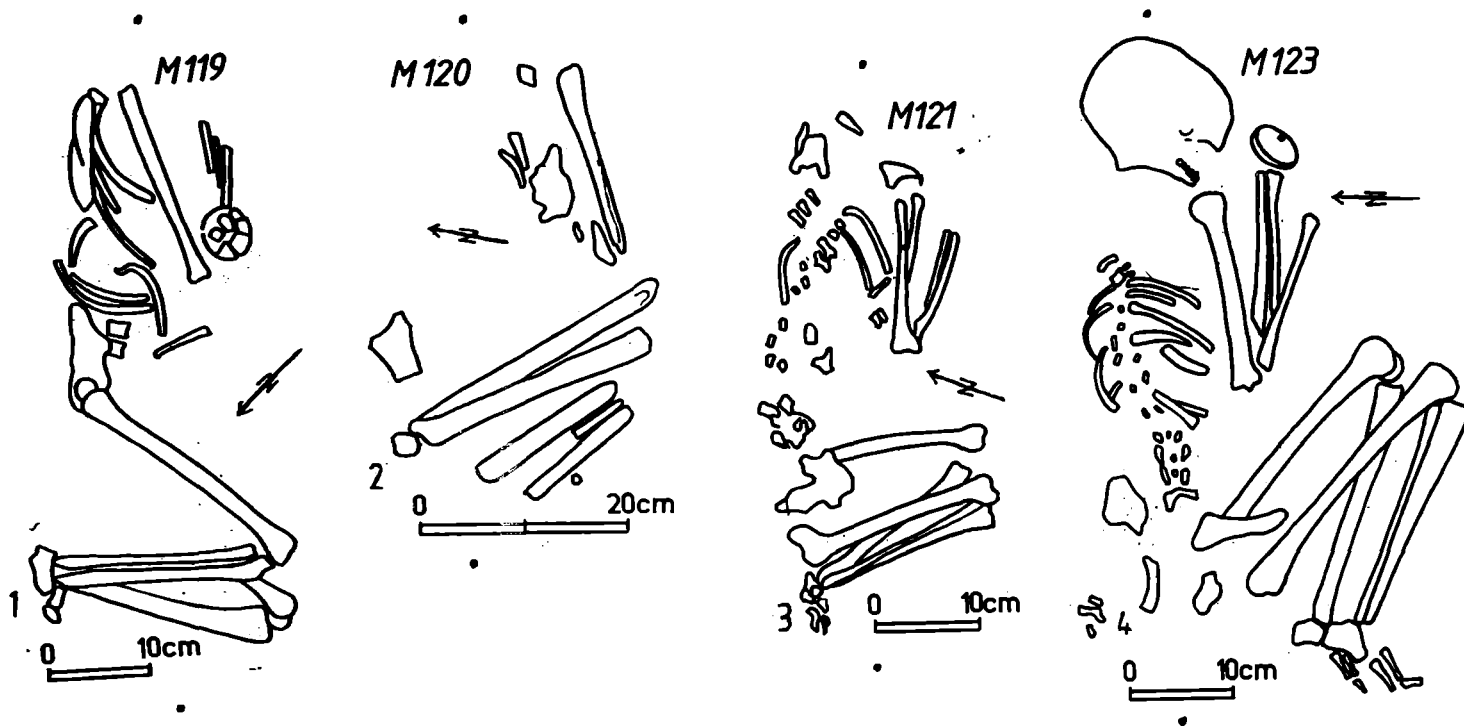
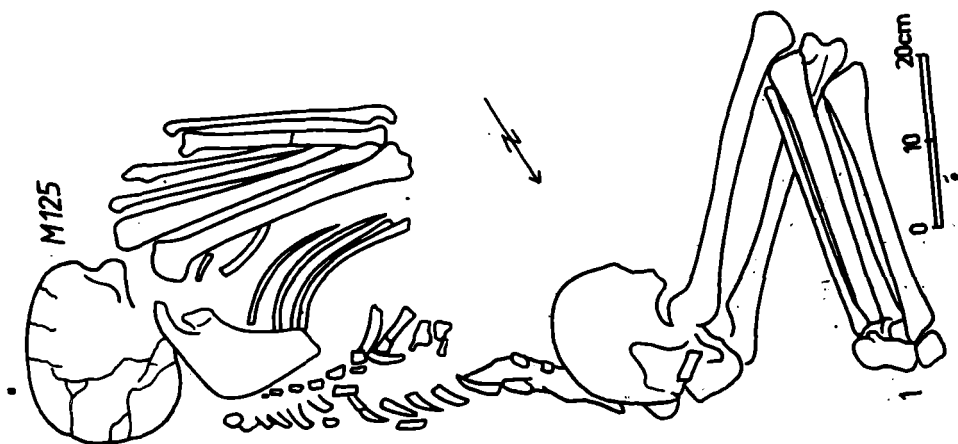
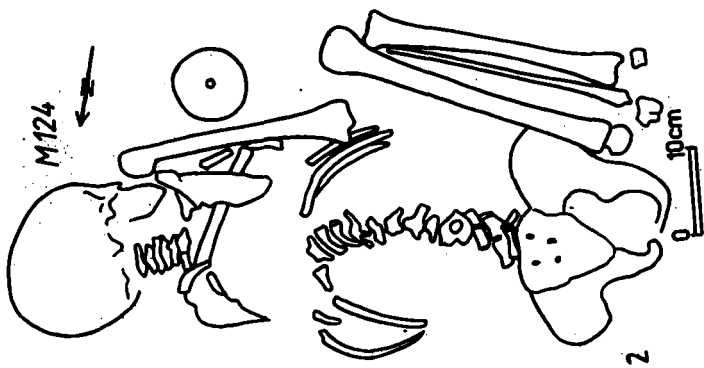
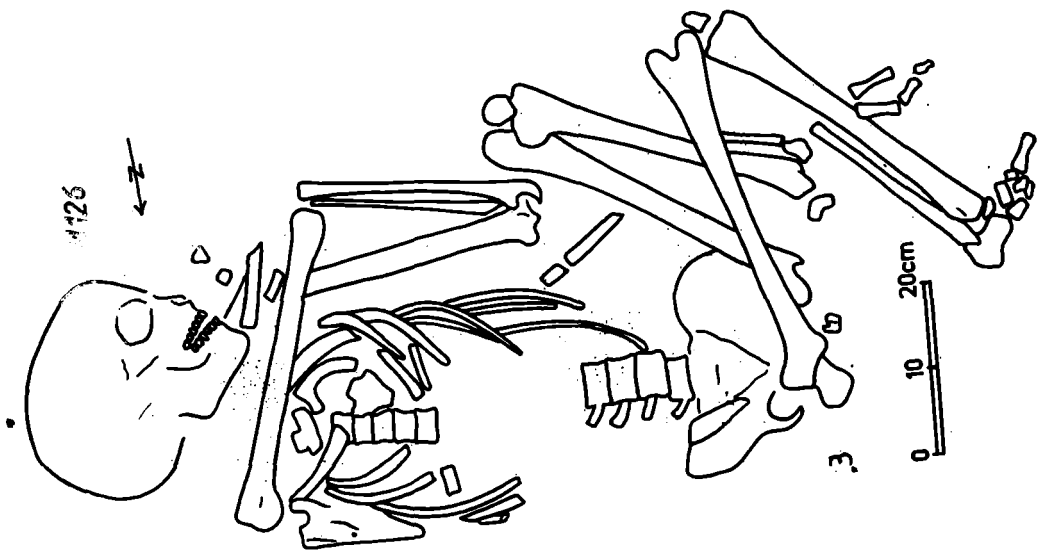
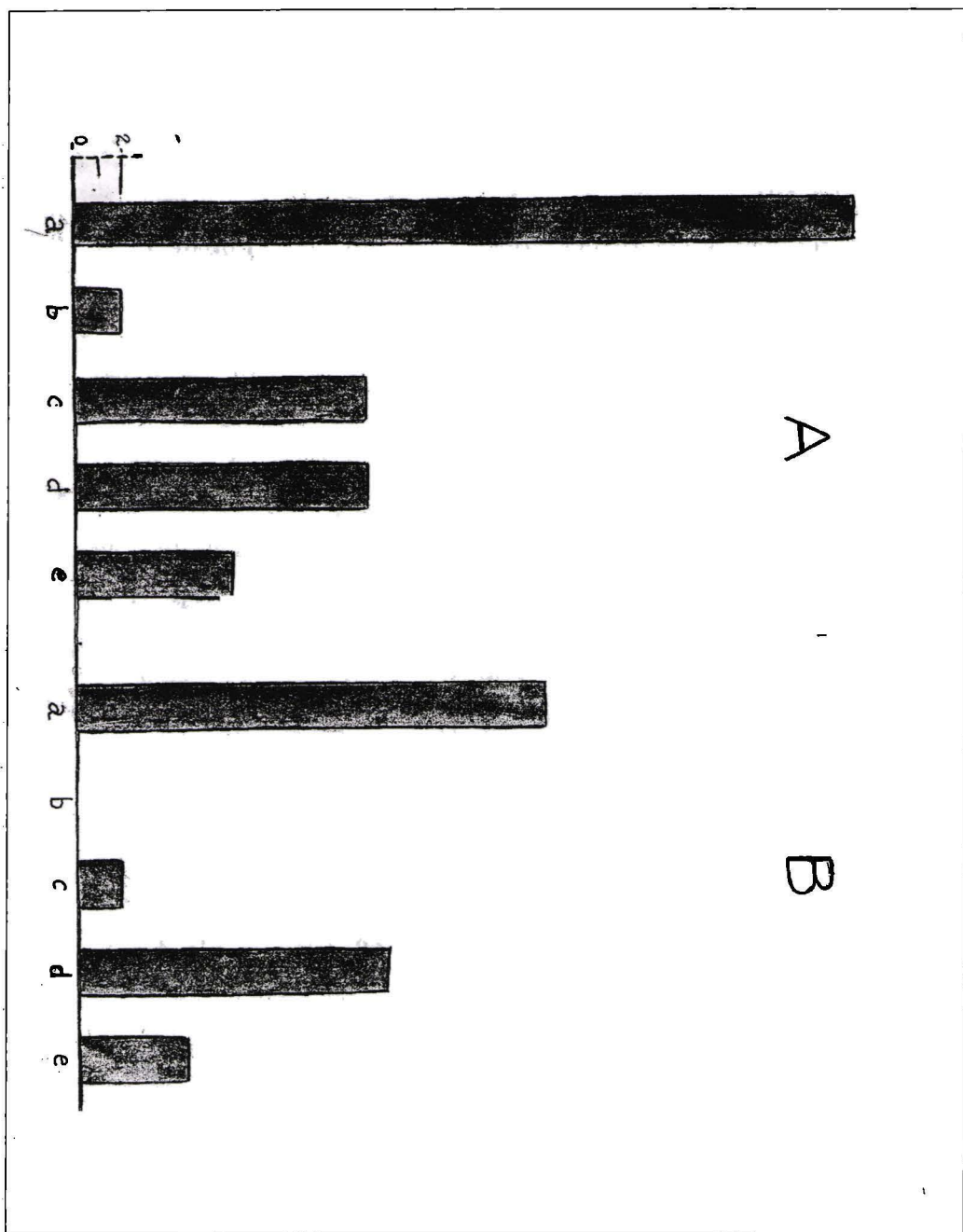

Fig. 41 Planurile scheletelor din mormintele : M.119, 120, 121 și 123.

1. Radu Vulpe-Vlădescu, Materiale istorico-arheologice pentru harta arheologică a României ridicată de Direcția Muzeului Național de Antichități, în BCMI, XVII, 40, 1924, p. 80-87.
2. Vasile Christescu, Les stations prehistoriques du lac Boian, în Dacia, II, 1925, p. 249-303.
3. Niță Anghelescu, Cercetări și descoperiri arheologice în raioanele Călărași și Slobozia, în SCIV, VI, 1-2, 1955, p. 311 (nr.1).
4. Eugen Comșa, Săpături de salvare la Bogata și Boian, în Materiale, V, 1959, p. 121-123.
5. Idem, Săpături arheologice la Boian-Grădiștea Ulmilor, în Materiale, VI, 1959, p. 130-133.
6. Ibidem, p. 130-133; Idem, Săpăturile arheologice de la Boian, în Materiale, VII, 1961, p. 69; Idem, Săpături arheologice la Boian-Vărăști, în Materiale, VIII, 1962, p. 207-210; Idem, Complexul neolitic de la Grădiștea Ulmilor-Boian, jud. Ialomița (1960-1965), în Materiale, X, 1973, p. 29-30.
7. Idem, op.cit., în Materiale, X, 1973, p. 29-30.
8. Ibidem, p. 30.
9. Ibidem, p. 29.
10. Idem, Die Bestattungssitten im rumänischen Neolithikum, în Jahresschrift für Mitteldeutsche Vorgeschichte, Halle/Saale, 68, 1974, p. 145-46.
11. Niță Anghelescu, op. cit., 1955, p. 311.
12. Ibidem, p. 311.
13. Eugen Comșa, Considerations sur le rite funeraire de la civilisation de Gumelnița, în Dacia, IV, 1960, p. 5-30.
14. Idem, Sondajele de la Izvoarele, în Materiale, IX, 1970, p. 89.
15. Idem, Istoria comunităților Culturii Boian, București, 1974, p. 216; fig. 86/4.
16. Ibidem, p. 214-218.

17. Idem, Săpăturile arheologice de la Boian, în Materiale, VII, 1961, p. 67.
18. G. Gheorghiev și N. Anghelov, Razkopki na selistnata moghila do Ruse prez 1948-1949 god., în Izvestija selestina, Sofia, XVIII, 1952, p. 159-169, fig. 144.
19. Eugen Comșa, Quelques donnees sur les aiguilles en cuivre decouvertes dans l'aire de la civilisation de Gumelnița, în Dacia, IX, 1965, p. 361-363.
20. Descoperit de Dinu V. Rosetti.
21. Descoperit de Dinu V. Rosetti; Eugen Comșa, Quelques considerations sur la culture Gumelnița, (L'agglomeration Măgura Jilavei), în Dacia, XX, 1976, p. 112 și 115 (fig. 12/1).
22. Dinu V. Rosetti, Săpăturile de la Vidra - Raport preliminar, în PMMB, I, București, 1934, p. 23 și p. 30.
23. Informație de la Sebastian Morintz, căruia îi mulțumim și pe această cale.
24. Corneliu N. Mateescu, Săpăturile arheologice de la Vădastra, în Materiale, V, 1959, p. 70, fig. 6/3.
25. Informație de la Barbu Ionescu.
26. Dinu V. Rosetti, op. cit., 1934, p. 23. p. 26 (fig.37) și p. 29 (pl.III/3).
27. Hortensia Dumitrescu, Connections between the Cucuteni-Tripolie Cultural Complex and the neighbouring eneolithic cultures in light of the utilisation of golden pendants, în Dacia, V, 1961.
28. Ibidem, p. 68-93.
29. Informație de la Barbu Ionescu; Eugen Comșa, op.cit., în Dacia, IV, 1960, p.11.
30. I. Andrieșescu, Oinac, în RPAN, I, 1, 1937, pl. XXX; Eugen Comșa, op.cit., p. 13 (fig. 6).
31. Elena Gheanopoulos, Un mormânt neolitic la Curcani, în Revmuz, III/5, 1966, p. 446-447.
32. Informație de la Alexandrina Alexandrescu, căreia îi mulțumim și pe această cale.

33. Dinu V. Rosetti, op.cit., 1934, p. 20-21; Eugen Comşa, op.cit., în Dacia, IV, 1960, p. 11-12.
34. Săpături Ion Nistor şi Eugenia Zaharia; Eugen Comşa, Contribuție la cunoaşterea ritualului funerar al purtătorilor culturii Gumelnița, (Grupul de morminte de la Dridu), în Aluta, 1980, p. 23-32.
35. Peter Boev, Die Rassen Typen der Balkanhalbinsel und der Ostagaischen Inselwelt und deren Bedeutung für die Herkunft ihrer Bevölkerung, Sofia, 1972, p. 50-65. Autorul volumului a prezentat amănunțit datele antropologice despre fiecare mormânt. În lucrarea noastră le-am sintetizat.
36. De ex. Ibidem, p. 51, nr. 1.
37. Ibidem, p. 51-61. Calcule făcute de noi.
38. Ibidem, p. 51-61. Calcule făcute de noi.
39. Ibidem, p. 51-61. Calcule făcute de noi.
40. De ex. G. Gheorghiev, N. Anghelov, op.cit., în Izvestija, Sofia, XVIII, 1952, p. 186, morm. 1 de la 3,70 m ad.
41. De ex. un astfel de ac s-a găsit lângă scheletul nr. 4 (D. Kostov, Le tumulus prehistorique pres de Rousse, Sofia, 1926, p. 62-65.
42. De ex. G. Gheorghiev, N. Anghelov, op.cit., în Izvestija, Sofia, XXI, 1957, p. 117 (morm. 2, ad. 2,25 m).
43. V. Mikov, Seliştnata maghila pri s. Balbunar, în Izvestija, Sofia, IV, 1926-1927, Sofia, 1927, p. 277-282; P. Boev, op.cit., 1972, p. 48-50.
44. Eugen Comşa, Contribuție cu privire la riturile funerare din epoca neolitică de pe teritoriul țării noastre, în Omagiu C.D., București, 1960, p. 83-103.
45. De ex. D. Berciu şi Sebastian Morintz. Săpăturile de la Cernavodă, în Materiale, V. 1959, p. 99-103.
46. Gh. Cantacuzino, Die Jungsteinzeitlichen Funde in Cernica, (Bukarest), în Dacia, VII, 1963, p. 53-89.
47. Ibidem, p. 75 (1, 2).
48. Eugen Comşa, Despre datarea necropolei de la Cernica. Comunicare

prezentată la 3 martie 1989, în cadrul Institutului de Arheologie.

49. În diferite campanii de săpături, în zona necropolei gumelnițene de la Vă-răști, au participat din partea Centrului de Antropologie București, următoarele persoane (în ordine alfabetică): Kalanga Abdalla, Grigore Avakian, (fotograf), Laurenția Biberi, Alexandra Bolomey, Vasile Caramelia, Andrei Cuteș, Nicolae Haas, C. Maximilian, Dardu Nicolăescu-Plopșor, D. Ott (operator cinematografic), Ioana Popovici, Eugenia Popovici (laborantă), Cantemir Rișcuția, Irina Rișcuția.
50. D. Nicolăescu-Plopșor, C. Maximilian, C. Rișcuția și I. Popovici, Les populations neolithique du bassin du Bas Danube . Les tribus des civilisations de Boian et de Gumelnița, de Boian Vărăști, în Atti del VI Congresso Internazionale delle Scienze Preistoriche e Protostoriche, Roma, III, 1966, p. 294-295; Dardu Nicolăescu-Plopșor, Ioana Popovici, Les populations neolithique du Bassin du Bas Danube. Les tribus des civilisations de Boian et de Gumelnitza, în Annuaire Roumain d'Anthropologie, 4, 1967, p. 3-16.
51. Dardu Nicolăescu-Plopșor, Ioana Popovici, op.cit., p. 3-16.
52. Ibidem, p. 4.
53. Ibidem, p. 3-4.
54. Ibidem, p. 4.
55. Ibidem, p. 7.
56. Ibidem, p. 7.
57. Ibidem, p. 7.
58. Ibidem, p. 7.
59. Ibidem, p. 7.
60. Ibidem, p. 13.
61. Ibidem, p. 3 și p. 7.
62. Olga Necrasov, Maria Cristescu, Etude anthropologique des squelettes de Dridu (Culture Gumelnitza), în Analele științifice ale Universității "Al. I. Cuza" din Iași, VII, 1, 1961, p. 53-65.

63. Ibidem, p. 53-58.
64. Ibidem, p. 60.
65. Ibidem, p. 53-58, 61.
66. Dardu Nicolăescu-Plopșor, Ioana Popovici, op.cit., 1967, p. 9.
67. Olga Necrasov, Maria Cristescu, op.cit., p. 53-58.
68. Ibidem, p. 59.
69. Ibidem, p. 60 (M. 4).
70. Ibidem, p. 60.
71. Peter Boev, op.cit., 1972, p. 48-50.
72. Ibidem, p. 48-50.
73. Ibidem, p. 48-50.
74. Ibidem, p. 50-65.
75. De ex. M. 6 (din grupul de morminte de la adâncimea de 3,10 m).
(G. Gheorghiev, Nikola Anghelov, op.cit., 1952, p. 185).
76. Peter Boev, op.cit., 1972, p. 50-61.
77. Ibidem, p. 50-61.
78. Ibidem, p. 50-61. Am făcut calculele pe baza datelor din textul P. Boev.
79. Olga Necrasov, Maria Cristescu, op.cit., 1961, p. 53.
80. Peter Boev, op.cit., 1972, p. 50-61.
81. Olga Necrasov, Maria Cristescu, op.cit., 1961, p. 57 (M. 8).
82. P. Boev, op.cit., 1972, p. 57 (nr. 32, inv. nr. 95).
83. Olga Necrasov, Maria Cristescu, op.cit., 1961, p. 56 (M. 6).
84. P. Boev, op.cit., 1972, p. 60 (nr. 57, inv. nr. 120).

EXPLICAȚIA FIGURILOR

- Fig. 1 Schița grindului "Grădiștea Ulmilor" din mijlocul fostului lac Boian: A. Așezarea Dudești; B. Așezarea din faza Bolintineanu; C. Așezarea din faza Giulești; D. Așezarea din faza Vidra; E. Așezarea din faza de tranziție.
- Fig. 2 Profilul de est al șanțului 10/1957: A. Pământ galben nisipos cu materiale de tip Gumelnița; B. Pământ de culoare neagră cu materiale din a doua epocă a fierului; C. Sol vegetal.
- Fig. 3 Planurile scheletelor din mormintele: 1=M. 1; 2=M. 2; 3=M. 4; 4=M. 3.
- Fig. 4 Planurile scheletelor din mormintele: Planul general al săpăturilor de la Vărăști.
- Fig. 5 Planurile scheletelor din mormintele: 1=M. 1; 2=M. 2; 3=M. 3.
- Fig. 6 Planurile scheletelor din mormintele: M. 5 - 8 ; 12..
- Fig. 7 Planurile scheletelor din mormintele: 1=M. 10; 2=M. 11; 3=M. 13.
- Fig. 8 Planurile scheletelor din mormintele: 1=M. 14; 2=M. 15; 3=M. 17.
- Fig. 9 Planurile scheletelor din mormintele: 1=M. 19; 2=M. 20; 3=M. 21.
- Fig. 10 Planurile scheletelor din mormintele: 1=M. 22; 2=M. 23; 3=M. 24.
- Fig. 11 Planurile scheletelor din mormintele: 1=M. 25; 2=M. 26; 3=M. 28.
- Fig. 12 Planurile scheletelor din mormintele: 1=M. 30; 2=M. 31; 3=M. 33.
- Fig. 13 Planurile scheletelor din mormintele: 1=M. 34; 2=M. 37; 3=M. 38.
- Fig. 14 Planurile scheletelor din mormintele: 1=M. 39; 2=M. 40; 3=M. 43.
- Fig. 15 Planurile scheletelor din mormintele: 1=M. 44; 2=M. 46; 3=M. 47.
- Fig. 16 Obiecte biconice de lut descoperite în mormintele: 1=M. 48; 2=M. 49; 3=M. 51.
- Fig. 17 Planurile scheletelor din mormintele: 1=M. 52; 2=M. 54; 3=M. 55; 4=M. 56.
- Fig. 18 Greutăți de lut ars descoperite la Vărăști.

- Fig. 19 Lame de silex descoperite în morminte.
- Fig. 20 Morminte în situ descoperite la Vărăști.
- Fig. 21 Morminte în situ descoperite la Vărăști.
- Fig. 22 Planurile scheletelor din mormintele: 1=M. 59; 2=M. 57; 3=M. 58;
4=M. 60.
- Fig. 23 Mormântul nr. 61 cu dispunerea inventarului funerar.
- Fig. 24 Vasele descoperite în M. 61.
- Fig. 25 Scheletul din M. 61 : 1, cu vasele "în situ" ; 2, după înlăturarea vaselor.
- Fig. 26 Scheletele din mormintele 62 - 66..
- Fig. 27 Obiecte biconice de lut din mormintele : 1= M. 66 ; 2=M. 124.
- Fig. 28 Planurile scheletelor din mormintele: 1=M. 67; 2=M. 70; 3=M. 71.
- Fig. 29 Planurile scheletelor din mormintele: 1=M. 72; 2=M. 73; 3=M. 74.
- Fig. 30 Planurile scheletelor din mormintele: 1=M. 75; 2=M. 76; 3=M. 77.
- Fig. 31 Planurile scheletelor din mormintele: 1=M. 78; 2=M. 79; 3=M. 80.
- Fig. 32 Planurile scheletelor din mormintele: 1=M. 82; 2=M. 83; 3=M. 84.
- Fig. 33 Ace de aramă descoperite la Vărăști.
- Fig. 34 Planurile scheletelor din mormintele : 1=M. 85; 2=M. 86; 3=M. 87..
- Fig. 35 Planurile scheletelor din mormintele: 1=M. 88; 2=M. 89; 3=M. 90.
- Fig. 36 1-2= Obiecte de aur descoperite în mormântul 100; și 3=M. 54; 4=măr-
gele de scoică descoperite în mormântul 91.
- Fig. 37 Planurile scheletelor din mormintele: 1=M. 91; 2=M. 92; 3=M. 94;
4=M. 95.
- Fig. 38 Planurile scheletelor din mormintele: 1=M. 97; 2=M. 98; 3=M. 99.
- Fig. 39 Planurile scheletelor din mormintele: 1=M. 101; 2=M. 102; 3=M. 104;
4=M. 105; 5=M. 106.

Fig. 40 Planurile scheletelor din mormintele: 1=M. 107; 2=M. 108;
3=M. 109; 4= M. 117.

Fig. 41 Planurile scheletelor din mormintele M. 119, 120, 121 și 123.

Fig. 42 Planul scheletelor din M. 124 - 126.

LA NÉCROPOLE APARTENANT À LA CULTURE DE GUMELNIȚA DE VĂRĂȘTI

Résumé

Pendant les années 1957-1965 sur le bord du nord-ouest de l'île "Grădiștea Ulmilor" auprès du village Vărăști (départ. Călărași), sur une surface de 200 m de longueur et large d'environ 15 m ont été fouillés 126 tombes à inhumation appartenant à l'époque néolithique et 4 datant d'une période plus tardive.

La partie de nord de cette nécropole a été détruite par le lac de Boian. De même, la partie sudique n'a pas pu être fouillée étant occupée par une plantation des saules.

Cette nécropole a superposé de différentes couches archéologiques.

La plus ancienne couche, qui pendant les années 1957-1965 se trouvait sous le niveau du lac de Boian (maintenant desséché) a contenu des matériaux céramiques appartenant à la culture de Dudești, phase de Cernica.

Cette couche a été superposée par une autre couche, contenant peu de matériaux, de la culture de Boian, phase de Bolintineanu.

Enfin, la dernière couche qui a mesuré environ 1 m de grosseur a contenu des matériaux archéologiques caractéristiques pour une phase ancienne de la culture de Gumelnitza.

Les derniers matériaux archéologiques trouvés isolés sur la place de la nécropole appartiennent à la culture Gétodace.

Dans beaucoup des cas les fosses des tombes n'ont pu être délimitées, mais il y avait des situations quand les tombes ont été délimitées par une terre brune qui s'est trouvée dans la fosse. Dans ce dernier cas les fosses des tombes ont été ovales, parfois irrégulières, allongées en fonction du défunt.

Pour l'époque néolithique ont été définies deux groupes des tombes.

La première groupe est représentée par 4 tombes appartenant à la phase de la culture de Boian à la culture de Gumelnitza. Ces tombes appartiennent à une agglomération qui se trouve sur la partie de l'ouest de l'île.

Les squelettes de ces quatre tombes sont accroupis, sur la gauche. Ces tombes se trouvent à une profondeur de 0,93 - 1,45 m. Leur orientation est entre ENE 72 grade - ESE 95 grade. Dans deux tombes les mains se trouvent devant la face, dans un cas la main gauche était sous le crâne et la main droite devant la face. Enfin dans la quatrième tombe la main gauche se trouve devant la face et la main droite sous les genoux.

On doit mentionner que sur quelques ossements de ces 4 tombes mentionnées plus haut il y a des traces d'ocre rouge. Dans trois tombes appartenant à des adultes les faces des décédés ont été peintes avec de l'ocre rouge, la couleur rouge ayant liaison avec la vie qui suit après la mort.

Dans une de ces tombes ont été trouvés 4 vases et un couvercle caractéristiques pour la phase de transition de la culture de Boian à la culture de Gumelnitza, et dans une autre une pièce en silex.

Peut-être que des autres tombes qui se trouvent à une profondeur de plus d'un mètre, appartiennent-elles aussi à la phase de transition de la culture de Boian à la culture de Gumelnitza.

La deuxième groupe contient la plupart des tombes découvertes à "Grădiștea Ulmilor" qui appartiennent à la culture de Gumelnitza.

L'auteur considère que les tombes de la culture de Gumelnitza appartiennent à des étapes différentes de cette culture. Elles doivent être mises en liaison les niveaux (qui mesurent plus de 5 m) de l'agglomération avoisinante de type tell, nommée Boian B.

Cette supposition est confirmée par la stratigraphie aussi, parce que l'on a trouvé trois fois des tombes superposées. Ainsi la tombe No.35 (qui s'est trouvée à - 1,38 m) superpose la tombe No.34. La tombe No.34 appartient à un adulte, tandis que la tombe No. 35 s'est trouvée à / 0,92 m. La tombe No. 93 trouvée à - 0,74 m, qui appartient à un enfant, superpose la tombe No. 92, qui se trouve à - 1,12 m et appartient à un adulte. Enfin la tombe No. 124 appartenant à un adulte, qui s'est trouvée à 0,74 m, avec les mains sous le crâne (ayant auprès de la tête

un objet en terre cuite biconique) a superposé la tombe No. 126, qui s'est trouvée à - 1,08 m avec les mains dans une position semblable à celle de la tombe No. 124.

D'après les données de plus haut on doit considérer que la nécropole contient du moins deux étapes d'enterrement des membres des communautés de la culture de Gumelnitza qui ont vécu sur l'île de Grădiștea Ulmilor.

Tous les squelettes des tombes appartenant à la culture de Gumelnitza ont été déposés en position accroupie (sur la gauche, ou parfois sur la droite).

Si on prend en considération la profondeur des tombes appartenant à la culture Gumelnitza on constate qu'elles présentent une très grande variabilité en ce qui concerne la profondeur. Ainsi 15 tombes ont été trouvées à - 20-50 cm; 55 à -0,50-1 m; 26 à 1-1,30 m et 8 entre -1,30 -1,52 m de profondeur (peut être quelques unes de ces dernières tombes appartiennent à la phase de transition de la culture de Boian à la culture de Gumelnitza).

Des 118 tombes qui ont été attribuées à la culture de Gumelnitza: 80 appartiennent à des adultes, 35 squelettes à des enfants et 3 squelettes à des adolescents. Des données mentionnées plus haut que mortalité infantile a été assez élevée, les squelettes des enfants représentent 34%. On doit mentionner que les tombes des enfants ont été trouvées sur toute la surface de la nécropole, intercalés entre les tombes des adultes.

Parfois il y a des tombes avec deux squelettes: deux adultes ou un adulte et un enfant (mere et enfant ?), plus rarement deux enfants et dans un cas deux squelettes d'adultes et un squelette d'enfant.

Une partie des tombes ont constitué des rangées.

De même on a pu observer que les squelettes accroupis sur la gauche ont eu l'orientation entre 72 et 117 grade, la plupart entre 78 - 90 grade.

La position des mains a été différente: sous la crâne (6 cas), une main sous le crâne, l'autre devant le face, plus rarement la main droite sur le crâne et la main gauche auprès du visage. L'auteur suppose qu'il n'est pas exclu que chacune de

ces position des mains eût une signification à part.

Dans le cadre de la nécropole appartenant à la culture de Gumelnitza ont été trouvées aussi des tombes dans lesquelles les squelettes ont eu une position anormale, tant en ce qui concerne les ossements du corps que ceux des mains.

Les tombes de la culture Gumelnitza n'ont pas contenu un inventaire funéraire riche. Dans 11 tombes ont été trouvés des petits récipients en argile, avec un corps bombé et un trou rond, ayant une section ovale. On pense que ces récipients ont servi comme des lampes. D'après les observations en terrain pendant les fouilles on a constaté que ces lampes ont été mises dans des tombes à la deuxième étape des enterrements appartenant à la culture de Gumelnitza (par ex. T.124). Dans 11 tombes ont été trouvées des pièces en silex (lames) qui ont été déposées auprès du sommet de la tête, des racloires et des percuteurs.

Dans 4 tombes ont été déposés auprès du squelette des objets de parure en cuivre: une aiguille avec la tête grossie; deux aiguilles ayant une fine plaque rhomboidale et en fin une aiguille avec la tête bilobée. D'après la position de ces objets de parure dans les tombes l'auteur a précisé que les aiguilles ayant la tête rhomboidale ont été utilisées pour fermer les vêtements, tandis que l'aiguille avec la tête bilobée a servi pour arranger les cheveux.

Dans deux tombes ont été découverts des objets en or: une figurine utilisée comme pendentif (sur le cou d'un squelette appartenant à un enfant), 3 perles, une boucle d'oreille et un tube.

On a encore trouvé deux perles en ambre, deux perles en coquillage et une perle confécionnée de Dentalium.

Dans quelques tombes ont été déposées de petites vases caractéristiques à la culture de Gumelnitza.

La nécropole de Vărăști est la deuxième comme grandeur après celle découverte à Cernica (auprès de Bucarest) appartenant à la culture de Dudești, pendant l'époque néolithique de la Munténie.

CÂTEVA COMENTARII ASUPRA UNEI PICTURI RUPESTRE DIN ALBANIA

Studiile referitoare la problema picturilor rupestre și petroglifelor post-paleolitice din spațiul mediteranean și balcanic¹, care au suscitât interesul specialiștilor, subliniază faptul că aceste reprezentări grafice, numeroase, reprezintă diferite aspecte, atât sacre cât și profane, ale existenței comunităților omenești din epocile istorice, fiind prezente atât în peșteri, pe stânci, cât și pe pereții unor locuințe și morminte tumulare.

Bogăția și varietatea descoperirilor arheologice din Albania², preistorice și antice, ne îndreptătesc să afirmăm, alături de alți cercetători, că această zonă sud-est-adriatică a constituit o arie importantă de civilizație și cultură, la întretăierea cercurilor culturale adriatic, central-european, egeeo-anatolian și balcanic.

În continuare vom face câteva considerații asupra picturii rupestre de la Lepenice³ "Peștera scrisă" (Shelle shkruar), din valea Shushice, din sud-vestul Albaniei (Pl. I/2, II).

Asupra condițiilor de descoperire, amplasarea picturii rupestre, dimensiunile simbolurilor pictate cu ocră roșu⁴, precum și asupra unor considerații privind semnificația lor, vom face unele comentarii suplimentare, luând ca valabile pe cele ale autorului acestei descoperiri, datată în neo-eneolitic⁵ (mil. III î.d.Chr.). În sprijinul acestei afirmații vin numeroasele analogii care se pot face cu alte pictograme, datate în aceeași perioadă sau ulterior în Bronzul timpuriu.

În pictura rupestră de la Lepenice (Pl. II) sunt reprezentate simboluri umane (Pl. II/1-5, 8-19); idoli (Pl. II/6-7); planurile a două sate circulare, de tip tell (Pl. II/20-21); șase planuri de așezări rectangulare, plane (Pl. II/22-27); două planuri ale unor câmpuri de tumuli (necropole tumulare) (Pl. II/26, 28), plasate în jurul satelor; simbolul unui "Ackerstock" (râmoc din lemn) sau mai corect "Krummelflug" (Pl. II/11), cu două vite înjugate (?); un vârf de săgeată din silex

cu preduncul (Pl. II/29); reprezentarea locului de exploatare a unor iviri de silix sau minereu de cupru (Pl. II/30); simbolul unui sceptru (Pl. II/31).

Folosirea formelor endocarstice (abri-uri, peșteri, grote, avene) și a pereților de stâncă, care ofereau cadrul propice pentru desfășurarea unor activități umane, ca locuri de cult sacre⁶ (de exemplu "Casa zeului"), a fost larg răspândită în preistorie.

^ I Simboluri umane (Pl. II/1-5, 8-10, 12-19).

Cele patru simboluri umane (Pl. II/1-4), amplasate în realitate pe tavanul grotei (abri-ului), credem că reprezintă zeitățile protectoare (masculine) sau preoți oficianți ai cultului comunităților umane din această zonă. Imaginile antropomorfe (Pl. II/5, 8, 9, 13-17, 19) reprezintă siluetele schematizate ale unor bărbați, care au analogii perfecte și în alte pictograme din aceeași perioadă sau puțin anterioare⁷ (neolitic târziu), prezente în alte zone (Pl. III/a, IX/3-4, XII/4). Două reprezentări feminine (Pl. II/10, 12) au analogii în alte descoperiri din Albania⁸ (Pl. I/1, X/1-2, XIV) și alte reprezentări de simboluri feminine, în formă de "opt", "scut" sau "en violon"⁹ (Pl. IX/2, 4, X/3, XI, XII/2, XIII). Tot în această categorie putem include și reprezentarea unui mormânt cu înhumare în poziție chircită "Hochergrab" (Pl. II/18? XV/c), în care imaginea (silueta) umană este reprezentată în această poziție¹⁰ ("a fătului"), cu analogii atât în Albania cât și pe vaste teritorii euro-asiatice.

Aceste simboluri umane pot reprezenta, pe planul sacrului¹¹, zei supremi, protectori, ori preoți oficianți (Pl. II/1-4), zeul făurar (inițial, primordial), zeul care ară (fecundează) sau zeul morții (Pl. II/ 18). Acești idoli în formă de "opt", "scut" sau "en violon" au și o semnificație magico-simbolică - o emblemă de zeitate "războinică", "zeiță a scutului", imagine întâlnită în iconografia cercurilor culturale euro-asiatice începând din mil III î.d.Chr.; amintim aici reprezentările din Anatolia sau Creta, folosite ca embleme sacre (Pl. X)¹².

II. Reprezentări de idoli antropomorfi (Pl. II/6-7), prin simboluri sexuale, feminine și masculine, ne indică eventualitatea existenței aici a unui sanctuar.

Asemenea simboluri sexuale se întâlnesc atât la statuete cât și în reprezentări grafice pe vase ceramice încă din neoliticul târziu, și până în eneolitic, cu analogii în Peștera Măgura¹³ (Pl. XIII), Pirineii Orientali¹⁴ (Pl. XII/2), Vallchiusella (Piemont)¹⁵, Aistega, Sesklo, Dimini, Pyrgos, Pefkakia¹⁶ (Tesalia), etc. (Pl. XII/1).

Aspectele legate de îmbinarea sacrului cu profanul au fost analizate pertinent, între alții, de M. Gimbutas¹⁷, care evidențiază îmbinarea diferitelor elemente și simboluri: culoarea roșie (ocrul) = culoarea vieții, falusul = puterea dublului care servește la regenerarea puterilor "zeiței regenerării", creatoare a vieții. B. Rutkowski¹⁸ subliniază că figurinele aveau o destinație magică, atât în cadrul ritualurilor de înmormântare cât și a festivităților ce aveau loc în sanctuar. G. Durand analizează simbolurile imaginare, afirmând că "În prelungirea schemelor, a arhetipurilor și a simplelor simboluri, putem reține mitul"¹⁹.

III. Planurile a două sate circulare (Pl. II/20-21), de tip tell. Asemenea planuri au fost identificate pe o vastă arie geografică²⁰. Menționăm câteva: Dimini²¹ (Pl. IV), Goljamo Delveco²² - niv. 11 (Pl. VII/4), Căscioarele²³ (Pl. VII/1), Radin-grad²⁴ - niv. 5 (Pl. VII/2), Ovciarovo²⁵ - niv. 8 (Pl. VII/3), Petreni²⁶ (Pl. V), Dobrovody²⁷ (Pl. VI).

IV. Planurile a șase sate rectangulare (Pl. II/22-27) plane. Cu numeroase analogii în întreaga Europă²⁸, fiind marcate locul de casă, spațiul din jurul ei, străzile, drumurile, valul de pământ (incinta fortificată), terenurile agricole, cărările, izvoarele, râurile, etc. Ajungându-se la primele elemente de compoziție axială a siturilor pre-urbane, aceste reprezentări cadastrale ale așezării propriu-zise, dar și ale zonei înconjurătoare trimit la o coeziune spațială, teritorială.

Unii autori²⁹ consideră așezările circulare ca centre în jurul cărora se grupează așezările plane, ele diferențiindu-se prin modul de grupare, prin modul de folosire a terenului agricol, rezultând și o diferențiere socială, fiind marcată și o "explozie" demografică. În eneolitic³⁰ există două arii mari ale spațiului social: cea domestică, în care rolul preponderent îl are femeia și în cea mortuară, în care rolul preponderent îl are bărbatul, în cadrul ritului și ritualului ceremonial (sacru).

Pe lângă caracterul sacru al acestei picturi rupestre, dar nu numai al acesteia, trebuie subliniat și aspectul pragmatic "cartografic", așa cum sunt cele de la Triora (Italia de nord)³¹, ca și cele amintite de C. Delano Smith³², de la Bidolina (Pl. III), Seradina, Catal Huyuk, Nippur, Lagash, Pinerola (Italia), care au fost datate din neolitic până în epoca bronzului.

Tot în aceste reprezentări "cartografice" arhaice apar marcate în plan suprafața terestră sau ale spațiului geografic la scară, existând un sistem de măsurare a spațiului, necunoscut nouă, rezultând implicit și unele distorsiuni. Pe aceste scări sunt reprezentate, realist și corect, bolta cerească, planuri de case, siluete antropomorfe, zoomorfe, rețeaua hidrografică, unelte, arme, linia țărmului mării, ceremonii rituale cu simboluri magice. Unele semne "cartografice", dar și celelalte simboluri sunt aproape identice; ele se repetă, dar aveau același înțeles de "semn tip abstract"³³. Rolul³⁴ unei hărți preistorice (arhaice) este cel topografic-cadastral, ceresc-cosmografic și antropologic, aceste simboluri transmițând anumite mesaje, valori ideatice în formă vizuală.

V. Reprezentările a două necropole tumulare (Pl. II/26, 28). Credem că reprezentările ne indică poziția mormintelor de înhumatie, marcate prin puncte, și cercul de piatră al tumulului. Asemenea necropole tumulare apar în toată Albania³⁵ dar și în toată Peninsula Balcanică, referindu-ne doar la această parte a Europei. Localizarea acestor așezări și necropole pe teren (spațiul geografic actual) este riscantă, în sudul Albaniei fiind amintite astfel de descoperiri, datate în eneolitic, la Valce, Vodhine³⁶.

VI. Reprezentarea unui râmoc din lemn, "Ackerstok" ("Krummelpflug")³⁷ (Pl. II/11), la care, probabil, sunt înjugate două vite (boi). Acest tip de unealtă de arat se folosește și astăzi în Albania, datorită reliefului muntos și colinar, unde stratul arabil este subțire și care, din punct de vedere pedologic, permite utilizarea acestei unelte.

VII. Pictograma unui vârf de săgeată din silex cu peduncul (Pl. II/29). Vârful de săgeată este triunghiular, cu un peduncul pentru fixare în tija săgeții.

Acest tip de vârf de săgeată este caracteristic eneoliticului și Bronzului timpuriu, cu analogii în Anatolia și Peninsula Balcanică, în regiunea Mării Adriatice - țărmlu estic, Peștera Tartoruga, Peștera de la Galerie³⁸ (Pl. X/4), în nordul Italiei, la Iseo și Romato³⁹ (Pl. XII/3).

VIII. Reprezentare probabilă a unui loc de explorare a unei iviri de zăcă-mânt de silex sau cupru (Pl. II/30). În Peninsula Balcanică au fost identificate mai multe zone metalifere (miniere) în care s-ar fi putut exploata asemenea materii pri-me, cercetate arheologic fiind cele de la Rudna Glava (Serbia) și Aibunar (Bulgaria)⁴⁰.

IX. Simbolul unui sceptru (Pl. II/31). Reprezentare probabilă a unui topor sau securi, ca simbol sacru sau însemn al pŃterii supreme. asemenea sceptre au fost identificate pe stâncile de la Val Camonica și încadrate în stilul I și II (neoli-tic) al artei camuniene⁴¹.

Acestea au fost câteva consideraŃii asupra picturii rupestre de la Lepenice (Albania), pe care le-am analizat în speranța că ele sunt valabile în încercarea de a înŃelege mentalitatea și mesajul ajuns până la noi a comunităŃilor omenești eneo-litice din sudul Albaniei.

Nu avem pretenŃia de a fi epuizat întreaga problematică a acestor picturi ru-pestre din această arie geografică, fiind necesară, așa cum de fapt s-a demonstrat, aprofundarea cercetărilor de antropologie culturală, prin studii pertinente, inter-și pluridisciplinare. Credem că, pe lângă valenŃele arheologico-istorice, paleo gra-fice (paleo - "cartografice"), mitologice (sacre), antropologice și paleontologice, aceste picturi rupestre și petroglife au indubitabil și valenŃe artistice.

1994

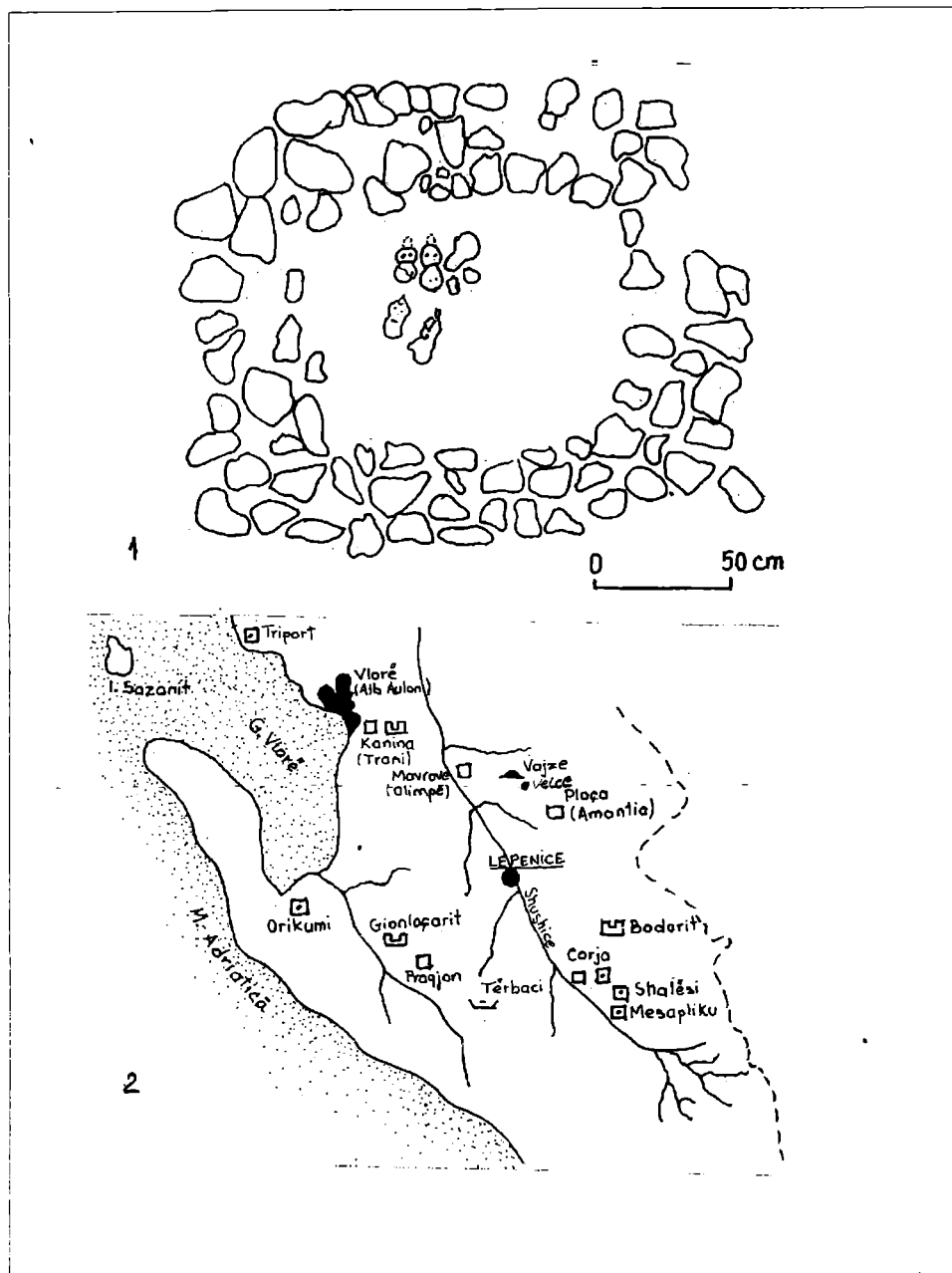
PETRU ROGOZEA

Filiala pentru Banat a

Institutului Român de Tracologie

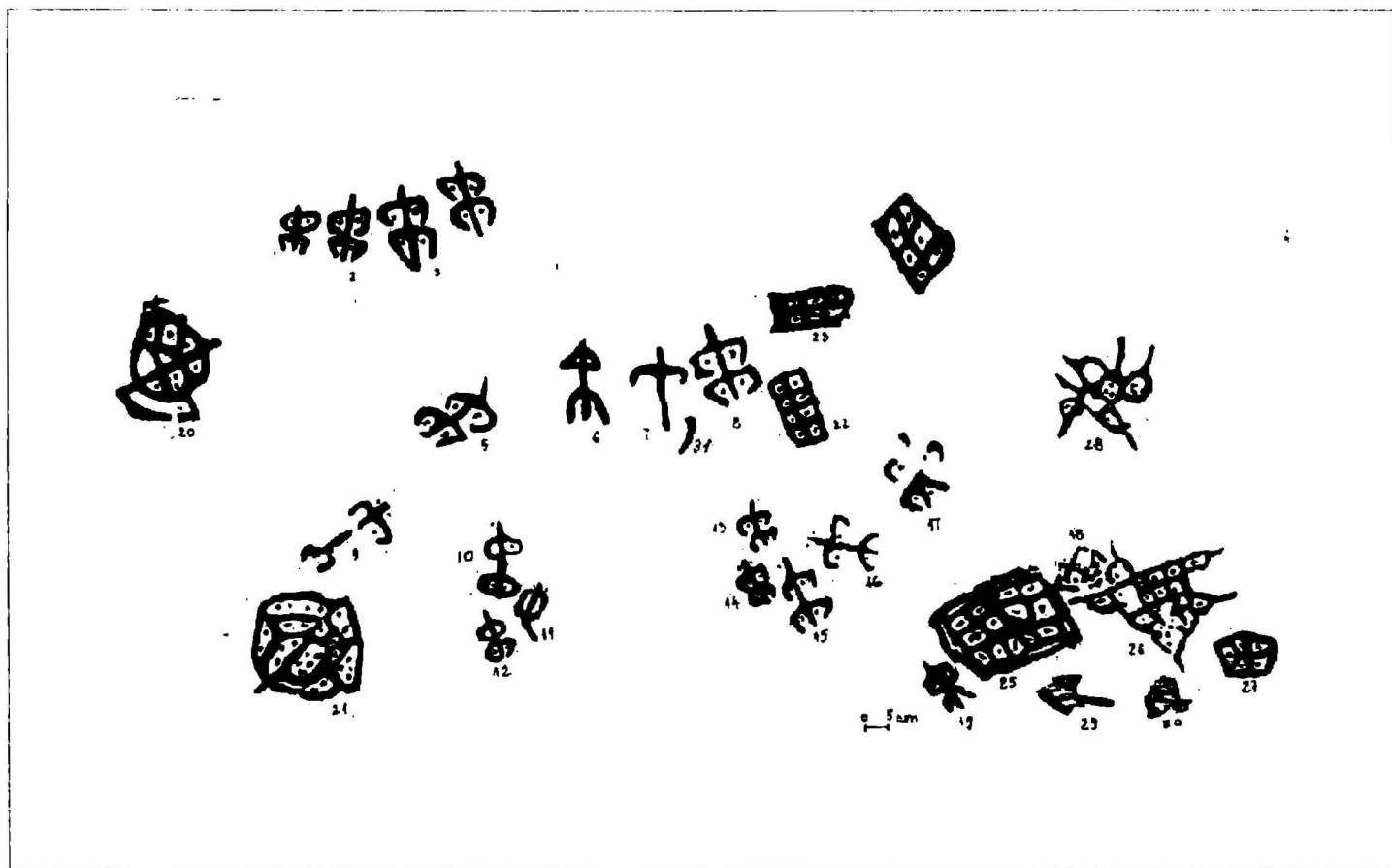
Timișoara

ROMÂNIA

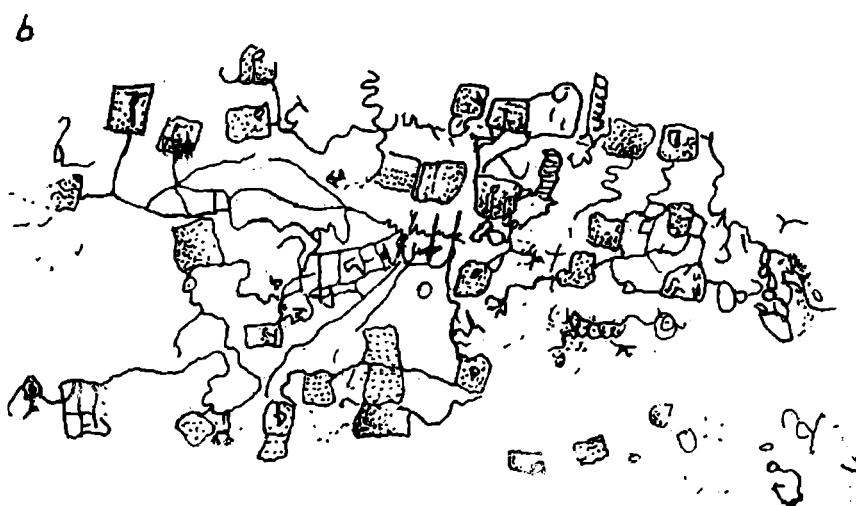

Planșa I. 1. Shtoi - T6 M15, statuete antropomorfe, date în eneolitic - bronz timpuriu (după A. Koka, 1990).

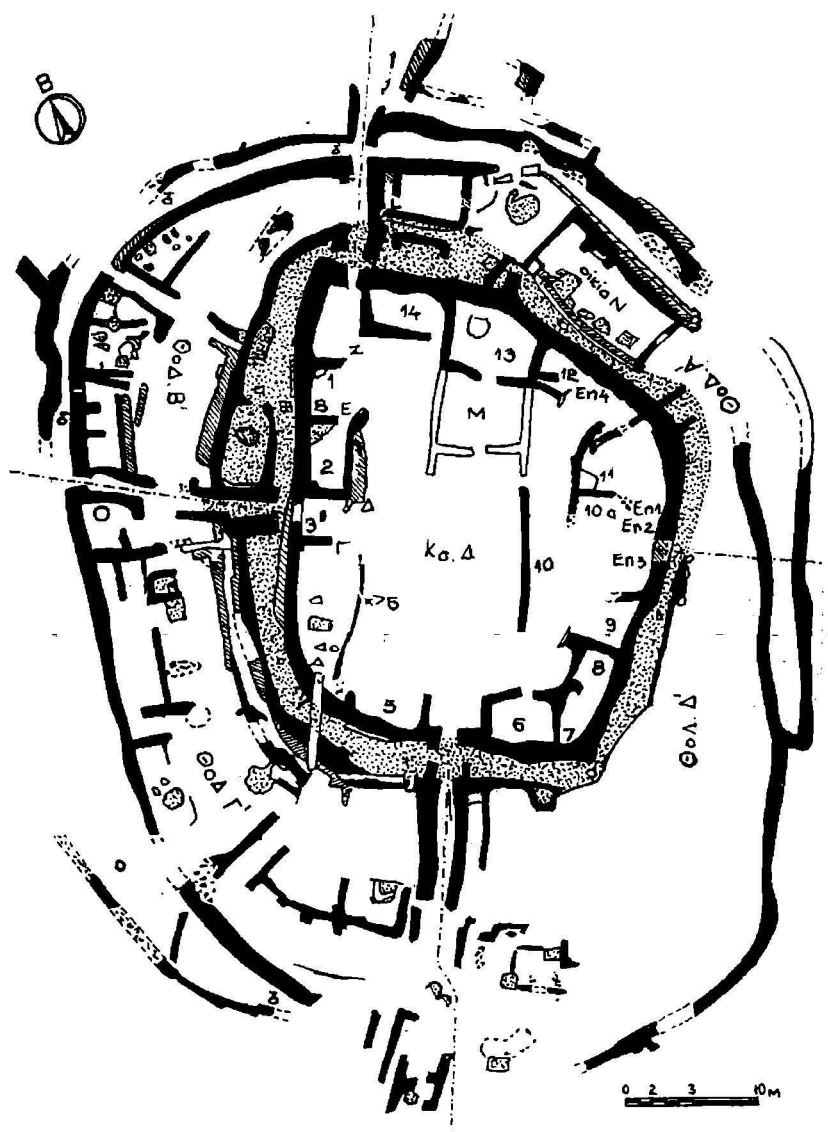
2. Zona arheologică din sud-vestul Albaniei - V. Shushice (după D. Komata, 1977 - 1978).

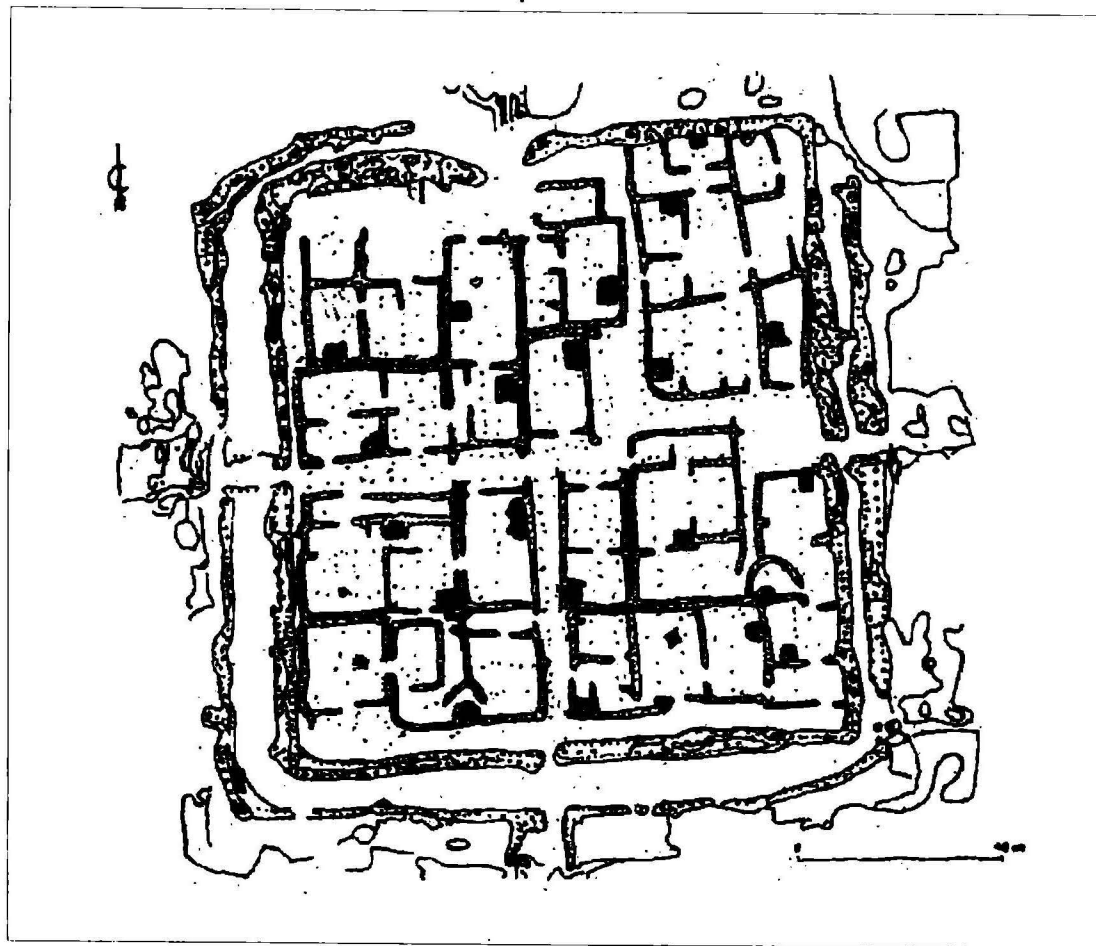
Planşa II. Pictura rupestră de la Lepenică, datată în eneolitic (după M. Korkuti, 1979).

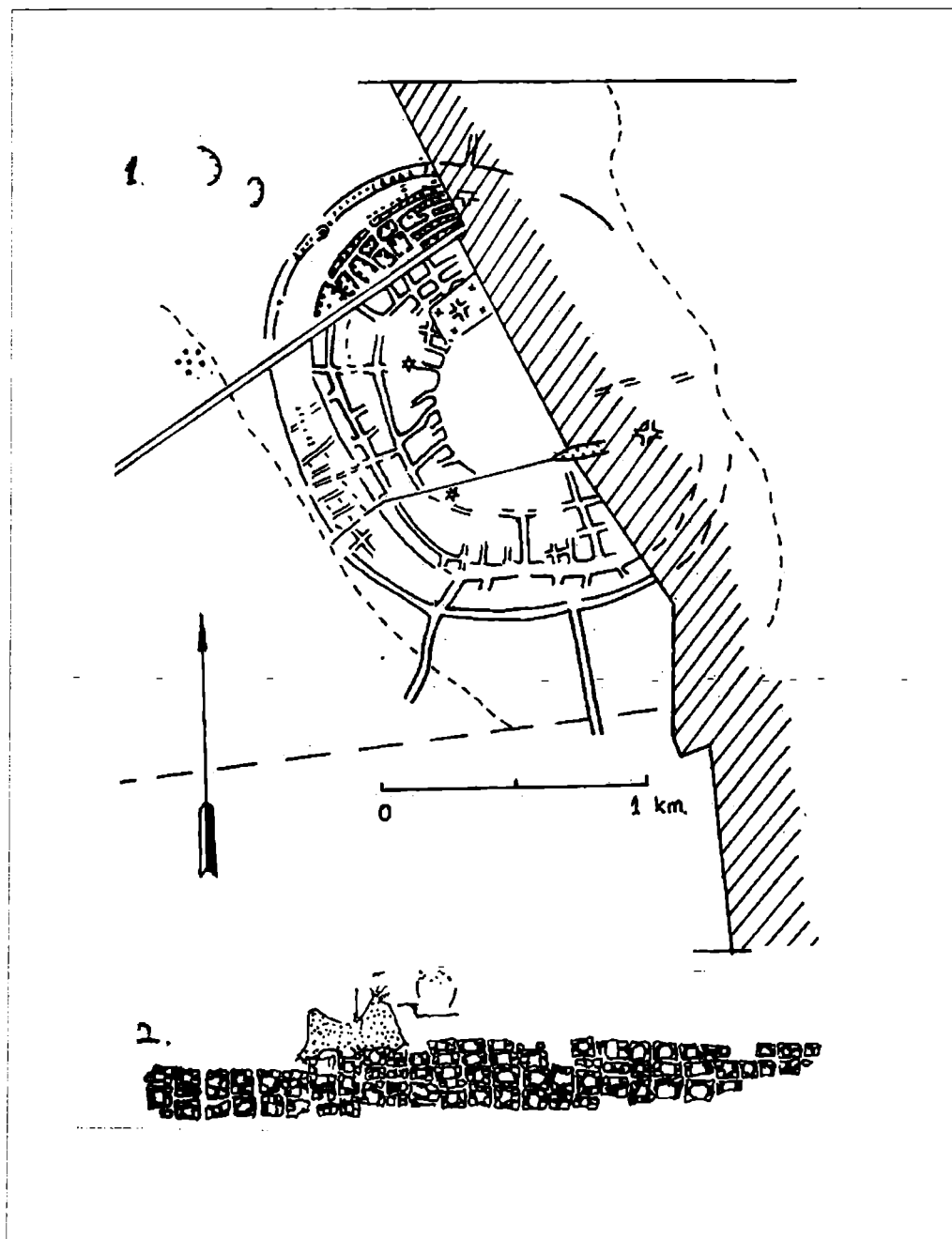
Plăușă III. Petroglifele de la Bedolina - Valcamonica, datate în epoca bronzului
(după C. Delano Smith, 1988).

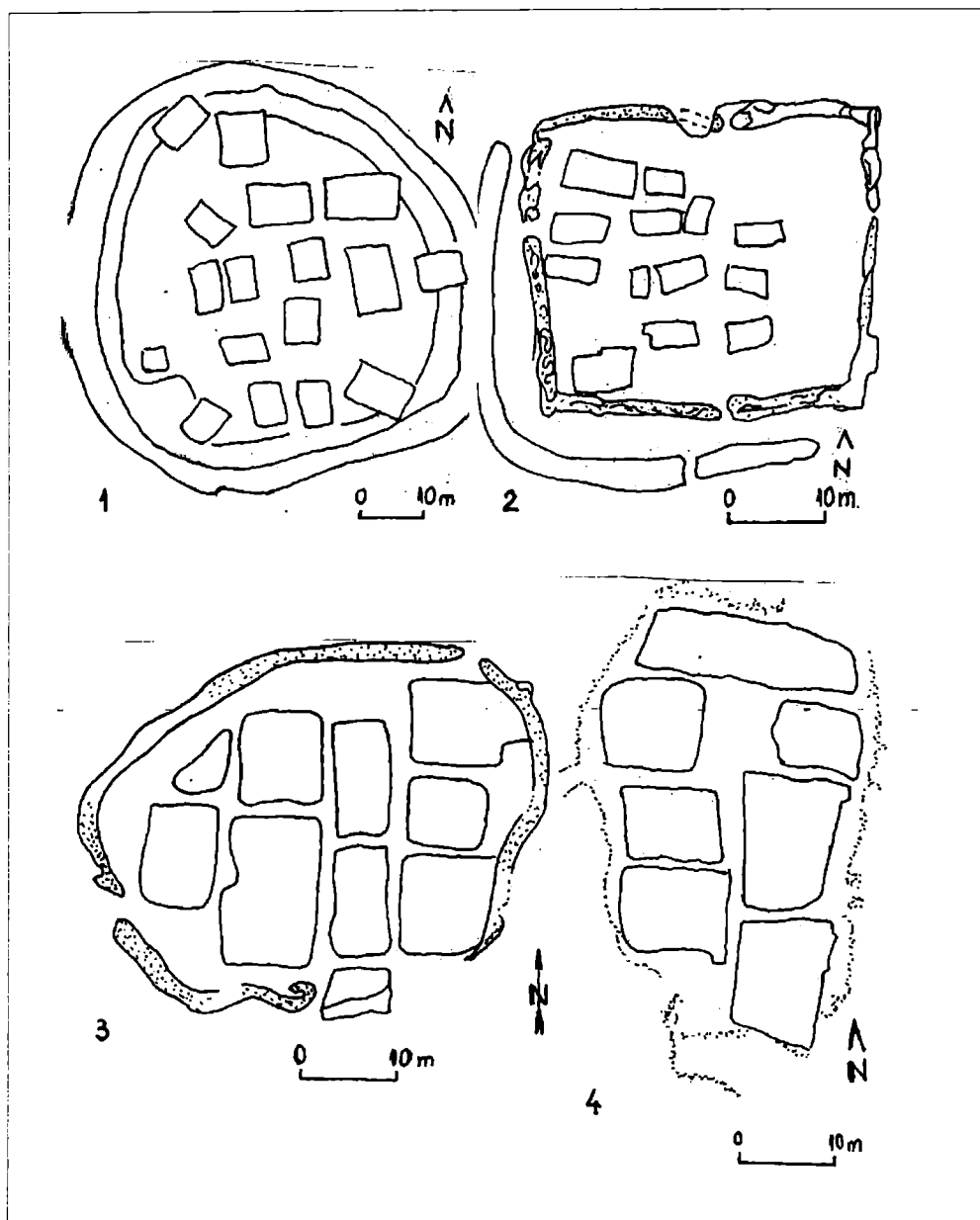
Planșa IV. Planul așezării din faza I a locuirii chalcolitice de la Dimini (după I. Aslanis, 1990).

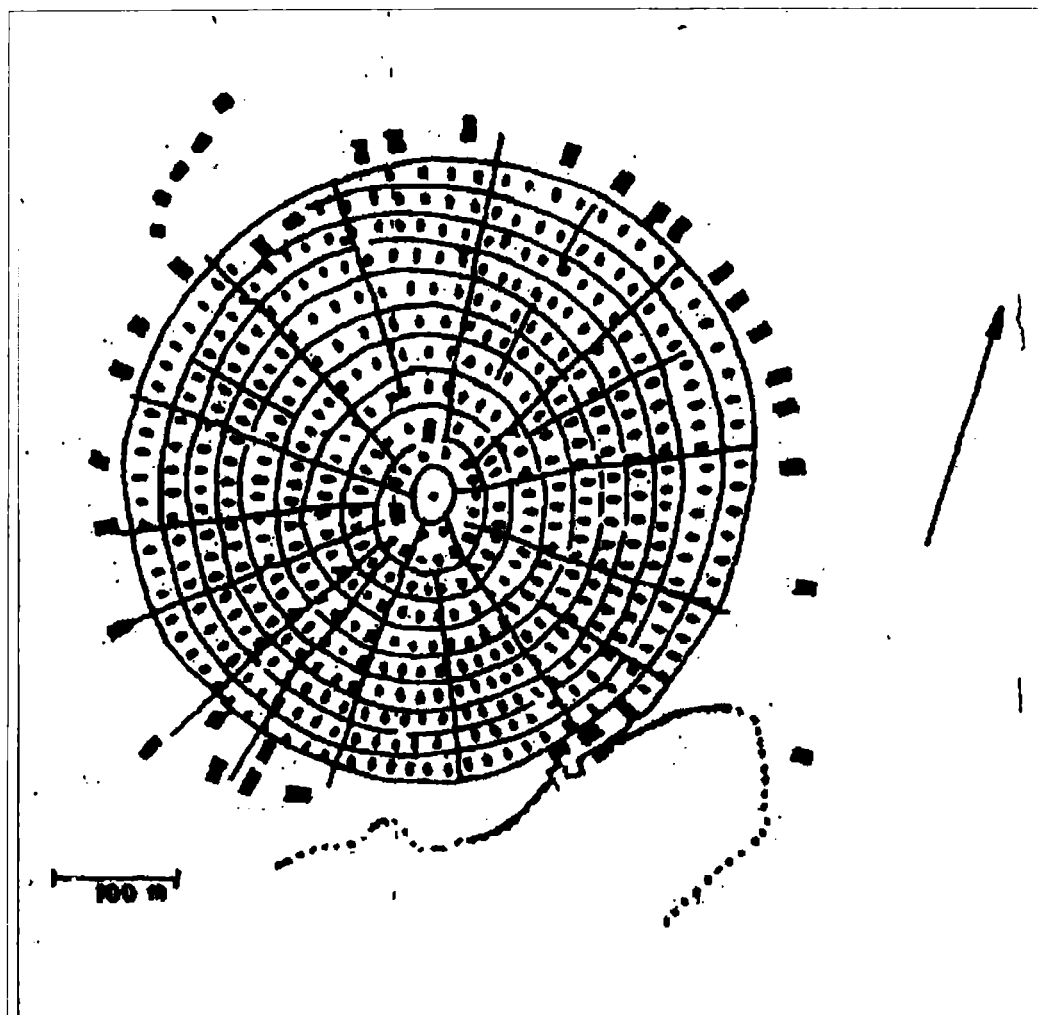
Planșă VIII. Planul așezării eneolitice, faza III, de la Poljenica (după H. Todorovo, 1978; I. Aslanis, 1990).

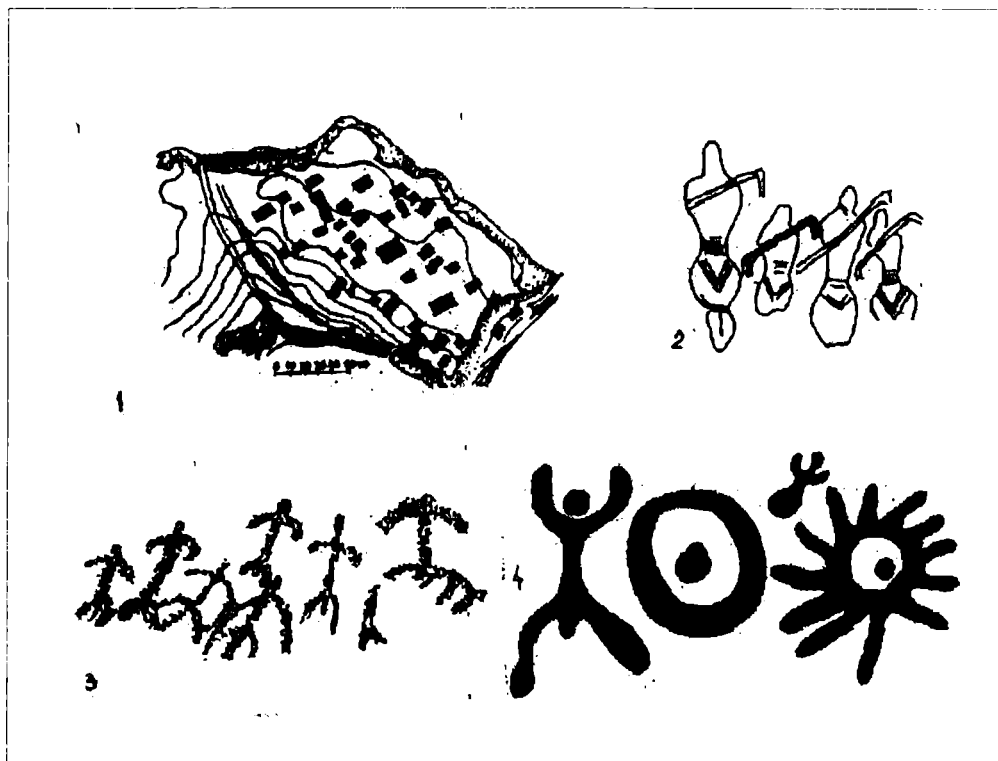
Planșa VI. 1. Planul așezării de la Dobrovody (după Siskin, 1973, L. Ellis, 1987).
2. Pictura parietală de la Cașal Huyuk (după J. Mellaart, 1963).

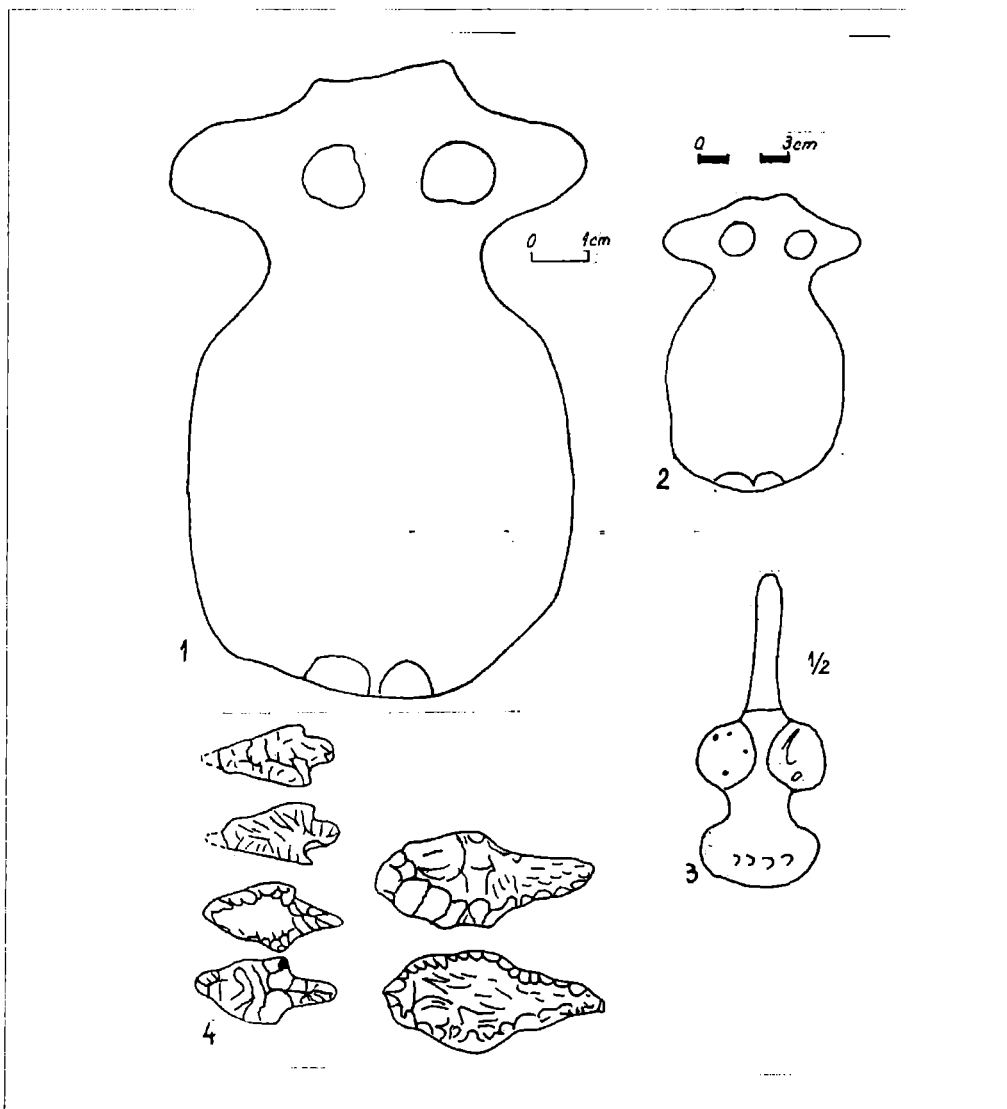
Planșa VII. Planurile de așezări eneolitice din spațiul vest-pontic (după J. Lichardus, 1988): 1. Căscioarele; 2. Radingrad, niv. 5; 3. Ovcearovo; 4. Goljano Delcevo, niv. 11.

Planșa V. Planul așezării de la Petreni (după V. I. Marchevici, 1981; L. Ellis, 1987).

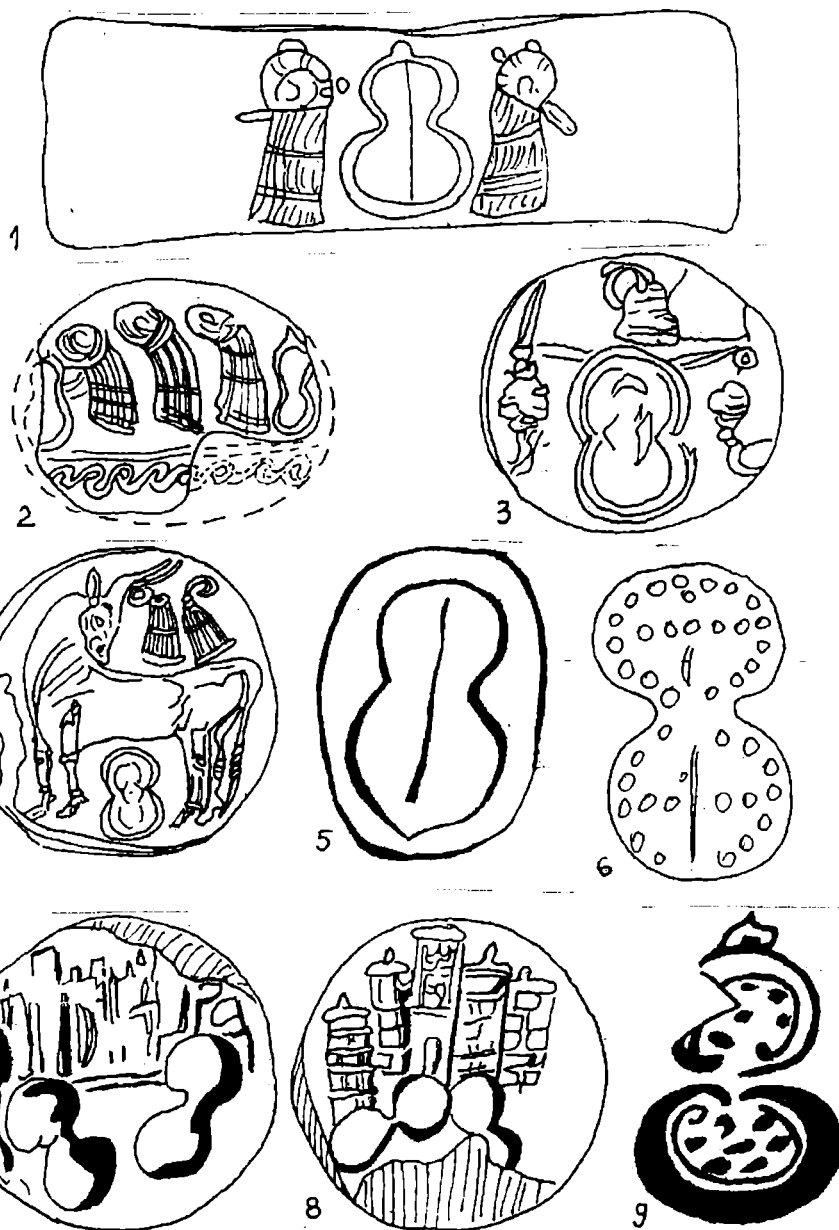

Planșa IX. 1. Planul așezării de la Hăbășești (după V. Dumitrescu, 1967).
 2. Pictura rupestră de pe blocul nr. 78 de la Kobustan - Caucaz (după
 M. Poladian Ghenea, 1988).
 3. Petroglifele de la Tirisin-

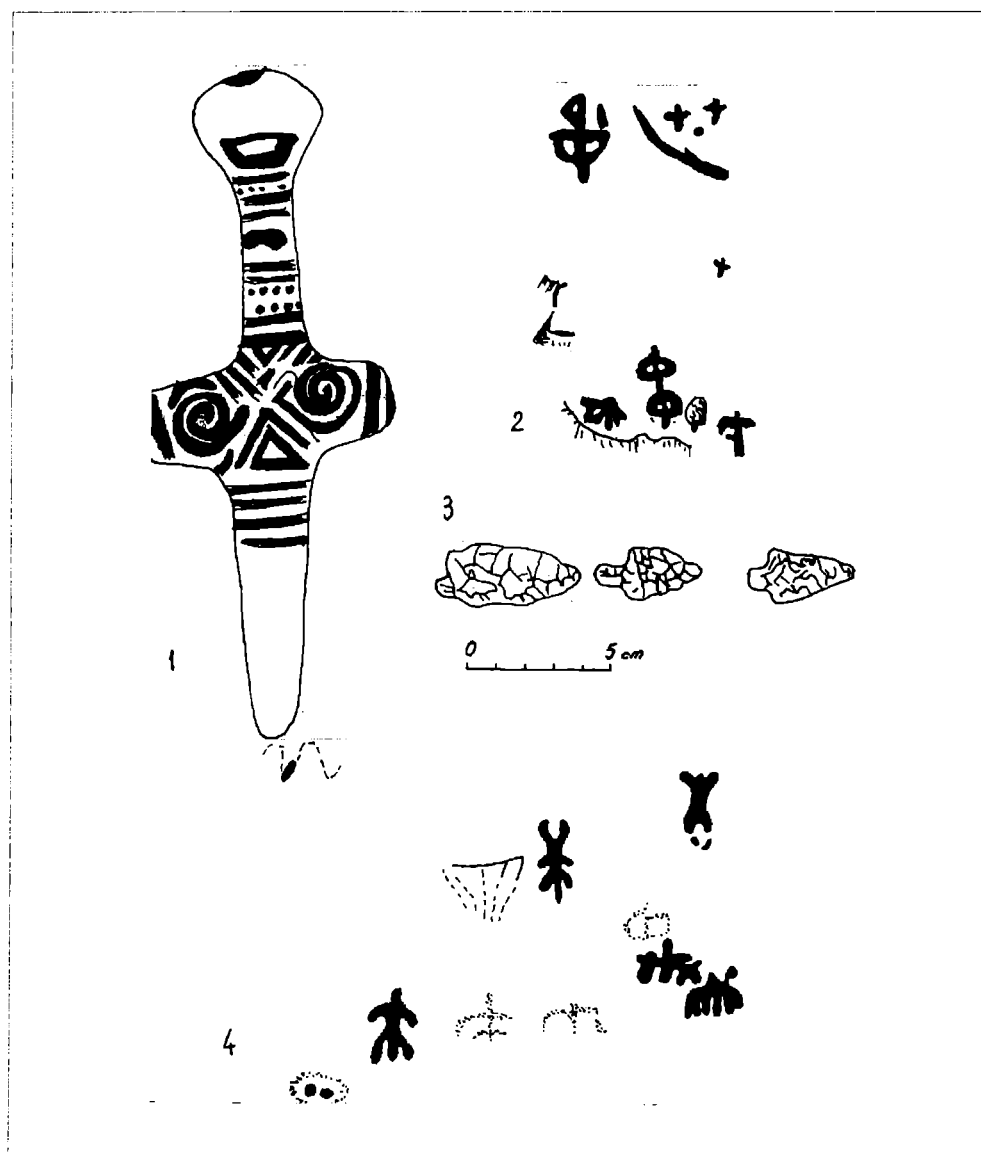

Planșa X. 1. Statuetă antropomorfă de la Maliq, datată în bronzul timpuriu (după A. Koka, 1985).

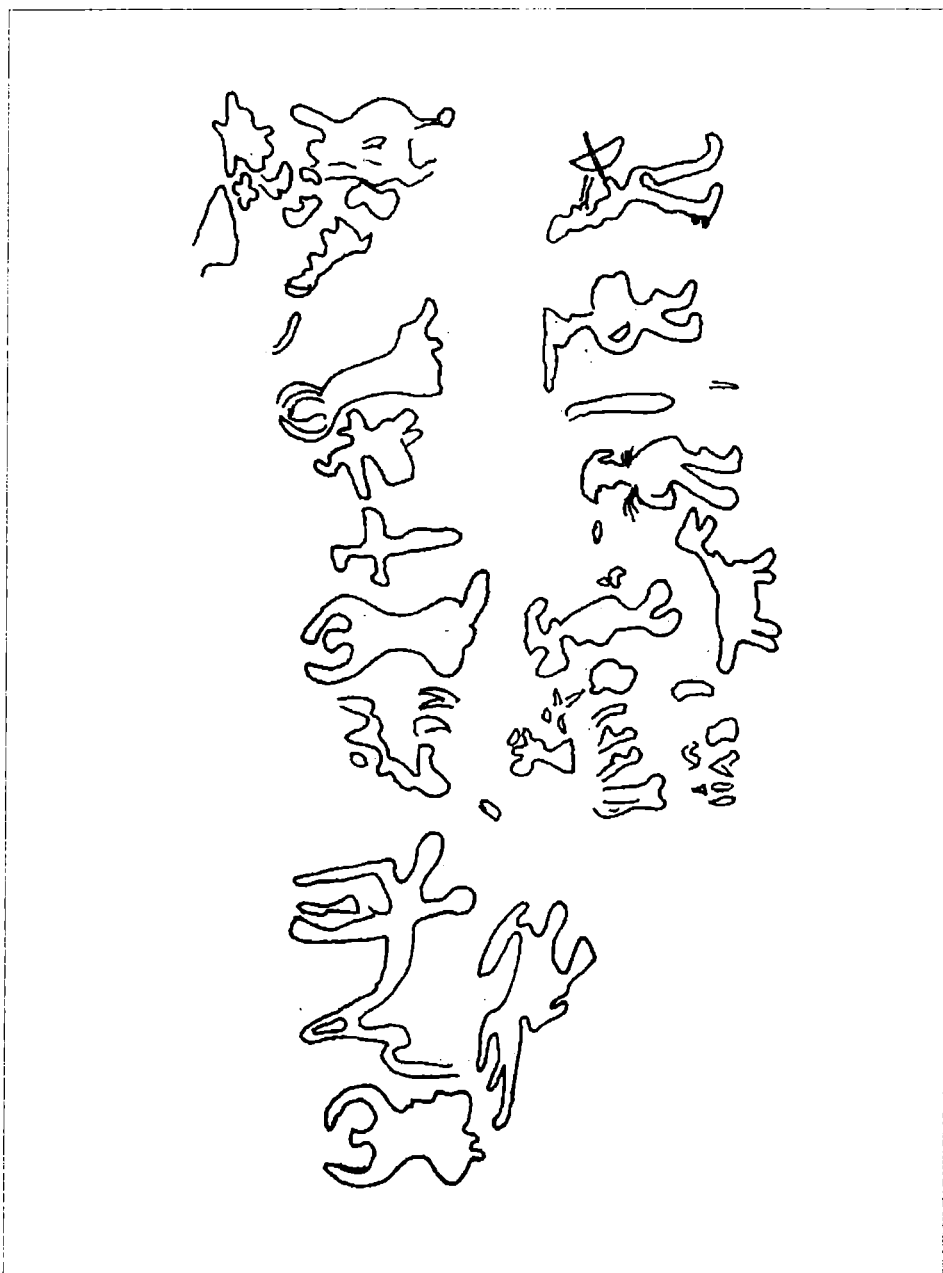
2. Statuetă antropomorfă de la Maliq, faza III, datată în bronzul timpuriu (după F. Prendi, 1977-1978).

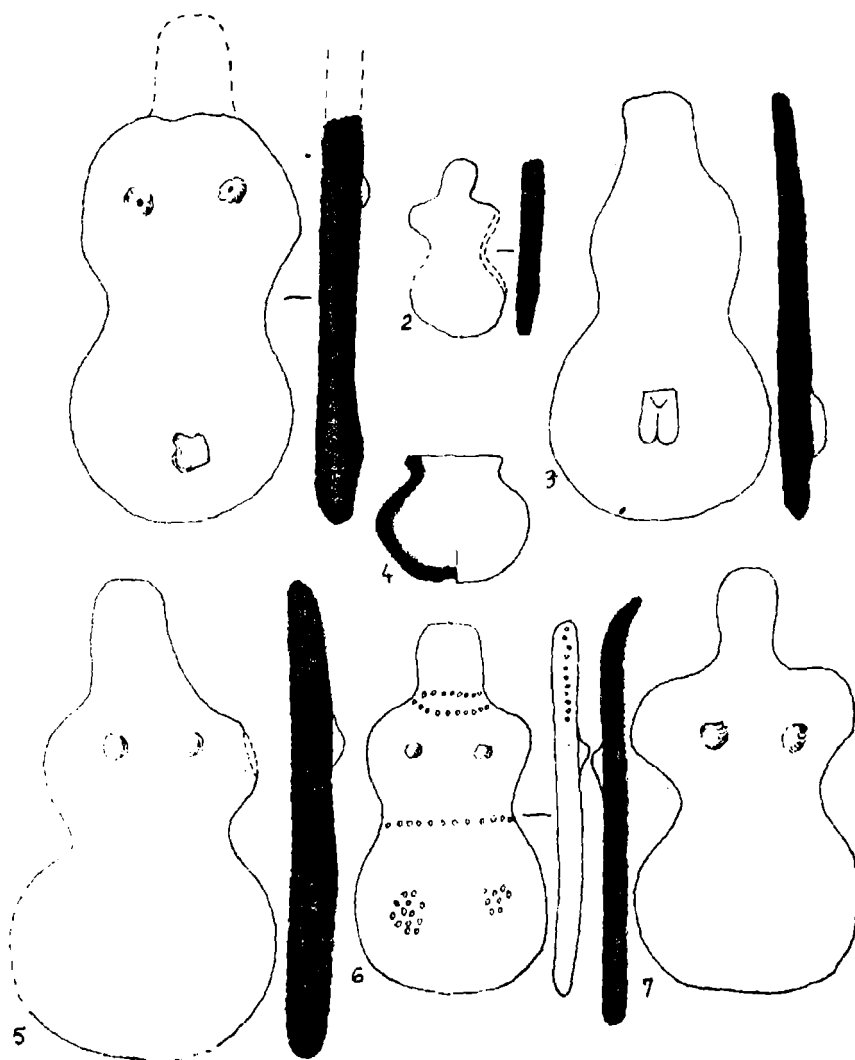
Planșa XI. Reprezentări de idoli în formă de "opt" ("scurt") din spațiul egeeo-anatolian, datate în bronzul mijlociu și timpuriu (după B. Rutkovsky, 1981).

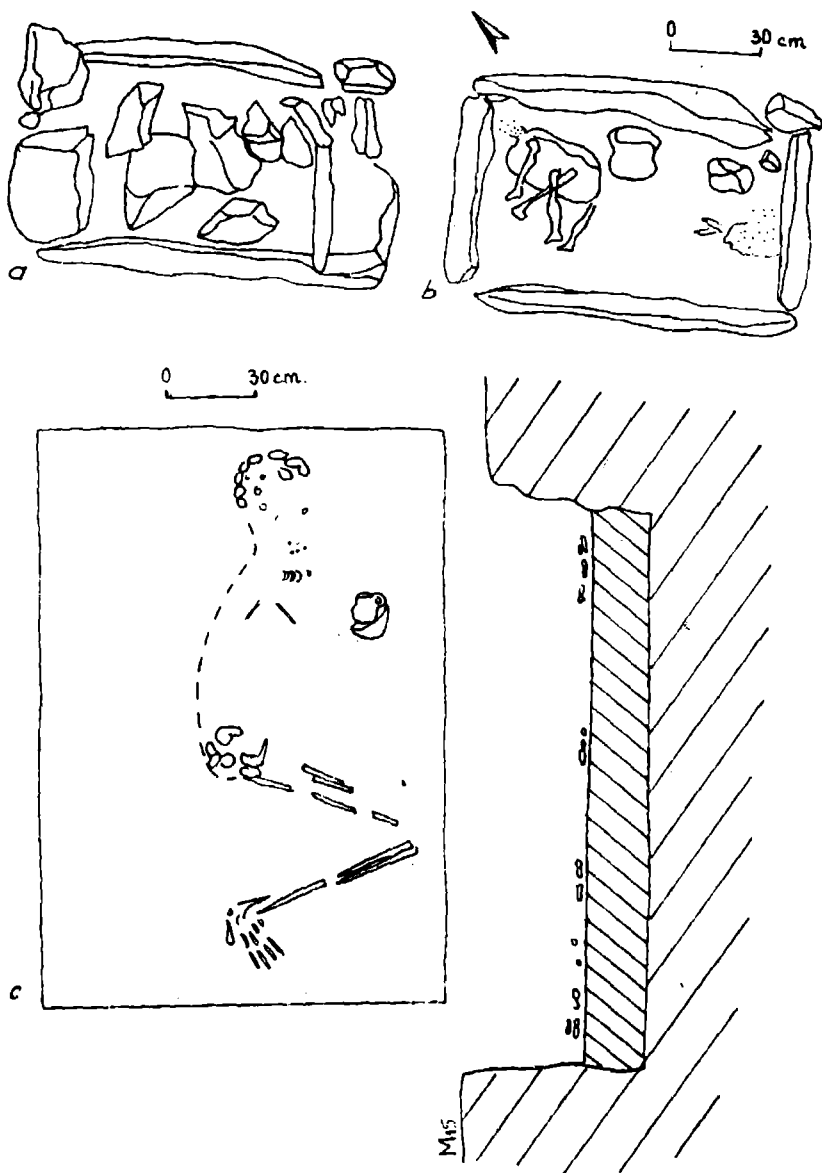
- Planșa XII. 1. Idol datat în neoliticul final. de la Agistea - Tesalia (după C. Zevros, 1963).
2. Desene rupestre din Cauna des Perilles, datate în perioada dolmenilor (după J. Abelanet și colab. 1988).
3. Vârfuri de săgeți din silex cu peduncul, datate în neolitic, de la Iseo și Ronato - Brescia (BCSP. 1968 - 1969).
4. Pictură rupestră de la Olmetta, datată în neolitic (după A. Beltran, 1969).

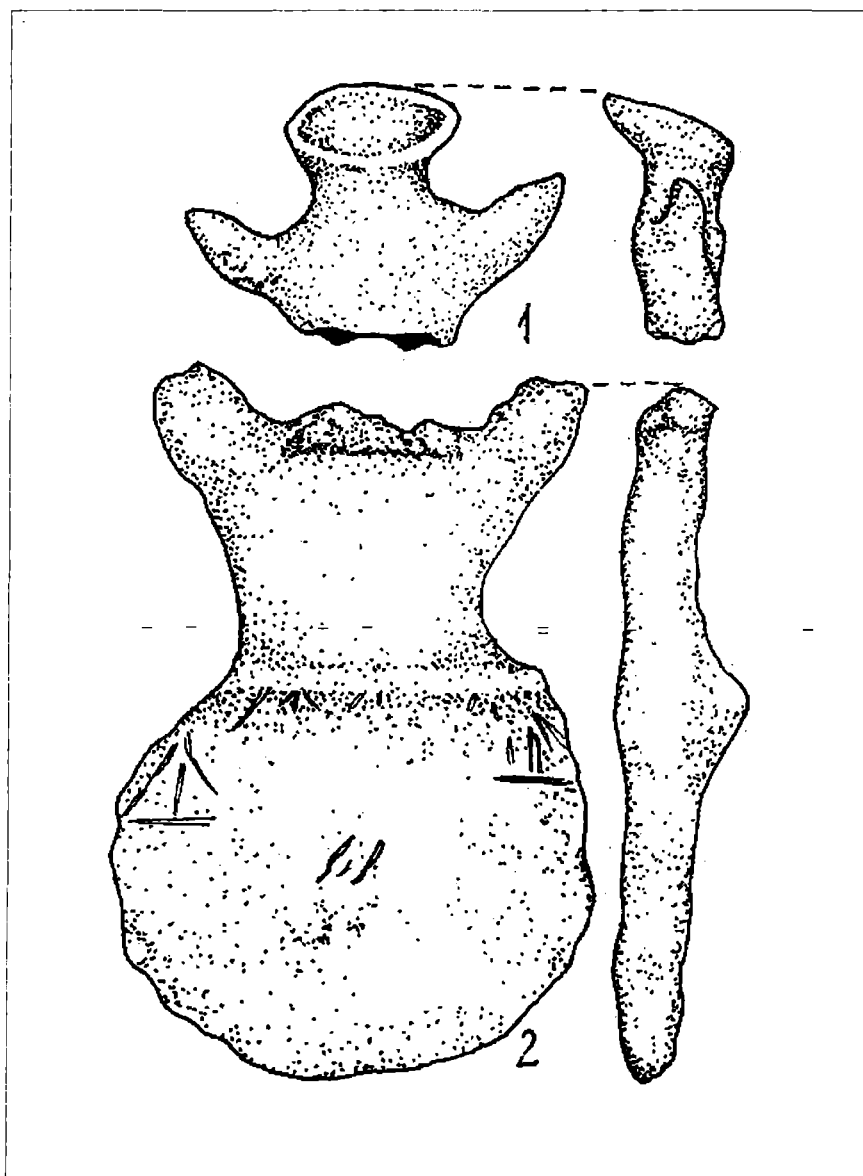
Planșa XIII. Pictură rupestră din P. Măgura - Vidin, datată în neolitic - bronz timpuriu (desen după foto, după G.I. Georgiev, 1982).

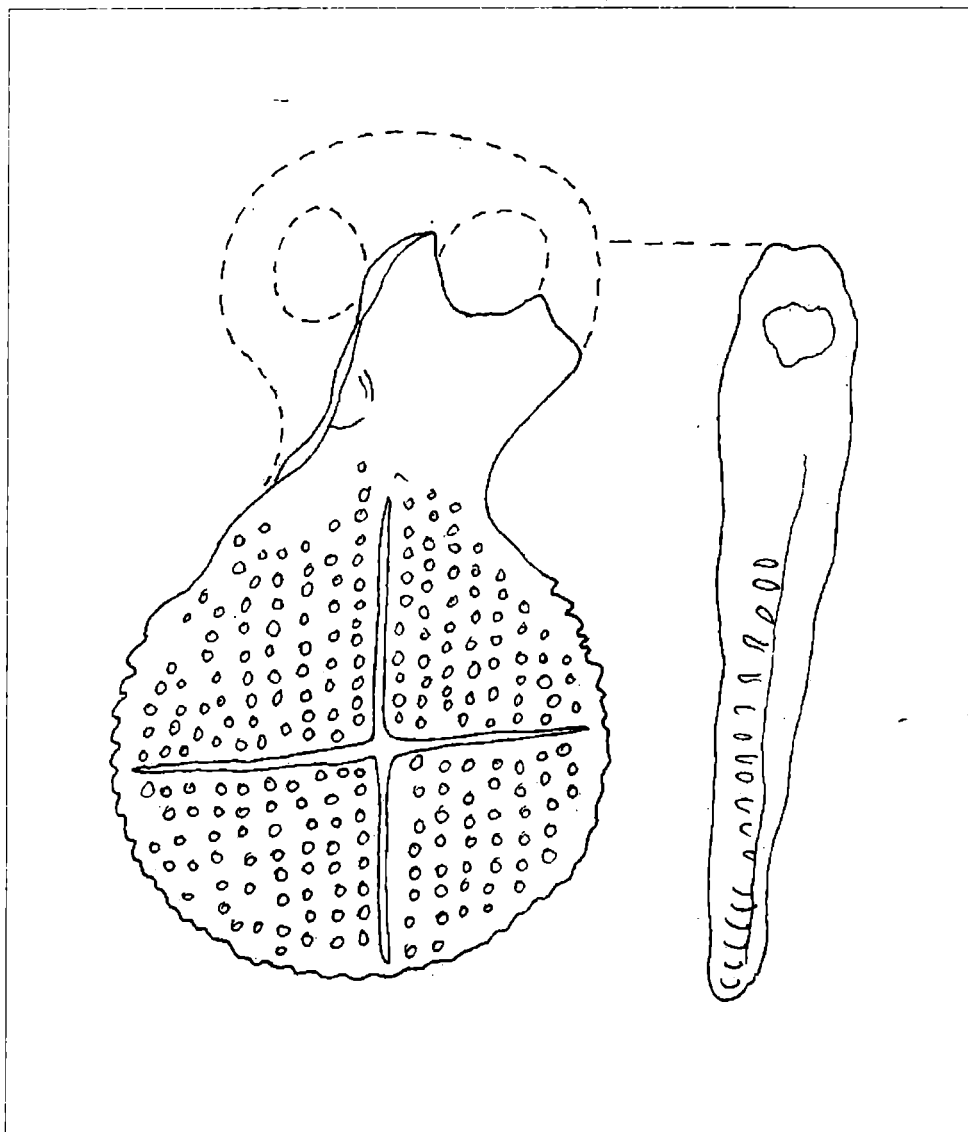
Planşa XIV. Statuete antropomorfe din T6: M15 de la Shtoiş, datate în eneolitic-bronz timpuriu (după A. Koka, 1990).

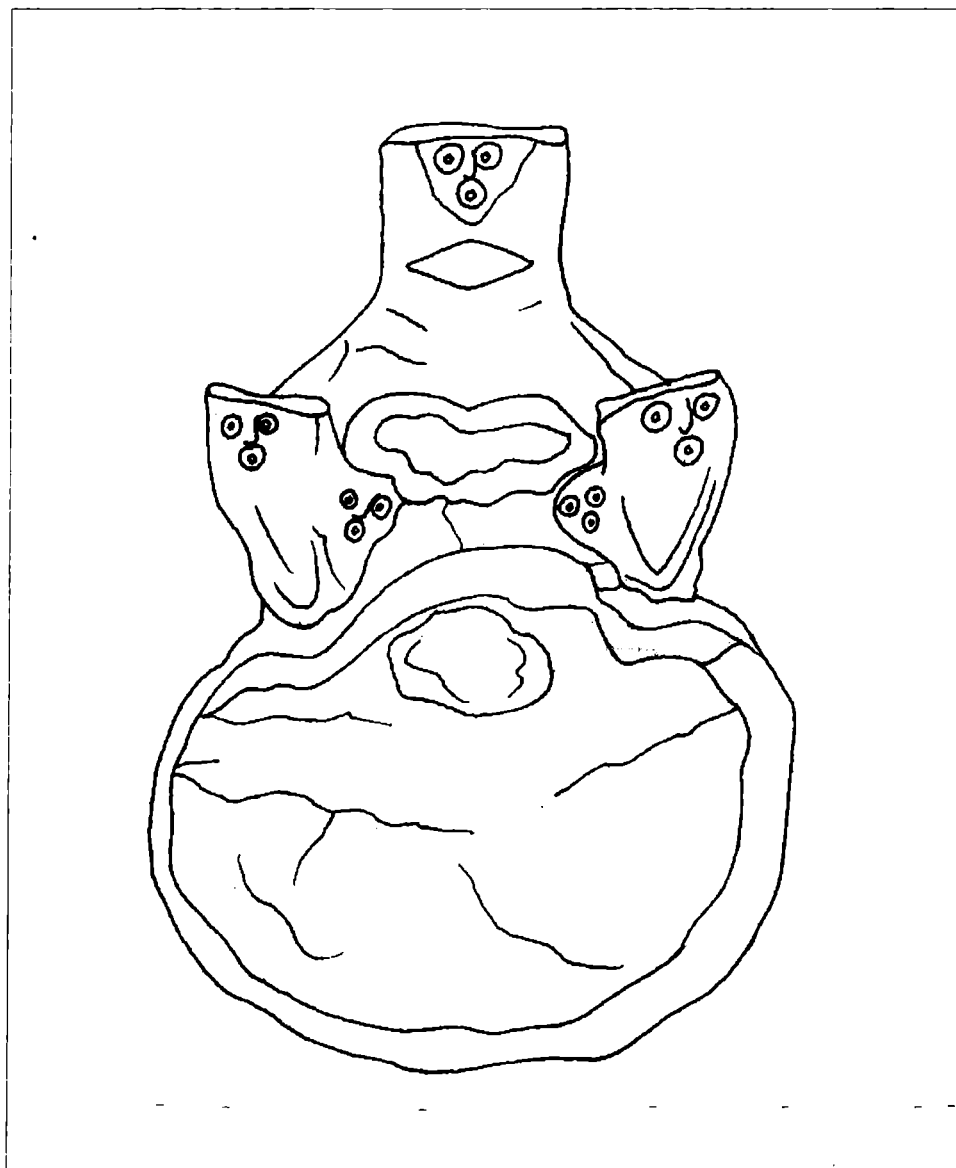
Planșa XV. a - b. Morminte cu cistă de la Setoiș - T6: M14 (după A. Koka, 1990).
c. Mormânt eneolitic de la Shtoiș - T6: M15 (după A. Koka, 1990).

Planșa XVI. Idoli antropomorfi de la Unirea, cultura Coțofeni (după H. Ciugudean, 1983).

Planșa XVII. Idol antropomorf de la Turdaș de tip "troian" (după N. Vlassa, 1976).

Planșa XVIII. Idol al fecundității dintr-un templu (vatra sacră), bronzul timpuriu - niv. X. cca. 3000 - 2500 î.d.Ch. de la Pulur - Sakyl (H. Koşay, Ö. Bilgi 1970 1970 - 1971).

¹ J. Abelanet, J. Voquer, J. Guiliane, R. Ayme, în BCSP, 4, 1968, 117-121, fig. 79; E. Anati, La Stelle..., 44, fig. 17; idem. La civilisation...; idem, La datation...; idem. Arte preistorica... I. 1968, 141-145, fig. 77-79; idem, Archivi, 4, 1972, 128. fig. 99; idem, în 4 Int.Thr.Conf., 215-247; E. anati și colab., 10.000 Years...; BCSP, 4, 1968, 158, fig. 64. 68; BCSP, 10, 1973, 60-63; idem, 64-78; idem, 127-134; idem, 200-218; V. Boroneanț, în Speologia, 1979, 146-152, fig. 28, pl. XVIII-XXII, cu bibl.: D. Boscovic, în Starije, III-IV, 1965-1966; idem, în KSI, II, 1974, 199-201; idem. în Iliria, V, 1976, 169-171, fig. 3, 6-7; E. Cantu, în BPI, XVI, 74, 1965, 69-122, fig. 62; M. Cărciumaru, Mărturii... cu bibl.; C. Delano-Smith, în BCSP, 24, 1988, 99-112, fig. 73, 75, cu bibl.; M. Garasanin, în Germania, 42, 2, 1968, 214-224; G.I. Gorgiev, în SEZ, 1, 1982, 187-202, fig. 1/1.2, 2/1; V.Gherasimova - Tomova, T. Stoicev, în SympThr, 9, 1992, 79-90; idem, în Relations thraco-illyro-helleniques. București, 1994, 103-121; P. Graziosi, în BCSP, 7, 1971, 147-148; idem, La Piture...; H. Menghin, Urgeschichte..., 11; P. Rogozea, Cercetări arheologice în endocarstul din sud-vestul României (manuscris); A.A. Tavaré, în 4 Int.Thr.Conf., 131-156; D. Triandaphylles, în AAA, VI, 2, 252-255.

² Albanien..., 1988; Zh. Andrea, Kultura...; idem, comunicarea la al XIV-lea Simpozion național de tracologie. Băile Herculane, 1992; A. Benac, în BerRGK, 42, 1962, 1-470; idem, în Iliria, VI, 1, 1976, 105-112; idem, în Godisnjak, XIV, 12, 1975, 37-49; N. Bodinaku, comunicare la al XIV-lea Simpozion național de tracologie, 1992.; N. Ceka, în Iliria, VII-VIII, 1977-1978, 239-262; M. Garasanin, în KSI, I, 1974, 321-325; idem, în Iliria, VI, 1, 1976, 249-252; G.I. Gorgiev, în KSI, 1, 1974, 151; idem, în Iliria, VI, 1, 1976, 115-126; N.G.L Hammond, în Iliria, VI, 1, 1976, 127-132; idem, Grave Circles..., 189-190; B. Jubani, comunicare la al XIV-lea Simpozion național de tracologie, 1992; A. Koka, în

Iliria, XX. 1, 1990, 27-73; D. Komata, în Iliria, VII-VIII, 1977-1978, 363-366; M. Korkuti, în Iliria, II, 1965, 61-82; idem, în BCSP, 4, 1968, 89-97, idem, în Iliria, V. 1, 1971, 31-47; idem, în Iliria, VI. 1, 1976, 57-70; idem, în SA, 2, 1979, 183-195; idem, în SEZ, 1, 1982, 235-253; idem, în Iliria, 2, 1984, 5-14; Kultura ilire... 1985; P. Lera, în Iliria, 1, 1983, 51-77; F. Prendi, în Iliria, III, 1, 1966, 255-280; idem, în Iliria, VI. 1, 1976, 21-100; idem, în Iliria, VII-VIII, 1977-1978, 5-58; P. Roman, A. Dodd-Oprițescu, P. Janos, Beitrage zur Problematik..., III, 1992.

³ M. Korkuti, în SA, 2, 1979, 193-195; idem, în Iliria, 2, 1984, 5-14, unde remarcă faptul că simbolurile antropomorfe sunt orientate cu capul spre sud.

⁴ Cf. nota 3.

⁵ M. Korkuti, în SA, 2, 1979, 192; idem, în Iliria, 2, 1984, 5-14, unde afirmă că această pictură rupestră reprezintă "cirezi, colibe și câmpuri de la sate" și că în "centrul ei este reprezentată figura omului și a cultului său" (!); mulțumim pentru traduceri d-lor F. Medeleț și M. Alexianu. În continuare, autorul citat se referă și la un "mod de viață preistoric", găsind analogii în picturile rupestre sau petroglifele de la Tren, Lipsic, Visegrad, Tsogar, Lovanzo, Olmatta, Branca și Valtellina. Despre semnificația acestei picturi rupestre, d-l F. Prendi afirma într-o discuție că aceasta ar reprezenta o livadă de măslini (?).

⁶ Amintim doar câteva lucrări care atestă această utilizare: E. Anati și colab., op.cit., 4, cu tabelul respectiv; BCSP, 4, 1969, 158, fig. 68; BCSP, 10, 1973, 127-134; D. Boskovic, în KSI, II, 1974, 199-201; M. Cârciumaru, op.cit., cu bibl.; C. Delano-Smith, op.cit., 199-112; M. Garasanin, în Germania, 46, 2, 1968, 214-224; G.I. Georgiev, în SEZ, 1, 1982, 187-202; M. Korkuti, în SZ, 2, 1969, 127-132; idem, în SA, 2, 1979, 183-195; idem, în Iliria, 1, 1984, 5-14; A. Leroi-Gourham, Gestul și cuvântul, II, 1983, 124-153; S. Marinatos, H. Hirmer, Kreta, Thera..., 1976; P. Rogozea, în Banatica, 9, 1987, 326; D. Triandaphylles, op.cit., 252 sqq.

⁷ E. Anati și colab., op.cit., 4, cu tabelul respectiv; BCSP, II, 7, 1973, 147-148, fig. 73 (Branca); M. Cârciumaru, op.cit., fig. 65, 77/b; Gh. Lazarovici, NeolBan,

- 1979, fig. 7; C. Delano-Smith, op.cit., fig. 73/a; Fc. Schachermeyer, *Die altes-ten...*, fig. 16/3.
- ⁸ Albanien..., 7-32, fig. 27; A. Koka, în *Kultura ilire...*, fig. 7; idem, în *Iliria*, XX, 1990, 27-73, fig. 16, 18, pl. VIII, X; F. Prendi, în *Iliria*, VII-VIII, 1977-1978, 5-58, pl.IV/8; M. Korkuti a găsit un idol antropomorf la Cacran (mss. pl. CIV); interesant este faptul că în arta populară din Albania se mai păstrează și astăzi, sub forma unor linguri de lemn, imaginea unor astfel de idoli antropomorfi, cf. *Arti popullor...*, fig. 31.
- ⁹ J. Abelanet și colab., op.cit., fig. 79/3; N. Aberg, *Bronzezeitliche...*, fig. 116; E. Anati, *Arte preistorica...*, I, 1968, 141-145, fig. 73; M. Cărciumaru, op.cit., 64, fig. 65; H. Ciugudean, în *Apulum*, XXI, 1983, 49-52, fig. 1, 2; G.I. Gorgiev, în *SEZ*, 1, 1982, 187-202, fig. 1/1, 2, fig. 2/1; J.Machnik, în *KFKNB*, 1984, 341-376, pl. LXXXVIII/8; M. Poladian-Ghenea, *Arta preistorică...*, 83-106, fig. 4, 5, 7 (Kobustan); P. Roman, *Cultura Coțofeni*, 1976, 30-31, pl. 51/5-15; B. Rutkovsky, *Frühgriechische...*, fig. 32-33; N.Vlassa, *NeolTrans*, 104, 106, fig. 3/13.
- ¹⁰ A. Koka, în *Iliria*, XX, 1990, fig. 15.
- ¹¹ V. Gherasimova-Tomova, T. Stoicev, în *SympThr*, 9, 1992, 79-80.
- ¹² N. Platon, *Civilizația...*, 174, 225, 262, fig. 9/c,h; B. Rutkovsky, op.cit., 105-106.
- ¹³ G.I. Georgiev, în *SEZ*, 1, 1982, 187-202, fig. 1/1.
- ¹⁴ J. Abelanet și colab., op. cit., 117-121, fig. 79.
- ¹⁵ BCSP, II, 7, 147-148, fig. 70.
- ¹⁶ *Istoria toy...*, 1970, A/12, 72; E.Skafida, G. Toufexis, *Figurines...*, 1994, 12-24, pl. I; G. Zevros, *Naisance...*, II, 1963, 351, fig. 498.
- ¹⁷ I. Ghinoiu, în *TD*, XII, 1-2, 1991, 167-171; M. Gimbutas, *Civilizație...*, 1989, 76-140.
- ¹⁸ B. Rutkovsky, *Arta egeană*, 1980, 128.
- ¹⁹ G. Durand, *Structurile...*, 1977, 75; Gh. Lazarovici, în *ActaMP*, XIV-XV, 1990-1991, 11-36; idem, în *ActaMP*, XII, 1988, 24-70.
- ²⁰ L. Ellis, în 4 *Int.Thr.Conf.*, 309-360; H.J. Greenfield, în *BAR(IS)*, 304 (1),

- 1986, 242-247; W. Meier-Arendt, în Banatica, 11, 1991, 77-85; J. Petrasch, în BerRGK, 71, 1990, 407-564, fig. 20-29.
- 21 I. Aslanis, în KEPA, 10, 1990, 19-63, fig. 6-9.
- 22 J. Lichardus, Der Westpontliche..., 1988, 95, fig. 49/1.
- 23 E. Comşa, Neoliticul..., 1987, 128-136, fig. 34; J. Lichardus, op.cit., fig. 49/2.
- 24 Ibidem, fig. 49/3.
- 25 Ibidem, fig. 49/4.
- 26 L. Ellis, în La Civilisation..., 1987, 175-191, fig. 1.
- 27 Ibidem, fig. 2.
- 28 L. van Berg, în Banatica, 11, 1991, 237-258; B. Brukner, în Balcanica, XXIII, 1993, 181-185; C. Chapman, în VAH, II, 1989, 33-53; C. Delano-Smith, op.cit., 99-112, fig. 73; K. Horedt, Istoria..., 1970, 101, fig. 38-40; F. Horvath, în VAH, II, 1989, 85-101; Gh. Lazarovici, Grupul..., 1991, 7-9; W. Meier-Arendt, în VAH, II, 1989, 183-189; D. Rus, Gh. Lazarovici, în Banatica, 11, 1991, 87-118; H. Todorova, în BAR, 1979, 50; idem, în Atti X SINBE, 1982, 45-52, fig. 1; H. Todorova, T. Dimov, în VAH, II, 1989, 291-320, fig. 6.
- 29 C. Chapman, op.cit., 33-53; L. Ellis, op.cit., 175-191; B. Govedarica, Rano bronzanog..., LXVII, 1989, fig. 3-8; A. Leroi-Gourham, op.cit., 124 sqq; H. Parzinger, Balcanica, XXIII, 1993, 221-230; R. Tringham, în Balcanica, XXIII, 1993, 133-145.
- 30 H. Parzinger, în ZborNM, XIV, 1, 1992, 305-317.
- 31 BCSP, 10, 1973, 127-134.
- 32 C. Delano-Smith, op.cit., 99-112, fig. 73; J. Mellaart, Excavations..., XIV, 1964, pl. VI/a;
- 33 C. Delano-Smith, op.cit., p. 107.
- 34 Ibidem, 110.
- 35 Zh. Andrea, op.cit.; N. Bodinaku, comunicare la al XIV-lea Simpozion național de tracologie, 1992; G. Burand, op.cit., 293-294; A. Koka, în Iliria, XX, 1, 1990, 27-73; M. Korkuti, în Iliria, VI, 1, 1976, 57-70; idem, în Iliria, 2, 1985, 61-82;

idem, în SEZ, 1, 1982, 235-253; F. Prendi, în BSHSH, 2, 1957, 76-110; precum și cercetările d-lui B. Jubani din nordul Albaniei, căruia îi mulțumim și pe această cale pentru amabilitatea de a ne fi arătat materialul arheologic.

- ³⁶ A. Benac, în Godisnjak, XIV, 12, 1975, 374; G. Bürger, în La Civilisation..., 1987, 223 - 235; R. Drechsler-Brizic, în Vjestnik, IX, 3, 1975; D. Garasanin, în Iliria, VI, 1, 1976, 249 - 252; idem, în KSI, I, 1984, 321-325; M. Gimbutas, op.cit., 184-185; B. Govedarica, Einige Fragen..., 1987, 57-70; N.G-L. Hammond, în Iliria, VI, 1, 1976, 127-132; C. Markovic, în ZborNM, XIV, 1, 1992, 203-209; I. Marovic, în Vjestnik, XXI, 1985, 5-80; N. Platon, op.cit., 79-82.
- ³⁷ F. Medeleț, Despre plug în epoca bronzului, Simpozionul "In Memoriam Constantini Daicoviciu", Caransebeș, cu bibl. și analogiile respective; S. Anamali, în KKSE, 1977, 319-325; V. Butură, Etnografia..., 145-147; despre semnificația falică a plugului, cf. G. Durand, op.cit., 198; M. Gimbutas, op.cit., 213.
- ³⁸ D. Cocchi Gemick, în Banatica, 11, 1991, 219-233; B. Govedarica, op.cit., pl. XI; J. Mellaart, op.cit., fig. 52.
- ³⁹ BCSP, IV, 1968, fig. 64/2, 3, 5; A. Păunescu, Evoluția uneltelor..., 53 (Bubanj).
- ⁴⁰ E.N. Cernikh, Aibunar..., 203-217; B. Jovanovic, Rudna Glava..., 150-157; idem, Metalurgija..., 103-118.
- ⁴¹ E. Anati și colab., op.cit., tabelul evoluției artei camuniene.

Lista abrevierilor bibliografice

- N. Aberg, Bronzezeitliche... = Bronzezeitliche und Früheisenzeitliche Chronologie IV, Stockholm, 1933.
- Albanien... = Albanien, Schätze aus dem Land der Shkipetaren, Mainz, 1988.
- E. Anati, La Stelle... = La Stelle di Bagnolio, Brenno, 1, 1965.
- E. Anati, La Civilisation... = La Civilisation du Val Camonica, 1966.
- E. Anati, La Datation... = La Datation dell Arte Preistorica Camuna, Brenno, 2, 1966.
- E. Anati, Arte Preistorica... = Arte Preistorica in Valltelino, Brescia, I, 1968.
- E. Anati și colab., 10.000 Years... = 10.000 Years of History seen through Rock Art, 1977.
- Yh. Andrea, Kultura... = Kultura ilire e tumave ne pellgun e Korces, Tirana, 1985.
- Arti popullor... = Arti popullor ne Shquiperi, Tirana, 1976.
- V. Butura, Etnografia... = Etnografia poporului român, Cluj-Napoca, 1979.
- E.N. Cernikh, Aibunar... = Aibunar, a Balkan Copper Mine of the Forth Millennium B.C., Proc. Prehist. Soc., London.
- M. Cârciumar, Mărturii... = Mărturii ale artei rupestre preistorice în România, București, 1987.
- E. Comșa, Neoliticul... = Neoliticul pe teritoriul României, București, 1987.
- G. Durand, Structurile... = Structurile antropologice ale imaginarului, București, 1977.
- M. Gimbutas, Civilizație... = Civilizație și cultură, București, 1989.
- B. Govedarica, Einige Fragen... = Einige Fragen der Chronologie und Herkunft der Ältesten Tumuli mit Steinkisten im Öst Adriatischen Gebiet, Hügelbestattung in der Karpaten, Donau, Balkan Zone Während der Äneolitischen Periode, Beograd, 1987.
- B. Govedarica, Rano bronzano... = Rano bronzano doba na području istočnog Jadrana, Sarajevo, 1989.

- P. Graziosi, Le pitture... = Le pitture preistoriche della grotta di Porto Badisco, Firenze, 1980.
- N.G.L. Hammond, Grave Circles... = Grave Circles in Albania and Macedonia, în Bronze Age Migration in the Aegean, Sheffield, f.a..
- K. Horedt, Istoria... = Istoria comunei primitive, București, 1970.
- Istoria toy... = Istoria toy ellinikoy ethnoys, Atena, 1970.
- B. Jovanović, Rudna Glava... = Rudna Glava ein Kupferbergwerk des frühen Eneolithikums in Ostserbien, Der Anschnitt, Bochum, 28, 1976.
- B. Jovanović, Metalurgija... = Metalurgija eneolitskog perioda Jugoslavije, Beograd, 1977.
- Kultura Ilire... = Kultura Ilire parahistorike ne Shquiperia, Tirana, 1985.
- La civilisation = La civilisation de Cucuteni en context européen, Iași, 1987.
- Gh. Lazarovici, NeolBan = Neoliticul Banatului, Cluj Napoca, 1979.
- Gh. Lazarovici, Grupul... = Grupul și stațiunea Iclod, Cluj Napoca, 1981.
- J. Lichardds, Der Wespontliche... = Wespontliche Raum und die Anfänge der Kupferzeitlichen Zivilization, Saarbrücken, 1988.
- S. Marinatos, H. Hirmer, Kreta, Thera... = Kreta, Thera, das Mykenische Hellas, München, 1976.
- J. Mellaart, Excavations... = Excavations at Catal Hüyük, 1963.
Third Preliminary Report, în Anatolian Studies, Journal of the British Institute of Archaeology at Ankara, XIV, 1964.
- H. Menghin, Urgeschichte... = Urgeschichte der Bildenerkunst in Europa, Viena, 1925.
- Al. Păunescu, Evoluția... = Evoluția uneltelor și armelor de piatră cioplită descoperite pe teritoriul României, București, 1970.
- N. Platon, Civilizația... = Civilizația egeană, București, 1988.
- M. Poladian Ghenea, Arta preistorică... = Arta preistorică și antică din regiunea Caucazului, București, 1988.
- P. Roman, A. Dodd-Oprișescu, P. Janos, Beitreg... = Beitreg zur Problematik

der Schnurverzierten Keramik Südosteuropas, Mainz, III, 1992.

B. Rutkovsky, Arta egeană = Arta egeană, București, 1190.

B. Rutkovsky, Frühgriechische... = Frühgriechische Kultdarstellungen, Berlin, 1981.

F. Schachermeyer, Die Altesten... = Die Altesten Kulturen Griechenlands, 1955.

SEZ = Südosteuropa zwischen 1600 - 1000 v.Chr., 1. Berlin, 1982.

E. Skafisa, N. Toufexis, Figurines... = Figurines de la fin de l'epoque neolitique en Thessalie (Grece centrale), în Relations thraco-illyro-helleniques, București, 1994, 12-24.

N. Vlăssă, NeolTrans = Neoliticul Transilvaniei, Cluj-Napoca, 1967.

G. Zevros, Naissance = Naissance de la civilisation en Grece, II, 1963.

H. Koşay, Ö. Bilgi - Excavations in Turkey in 1970-1971, în AIESEE - B.I. = Association International d'Etudes du Sud Est Europeen. Comission d'Archeologie. Bulletin d'archeologie Sud Est Europeens, București, 1 (1959) - 3 (1975).

SOME NOTES ON A CAVE PAINTING FROM ALBANIA

Summary

The studies referring to post-Paleolithic cave paintings in Mediterranean and Balkan areas have underlined the fact that these numerous representations represent sacred and profane aspects of the existence of prehistoric human communities.

The paper deals with a cave painting from south-western Albania, namely Shpelle e shkruar (The Written Cave), on the Shushicë valley. The cave has been discovered by M. Korkuti, who also have published the results of his researches.

The painting consist of representations of human symbols, idols, the drafts of two circular villages (of tell-type), the drafts of six rectangular flat settlements, the drafts of two necropolises around the villages, the symbol of an Ackerstock (Krümmelpflug), with two yoked cattle (?), a flint arrowhead with peduncle, the representation of a flint or copper deposit, the symbol of a sceptre.

We don't pretend that our paper has exhausted the problems of this prehistoric intellectual civilization field.

ANALIZA RESTURILOR DE FAUNĂ DIN AȘEZAREA DE EPOCA
BRONZULUI (CULTURA VATINA) DE LA GORNEA - " PĂZĂRIȘTE "
(JUD. CARAȘ-SEVERIN)

În punctul "Păzăriște" (denumirea unui promontoriu plasat la NE de vărsa-
rea râului Camenița în Dunăre) s-a cercetat o așezare fortificată de epoca bronzu-
lui¹ recoltându-se cca 919 oase². Acestea provin din secțiunile trasate în zona ex-
terioară a sitului (în regiunea șanțurilor și valului de apărare).

Repartiția materialului pe specii

Tabel 1

	Nr. frg.	%	Nr. Indiv.	%
Bos taurus	167	24,9	15	16,4
Sus scrofa dom.	96	14,3	21	23
Ovis+Capra	32	4,7	8	8,7
Canis familiaris	12	1,7	7	7,6
TOTAL DOMESTICE	30	45,8	51	54
Cervus elaphus	263	39,2	7	18,6
Sus scrofa fer.	57	8,5	8	8,7
Ursus arctos	18	2,6	7	7,6
Bos primigenius	13	1,9	2	2,1
Meles meles	7	1	3	3,2
Capreolus capreolus	5	0,7	3	3,2
TOTAL SĂLBATICE	363	54,1	40	44
TOTAL MAMIFERE DET.	670	100	91	100
Bos/Cervus	16			
Unio + Pisces	7			
Coaste + Așchii	226			
EȘANTION	919			

O privire asupra repartiției materialului faunistic pe următoarele părți corporale : A - cap; B - centuri, stilopod, zeugopod; C - autopod; D - vertebre, coaste, care coincide întrucâtva cu regiuni mai mult (B) sau mai puțin carnatate (A, C), sugerează următoarea situație (tab. 2).

O pondere redusă a vertebrelor și coastelor (aici intervine dificultatea în determinarea lor sigură) cât și a regiunilor slab carnatate: metapodii, falange etc. Cea mai mare parte a fragmentelor recoltate provin din părțile cu importanță alimentară de bază (categoria B). Evident că, aceste rezultate parțiale ilustrează stadiul actual de cercetare al sitului, în măsura în care zona locuințelor nu a fost săpată și cercetată d.p.d.v. faunistic. În acest context n-ar fi exclus, ca în perimetrul locuințelor raporturile să se inverseze, adică procente cele mai mari să le aibă piesele mici (falange, carpiene, tarsiene), ce se dispersează ușor prin circulația omului și animalelor. Oricum indivizii estimați pe baza resturilor de faună au fost tranșați și împărțiți între indivizii comunității, iar exemplarele vîinate au fost cărate în întreaga așezare.

Repartiția materialului pe regiuni corporale

Tab. 2

	A		B		C		D		Total
Bos taurus	36	21,5%	72	43,1%	48	28,7%	11	6,5	167 100%
Ovis+Capra	13	40,6	10	31,2	9	28,1			32
Sus s. dom	34	35,4	50	52	5	5,2	7	7,2	96
Sus e. ferrus	18	31,5	24	42,1	13	22,8	2	3,5	57
Ursus arctus	6	33,3	10	55,5	2	11,1			18

De la moluște provin doar trei cochilii de *Unio* iar peștii sunt reprezentați prin patru vertebre (de somn) și oscioare din scheletul înotătoarelor. Cea mai mare parte a materialului provine de la mamifere și anume, de la cinci specii domestice și șase sălbatice. Se remarcă absența totală a oaselor de cal, deși, într-o altă așezare Vatina (Foieni - "Gomila Lupului") din Câmpia Banatului, el este bine reprezentat³.

I. ANALIZA SPECIILOR

Bovinele prezintă 167 resturi determinabile provenite în mare parte din scheletul apendicular. Din scheletul cefalic s-a prezervat un fragment de corn drept, secționat la bază, cu diam. mare bază - 87 mm, diam. mic bază - 64 mm, circumferința - 246 mm. Deși, de mari dimensiuni, piesa are pereți subțiri, cât și o curbura accentuată (în cazul în care n-ar fi fost ruptă). Are tendința de subțiere bruscă, astfel, la 5 cm de bază prezintă un diam. mare de 78 mm. Pe secțiune, cornul este rotund - oval, cu slabă tendință de aplatizare. Conform descrierii de mai sus, deși, sub raport dimensional intră în domeniul de variație al tipului "primigenius" îl atribuim, totuși, unui mascul domestic.

Datele metrice ale bovinelor

Tabel 3

	Bos taurus	Bos primig.
MAXILA - M - M	79	
p - p	52,5	
MANDIBULA - P - M	122; 123; 124	
M - M	81; 78; 81	
Lg. M	33; 34; 36; 34	
OMOPLAT - Lț. col	41; 42,5; 43; 45; 47; 56	
Lg. artic.	66; 65; 65; 60; - 67	
Lg. cavit. artic.	49; 51; 49; 52,5; - 56,5	
Lg. maximă	- - - - - 282	
HUMERUS - Lț. trohlee	60; 73,5	
Lț. distală	69	
RADIUS - Lț. supraf. artic.	63; 66,5; 67; 73; 74	
Lț. proximală	- - 71,5 - 80	
Lț. distală	67,5; 69; 72; 74; 81 ; 83	
METACARP - Lț. proximală	- 48; 52	
Diam. proximal	33; 26,5; - 32	
Lț. distală	- - - 52,5; 53; 66,5	
Diam. distal	29 - - 38,5; 29; 38	
METATARS - Diam. distal	29,5	
FALANGA I - Lg. maximă	50; 51; 52,5; 53; 54; 57; 69 (?)	70
Lț. proximală	25; 26,5; 27; 27,5; 28; 28; 34	35
FALANGA II- Lg. maximă	37; 44; 46	49,5; 51
Lț. proximală	30; 35; 33	42; 42
	52; 54; 55,5; 56 (Bos. primig.)	
	42; 42; 42; -	
FALANGA III- Lg. maximă	75	104; 105

Astfel de coarne, de mari dimensiuni se întâlnesc și la vitele domestice din bronzul Câmpiei Panonice⁴ sau de pe teritoriul României⁵. Celelalte dimensionări ale scheletului postcranian (pe lățimile oaselor) se încadrează în limitele dimensionale ale populațiilor crescute de comunitățile Vatina de la Vinca⁶ sau Ljuljaci⁷. O comparație cu taurinele gospodărite de comunitatea de la Foeni "Gomila Lupului"⁸ indică medii mai mici ale unor serii de parametrii corporali pentru vitele de la Gornea, de exemplu:

-	Foeni "Gomila Lupului"	Gornea "Păzăriște"
RADIUS - lț. supr. px.	67-79; n=5; M=74,2	63-74; n=5; M=68,6
METAC.- lț. distală	60 - 70	62 - 66
PH. I - lg. maximă	54-64,5; n=8; M=58,6	50-69; n=8; M=54,9

S-ar putea ca aceste diferențe să aibă la bază prevalența femelelor în lotul de la Gornea sau, într-adevăr bovinele din Câmpia Banatului să fi fost mai robuste decât cele din sudul Banatului, mai ales că, bourii din nord-vestul provinciei erau mai puțin gracili decât cei sud-dunăreni. Oricum, în lipsa unor serii de parametrii mai consistente, acest fapt rămâne o simplă supoziție.

În privința taliei, o jumătate de metacarp cu lungimea 171 mm a furnizat o înălțime la greabăn pentru o femelă de 105,6 cm (Matolcsi). Un altul cu lungimea de 193 mm a dat o valoare de 119,2 cm, pentru un mascul. Aceste valori, alături de alte măsurători (tab. 3) indică prezența în bronzul mijlociu în sudul Banatului a unei populații de talie medie-mică, cu un vizibil dimorfism sexual. În privința resturilor de bour, ele provin de la o femelă și un mascul (un astragal cu lg. laterală 90; lg. mediană 80; lț. maximă 61,5).

Repartiția bovinelor pe clase de vârstă (tab. 9) indică un procent de 53,3 % animale ce au depășit maturitatea corporală, ceea ce sugerează utilizarea stocului de animale nu în primul rând pentru carne, ci în scopuri utilitare: lapte, tracțiune, reproducere.

Suinele deși ca număr de resturi preced taurinele, ca număr de indivizi cumulează cel mai mare procentaj. Ponderea mare a resturilor maxilare (35,4 %) a dus la o supraevaluare a frecvenței pe indivizi. Dimensionarea detaliată a dentiției (tab. 4) a permis o oarecare departajare a puietului de mistreț de cel al speciei domestice, evident limita stabilită (linia groasă între seriile de date metrice) fiind relativă. În general, datele metrice ale dentiției (și cele din tabelul 5) indică o oarecare masivitate a acesteia, corelându-se cu valorile populației de suine din Câmpia Banatului (Foeni). Pe oasele dimensionabile ale adulților și subadulților s-a putut realiza o departajare a materialului celor două specii.

Datele metrice ale dentiției suinelor

Tabel 4

MAXILA	s	s	s	d	s	d	d	d	d	d	s	s	d
M ¹ Lg.	13,5	-	13,5	-	-	16,5	17,5	17	18,5	19	-	-	-
Lț.	11,5	-	12	-	-	13	14	15,5	15,5	14,5	-	-	-
M ² Lg.	17	-	17	20,5	21	22	22,5	25	23	23	24	25	
Lț.	14	-	14,5	16,5	15	15,5	17	20,5	18,5	19,5	19	19,5	
M ³ Lg.	-	33	-	-	-	-	-	43	-	42,5	43	43	-

O singură talie de 99,3 cm s-a estimat pentru un mistreț, pe baza unui astragal cu lungimea de 55,5 mm.

Datele metrice ale suinelor

Tabel 5

	Sus scrofa domesticus	Sus scrofa firrus
MAXILA - M - M	66; 70	83,5; 84; 85; 86; -
Lg. M	33; - 32	43 ; 43; 43; 43; 42,5
MANDIBULA Lg. M	28,5 - 33; M=30,1	
RADIUS - Lț. prox.		36; 37,5
Diam. px.		25; 26,5
Lț. dist.		46,5; 51,5
Diam. dist.		35; 45,5
OMOPLAT- Lț. col	21 - 27,5; M=26,3	32,5
Lg. artic.	35,5; 36,5; 46	62; 55,5
TIBIA - Lț. dist.	29; 30,5; 31,5	40,5; 42; 42; 43,5
COXAL - Diam. acetab.	32; 35; 37; 38	40; 42

De la cei 21 indivizi, cel puțin șase erau masculi. Dintre aceștia, doar doi au depășit 2 - 2,5 ani, majoritatea fiind tăiați între 1-2 ani (61,9 %), când se pare că această rasă primitivă atingea greutatea optimă pentru sacrificare. Pentru mistreț, un procent de 62,5 % îl reprezintă animalele vâdate în stadiul matur, existând chiar două exemplare foarte bătrâne. Restul de aproximativ 38 % sunt indivizi prinși între 1,5 - 3,5 ani.

Ovicaprinele cumulează 32 resturi aparținând la opt animale, dintre care trei Ovis și două capre. Un singur corn de capră aparținând unui mascul s-a pretat

unei analize morfologice detaliate. Acesta prezintă muchia frontală ascuțită spre vârf, cea nucală ușor rotunjită, fața orbitală este bombată iar cea sagitală ușor aplatizată. Pereții sunt foarte groși (5,5 mm) iar pe secțiune piesa apare plan-convexă. Cornul îmbracă caracterele tipului "Prisca" și provine de la un mascul. De la ovine (masculi) s-au păstrat trei coarne aparținând tipului comun (cu baza triunghiulară, trei muchii și trei fețe, nu prea masive, slab răsucite), cu următoarele dimensiuni:

	C	0	0	0
Lungime maxilară	(154)	(105)	-	-
Diam. mare bază	54,5	(38,5)	41	45,5
Diam. mic bază	34,5	26,5	(28)	(31)
Circonf. bază	157	-	-	-

Acest tip de coarne este frecvent întâlnit în așezările epocii bronzului de pe teritoriul României⁹. Din cei opt indivizi, doi sunt tăiați până la doi ani și restul peste această limită (62,5 % 7).

Canidele. Cele 12 fragmente aparțin în cea mai mare parte scheletului cefalic (10 frg. mandibulare) ceea ce a dus la o suprareprezentare a speciei pe număr minim de indivizi (NMI). Majoritatea pieselor maxilare au dentiția picată, cu aspect gracil, curbate, și M relativ masiv. Puținele dimensionări: P2 - P4= 36 mm; 35,5; lg. M1 = 23,5; 22; 18 - cât și o lungime jugală de 64 mm (lg.Dahr=141,6) indică prezența unor indivizi de talie mică, "palustris".

Cervidele. Cerbul reprezintă mamiferul cu cel mai numeros material aparținând la 17 indivizi.

Tabel 6

Piesa	Nr.	Variabilitatea	M
OMOPLAT - L \dot{t} col	4	42,5 - 45	43,8
Lg. - Lg. artic.	6	56 - 66	62,3
- Lg. cavit. artic.	6	36 - 52	48,4
HUMERUS - L \dot{t} . trohlee	7	47,5 - 57	51,7
- L \dot{t} . distală	10	51 - 65	56,9
- Diam. distal	13	53 - 65	57,8
RADIUS - L \dot{t} . supr. artic. px.	4	51 - 55	54
- L \dot{t} . proximală	4	54 - 63	59
- Diam. proximal	4	29 - 33	30,7
- L \dot{t} . distală	4	46 - 56	51,2
- Diam. distal	4	32 - 39	34,5
TIBIA - L \dot{t} . distală	9	50,5 - 59	54,5
- Diam. distal	7	31 - 49,5	43,3
COXAL - Diam. acetab.	4	50 - 61	54,3
METACARP - L \dot{t} . proximală	10	40,5 - 48	45,9
- Diam. proximal	8	31 - 35,5	33
- L \dot{t} . distală	4	37,5 - 47	42,1
METATARS - L \dot{t} . proximală	10	37 - 41,5	38,3
- Diam. proximal	10	37 - 42	39,5
ASTRAGAL - Lg. laterală	5	59,5 - 63	60,6
- Lg. medială	5	52,5 - 57	55
- L \dot{t} . maximă	5	36,5 - 39,5	37,4
CALCANEU - Lg. maximă	5	118,5 - 129	121,5
- L \dot{t} . maximă	5	42 - 44	43,1

Conform repartiiiei oaselor pe regiuni corporale scheletul cefalic este slab reprezentat, ceea ce se reflectă în procentajul mai redus pe NMI, decât pe resturi osoase. Menționăm că nu am depistat fragmente de coarne sau unelte din corn, probabil că prelucrarea acestei materii prime se făcea pe scară redusă, față de neolitic.

Bogatul material ce a permis dimensionarea (tabel 6) și interpretarea relevă un pregnant dimorfism sexual. De-a lungul epocii bronzului nu se semnalează o scădere a unor parametrii corporali a populației de cerb din sudul Banatului vis-a-vis de cea neolitică din aceeași regiune. De asemenea, indivizii prezenți în Valea Dunării erau tot atât de robuști ca cei exploatați de comunitățile de la Pecica¹⁰ și Otomani¹¹, din Banatul de câmpie și zona de vest a țării.

Din indivizii vânați, un procent de 23.5 % erau tineret și subadulți, restul animale mature.

Căpriorul. Cele cinci resturi se referă la trei coarne pe peduncul, o mandibulă stg. cu lungimea jugală - 65 mm; lg. M3 -16 și un humer cu lț. distală - 30,5 și diam. distal - 26. Aceste piese provin de la trei animale vânaate în perioada de vară, între 1-3 ani.

Bursucul este reprezentat printr-un numeros lot de oase, de la trei animale adulte. În cea mai mare parte acesta se rezumă la resturi de schelet cefalic (Tab. 7)

Datele metrice ale resturilor de bursuc

Tabel 7

Piesa	Dimensiunile
CRANIU - REGIUNEA VENTRALĂ	
- Lț. la nivel canin	33,5
- Lț. min. parietală	(30)
- Lț. max. palatală	42,4
- Lg. jugală	35,5
- Lg. P / Lț. P	16,5/11,5

CRANIU - REGIUNEA DORSALĂ

- Ectorbital - Ectorbital	37,5
- Entorbital - Entorbital	32
- Frontal - Prosthion	70,5
- Nasion - Prosthion	61

MANDIBULA

- Lg. condilară	90,5
- Lg. jugală	40 ; 40,5; 42
- Lg. M ₁	16,5 ; 17,5; 17
- Înălțime mandib.	- - 38

Pieseile provin de la animale relativ robuste, cu o dentiție masivă, mai ales cea cu M₁ - 17,5 mm.

Ursul prezintă un material relativ bogat, resturile sale aparținând în bună parte scheletului apendicular și cefalic. În mod cert, animalele vâdate au fost cărate integral în așezare și tranșate.

Datele metrice ale resturilor de urs

Tabel 8

Piesa	Dimensiunile
MAXILA - Lg. jugală	73
MANDIBULA - Lg. premolari	47
- Diametrul cañin	13; 20
HUMERUS - Lț. trohlee	67; 70,5
- Lț. distală	104; 103; 102
- Diametrul distal	62 - -
TIBIA - Lț. distală	66; 68
- Diametrul distal	34; 37

Materialul provine de la minimum 7 indivizi, dintre care unul este adult - tânăr, unul foarte bătrân și restul adulți - maturi. Un fragment de humerus distal are pe diafiză urme de uzură, probabil, piesei s-a încercat să i se dea o oarecare utilizare (unealtă).

Subliniem prezența acestui mamifer printr-un bogat eșantion. Actualmente, arealul său de răspândire în Banat se limitează la masivul muntos central și catena estică a munților Țarcu - Godeanu. Existența speciei în vecinătatea Dunării (pe malul său nordic) presupune că arealul său de distribuție de pe malul românesc comunica cu cel sud-dunărean (areal restrâns actualmente la munții Balcani)¹². Existența speciei în vecinătatea fluviului, ca reprezentant tipic actual al pădurilor de conifere și chiar de fag, indică prezența unei cuverturi forestiere compacte și în epoca bronzului, cu atât mai mult cu cât și abundența cerbului sprijină acest fapt.

II. EXPLOATAREA SPECIILOR

O oarecare continuitate în studiul economiilor preistorice din sudul Banatului o oferă modul de subzistență al comunității de tip Vatina de la Gornea "Păzăriște". Analizând repartiția indivizilor pe clase de vârstă (tab. 9) se constată două moduri de exploatare a speciilor domestice. Primul include bovinele și ovicaprinele, pentru care, procentul cel mai mare de animale se sacrificau după atingerea stadiului adult. Acest fapt sugerează utilizarea acestor două grupe de mamifere, în primul rând pentru lapte, forță de tracțiune, asigurarea stocului reproductiv și în subsidiar, ca furnizoare de carne. Al doilea mod de exploatare include grupul porcinelor, cu accent pe producția de carne, în acest caz, peste 50 % din stoc fiind sacrificat până la atingerea maturității corporale.

Referitor la speciile vâdate, ponderea cea mai mare o au animalele ucise la o vârstă matură, exceptând căpriorul, pentru care, în lipsa unui material mai consistent, am evidențiat doar indivizi vânați până la trei ani. Economia alimentară a comunității de la Gornea "Păzăriște" se sprijinea în primul rând pe exploatarea mamiferelor. Pescuitul și culesul moluștelor se practicau ocazional, deși, amplasa-

mentul așezării favoriza aceste activități. Nu excludem nici posibilitatea ca oasele de pește fiind foarte friabile nici să nu se fi păstrat sau să nu fi fost colectate.

Raportul specii domestice:sălbatică înclină în favoarea mamiferelor domestice (54:44 pe NMI). Probabil că în condițiile date era facilă gospodărirea porcinelor (oricum nu necesitau condiții speciale de întreținere pretându-se unei creșteri libere) având în vedere existența unor suprafețe compacte de stejăriș amestecat și a unei bogate vegetații de luncă. Probabil, creșterea bovinelor și a ovicaprinelor fiind mai pretențioasă și stocurile mai mici, comunitatea nu-și permitea să le utilizeze în primul rând ca furnizoare de carne.

Repartiția indivizilor pe clase de vârstă

Tabel 9

Grupul de sp.	0 - 1 an	1 - 2 ani	2 - 4 ani	4 ani	Total
BOVINE - Nr.	1	1	5	8	15
%	6,6	6,6	33,3	53,3	100
PORCINE - Nr.	6	13 (peste 2 ani) -2	-	-	21
%	28,5	61,9	9,5	-	100
OVICAPRINE - Nr.	2	1 (peste 3 ani) -5	-	-	8
%	25	12,5	62,5	-	100

Spectrul faunistic al așezării (tab. 1: fig. 1) indică un procent important atribuit mamiferelor vâdate, cu accent pe expoatarea cerbului, mai puțin a bourului, ursului, mistrețului, căpriorului. Datorită unor particularități regionale se pare că "evenimentele" climatice survenite la începutul epocii bronzului¹³ nu vor fi influențat prea mult sudul Banatului. fauna și vegetația păstrându-și întrucâtva, caracterele din neolitic. În acest sens, rata speciilor sălbatică se menține încă la cote înalte, peste 30%. Frecvența redusă a căpriorului indică un biotop bine împădurit, cu spații denudate reduse, ceea ce sugerează faptul că în prima parte a epocii bron-

zului , defrișările vor fi avut loc pe scară redusă. În același context se explică și ponderea mică a resturilor de bour. O oarecare frecvență semnificativă a resturilor bursucului, nu exclude vânarea sa pentru blană, și de ce nu, și pentru carne.

O încercare de paralelă cu așezarea Vatina de la Foeni "Gomila Lupului", în ceea ce privește raportul specii domestice:sălbatică pune în evidență următoarele aspecte: există similitudini între așezări doar în linii mari, fiecare prezentând un model economic alimentar bine adaptat particularităților bio-geografice locale. Astfel, pentru așezarea din Câmpia Banatului, ovicaprinele erau cele mai numeroase, pe când, în Valea Dunării, porcul. În plus, pentru Foeni "Gomila Lupului", calul reprezenta un alt mamifer bine reprezentat în spectrul faunistic, și probabil în regiune. Nu același lucru se poate spune despre așezarea sud-dunăreană, unde nici măcar un os de cal nu s-a găsit. Unele analogii se pot realiza și cu nivelele Vatina de la Ljuljaci¹⁴. în sensul unui raport asemănător între speciile domestice și cele vâdate, cât și în ceea ce privește ponderea mare a porcinelor în spectrul alimentar. Și nivelele Vatina de la Vinča¹⁵ indică aceleași similitudini (rata înaltă a vânatului și a suinelor). Cele 13021 kg. carne furnizate de indivizii estimați abia reușeau să acopere necesarul unei comunități pe un an de zile, în condițiile unui aport de carne de minimum 700 g/zi, ceea ce este puțin¹⁶. Din aceste calcule pur teoretice evidențiem faptul că materialul faunistic exumat și implicit numărul de indivizi estimați nu reprezintă nici măcar 2% din resturile menajere rezultate din activitățile alimentare ale comunității, cu atât mai mult cu cât, materialul luat în discuție reprezintă doar ceea ce s-a aruncat în șanțurile fortificației, neacoperind decât o mică parte din ceea ce a rezultat din consum. Urmează ca cercetările viitoare să ofere noi date.

GEORGETA EL SUSI

Muzeul de Istorie al Județului

Caraș-Severin Reșița 1700

Bul. Republicii Nr. 10

martie 1994

ROMÂNIA

1 I. Uzum. Gh. Lazarovici, N. Dragomir, în Banatica, II, 1973, p. 408; pentru detaliile arheologice mulțumim colegului Caius Săcărîn care se ocupă în prezent de cercetarea sitului.

2 Materialul analizat provine din campaniile arheologice din 1969; 1974; 1978; 1982 și 1991.

3 G. El Susi, Rapport préliminaire sur le matériel faunique de l'établissement Vatina de Foeni "Gomila Lupului" (Dép. Timiș), sous press.

4 S. Bökönyi, în Kovacs. T - Stanczik, I (eds), Bronze Age Tell Settlements of the Great Hungarian Plain, I, IPH. Budapest, 1988, p. 127.

5 S. Haimovici, în AnStUniv Iași, s. II, a), T XIV, 1968, f. 1, tab. 1.

6 M. Lazic, Archaeology and Natural Sciences, Vol LXIV, 21, Beograd, 1992, p. 53-54.

7 H. J. Greenfield, Paleoeconomy of the Central Balkans (Serbia), în BAR IS 304(ii), 1986, p. 430-437.

8 G. El Susi, op. cit.

9 S. Haimovici, în AnStUniv, Iași, s II, T. XIV, 1968, f. 1, p. 190

10 Ibidem, p. 405.

11 S. Haimovici, în Crisia. XVII. 1987, p. 43.

12 S. Haimovici, în AnStUniv Iași, s. II, T. XI, 1965, f. 2, p. 389.

13 I. Ciobanu, Analize de polen în turba masivului Semenice, Cluj, 1948; E. Pop, N. Boșcaci, V. Lupșă, în SCIV, T. 21, 1, p. 31-34 (anexa 1).

14 H. J. Greenfield, op. cit., p. 295. tab. 17.

15 M. Lazic, op. cit., p. 52.

16 Apud Al. Bolomey, în SCIVA, 4, T. 27, 1976, p. 472.

NMI=91

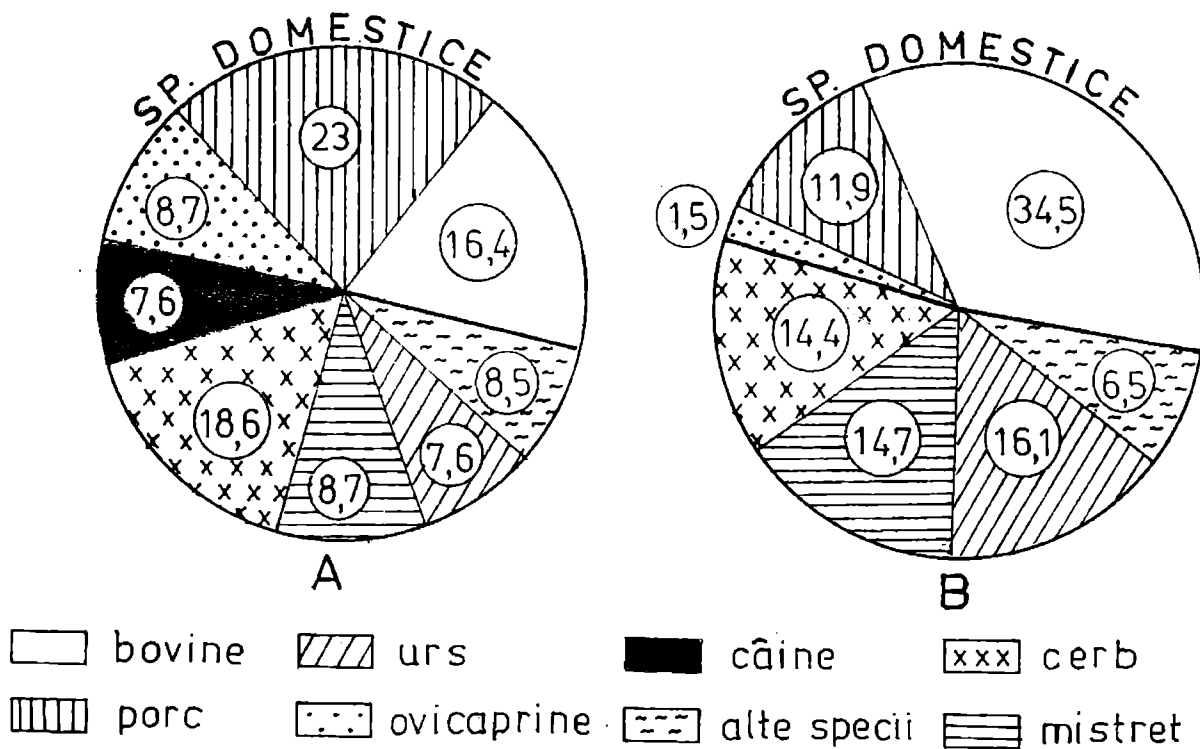
13021 Kg = Cantitatea
de carne

Fig.1

L'ANALYSE DES RESTES FAUNIQUES DE L'ETABLISSEMENT
DE L'EPOQUE DU BRONZE (CULTURE VATINA) - "PĂZĂRIȘTE"
(DEP. CARAȘ-SEVERIN)

Les 919 restes osseux qui font l'objet de cet étude proviennent des fouilles exécutées pendant plusieurs années pendant plusieurs années (1969; 1974; 1978; 1982; 1991) dans la fortification de l'époque du bronze, placée dans la Vallée du Danube, près de la confluence du rivot Camenita avec le fleuve. L'échantillon illustre seulement des excavations entreprises dans la périphérie du site, dans la zone des fortifications.

Les porcins dominent le spectre faunique (comme NMI) suivis par le cerf, les bovins et les autres (tab. 1: fig. 1). L'analyse des espèces met en évidence quelques aspects:

- les données métriques des bovins (tab. 3) et les deux hauteurs au garrot (105,6 cm et 119,2 cm - Matolcsi) mettent en évidence des individus de petite et moyenne taille.

- l'analyse ostéométrique détaillée des restes maxillaires (tab. 4) et des autres (tab. 5) appartenant aux porcins on a permis une quelconque séparation du matériel de sanglier de celui du porc.

- les ovicaprins possèdent un échantillon peu significatif.

- les espèces chassés sont représentés par le cerf (tab. 6 - donnée métriques), le chevreuil, le blaireau (tab. 7) et l'ours (tab. 8), le dernier avec un pourcent bien important (7,6 %).

En ce qui concerne le rapport domestiques:sauvages, celui-ci est de 54-44 par NMI. L'abatage pour les bovins et les ovicaprins (tab. 9) se faisait en gardant un assez important pourcent des animaux adultes - maturés, caractéristique d'un mode d'usage fondé sur l'exploitation des produits secondaires. Par contre, pour

le porc, jusqu'a 2 ans on abattait la plus grande partie du stoc.

Face a une analyse d'un autre échantillon Vatina (Foeni - "Gomila Lupului"), cette fois-ci, la station étant placée dans la Plaine du Banat (ouest de la province) on constate quelques différences:

- ainsi l'économie alimentaire de la communauté de Foeni s'appuyait sur l'élevage des petits ruminants; celle de Gornea - "Păzăriște" sur le porc, grace au conditions d'amplacement bio-géographiques et pédo-climathiques spécifiques pour chaque site.

- le cheval avait un role important pour la communauté de Foeni, il est absent a Gornea - "Păzăriște".

- en général, le quote-part du gibien est plus réduit dans l'établissement de la Plaine du Banat, qu'a la Vallée du Danube.

Une quelconque similitude entre les deux sites existe, en ce qui concerne l'a moindrissement du pourcent des bovins aux époques antérieures et l'accroissement de celui du porc.

Pour le moment ces sont les informations que nous offre le lot faunique du Gornea - "Păzăriște": les fouilles qui serront executées dans la partie interne de l'habitation enrichiront les informations actuelles.

O NECROPOLĂ DIN PRIMA EPOCĂ A FIERULUI LA IAZ (COM. OBREJA, JUD. CARAȘ-SEVERIN)

Bine cunoscut în literatura de specialitate prin diverse și importante descoperiri aparținând epocii neolitice (Cultura Starčevo-Criș)¹, perioadei de tranziție de la neolitic la epoca bronzului (cultura Coțofeni)², epocii bronzului (grupul cultural Balta Sărată)³, epocii dacice⁴ și celei romane⁵, punctul "Dâmb" din hotarul localității Iaz se face tot mai remarcant în ultima vreme și prin vestigile aparținând primei epoci a fierului înregistrate succesiv aici.

Astfel, încă din anul 1978, publicând rezultatele unui sondaj arheologic efectuat în anul 1977, R. Petrovsky evidențiază prezența unui nivel de locuire din prima epocă a fierului în acest punct. Caracterizat printr-o ceramică ornamentată cu incizii, imprimeuri și caneluri, el a fost atribuit inițial unei așezări dintr-o etapă finală al culturii Basarabi⁶. Reanalizarea ulterioară a acestor materiale, în contextul unui nou stadiu de cunoaștere a realităților primei epoci a fierului din Banat, a permis să se constate că ele ilustrează existența la Iaz - "Dâmb" a unui strat subțire de tip Gornea-Kalakača, în care apar și elemente de tip Insula Banului, străpuns de o groapă cu ceramică aparținând unei faze timpurii, sau chiar mai evolute, a culturii Basarabi⁷.

Spre sud de această așezare, într-un punct de pe marginea terasei superioare a Timișului, situat la circa o treime din distanța care separă calea ferată Caransebeș-Iaz de zona menționatei așezări (vezi. pl. I), în imediata apropiere a drumului imperial roman Dierna-Tibiscum, O. Popescu recupera - în octombrie 1987 - inventarul metalic al unui mormânt, probabil tumular, din prima epocă a fierului (notat acum de noi M1/1987), distrus de lucrările agricole. Dintre obiectele descoperite se detașează un colier torsadat (torques) din bronz (pl. II/49), mai multe fragmente provenind de la spirale de buclă cu capătul în formă de "8", realizate

din sârmă dublă de bronz (pl. II/1-40), fragmente de brățări din bronz cu secțiune plan-convexă și capetele petrecute (pl. II/41-47), o bară mică de bronz cu secțiune plan-convexă (pl. II/48), arcul unei fibule masive din fier, placată cu bronz, prevăzută cu patru nodozități mari (pl. II/54), o portagrafă din fier triunghiulară (pl. II/50), aparținând foarte probabil aceleiași fibule, și trei fragmente de bară din fier ușor curbate, cu secțiune ovală (pl. II/51-53), părți componente ale unor brățări sau verigi de picior din fier. Majoritatea acestor piese au fost prezentate inițial de către autor, într-o notă succintă, fără a se face însă - cu același prilej - nici un fel de considerații referitoare la încadrarea lor cronologică și culturală⁸. Cu excepția câtorva fragmente ceramice mici, din pastă grosieră, în perimetrul de cca. 4 m din care au fost culese piesele de metal, nu au mai fost înregistrate și alte descoperiri cu care acestea să poată fi puse într-o eventuală conexiune. Lipsa fragmentelor de oase umane (încinerate sau nu), face ca ritul funerar să rămână încă incert. Ținând cont de observațiile efectuate în momentul descoperirii, potrivit cărora "piesele au fost înglobate într-un strat de cenușă spălat ulterior de ploaie", ele fiind "puternic alterate și prezentând un strat gros de carbonați de cupru din care cauză sunt foarte friabile", s-a presupus existența în acest loc a unui mormânt tumular de incinerare⁹. Trebuie să recunoaștem, însă, că - până la efectuarea unor săpături în această zonă - nu trebuie total exclusă nici posibilitatea unei eventuale înhumări.

Reluând ulterior în discuție această descoperire¹⁰, M. Gumă concluziona că "există suficiente temeiuri pentru a interpreta ansamblul descoperirii de la Iaz-"Dâmb" ca pe un mormânt de femeie, a-l data în faza de început a Hallstattului mijlociu ($H_a B_3 / C_1$) și a-l atribui din punct de vedere cultural etapei timpurii de dezvoltare a culturii Basarabi¹¹, ceea ce - practic - însemna datarea sa cu precădere în cursul sec. VIII a. Chr.

Am reluat în discuție elementele de bază și concluziile referitoare la această descoperire, pentru că - relativ recent - în același punct a fost scoasă la iveală o altă grupare de piese, aproape identice, pe care le vom prezenta în cele ce urmează.

Cu ocazia unei noi cercetări de suprafață efectuate aici (în 26 septembrie 1992) O. și A. Popescu reușesc să recupereze un alt lot de piese de metal, respectiv fragmente de la una sau - mai curând - două fibule cu nodozități pe arc, din fier și fier placat cu bronz, precum și câteva bucăți de sârmă din bronz, provenind de la spirale de buclă. Zona în care acestea au fost găsite se află pe același bot de terasă, la cca. 60 m nord de prima descoperire mai sus prezentată (M1/1987), cele două puncte fiind despărțite de ogașul Valea Seacă (pl. I).

În cursul altei cercetări de suprafață efectuate pe 11 februarie 1994 în același loc, de către M. Gumă, O. Popescu și D. Frăsineanu, au mai fost culese de aici încă două fragmente de brățări din bronz cu secțiune plan-convexă, câteva bucăți de spirale de buclă din bronz și un mic fragment ceramic.

S-a putut constata, cu acest prilej, că toate aceste obiecte s-au găsit grupate pe o suprafață având un diametru de aprox. 5 m, ele apărând imediat sub stratul de iarbă, într-un nivel subțire de cenușă. Nici în acest caz nu au putut fi constatate resturi de oase umane. În ciuda acestui fapt, ținând cont de factura obiectelor descoperite și de gruparea lor, putem spune cu destulă certitudine că, și în acest caz, suntem în fața unor piese de inventar funerar, aparținând - de asemenea - unui mormânt (foarte probabil tot tumular) datând din prima epocă a fierului, raclat de lama buldozerului, în urma lucrărilor de nivelare ce s-au efectuat aici. Ca atare, acest complex a fost desemnat cu sigla M2/1992, el aparținând - fără îndoială - aceleiași necropole ca și M1/1987.

Prin urmare, din inventarul inițial al M2/1992, au fost recuperate în urma celor două cercetări de suprafață menționate, un număr total de 18 piese, după cum urmează:

1.-Arc de fibulă, realizat dintr-o bară rectangulară din fier, învelită în foaie de bronz, prevăzută cu patru mari nodozități globulare și două terminații discoidale (pl. III/1).

2.-Fragment din portagrafa din fier (probabil inițial triunghiulară) a fibulei de mai sus (pl. III/2).

- 3.- Buton terminal de formă discoidală, din fier placat cu bronz (pl. III/3).
provenind - probabil - de la o altă fibulă cu nodozități pe arc.
- 4-15. - Un număr de 12 fragmente de sârmă din bronz cu secțiune rotundă și rectangulară (pl. III/4-15), provenind de la spirale de buclă cu capătul în formă de "8".
- 16-17 - Fragmente de brățări din bronz cu secțiune plan-convexă (pl. III/17-18).
18. - Fragment ceramic neornamentat, provenind probabil de la buza unei cești, lucrată cu mâna, dintr-o pastă fină, de culoare brun-neagră, de "factură hallstattiană".

Ținând cont de structura asemănătoare, mergând aproape până la identitate, a combinațiilor de obiecte, precum și de faptul că în aceeași zonă se mai pot localiza - cu oarecare aproximație - și urmele altor tumuli nivelați de lucrări de amenajare a terenului, putem aprecia că ambele descoperiri discutate aici sunt contemporane, acestea reprezentând inventarele a două morminte (M1/1987 și, respectiv, M2/1992) aparținând unei necropole tumulare din prima epocă a fierului existentă în acest punct.

Având în vedere faptul că ele oferă noi posibilități de delimitare cronologică și culturală mai fină a unui orizont încă insuficient de bine precizat până acum în evoluția primei epoci a fierului din România și regiunile imediat învecinate, considerăm necesar să rediscutăm în acest context problemele de ansamblu pe care le ridică aceste descoperiri într-un areal mai amplu al Europei central-estice și de sud-est, conform cu stadiul actual al cercetării în acest domeniu.

În stabilirea cât mai exact posibil a orizontului cronologic căruia îi aparțin aceste descoperiri, cele mai precise indicii ne sunt oferite de spiralele de buclă din bronz și fibulele cu nodozități pe arc, din fier placat cu bronz, în funcție de acestea putând fi discutate și celelalte tipuri de piese (în special colierul torsadat și brățările cu secțiune plan-convexă), cu care ele sunt combinate în inventarele funerare de la Iaz - "Dâmb".

Spiralele de buclă din sârmă de bronz, reprezintă o categorie de obiecte de

podoabă, larg răspândite în diverse tipuri și variante, cu deosebire în Europa centrală, central-estică și de sud-est, începând de la sfârșitul epocii bronzului, inclusiv perioada de tranziție spre prima epocă a fierului. Ele vor cunoaște, însă, cea mai mare frecvență și răspândire spațială cu deosebire pe parcursul primei epoci a fierului¹².

Exemplarele descoperite la Iaz aparțin tipului de spirale de buclă din sârmă dublă de bronz cu secțiune rotundă, având capătul îndoit în formă de "8" cu secțiune rectangulară. Deși primele exemplare de acest tip, descoperite în România, la Gruia, au fost publicate de V. Pârvan încă din 1924¹³, ele nu s-au impus decât mai recent atenției specialiștilor, odată cu înmulțire frapantă a descoperirilor de acest gen, problematica lor fiind parțial abordată în momentul publicării unor complexe arheologice (așezări, inventare funerare și depozite de bronzuri), în care au apărut și asemenea piese¹⁴.

În acest moment, am putut înregistra în total un număr de 16 puncte din care provin exemplare ce aparțin cu siguranță acestui tip (ce poate fi desemnat - după locul primelor descoperiri - prin denumirea de tip Gruia), în marea lor majoritate ele grupându-se într-o zonă compactă din nord-estul Serbiei și sud-vestul României (vezi harta din pl. IV), respectiv la Boljetin¹⁵, Deva- "Viile Noi"¹⁶, Feudvar, lângă Moșorin¹⁷, Gruia¹⁸, Iaz- "Dâmb", Izvoru Bârzii¹⁹, Mokronog- "Ostrožnik"²⁰, Moldova Veche- "Ostrov-Groblia"²¹, Rudovci²², Svinița - "Piatra Elișovei"²³, Sărbănovac²⁴, Săreograd- "Basčine"²⁵, Teleac²⁶, Vajuga- "Pesak"²⁷, Vințu de Jos (III)²⁸, Kalakača²⁹. Cu unele excepții, constituind apariții fortuite sau în care nu se mai poate preciza o relație precisă cu complexele arheologice din zonele cărora provin, descoperirile enumerate mai sus sunt reprezentate atât prin așezări (Feudvar, Kalakača, Teleac) sau monumente funerare (Deva, Iaz, Moldova Veche, Mokronog, Svinița, Vajuga), dar și prin depozite (Rudovci, Sărbănovac, Săreograd, Vințu de Jos III).

Piesele descoperite în așezările de la Kalakača și Feudvar pot fi considerate, deoărmădată, cele mai timpurii apariții ale acestui tip de spirale de buclă.

În ambele stațiuni a fost scos la iveală câte un asemenea exemplar, în nivele sau complexe atribuite grupului cultural de tip Gornea-Kalakača (orizontul de tip Bosut IIIa). Datarea îndeobște acceptată în prezent pentru ansamblul manifestărilor de tip Gornea-Kalakača (Bosut IIIa) este grosso modo intervalul secolelor X-IX a.Chr.³⁰, cu precizarea că în zona vestică a arealului său de răspândire (respectiv în Srem și pe cursul inferior al Tisei) evoluția acestuia se prelungește chiar până la începutul sec. VIII a.Chr., etapa s-a finală în aceste zone fiind astfel contemporană cu cele mai timpurii manifestări ale culturii Basarabi în sud-vestul României, nord-estul Serbiei și, eventual, nord-vestul Bulgariei. Drept argumente în acest sens pot fi menționate aici obiectele din metal (bronz și fier), de caracter așa-zis "traco-cimmerian" din inventarul mormântului colectiv nr. II de la Gomolava³¹, databile la sfârșitul sec. IX și în prima jumătate a sec. VIII a.Chr., precum și importurile de tip Basarabi, reprezentate de mai multe fragmente ceramice cu decor tipic pentru etapa timpurie a acestei culturi, care au apărut atât în stratul cât și în complexele nr. 33 și 73 din așezarea de la Kalakača³².

Cele două exemplare scoase la iveală în așezarea de la Teleac provin dintr-un sondaj efectuat pe panta din fața porții de est a fortificației din prima epocă a fierului, "fiind găsite în asociere cu oase de animale și fragmente ceramice, între care o buză de strachină cu decor imprimat" în stil Badabag II³³, care constituie probabil un import în mediul local cu ceramică de tip canelat. Chiar dacă datarea în general acceptată astăzi pentru faza Badabag II este tot intervalul sec. X-IX a.Chr.³⁴, ea aparținând astfel unui orizont ce poate fi considerat în mare măsură sincron cu cel al grupurilor culturale de tip Pșenicevo II, Cozia-Brad, Saharna-Solonceni, Insula Banului și Gornea-Kalakača, considerăm că există indicii din ce în ce mai numeroase care ne permit să acceptăm deja prelungirea existenței etapei Badabag II și într-o anumită perioadă a sec. VIII a.Chr.³⁵, (respectiv prima jumătate a acestuia).

Deși, nici în cazul grupului de tip Gornea-Kalakača și nici în acela al fazei Badabag II, nu se pot opera, cel puțin deocamdată, subdiviziuni tipologico-evolutive

ve și cronologice îndeajuns de clare și precise, care să asigure o datare mai fină decât intervalul sec X -prima jumătate a sec.VIII a.Chr.. pentru spiralele de buclă de tip Gruia apărute în așezările de la Kalakača, Feudvar și Teleac, apreciem totuși că ele ar trebui plasate mai curând la orizontul etapei finale a manifestărilor culturale mai sus amintite, respectiv către sfârșitul sec. IX sau, mai ales, în prima jumătate a sec.VIII a.Chr., ipoteză ce pare a fi sprijinită și de poziția cronologică a celorlalte exemplare ce intră în componența unor inventare funerare sau depozite.

Astfel, cele mai numeroase piese de acest tip au apărut în morminte aparținând culturii Basarabi din zona Porților de Fier (Clisura/Djerdap), atât pe malul românesc cât și pe cel sârbesc, așa cum sunt cele de la Svinița-"Piatra Elișovei", Moldova Veche-"Ostrov-Groblia" și Vajuga-"Pesak", în asociere cu alte obiecte de metal și ceramică tipică. La Svinița, unde a fost recuperat accidental inventarul unui mormânt de tip Basarabi, asemenea spirale de buclă au apărut asociate - alături de ceramică având decor tipic - cu un buton de bronz cu calotă ajurată, un fragment de la un cuțit din fier cu lama ușor curbată, mai multe brățări din bronz cu secțiune plan-convexă și capetele ușor petrecute, o fibulă mare din fier cu două resorturi și arc cu secțiune rombică, plus încă două fibule cu două resorturi (de tip Gabrovec 5c) având arcul de fier placat cu bronz și decor incizat sau "în coaste"³⁶. O situație similară a fost constatată și în tumulii V-VI ai necropolei de la Moldova Veche-"Ostrov", unde spiralele de buclă de tip Gruia sunt asociate, în afară de ceramică de tip Basarabi, cu combinații asemănătoare de podoabe din metal (perlă de bronz; brățări din bronz cu secțiune plan-convexă, deschise sau cu capetele petrecute; verigi de picior deschise, din fier; fibule cu două resorturi, având arcul de fier placat cu bronz incizat sau cu decor "în coaste". de tip Gabrovec 5c, prevăzute în unele cazuri cu protome ornitomorfe; spirale tubulare de tip "saltaleoni"; butoni și aplice din bronz, etc)³⁷. De asemenea, din inventarul mormântului nr. 8 al necropolei de tip Basarabi de la Vajuga - "Pesak" (în Serbia), alături de nu mai puțin de zece asemenea spirale de buclă (dispuse câte cinci de fiecare parte a craniului), mai făceau parte un colier torsadat (torques) din bronz, două fibule din fier placate cu

bronz, de tip Gabrovec 5c, prevăzute cu pandantive de bronz și mai multe verigi de picior din bronz sau fier (trei de bronz și două de fier pe piciorul drept, și respectiv trei de bronz și una de fier pe piciorul stâng) ³⁸.

Toate aceste descoperiri aparțin, în mod evident, aceluiași palier cronologic și cultural, ele putând fi atribuite fazei mijlocii (II) a culturii Basarabi și datate în intervalul cuprins între a doua jumătate a sec. VIII-prima jumătate a sec. VII a. Chr. ³⁹. Faptul că, spre deosebire de aceste cazuri, în combinațiile de obiecte de metal constatate la Iaz spiralele de buclă sunt asociate cu fibule din fier și bronz cu nodozități pe arc de tip Gabrovec 5b, și nu cu fibule de fier și bronz cu decor incizat sau "în coaste" pe arc de tip Gabrovec 5c, ca la Svinița, Moldova Veche și Vajuga, constituie însă un indiciu că aceste două tipuri de fibule trebuie să aparțină unor orizonturi cronologice diferite, mormintele de Iaz-"Dâmb" aparținând - fără îndoială - unei etape imediat anterioară fazei mijlocii sau "clasice" (II) a culturii Basarabi și putând fi datate cu precădere în sec. VIII a.Chr. (mai ales în prima jumătate și la mijlocul acesteia).

Această constatare este, de altfel, confirmată și de analiza depozitelor de bronzuri în care au apărut spirale de buclă cu capătul în formă de "8" (tipul Gruia). În depozitul de la Șarbanovac acestea sunt asociate cu torques-uri, brățări plurispiralice sau cu capetele petrecute, verigi prinse în lanț, butoni și falere din bronz. Cele mai complexe și mai semnificative combinații în care sunt prezente și asemenea spirale de buclă apar însă în cadrul depozitelor de bronzuri de la Rudovci, Șarengrad și Vințu de Jos III. În depozitul de la Rudovci, o spirală de buclă de tip Gruia este asociată - alături de piese de harnașament (psalii cu capăt curbat și buton terminal, având trei orificii transversale pe corp, zăbale, faleră și aplici discoidale cu ornament central cruciform, ajurat), spirale tubulare ("saltaleoni"), butoni cu urechiușă de prindere, nasturi, pandantive spiralice, toate din bronz, două celturi și un vârf de lance din fier - cu două fibule-ochelari (una de tip Santa Lucia și una cu legătură mediană în formă de "8", care a avut probabil inițial un ac de fier), o fibulă de fier cu două resorturi, nodozități conice pe arc și

portagrafă în formă de "clepsidră", de tip Gabrovec 6c, un pandantiv în formă de clopoțel și un alt tip de spirală de buclă din bronz, fără capăt în formă de "8", de care e prinsă o mică verigă din sârmă de bronz. Prin piesele de harnașament (în special psaliile de tip Kossack 1a) prin fibula-ochelari și prin fibula cu nodozități concave pe arc de tip Gabrovec 6c, depozitul de la Rudovci poate fi pus în strânsă conexiune cu depozitul de la Janjevo II, ambele - ca, de altfel, și depozitul de la Șarbanovac - fiind încadrate de R. Vasić într-o fază timpurie a orizontului 1 din prima epocă a fierului în Serbia⁴⁰ și datate, mai recent, la sfârșitul sec. IX - prima jumătate a sec. VIII a.Chr.⁴¹ De altfel, psalii de același tip apar și în depozitul de la Vetîș, inclus seriei de depozite de tip Șomartin-Vetîș din România, serie plasată la orizontul fazei Ha B₃ (sec. VIII a.Chr.) în cronologia central-europeană a lui Müller-Karpe⁴². În acest sens, așa cum s-a arătat și cu alt prilej⁴³, n-ar trebui deloc exclusă și posibilitatea redatării depozitelor de acest tip (sau cel puțin cel de la Vetîș) în intervalul cuprins între sfârșitul sec. IX (eventual chiar a doua jumătate a acestuia) - prima jumătate a sec. VIII a.Chr.. Revenind la depozitul de la Rudovci, această datare pare a fi confirmată și de faptul că asocierea între spirala de buclă fără capăt în formă de "8" și fibula-ochelari cu legătură mediană în formă de "8", din componența acestuia, se regăsește constant în inventarele funerare feminine de tip Balta Verde (T. XII/M.4) - Sofronievo (M. 2) - Vergina (M. AD1/Andronikos), care au fost plasate - cu suficiente argumente - la același orizont cronologic⁴⁴. În combinații asemănătoare de obiecte este asociată și spirala de buclă de tip Gruia ce intră în componența depozitului de la Șarengrad⁴⁵. Prezintă conexiuni indiscutabile, atât cu depozitele de la Rudovci și Șarbanovac cât și cu inventarul metallic al mormântului colectiv nr. 2 de la Gomolava, depozitul de la Șarengrad trebuie datat în aceeași perioadă. În sfârșit, și în depozitul de la Vințu de Jos III, o spirală de buclă de acest tip apare alături de fibule-ochelari (din bronz sau bronz cu fier), cu legătură mediană în formă de "8" sau de tip Santa Lucia, o faleră de bronz și un disc de bronz cu fier, concav, un pandantiv din bronz în formă de ochelari, un vârf de lance din fier, o zăbală articulată din bare duble din fier torsion-

nate, verigi de picior din fier și mai multe fragmente de brățări din bronz cu secțiune plan-convexă, la care se adaugă o fibulă din fier placat cu bronz, cu două resorturi, cinci nodozități pe arc și portagrafă în formă de "clepsidră" (tipul Gabrovec 5a)⁴⁶. Deși, în funcție de aspectul oarecum diferit oferit de ansamblul componentelor sale și- mai ales - de fibula cu nodozități, acest depozit pare a fi ușor mai târziu decât cele de la Janjevo, Șarbanovac și Rudovci, considerăm că el ar trebui totuși datat tot în sec. VIII a.Chr. (mai curând la mijlocul și a doua jumătate a acestuia), decât în sec. VII a.Chr. (Ha C), așa cum a fost încadrat inițial⁴⁷. Asupra acestei probleme nu vom insista însă aici, deoarece vom avea ocazia să revenim asupra ei în cele ce urmează.

Drept urmare, din toate cele enumerate înainte reiese cu destulă claritate că spiralele de buclă cu capătul în formă de "8" (tipul Gruia), cu descoperiri grupate într-un areal relativ compact din nord-estul Serbiei și vestul României, au fost utilizate cu precădere în acest spațiu în sec. VIII și în prima jumătate a sec. VII a.Chr., chiar dacă nu este exclus ca ele să fi apărut aici ca tip distinct încă din sec. IX a.Chr.. O folosire a lor și după mijlocul sec. VII a.Chr., nu poate fi susținută, cel puțin deocamdată, prin argumente concrete. Ele constituie astfel un tip de poadoabă de păr caracteristică îndeosebi vestimentației feminine din fazele timpurie și mijlocie a culturii Basarabi și din faza târzie a grupului de tip Gornea-Kalakača (Bosut IIIa).

Este evident, însă, că ele nu oferă decât un cadru cronologic destul de larg în care pot fi plasate mormintele de la Iaz. Câteva indicii în plus pentru o posibilă datare mai restrânsă ne oferă, în schimb, fibulele din fier placate cu bronz și nodozități pe arc.

Făcând parte din seria mai largă de fibule cu două resorturi și corpul în formă de arcuș (Zweischleifige Bogenfibeln), exemplarele descoperite la Iaz se integrează în categoria celor cu nodozități pe arc (Zweischleifige Knotenfibeln) - răspândite în diverse tipuri și variante - pe un spațiu apreciabil din Europa central-estică și de sud-est, cu deosebire în sec. VIII-VII a.Chr.⁴⁸. Ele sunt reprezentate îndeosebi

prin tipurile Gabrovec 2c, 5a-b, 6a-e (din bronz, fier sau fier placat cu bronz, extrem de rar din aur), respectiv tipurile Gergova B I 1 și B II 1 α - δ (tot din bronz, fier sau fier placat cu bronz). Deosebit de interesante, în contextul discuției noastre, sunt, însă, mai ales fibulele din fier placate cu bronz, cu nodozități, de tip Gabrovec 5a, 5b (respectiv Gergova B II 1 γ și δ), desemnate inițial în literatura de specialitate ca fibule de tip Vace, ca fibulele cu decor incizat sau "în coaste" pe arc (tipul Gabrovec 5c/Gergova B II 2 α), realizate tot din fier placat cu bronz.

Prin caracteristicile lor, piesele de la Iaz pot fi circumscrise mai curând tipului Gabrovec 5b (Gergova B II 1 γ), cu 3-4 nodozități pe arc. În ciuda faptului că realizarea unei tipologii mai exacte a acestora este mult îngreunată de lipsa portagrafei la majoritatea exemplarelor de acest tip cunoscute până în prezent, cele descoperite la Iaz par să fi fost prevăzute cu portagrafă triunghiulară, spre deosebire de tipul generic Gabrovec 5b cu portagrafă în formă de "clepsidră". Astfel, ele ar putea constitui o variantă aparte a tipului Gabrovec 5b, pe care am denumit-o "varianta Iaz". O altă variantă a aceluiași tip de fibulă, la care nu cunoaștem încă sigur forma portagrafei, este cea cu trei sau cu patru nodozități pe arc, flancate de câte două "șaibe" discoidale, pe care am numit-o aici varianta Široko. Oricum, asocierea acestor variante ale tipului Gabrovec 5b/Gergova BII 1 γ într-o serie de descoperiri, constituie un indiciu sigur asupra contemporaneității lor cel puțin parțial, fapt care ne determină să le discutăm aici în ansamblu.

Până în prezent, există un număr de 18 puncte de descoperiri (vezi harta din pl.V) în care au apărut fibule de tip Gabrovec 5b/Gergova BII 1 γ (inclusiv variantele Iaz și Široko)⁴⁹. Acestea sunt: Alba Iulia - "Partoș"⁵⁰, Aljudovo - "Malo Crnice"⁵¹, Bâlvănești⁵², Budisič - "Mali Zvornik"⁵³, Carevec⁵⁴, Dăržanica⁵⁵, Gamzigrad⁵⁶, Iaz - "Dâmb"⁵⁷, Kuç i Zi⁵⁸, Lopušnik⁵⁹, Novi Banovci⁶⁰, Novo Selo-Dub⁶¹, Prilep - "Markovi kuli"⁶², Stari Kostolac⁶³, Široko - "Šuva Reka"⁶⁴, Turdaș⁶⁵, Vrmdža - "Rtanj"⁶⁶ și Vukovar - "Lijeva Bara"⁶⁷. Ele provin atât din complexe funerare (Dăržanica, Iaz, Kuç i Zi, Stari Kostolac, Široko și Vukovar) sau depozite (Alba Iulia,

Aljudovo, Bâlvănești și Budisić), cât și din descoperiri izolate (Carevec, Gamzi-grad, Lopoșnik, Prilep, Turdaș). O categorie aparte o constituie cele desemnate de termenul "grup de descoperiri" (Novi Banovci, Novo Selo-Dub și Vrmdža), care au constituit inițial inventare funerare, aparținând unor morminte distruse sau amestecate și ajunse ulterior în diverse colecții. Este, deci, evident că atât acestea cât și descoperirile izolate nu ne pot oferi - în afară de marcarea arealului de răspândire - prea multe elemente sigure pentru descoperirea orizontului lor cronologic și cultural, cele mai importante indicii în acest sens trebuind căutate în asocierile existente în depozitele și complexele funerare sigure.

O primă observație care se cuvine a fi făcută aici este aceea că, în timp ce fibulele de tip Gabrovec 5b (inclusiv varianta Iaz) se concentrează în nord - nord-estul Serbiei și vest-sud-vestul României - suprapunându-se cu aria de răspândire a spiralelor de buclă de tip Gruia (cu care și sunt asociate în descoperiri) și cu cea a fibulelor de tip Gabrovec 5c/varianta D la T. Bader (vezi harta din pl. VI), cu acestea din urmă nefiind însă niciodată asociate în descoperiri -varianta Široko se orientează mai curând spre zonele de vest și nord-vest balcanice, la sud de Dunăre (vezi harta din pl.V), fiind adesea asociate în descoperiri cu fibule cu două resorturi, arcul torsadat și portagrafa în formă de "clepsidră" de tip Gabrovec 7a/Gergova BII₁₇.

Pe de altă parte, asocierea constatată în depozitul (poate chiar inventar de mormânt) de la Budisić, între o fibulă cu patru nodozități pe arc de variantă Široko și una de tip Gabrovec 5b (poate chiar de variantă Iaz) este simptomatică pentru plasarea lor la același orizont cronologic.

Să vedem, deci, în continuare, dacă și unde poate fi plasat cu mai multă exactitate acest orizont.

Un prim indiciu în acest sens ne este oferit chiar de componența depozitului (sau mormântului) de la Budisić. Aici cele două fibule cu patru nodozități pe arc sunt asociate, printre altele (două fibule - ochelari de tip Santa Lucia, perle din bronz și fier, doi aleoni, un buton, o brățară masivă din bronz, patru pandantive în formă de clepsidră, cu două coliere din bronz, dintre care unul este ornamentat

cu incizii⁶⁸. Dincolo de faptul că un pandantiv în formă de clopot și o fibulă-ochelari de tip Santa Lucia apar și în componența depozitului de la Rudovci (a cărui datare a fost mai sus discutată), trebuie să remarcăm și că decorul "torques"-ului ornamentat de la Budisić se regăsește pe două brățări din componența depozitului de la Alba Iulia-"Partoš"⁶⁹, unde apar de asemenea două fibule cu nodozități de tip Gabrovec 5b (alături de fibule-ochelari cu legătură mediană în formă de "8", coliere torsadate și brățări sau verigi cu secțiune plan-covexă). Chiar dacă acest depozit a fost inclus seriei de tip Bălvănești-Vinț și datat în sec. VII a.Chr.(Ha.C), nu putem să nu subliniem faptul că atât ornamentul colierului de la Budisić, cât și cele două brățări decorate în același stil de la Alba Iulia, își găsesc un pandant - mergând până la identitate - într-o brățară similară descoperită în așezarea de la Insula Banului⁷⁰. Ținând cont că, până în prezent, nu există argumente care să permită o datare mai târzie de începutul sec. VIII a.Chr. pentru sfârșitul grupului de tip Insula Banului, teritoriul acestuia fiind inclus în aria de formare a culturii Basarabi (al cărui început nu poate fi împins actualmente mai târziu de prima jumătate a sec. VIII a.Chr.), precum și de relația ce poate fi stabilită între depozitele de la Budisić, Rudovci și Alba Iulia-"Partoš", reiese clar că toate aceste descoperiri ar trebui plasate în cursul sec. VIII a.Chr. (Ha.B₃), oricum nu mai târziu de sfârșitul acestuia.

O confirmare a acestei încadrări pentru fibulele de tip Gabrovec 5b o constituie și situația constatată la Dărzanica (nord-vestul Bulgariei). Aici, din inventarul mormânt distrus au făcut parte - alături de o fibulă din fier placat cu bronz și trei nodozități pe arc, de tip Gabrovec 5b/varianta Široko, - o fibulă din bronz cu două resorturi, arc torsadat în formă de "clepsidră", de tip Gabrovec 7a/Gergova BII1_η, o fibulă-ochelari de tip Santa Lucia, trei coliere torsadate, un ac cu capăt în formă de "8" și două spirale de buclă având spirele prinse cu un inel din sârmă de bronz⁷¹. După cum am mai arătat înainte, acest tip de spirală de buclă, asociat cu fibule-ochelari de tip Santa Lucia sau cu răsucire mediană în formă de "8", constituie o "fosilă directoare" a setului de vestimentație feminină de tip Vergina

(M. AD1/Andronikos)-Balta Verde (T. XII/M.4) - Sofronievo (M.2), el apărând și în depozitul de la Rudovci, la un palier cronologic situat la sfârșitul sec. IX - prima jumătate a sec. VIII a.Chr.⁷²

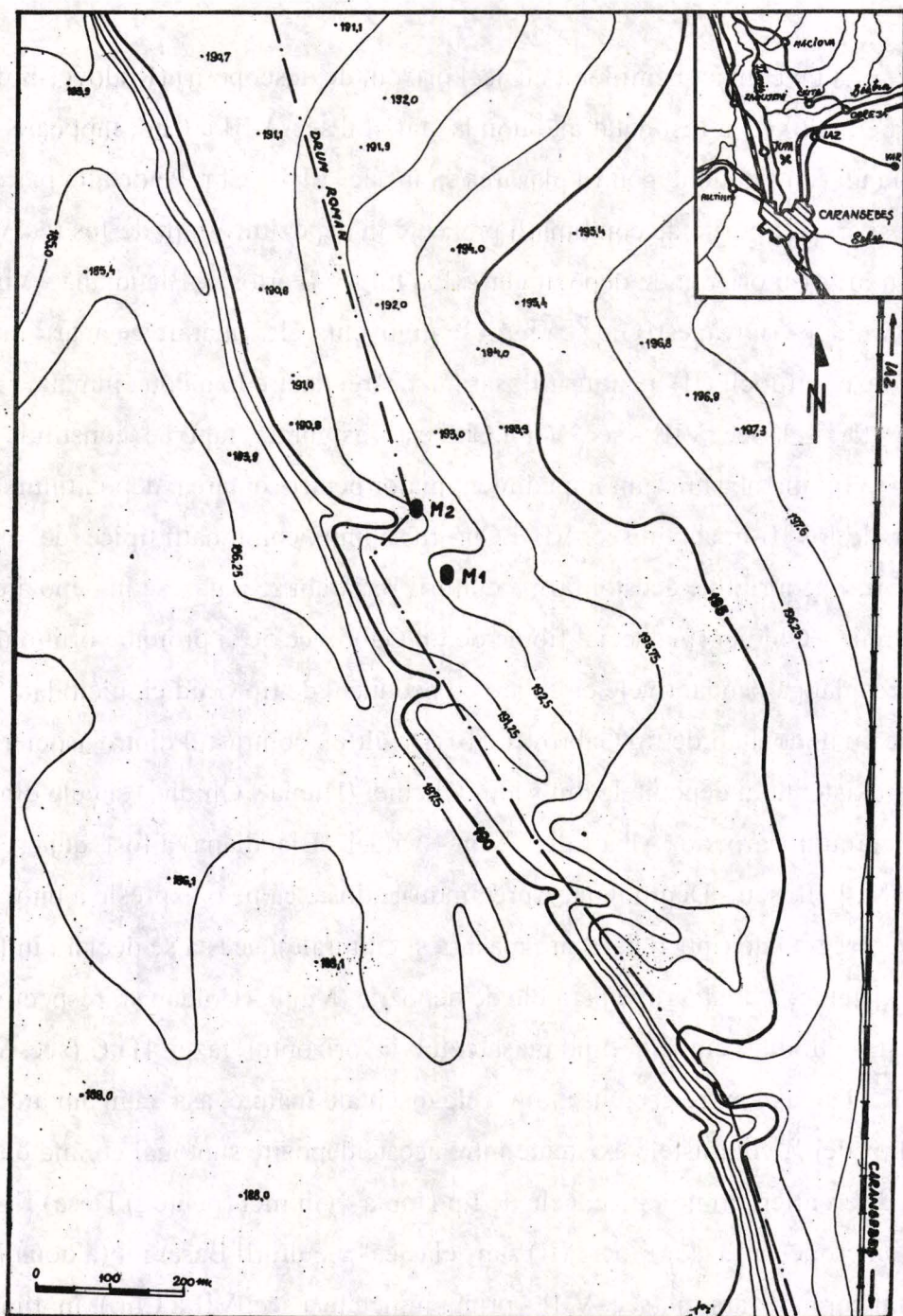
Pe de altă parte, se impune însă a fi remarcată aici și similitudinea frapantă existentă între inventarul mormântului de la Dăržanica și din Tum.I/M.1 sau Tum. II/M.4 din cadrul necropolei de la Široko - Šuva Reka (cu deosebire combinația: fibule din fier placate cu bronz și trei nodozități pe arc, de tip Gabrovec 5b - varianta Široko, fibule cu arc torsadat de tip Gabrovec 7a, fibule-ochelari de tip Santa Lucia și coliere torsadate din bronz). Respectivale descoperiri de la Široko au fost plasate de K. Kilian la începutul celei de a doua faze a epocii fierului din Kosovo (Eisenzeit IIA), fază paralelizată cu descoperirile de tip Glasinac IVa, respectiv cu orizontul Ha.B₃/C₁ al cronologiei central-europene (sec. VIII a.Chr.)⁷³. Considerând că apariția fibulei-ochelari fără răsucire mediană în formă de "8" (tipul Santa Lucia) poate fi - cel puțin aparent - mai târzie decât cea a tipului cu legătură mediană în formă de "8", R. Vasić aprecia că aceste morminte ar trebui plasate într-o fază mai târzie a orizontului 1 pe care l-a delimitat în cadrul primei epoci a fierului din Serbia, comparativ cu faza mai timpurie a aceluiași orizont (reprezentată, alături de altele, prin inventarul mormântului colectiv nr.II de la Gomalava și prin depozitele de tip Janjevo II - Rudovci. Deși necropola de la Široko era paralelizată cu cele de la Basarabi și Balta Verde, toate aceste descoperiri fiind încadrate în cea de a doua jumătate a orizontului 1, cercetătorul sârb menționa în expres că "propunerea noastră de a data acest orizont între 800/750-650 a.Chr. este foarte aproximativă"⁷⁴. Pe de altă parte, discutând mai recent orizontul cronologic la care pot fi plasate fibulele-ochelari de tip Santa Lucia, B. Teržan arăta că - deși acest tip de fibulă este cunoscută încă în descoperiri atribuite "câmpurilor de urne" (de exemplu, în depozitele de la Suseni și Zlatna III) - ele încep să fie utilizate mai frecvent imediat după anul 800 a.Chr., așa cum o indică prezența lor în depozitele de la Žirovnica, Rudovci și Budisić sau în M. 2 de la Sofronievo, fiind adesea asociate cu fibule-ochelari având legătura mediană în formă

de "8". De altfel, o asemenea combinație apare și în M. 305 din cadrul necropolei de la Ljubljana, mormânt plasat la începutul fazei Ljubljana II (IIa), respectiv în prima jumătate a sec. VIII a.Chr.⁷⁵ Toate acestea arată cel puțin un contact crono-logic direct între mormintele de la Široko și descoperirile mai sus menționate, constituind un argument convingător pentru plasarea celor dintâi tot în cursul sec VIII a.Chr. În acest sens, paralelizarea lor cu inventarele funerare caracteristice fazei "clasice" sau mijlocii (II) a culturii Basarabi (Moldova Veche - "Ostrov", Vajuga- "Pesak", parțial Basarabi și Balta Verde, etc.) și - în consecință - prelungirea da-
tării lor dincolo de a doua jumătate a sec. VIII a.Chr. devine problematică, cu atât mai mult cu cât elementul director din setul de vestimentație feminină a ace-
stora din urmă nu-l constituie fibula cu nodozități de tip Gabrovec 5b, ci cea cu
decor incizat sau "în coaste" de tip Gabrovec 5c/variante D la T. Bader.

În sfârșit, revenind la depozitul Vințu de Jos III, trebuie să arătăm că și în
cadrul acestuia se regăsește combinația dintre fibula-ochelari de tip Santa Lucia și
cea cu răsucire mediană în formă de "8", alături - printre altele - de o fibulă din
fier placată cu bronz, având cinci nodozități pe arc și portagrafa în formă de "clep-
sidră", aceasta din urmă putând fi inclusă mai curând tipului Gabrovec 5a (cu 5-
12 nodozități pe arc) decât tipului Gabrovec 5b (cu 3-4 nodozități pe arc).

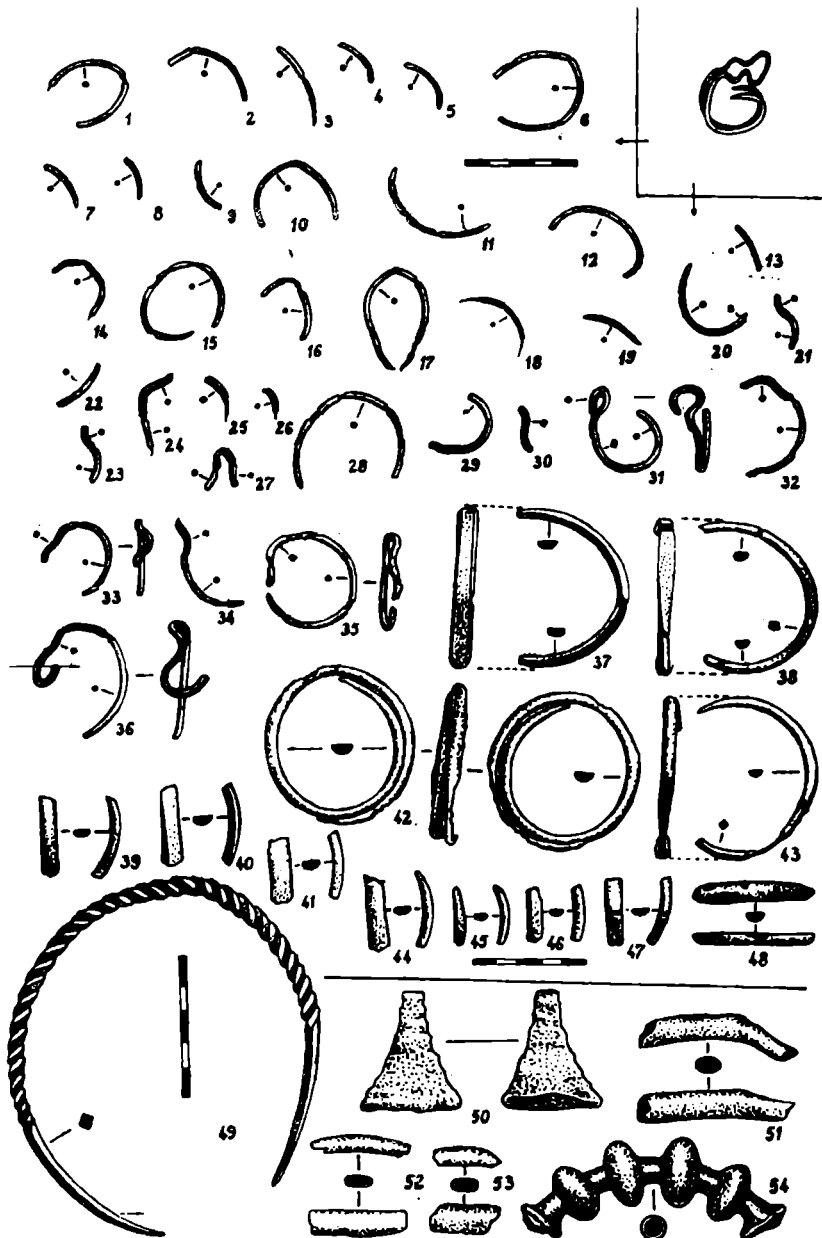
Așa cum o indică și cartarea efectuată (vezi harta de la pl. V), marea ma-
joritate a descoperirilor de fibule aparținând tipului Gabrovec 5a se concentrează
în Slovenia, utilizarea acestora fiind plasată aici cu deosebire la orizontul Podze-
mel, Ljubljana IIb/IIIa respectiv în a doua jumătate a sec. VIII - prima jumătate a
sec. VII a.Chr.⁷⁶ Chiar dacă acesta ar presupune și pentru depozitul Vințu de Jos
EI posibilitatea unei datării chiar mai târzii de sec. VIII a. Chr. (respectiv și în
prima jumătate a sec. VII a.Chr.), trebuie să subliniem însă că - cel puțin în ca-
zul regiunilor din nord-estul Serbiei, nord-vestul Bulgariei și sud-vestul României,
închisă la acea vreme în arealul culturii Basarabi - o asemenea datare târzie întâm-
pădă în prezent în actualul stadiu de cercetare. Pe de o parte, după cum ar
amintim în continuare, și în depozitul de la Vințu de Jos III apar combinații de obiecte

care arată un contact nemijlocit cu acel orizont de descoperiri (Rudovci-Sofronievo M. 2, etc.) ce a fost datat mai nou la sfârșitul sec. VIII a.Chr., fapt care constituie un prim indiciu pentru plasarea sa în sec. VIII a.Chr. Pe de altă parte, în același areal, tipurile de combinații prezente în depozitul Vințu de Jos (ca, de altfel, în întregul orizont de depozit gen Alba Iulia - "Partoș" - Blandiana - Vințu de Jos - Vaidei - Bâlvănești) nu se regăsesc în inventarele funerare ce aparțin indiscutabil fazei mijlocii (II) a culturii Basarabi a cărei datare în a doua jumătate (poate chiar sfârșitul) sec. VIII - sec. VII a.Chr. este asigurată, fapt ce constituie - cel puțin în opinia noastră - un impediment major pentru datarea depozitului de la Vințu de Jos III în cursul sec. VII a.Chr. În schimb, combinații tipice de obiecte în morminte atribuite acestei faze a culturii Basarabi se regăsesc în depozitele de tip Hunia - Ghidici (în special fibule de tip Gabrovec 5c și protome ornitomorfe, la care adaugă pandantivele circulare cu peduncul de tip Ghidici, niciodată însă și fibule cu nodozități de tip Gabrovec 5b). De altfel, contrastul dintre asocierile de piese existente în depozitele din sudul Olteniei (Hunia - Ghidici) și cele din interiorul arcului carpatic (Alba Iulia - Vinț - Vaidei - Blandiana) a fost deja sesizat și de M. Petrescu - Dâmbovița. Apreciindu-le, însă, ca pe o expresie a unor diferențieri regionale (într-o oarecare măsură și culturale), acesta se declara în favoarea existenței a două grupe paralele de depozite (Vințu - Coldău și, respectiv, Bâlvănești - Ghidici) ambele fiind plasate tot la orizontul fazei Ha.C (sec. VII a. Chr.)⁷⁷. După cum reiese, însă, din cele discutate înainte, așa cum am arătat și cu alt prilej⁷⁸, contrastele existente între aceste depozite sunt mai curând expresia unor diferențieri cronologice, cele de tip Hunia - Ghidici (poate și Desa) fiind evident sincrone cu faza mijlocie (II) sau "clasică" a culturii Basarabi (a doua jumătate, mai curând sfârșitul, sec. VIII - prima jumătate a sec. VII a.Chr.), în timp ce seria depozitelor de tip Alba Iulia - "Partoș" - Blandiana - Vințu de Jos - Vaidei - Bâlvănești aparține unui orizont imediat anterior, acestea din urmă trebuind datate - indiferent de impactul încadrării depozitelor de tip Șomartin - Vetiș⁷⁹ - cu deosebire în cursul sec. VIII a.Chr. Chiar dacă depozitele Vințu de Jos III (în funcție de

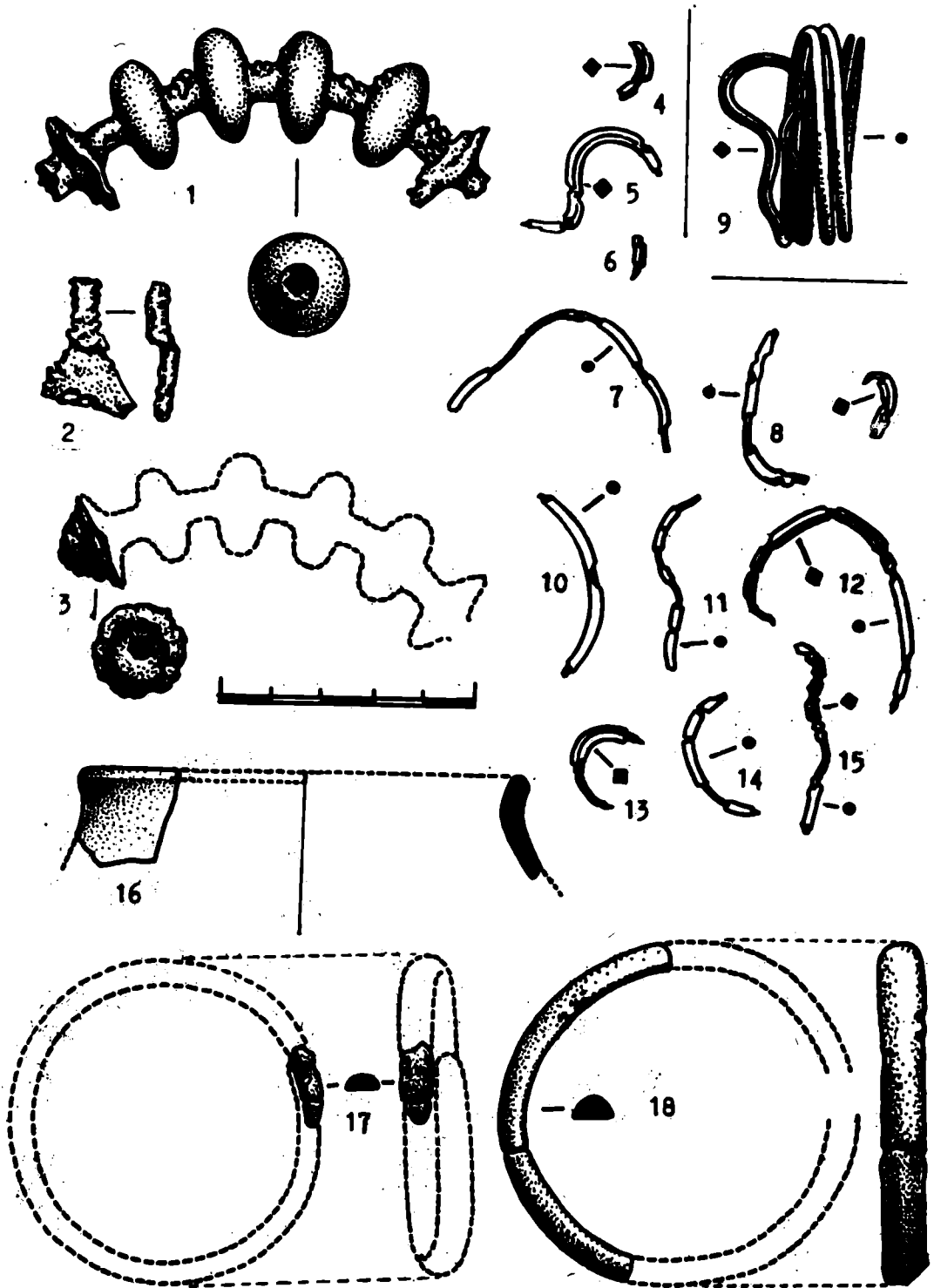
Planșa I. - Iaz - "Dâmbo". Plan de situație cu localizarea descoperirilor funerare din prima epocă a fierului (M. 1/1987 și M. 2/1992).

Plate I. - Iaz - "Dâmbo". Emplacement map of the Early Iron Age's grave goods (M. 1/1987 and M. 2/1992).

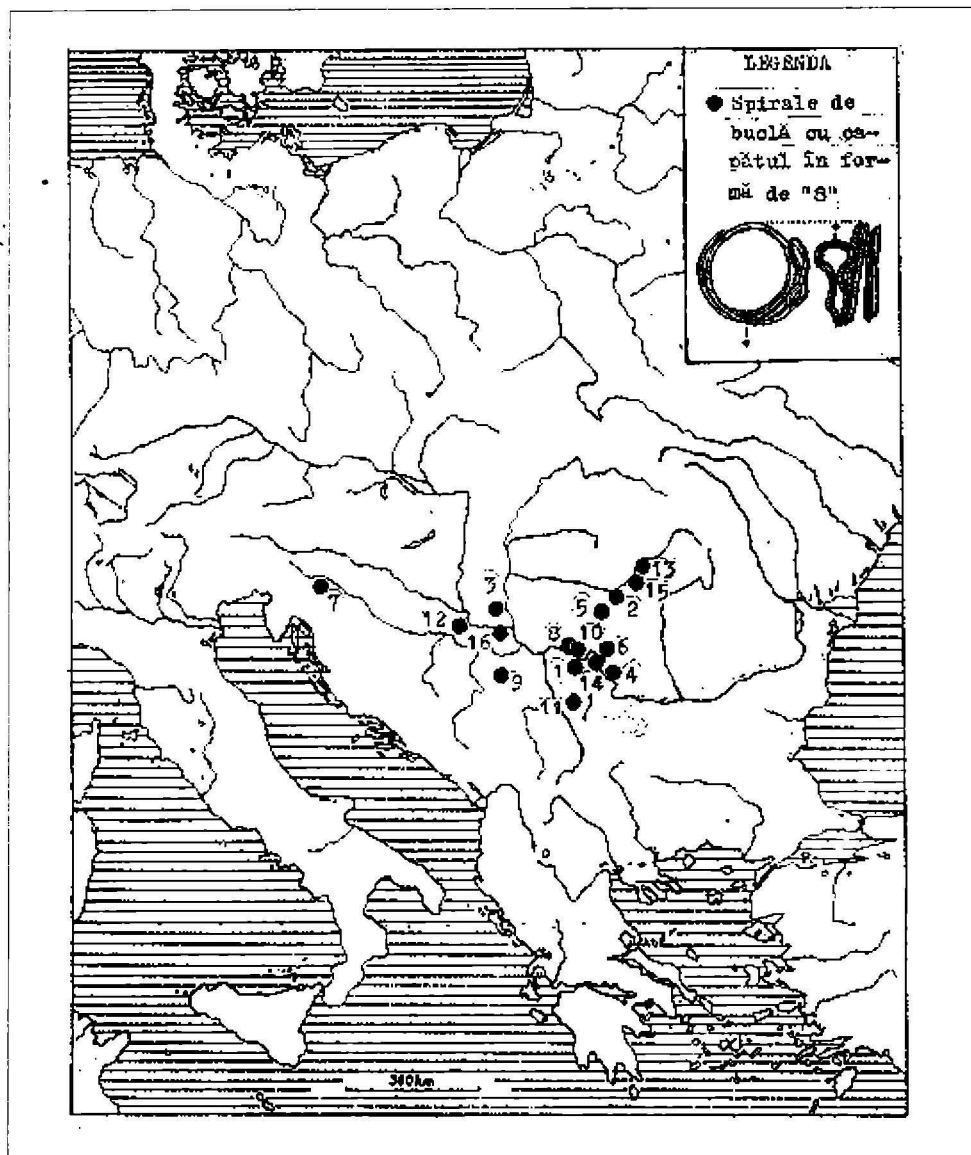
Planşa II. - Iaz -"Dâmb". Inventarul mormântului M. 1/1987: bronz (1-49): fier (50 -53): fier placat cu bronz (54).

Plate II. - Iaz -"Dâmb". Grave goods from M. 1/1987: bronze (1-49); iron (50 -53): iron plated with

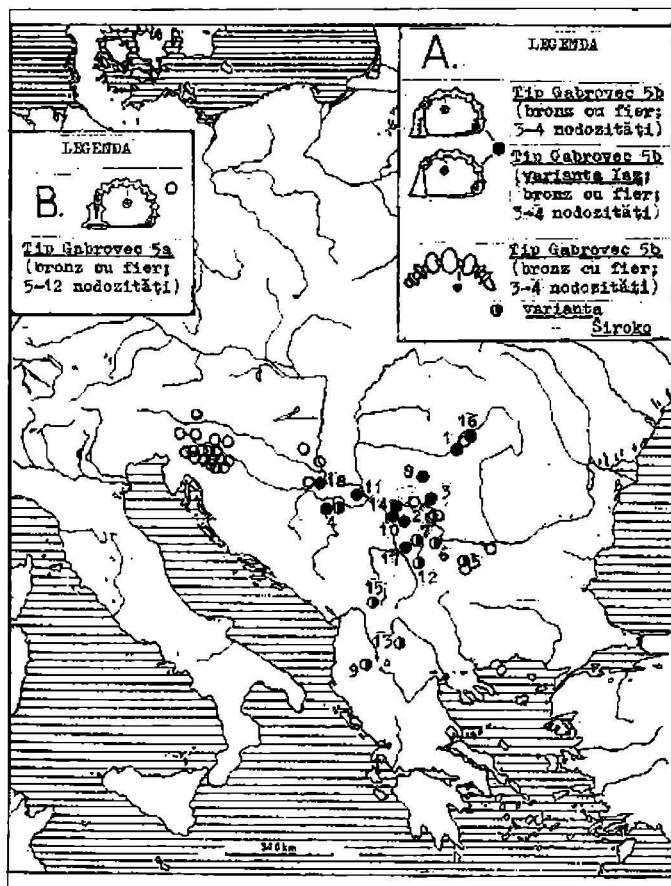
Planşa III. -laz -"Dâmb". Inventarul mormântului M. 2/1992: bronz (4 -15, 17 -18); fier (2); fier placat cu bronz (1, 3); ceramică (16).

Plate III. -laz -"Dâmb". Grave goods from M. 2/1992: bronzes (4 -15, 17 -18);

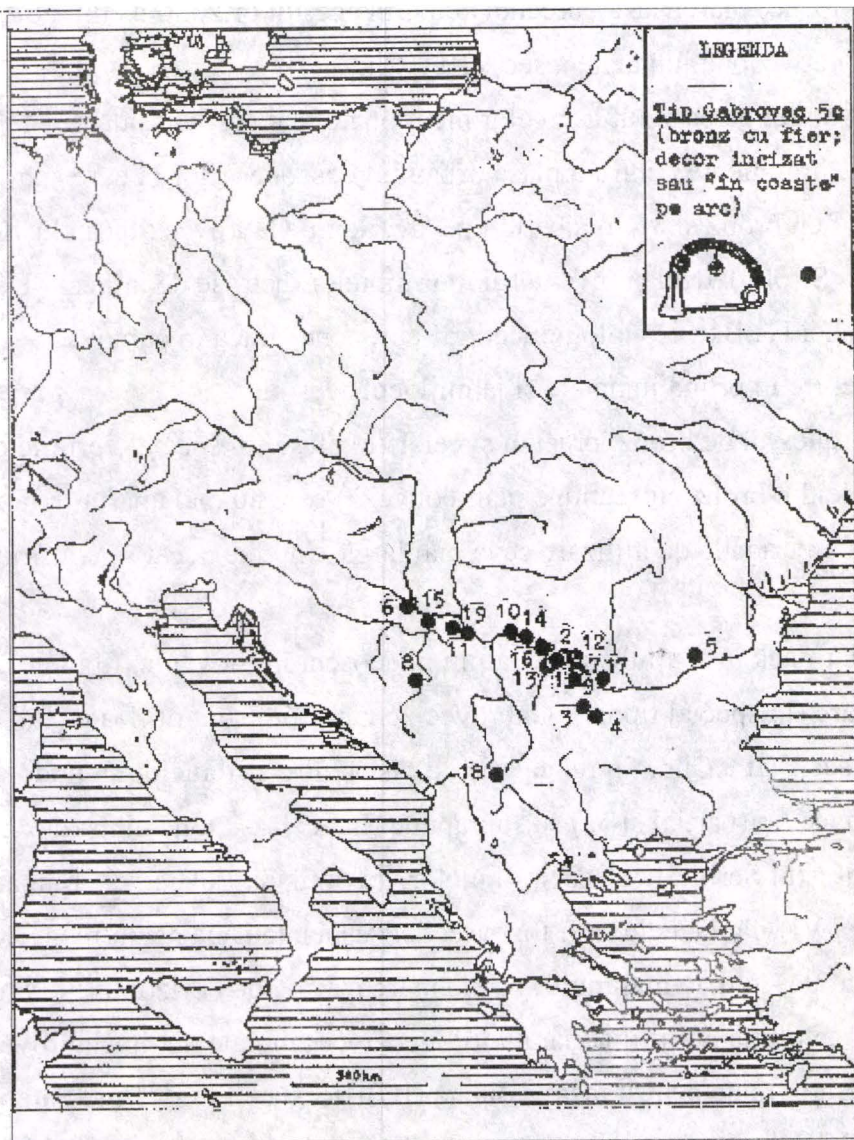

Planșa IV. - Răspândirea spiralelor de buclă din bronz cu capătul în formă de "8":

- 1.- Boljetin; 2.- Deva - "Viile Noi"; 3.-Feudvar lângă Moșorin; 4.- Gruia; 5.-Iaz - "Dâmb"; 6.-Izvorul bârzii; 7.-Mokronog - "Ostrožnik"; 8. - Moldova Veche - "Ostrov-Groblia"; 9. Rudovei; 10. - Svinița - "Piatra Elișovei"; 11. - Șcrbanovač; 12.- Șarengrad - "Basține"; 13. - Teleac; 14. - Vajuga - "Pesak"; 15. - Vințul de Jos III; 16. - Kalakača.

Planșa V. -Răspândirea fibulelor cu două resorturi și nodozități pe arc, din fier placat cu bronz. A.-Tipul Gabrovec 5b (inclusiv variantele Iaz și Široko): 1.-Alba Iulia -"*Partoș*"; 2.-Aljudovo -"*Malo Crniče*"; 3.-Bâlvănești; 4.-Budisić -"*Mali Zvonik*"; 5.-Carevec; 6.-Dărzanica; 7.-Gamzigrad; 9.-Iaz - "*Dâmb*"; 9.-Kuç i Zi; 10.-Lopušnik, lângă Pojarevac; 11.-Novi Banovci; 12.-Novo Selo, Dub; 13.-Prilep "*Markovi kuli*"; 14.-Stari Kostolac; 15.-Široko, Šuva Reka; 16.-Turdaș; 17.-Vrm-dža "*Rtanj*"; Vukovar; B. - tipul Gabrovec 5 a: Batina; Bled; Brežje; Crnomelj "*Loka*"; Dobrnič; Gorenje Vrhpolje; Gradišče lângă Pijavo Gorica; Japova gomi-la; Kostanjevica; Kranj; Lazar Starevo; Ljubljana; Magdalenska gora; Malence; Metlika; Mokronog; Moldova Veche; Noven, lângă Svištov; Novo Mesto; "*Oltenia*"; Ostrovul Mare; Podzemelj; Rifnik; Stenerberg; Stična; Szalacska; Šmarjeta; Vace; Vinkovci; Vințu de Jos III (după S.Gabrovec, D.Gergova și T.Bader).

Planșa VI. -Răspândirea fibulelor cu două resorturi, din fier placat cu bronz și decor incizat sau "în coaste" pe arc (tipul Gabrovec 5c/varianta D. la T. Bader): 1. -Balta Verde; 2.- Basarabi; 3.- Beli Izvor; 4.- Carevec; 5.- Căscioarele; 6.- Dalj; 7. - Ghidici; 8. - Glasinac; 9. - Hunia; 10. - Moldova Veche; "Ostrov/Groblija"; 11. - Novi Banovci; 12. - "Oltenia"; 13. - Ostrovul Mare; 14. - Svinița "Piatra Elișovei"; 15. - Sărengard; 16. - Vajuga "Pesak"; 17. - Verbicioara; 18. - Šuva Reka; 19. - Zemun.

fibula cu nodozități de tipul Gabrovec 5a) și Bâlvănești (în funcție de topoarele din fier bipene) marchează oarecum sfârșitul acestui orizont, ele nu pot fi totuși mai târzii de a doua jumătate a sec VIII a.Chr.

Ca atare, pe baza tuturor celor menționate mai sus, considerăm că există suficiente argumente pentru a plasa orizontul descoperirilor în care apar fibule din fier placat cu bronz și 3-4 nodozități pe arc, de tip Gabrovec 5b (inclusiv variantele Iaz și Široko), deci și inventarul mormintelor distruse de la Iaz - "Dâmb", la nivelul fazei Ha.B3a cronologiei central-europene, adică în cursul sec. VIII a.Chr. (cu deosebire în prima jumătate și la mijlocul acestuia).

Torques-ul de bronz, precum și celelalte piese (în special verigile din fier și brățările din bronz cu secțiune plan-convexă) care au mai apărut la Iaz și care presupun o perioadă de utilizare ceva mai largă⁸⁰, nu fac decât să confirme această datare.

Chiar dacă în spațiul sud-est alpin, îndeosebi în Slovenia, fibulele cu nodozități pe arc (în special tipurile Gabrovec 2c, 5a și 6a) sunt utilizate și în prima jumătate a sec. VII a.Chr., faptul că aria de răspândire a fibulelor cu nodozități de tip Gabrovec 5b (parțial și 5a) se suprapune (în aceleași zone din sud-vestul României, nord-estul Serbiei) cu cea a fibulelor de tipul Gabrovec 5c (compară hărțile din pl.V și VI), fără ca ele să fi fost vreodată asociate până acum în aceleași descoperiri, arată - o dată mai mult - că ele marchează două orizonturi cronologice diferite în evoluția culturii Basarabi. Și, deoarece fibulele de tip Gabrovec 5c pot fi considerate tipice pentru faza evoluată (II) a acestei culturi, fiind databile la sfârșitul sec. VIII și în prima jumătate a sec. VII a.Chr.⁸¹, reiese clar că în arealul culturii Basarabi utilizarea fibulelor cu nodozități pe arc de tip Gabrovec 5b (chiar și a celor de tip Gabrovec 5a) nu depășește sfârșitul sec. VIII a.Chr.

Prin urmare, chiar dacă nu avem încă argumentul decisiv al asocierii cu ceramică, ni se pare evident că - alături de alte descoperiri aparținând aceluiași orizont cronologic (respectiv depozitele de tip Alba Iulia - "Partoș" - Vințu de Jos - Vaidei - Blandiana - Bâlvănești, de Tum. XII/M.4 de la Balta Verde și, eventual,

de mormântul cu care de luptă de la Balta Verde - Tum. II)⁸² - inventarele funera-
re de la Iaz constituie expresia unor timpuri combinatorii de accesorii metalice
care trebuie să aparțină unei faze timpurii (I) a culturii Basarabi, ele susținând -
în același timp - datarea acestuia în prima jumătate și la mijlocul sec.VIII a.Chr.⁸³

Suntem convinși că cercetările viitoare vor aduce și alte argumente în sprijinul acestei constatări^{X)}.

MARIAN GUMĂ
OCTAVIAN POPESCU

1

R. Petrovsky, Contribuții la repertoriul arheologic al localităților județului Caraș - Severin din paleolitic până în secolul al V - lea î.e.n., în Banatica, IV, Reșița, 1977, p. 437 - 438; idem, Sondajul arheologic de la Iaz (comuna Obreja, județul Caraș - Severin), în Tibiscus. Istorie, V, Timișoara, 1978, p. 77, 79, 82; Gh. Lazarovici. Neoliticul Banatului, Bibliotheca Musei Napocensis, IV, vol. I, Cluj - Napoca, 1979, p. 200, pct. 46.

2

R. Petrovsky, op. cit., în Banatica, IV, 1977, p. 437 - 438; idem, op.cit. în Tibiscus. Istorie, V, 1978, p. 77, 79, 82, fig. 5 - 6, pl. X-XII; R. Petrovsky-S. Cădăriu, Așezări ale culturii Coțofeni în județul Caraș - Severin, în Banatica, V, 1979, p. 39 - 41, pl. IV - VIII/1 - 5.

3

R. Petrovsky, op.cit., în Banatica, IV, 1977, p. 437 - 438; idem, op.cit. în Tibiscus. Istorie, V, 1978, p. 77 - 82, fig. 4, pl. V - IX; R. Petrovsky - M. Gumă, Un nou grup cultural al epocii bronzului în sud - vestul României. Descoperirile de tip Balta Sărată, în StComC. Istorie, 1979, p. 58 - 61, pl. X - XVIII.

4

. Urmele unei așezări dacice (aprox. sec. III - II a. Chr.) au fost depistate pe un bot al terasei "Dâmb", în urma unei cercetări de suprafață efectuată în februarie 1994 de către M. Gumă, O. Popescu și D. Frăsineanu (material ceramic inedat în Muz. Caransebeș). De menționat că, la câteva sute de metri de această așezare (în punctul "Sat Bătrân Mare"), se află situat un templu (fănum) roman închinat zeului Apollo, în zona căruia a fost găsită și o groapă rituală dacică, atribuită sec. III - II a. Chr. Cf. P. Bona, P. Rogoza, Necropola dacică de la Iaz, în ActaMN, XXII - XXIII, Cluj - Napoca, 1985 - 1986, p. 439 - 441; I. Piso, P. Rogoza, Ein Apolloheiligtum in der Nähe von Tibiscum, în ZPE, 58, 1985, p. 211 - 218.

5

R. Petrovsky, op.cit., în Banatica, IV, 1977, 437 - 438; idem, op.cit., în

Tibiscus, Istorie, V, Timișoara, 1978, p.77-82, pl. I; idem, Tipuri de morminte romane în zona Caransebeș, în Banatica, V. 1979, p. 201 - 213, pl. II, IV - V, fig. 3 - 6; D. Benea, P. Bona, Tibiscum, București, 1994, passim, cu bibl.

⁶ R.Petrovski, op. cit., în Tibiscus. Istorie. V, Timișoara, 1978, p. 77 - 82, pl. II - IV.

⁷ M. Gumă, Contribuții la cunoașterea culturii Basarabi în Banat, în Banatica, VII. 1983, p. 69, nr. 11; idem, Câteva precizări asupra unor descoperiri aparținând primei și celei de a doua epoci a fierului din sud - vestul României(I), în Banatica, 10, 1990, p. 101; idem, Civilizația primei epoci a fierului în sud-vestul României, Bibliotheca Thracologica IV, București, 1993, p. 219.

⁸ O. Popescu, Piese de bronz dintr-un tumul din zona Iaz - Dâmb, județul Caraș-Severin, în Tibiscum (StComC. Etnografie - Istorie), VII, Caransebeș, 1988, p. 275 - 276.

⁹ Ibidem; M. Gumă, op. cit., în Banatica, 10, 1990, p. 96; idem, Civilizația primei epoci a fierului în sud - vestul României, p. 213, 223.

¹⁰ M. Gumă, op. cit., în Banatica, 10, 1990, p. 95 - 106.

¹¹ Ibidem, p. 101.

¹² Pentru o discuție mai amplă asupra acestei categorii de piese, vezi M. Gumă, Precizări cronologice și culturale asupra unei categorii de podoabe de păr din prima epocă a fierului, în Banatica, XIII, Reșița, sub tipar.

¹³ V. Pârvan, Considerations sur les sépultures celtiques de Gruia, în Dacia, I, 1924, p. 38 - 39, fig. 6. La vremea respectivă, cele două exemplare descoperite aici au fost considerate ca făcând parte din aceeași piesă, respectiv ca fragmente terminale ale unei brățări plurispiralate și - în consecință - reconstituite ca atare în desen.

¹⁴ I. Andrițoiu, Mărturii ale dezvoltării societății omenești pe teritoriul Devei în vremurile străvechi, în Sargetia, XI - XII, 1974 - 1975, p. 396; P. Popović - M. Vukmanović - N. Radojčić, Fouilles de sondage sur la localite Vajuga - Pesak, în Djerdapske sveske (Cahiers des Portes de Fer), III, Beograd, 1986, p. 172;

P. Popović - M. Vukmanović, Some remarks on the Early Iron Age Cemetery at Vajuga - Pesak, în Balkanica, XXIII (Hommage a Nikola Tasic a l'occasion de ses soixante ans), Beograd, 1992, p. 362; I. Al. Aldea-H. Ciugudeanu, Depozitul Hallstattian Vințu de Jos III, în Apulum, XXIV, 1987, p. 86 - 87; R. Vasić, Nove beleške o starijem gvozdenom doba u Srbiji (Nouveles notes sur l'Âge du fer ancien en Serbie), în Starinar, N.S., XXXIX, 1989, p. 10 - 11 (extras); V. Vasiliev, I. Al. Aldea, H. Ciugudeanu, Civilizația dacică timpurie în aria intracarpatică a Românie. Contribuții arheologice: așezarea fortificată de la Teleac, Cluj - Napoca, 1991, p. 62 - 63.

¹⁵ Piese inedite în Muz. Negotin. Menționate de P. Popović - M. Vukmanović - N. Radojčić, op. cit., în Djedapske, III, 1986, p. 172. Cf. și R. Vasić, op. cit., în Starinar, N.S., XXXIX, 1989, p. 10 și nota 57.

¹⁶ I. Andrițoiu, op. cit., în Sargetia, XI - XII, 1974 - 1975, p. 396; idem, Contribuții la repertoriul arheologic al județului Hunedoara, în Sargetia, XIV, 1979, p. 22. Piesele însă nu au fost ilustrate până acum.

¹⁷ P. Medović, Die einsenzeitliche Besiedlung und ihre Funde (Die Ausgrabungen in der Siedlung von Feudvar), în 72. BerRGK, 1991, Mainz am Rhein, 1992, p. 147 - 148, Abb. 28/3.

¹⁸ Vezi, supra, nota 13.

¹⁹ Inedite, în col. Muz. Reg. Porțile de Fier din Drobeta - Turnu Severin. Datorăm informația lui G. Crăciunescu, prin amabilitatea căruia am putut vedea și desena cele două piese. Îi mulțumim și cu acest prilej.

²⁰ S. Gabrovec, Zacetek halstatskega obdobja v Sloveniji, în ArhVest, XXIV, Ljubljana, 1973, p. 378, T. 5/21.

²¹ M. Gumă, Civilizația primei epoci a fierului în sud - vestul României, p. 222, pl. C/6 - 8, 13 - 14; CII/1 - 5, 8 - 14.

²² R. Vasić, The Chronology of the Easy Iron Age in the Socialist Republic of Serbia, BAR suppl. Series 31. Oxford, 1977, p. 65, pl. 5/17; cu bibl. mai veche (mai departe, The Chronology...).

²³M.Gumă, op.cit., în Banatica, VII, 1983, p.84; idem, Civilizația primei epoci a fierului în sud - vestul României, p. 229, pl. LXXXV/2 - 12.

²⁴R. Vasić. The Chronology..., p. 67, pl. 9/4 - 7.

²⁵Ks. Vinski - Gasparini, Kultura polja sa žarama u Sjevernoj Hrvatske (Die Urnenfelderkultur in Nord - Kroatien), Zadar, 1973 , p. 207 - 210; Tab. 131/24

²⁶V. Vasiliev. I. Al. Aldea, H. Ciugudean, op. cit., p. 62 - 63; fig 18/44 - 45.

²⁷P. Popović - M. Vukmanović - N. Radojčić, op. cit., p. 172, 180, fig. 7/1-4

P. Popović - M. Vukmanović, op. cit., p. 260 -361; I/1, II/4,5.

²⁸I. Al. Aldea - H. Ciugudean, op. cit., p. 80, 86 - 87; III/19.

²⁹P. Medović, Kalakača. Naselje ranog gvozdenog doba, Novi Sad, 1988, p. 85 - 88; Sl. 70/3; T. XXIV/2 (mai departe, Kalakača).

³⁰Ibidem, p. 419 - 432, 443 - 453, Sl. 324; idem, Early Iron Age in the Serbian Podunavlje (Danube Valley), în Gospodari srebra. Gvozdenog doba na tlu Srbije (Master of silver. The Early Iron Age in Serbia), Beograd, 1990, p.75 și urm.; R. Vasić, Bosutska grupa, în PZJ. V (Zelezno doba), Ljubljana, 1987, p. 536-545; B. Hänsel, P. Medovic, Zum Forsschungsstand der Eisen und Bronzezeit an der Theißmündung (Die Ausgrabungen in der Siedlung von Feudvar), în 72. BerRGK, 1991, Mainz am Rhein, 1992, p. 61 - 62, Abb. 4; M. Gumă, Civilizația primei epoci a fierului în sud-vestul României, 1993, p. 194 - 196; cu bibl. mai veche.

³¹N. Tasić. An Iron Age Tomb Collective at Gomolava, în ArchJug, XIII 1972, p. 27-37, T. II-VI; idem, Die Bosut-Kultur aus dem Fundort Gomolava, în Materijali, XIX, Symposiom Novi Sad 1979, 1981, p. 48 - 49, Taf. VI; idem, Bronze- und Ältere Eisenzeit auf Gomolava, în Gomolava - VI; idem, Bronze - und Ältere Eisenzeit auf Gomolava, în Gomolava - Chronologie und Stratigraphie der vorge-schichtlichen und antiken Kulturen der Donauniederung und Südosteuropas, Band 1, Symposium Ruma 1986, Novi Sad, 1988. p. 53 - 55, Abb. 5.

³²P. Medović, Kalakača, p. 30, Sl. 14/3; p. 104, Sl. 87/11; p. 188, Sl 170/3.

³³V. Vasiliev, I. Al. Aldea, H. Ciugudean, op. cit., p. 63, pl. 18/44 - 45; 44/15.

³⁴S. Morintz, Quelques problemes concernant la période ancienne du Hallstatt au Bas Danube a la lumiere des fouilles de Babadag, în Dacia, NS, VIII, 1964, p.114 și urm.; Noi date și probleme privind perioadele hallstattiană timpurie și mijlocie în zona istro - pontică, în Thraco - Dacica, VIII, 1987, 1 - 2, p. 65 - 66; Hänsel, Beiträge zur regionalen und cronologischen Gliederung der Älteren Hallstattzeit an der Unteren Donau, Teil I, Bonn, 1976, p. 133 - 134; A. Laszlo, Les groupes regionaux anciens du Hallstatt a l'est des Carpates, în La civilisation de Hallstatt, bilan d'une rencontre, Liege 1987, 1989, p. 123; Al. Vulpe, Die Kurzschwerter, Dolche und Streitmesser der Hallstattzeit in Rumänien, în PBF, VI, 9, München, 1990, p. 105.

³⁵Încă din 1976, B. Hänsel opina că granița dintre fazele Babadag II și, respectiv, III ar putea fi plasată undeva în prima jumătate a sec. VIII a.Chr. (B.Hänsel, op. cit., p. 134). În 1983, discutând problemele legate de începutul culturii Basarabi și atrăgând atenția asupra posibilităților de datare nu numai în sec. X-IX a.Chr., dar și în sec. VIII a.Chr., a fibulei cu un singur resort și nodozități pe arc (Einschleifige Bogenfibel mit Bügelkugel; tip Gergova AI2) de la Brad, apreciam că această observație face plauzibilă și "prelungirea corespunzătoare a existenței grupului cultural cu ceramică imprimată de tip Cozia - Brad", specificând tot odată că "nu avem nici o siguranță că sfârșitul evoluției grupului Cozia - Brad nu ar putea fi contemporan cu cele mai timpurii manifestări ale culturii Basarabi, așa cum ele apar în zona sud - vestică a României" (M. Gumă, op. cit., în Banatica, VII, 1983, p. 94). Descoperirea recentă a unor fibule din fier cu două resorturi și nodozități pe arc, de tip Gergova BI1, în medii asigurate de tip Cozia - Brad și respectiv, Babadag II, constituie argumente în plus în acest sens, ele fiind databile "grosso modo" în sec. IX - VIII a.Chr. (D.Gergova, Früh - und ältereisenzeitliche Fibeln in Bulgarien, în PBF, XIV, 7, München, 1987, p. 36-38; Taf. 8/104 - 112 și tabelul cronologic). Una dintre aceste piese provine din așezarea fortificată de tip Cozia-Brad de la Procreaca-"Cetățuie", com. Schitu Duca, jud. Iași (C.Iconomu, Unele rezultate și probleme privind evoluția triburilor trace din prima epocă

a fierului în conformitate cu cercetările arheologice din județul Iași, comunicare la colocviul internațional Prima epocă a fierului la gurile Dunării și în zonele circumpontice, Tulcea, 27 septembrie - 2 octombrie 1993), iar alte două exemplare au fost găsite în gropi cu ceramică imprimată de tip Babadag II din așezarea de la "Dealul Tichilești", jud. Tulcea (inedite în Muz. Tulcea; inf. G. Jugănar). În opinia noastră, pentru datarea acestor tipuri de fibule trebuie avut în vedere mai ales intervalul cuprins între sec. IX (eventual a doua jumătate a acestuia) și sec. VIII a. Chr. (cu precădere prima jumătate, eventual mijlocul acestuia), ele neputând fi - pe de o parte - mai timpurii decât cele mai vechi descoperiri incluse în așa-numitul "orizont traco-cimmerian" din Europa centrală - estică (respectiv, a doua jumătate sau sfârșitul sec. IX a.Chr.) și - pe de altă parte - nici mai târzii de sfârșitul grupului Cozia - Brad sau a fazei Babadag II (care nu poate fi, totuși, sensibil coborât dincolo de mijlocul sec. VIII a.Chr.).

³⁶ M. Gumă, O nouă descoperire aparținând culturii Basarabi în sudul Banatului, în StComC. Etnografie - Istorie, IV, 1982, p. 155 - 171, pl. I - VI; idem, op.cit., în Banatica, VII, 1983, p. 71/pct. 23, pl. XXXI; idem, Civilizația primei epoci a fierului în sud - vestul României, p. 215, pl. LXXXIV - LXXXV.

³⁷ Ibidem, p. 221 - 223, pl. XCVII - CIII.

³⁸ P. Popović-M. Vukmanović, op.cit., p. 360 - 361, pl. I/1; II/2. 4 - 5; III/3 - 4; IV/1 - 2.

³⁹ Ibidem, p. 363; M. Gumă, Civilizația primei epoci a fierului în sud - vestul României, p. 233.

⁴⁰ R. Vasić, The Chronology..., p. 9 - 14, 31 - 32.

⁴¹ B. Teržan, The Early Iron Age Chronology of the Central Balkans, în ArchJug, Ljubljana, 24, 1987, p. 7.

⁴² M. Rusu, Die Verbreitung der Bronzehortfunde in Transsilvanien von Ende der Bronzezeit bis in die Mittlere Hallstattzeit, în Dacia, NS, VII, 1963, p. 179; M. Petrescu - Dâmbovița, Depozitele de bronzuri din România, București, 1977, p. 31, 145 - 146, pl. 362.

⁴³M. Gumă, Civilizația primei epoci a fierului în sud - vestul României, p. 262-263.

⁴⁴B. Teržan, op. cit., în ArchJug, 24, 1987, p. 8 - 9; idem, Starejsa zeležna doba na Slovanskem Stajeskem (The Early Iron Age Slovenian Styrian), Ljubljana, 1990, p. 73.

⁴⁵Ks. Vinski - Gasparini, op. cit., T. 130/B, 1 - 11; 131/1 - 27.

⁴⁶I. Al. Aldea - H. Ciugudean, op. cit., pl. I - IV.

⁴⁷Ibidem, p. 88.

⁴⁸S. Gabrovec, Dvožankaste locne fibule, în Godisnjak, VIII/6, Sarajavo, 1970, p. 5 - 65 (extras); T. Bader, Die Fibeln in Rumänien, în PBF, XIV, 6, München, 1983, p. 91 - 92, Taf. 31/241 - 250; D. Gergova, op. cit., p. 36 - 38, 44 - 46, Taf. 8/104 - 112, 13/165 - 173, 14/174 - 177. B. Teržan, Starejsa zeleznâ doba na Slovenskem Stajerskem, p. 213 (harta 7).

⁴⁹Încă două puncte, în care au fost amintite în literatura de specialitate, fibule cu nodozități pe arc, respectiv Hunia și Pianu de Sus, sunt menționate de T. Bader, op. cit., p. 92. Deoarece nu avem și alte precizări care să ne permită atribuirea lor la una sau alta din variante enumerate aici, fără a le exclude din repertoriul general al acestei categorii de fibule cu două resorturi și nodozități pe arc, am preferat să nu le includem în cartarea efectuată aici, cu atât mai mult cu cât ele nu schimbă datarea situației, nici din punct de vedere crhonologic și nici a problematicii de natură cultural - cronologică pe care le implică acest gen de fibule.

⁵⁰M. Petrescu - Dîmbovița, op.cit., p. 161, pl. 380/4 - 5; T. Bader, op.cit., 91, Taf. 31/247 - 248; ambele cu bibl. mai veche.

⁵¹S. Gabrovec, op. cit., în Godinsnjak, VIII/6, Sarajavo, 1970, p. 19, nr. 1; R. Vasić, The Chronology..., p. 51, pl. 12B/1; ambele cu bibl.

⁵²T. Bader, op. cit., p. 91, Taf. 31/241.

⁵³S. Gabrovec, op. cit., în Godisnjak, VIII/6, Sarajevo, 1970, p. 19, nr. 4; R. Vasić, The Chronology..., p. 54, pl. 6/3; cu bibl.

⁵⁴D. Gergova, op. cit., p. 45, nr. 175, Taf. 14/175.

⁵⁵Ibidem, p. 45, nr. 174; Taf. 14/174; cu bibl.

⁵⁶M. Jevtić, O metalnic nalazima Basarabi kulture u Srbiju, în Kulture Gvozdenog doba Jugoslovenskog Podunavlja, Beograd, 1994, p. 78, T. I/3.

⁵⁷O. Popescu, op.cit., p. 276, pl. I/6; M. Gumă, op.cit., în Banatica, 10, 1990, pl. II/3.

⁵⁸Zh. Andrea, Kulture ilire e tumave ne Peligun e Korçes, Tirana, 1985, Tab. XXX, V. 50/1.

⁵⁹M. Jevtić, op. cit., p. 80, T. I/4.

⁶⁰S. Gabrovec, op. cit., în Godisnjak, VIII/6, Sarajevo, 1970, p. 19, nr. 10; R. Vasić, The Chronology..., p. 61, pl. 50/5; cu bibl.

⁶¹R. Vasić, The Chronology..., p. 62, pl. 22B/1 (cu bibl), care menționează că fibula cu nodozități de aici "nu poate să aparțină aceleiași descoperiri" cu celelalte piese ale acestui "grup de descoperiri" (o brățară masivă cu capetele petrecute și trei fibule cu două resorturi, având portagrafa în formă de "scut beotic", de tip Glasinac/Gabrovec 8, evident mai târzii). "deși ea a fost găsită în același sit". Tot el menționează că fibula cu nodozități de aici a fost localizată greșit la Šarbanovac de către F. Holste.

⁶²M. Jevtić, op. cit., p. 78, T. I/2.

⁶³Atribuirea fragmentelor de aici unei fibule cu nodozități pe arc de tip Gabrovec 5b rămâne totuși nesigură, deoarece nu s-au păstrat decât portagrafa în formă de "clepsidră" a acesteia Cf. S. Gabrovec, op. cit., în Godisnjak, VIII/6, Sarajevo, 1970, p. 20, nr. 15; R. Vasić, The Chronology..., p. 66, pl. 13A/2; cu bibl.

⁶⁴K. Kilian, Trachtzubehör der Eisenzeit zwischen Agäis und Adria, în PZ, 50, 1975, Taf. 67/7 - 8, 71/6, 72/7, 73/6; R. Vasić, The Chronology..., p. 67, pl. 15/3 - 4, 17/3, 7, 18/2; cu bibl.

⁶⁵T. Bader, op. cit., p. 91, Taf. 31/250; cu bibl.

⁶⁶S. Gabrovec, op. cit., în Godisnjak, VIII/6, Sarajevo, 1970, p. 20, nr. 12; R. Vasić, The Chronology..., p. 69 - 70. pl. 13B/1 - 7; cu bibl.

⁶⁷S. Gabrovec, op. cit., în Godisnjak, VIII/6, Sarajevo, 1970, p. 20, nr. 21;

Ks. Vinski - Gasparini, op. cit., T 124/7, 125/2; cu bibl.

⁶⁸R. Vasić - The Chronology..., pl. 6/11.

⁶⁹M. Petrescu - Dîmbovița, op. cit., p. 364, pl. 381/6 - 7.

⁷⁰S. Morintz, P. Roman, Un nou grup hallstattian timpuriu în sud-vestul României - Insula Banului, în SCIV, 20, 1969, 3, fig. 7/4. Brățara a fost descoperită în sectorul A al așezării (în asociere cu ceramică preponderent imprimată).

⁷¹V. Mikov, Halstatski nahodki ot Dărzanica, Vidinsko i Ribново, Nevrokopsko, în IBAI, 1, 1938, p. 341 - 349, Abb. 150, apud D. Gergova, op. cit., p. 45, nr. 174, Taf. 14/174, 179; 19/232; 27/A48, A52 - 54; 31/A87 - 88.

⁷²R. Vasić, The Chronology..., pl. 5/8, 16.

⁷³K. Kilian, op. cit., p. 57 - 59.

⁷⁴R. Vasić, The Chronology..., p. 11, 31 - 32.

⁷⁵B. Terzan, op.cit., în ArchJug, 24, Ljubljana, 1987, p.10,12. Pentru datarea fazei Ljubljana IIa, vezi și: S. Gabrovec, op.cit., în ArhVest, XXIV, Ljubljana, 1973, p.338, și urm.; idem, Zum Beginn der Hallstattzeit in Slovenien, în Festschrift für Richard Pittioni, I, Archaeologia Austriaca, Beiheft 13, Wien, 1976, p. 588 și urm.; B. Terzan, Starejsa zelezna doba na Slovenskem Stajerskem, p. 22 și urm.

⁷⁶Ibidem.

⁷⁷M. Petrescu - Dîmbovița, op. cit., p. 33 - 36.

⁷⁸M. Gumă, op. cit., în Banatica, 10, 1990, p. 99 - 100.

⁷⁹Idem, Civilizația primei epoci a fierului în sud-vestul României, p. 262.

⁸⁰Ibidem, p. 230; idem, op. cit., în Banatica, 10, 1990, p. 100 - 101.

⁸¹Pentru o plasare a fibulelor de tip Gabrovec 5c (D la T.Bader) în intervalul 750 - 650 a.Chr., optează mai recent și Al. Vulpe (op.cit., în PBF, VI,9, München, 1990, p. 119).

⁸²D. Berciu și E. Comșa, Săpăturile arheologice de la Balta Verde și Gogoșu (1949 și 1950), în Materiale, II, 1956, fig. 53/1, 3 - 4, 6 - 7; 54 - 57.

⁸³M. Gumă, Civilizația primei epoci a fierului în sud - vestul României, p. 233.

x) Redactarea manuscrisului în forma finală a fost încheiată la 1 februarie 1995.

AN EARLY IRON AGE CEMETERY AT IAZ

(Obreja village, Caraș-Severin district)

- Abstract -

Already well known in the specialized literature because of the discoveries from different periods¹⁻⁵, an Early Iron Age settlement included¹⁻⁶, the point "Dâmb", located within the boundaries of the locality Iaz (Obreja village, in the north-eastern part of the Romanian Banat), has once again been remarked for another two discoveries dating from the Early Iron Age. There are represented by the metallic inventories of two destroyed graves, belonging to a tumular cemetery which existed in this place. The recovered inventories of the two graves (M. 1/1987 and M. 2/1992) were found at about 60 metres one from the other, each of them being massed on a surface of 4-5 metres (see pl. I). Although the ashes and the remains of burning which can be observed on some pieces could be a sign of cremation, the burial rite still remains uncertain, because of the lack of human bones.

From the inventory of M. 1/1987, already published⁸⁻¹¹, the following objects could be recovered: a bronze twisted necklace (torques); fragmentary hair-rings made of double bronze wire, with an "eight"-like end; fragments of bronze bracelets with plane-convex section and overlapped ends; fragmentary foot links made of iron; a small bronze ingot with plane-convex section; the triangular iron foot and the bow of a fibula made of bronze-plated iron, with four knots (see pl. II).

Similar combinations of pieces could also be found in the second burial inventory (M. 2/1992), which consists of a fragmentary bow fibula made of bronze-plated iron, with four knots flanked by discoidal buttons; the fragmentary iron foot (probably triangular) of the same fibula; discoidal button made of bronze-plated iron, probably part of another knotty fibula; twelve fragments of bronze wire, with round and rectangle section, from hair-rings with "eight"-like end; fragments

of bronze bracelets with plane-convex section; a small, "Early Iron Age style" ceramic fragment from the rim of a cup (see pl. III).

Because these discoveries offer new possibilities for a more precise chronological and cultural delimitation of a horizon not yet clearly defined in the evolution of the Early Iron Age in Romania and neighbouring regions, we consider that it will be useful to rediscuss here the essential problems of this type of grave goods, for a more extended area of central-eastern and south-eastern Europe, accordingly with the present stage of the specific research.

The most precise indications on the chronological level of these discoveries are offered by the bronze hair-rings with "eight" like end the knotty double loop fibulae made of iron and bronze, the other types of pieces (particularly the twisted necklace, the bronze bracelets with plane convex section and overlapped ends, the iron foot links) could also be dated depending on these.

The hair-rings made of bronze wire represent a category of adornment objects with a wide-spread distribution area - in different types and variants - mainly in the central, central-eastern and south-eastern Europe, even from the end of Bronze Age, but knowing the greatest frequency in the Early Iron Age^{12,14}.

The pieces discovered at Iaz belong to a distinct type, being made of double bronze wire with round section and the end looped in the form of the figure "eight" with rectangle section. Taking into consideration the Romanian locality where the first pieces of this type, published since 1924 by V. Pârvan¹³ were found, it can be named as Gruia type. In this moment we know 16 localities where such type of discoveries come from: Boljetin¹⁵, Deva - "Viile Noi"¹⁶, Feudvar near Mošorin¹⁷, Gruia¹⁸, Iaz - "Dâmb"¹⁹, Izvorul Bârzi¹⁹, Mokronog - "Ostrožnik"²⁰, Moldova Veche - "Ostrov/Groblia"²¹, Rudovci²², Sviňa - "Piatra Elişovei"²³, Šarbanovac²⁴, Šaregrad - "Bascine"²⁵, Teleac²⁶, Vajuga - "Pesak"²⁷, Vințu de Jos (III)²⁸ and Kalakača²⁹. Most of them are concentrated in a compact area in north - eastern Serbia and south - western Romania (see map on pl. IV).

The hair-rings in the settlements from Kalakača and Feudvar (in a cultural

context of Gornea - Kalakača/Bosut IIIa type) or in that from Teleac (together with a "Badabag II style" import)³³ represent the most earlier appearances until now. Although the mentioned cultural manifestations can be dated "grosso modo" in the Xth - IXth centuries B.C.^{30,34}, more and more signs indicate - at least for certain regions - the possibility to extend their final stage also in the first half of the VIIIth century B.C.^{31-32,35}, which determines us to consider that the hair-rings of Gruia type found in these settlements should be placed rather at the end of the IXth century or even in the first half of the VIIIth century B.C.. As a support for such a dating could also be mentioned the hair-rings of the same type from the hoards from Šarbanovac, Rudovci, Šarengrad and Vințu de Jos III, their placement within the framework of the first half and middle of the VIIIth century B.C. being even more acceptable⁴⁰⁻⁴⁷. On the other hand, the frequent presence of this type also in the grave goods assigned to the "classical" or middle (II) phase of the Basarabi culture (Svinița, Moldova Veche, Văjuga etc) speaks about their using in the period between the second half (or sooner the end) of the VIIIth century - the first half of the VIIth century B.C. also³⁶⁻³⁹.

So, the bronze hair-rings with "eight" - like end (Gruia type) were used mainly in the north-eastern Serbia and western Romania regions, particularly in the VIIIth century and the first half of the VIIth century B.C., although it is possible to accept their earliest appearance, as a separate type, since the IXth century B.C.. Their using in this space after the middle of the VIIth century B.C. can not be supported at this time by concrete arguments. Accordingly, they represent a type of hair adornment specific for the female attire set in the early and middle phases of the Basarabi culture and in the final stage of the Gornea - Kalakača group (Bosut IIIa horizon).

The knotty double loop bow fibulae (Zweischleifige Knotenfibeln) from Iaz, made of iron and bronze, can be assigned to the "generic" type Gabrovec 5b/Gergova BII1_γ (with 3-4 knots on the bow). Depending on the triangular catchplate, they seem to be a separate variant of this type, named here Iaz variant.

Another variant of this type, with 3-4 knots on the bow, flanked on each part by two discoidal buttons, is represented by the Široko variant.

Until present we have registered 18 localities (see map on pl. V), where fibulae of Gabrovec 5b/Gergova BIII γ type were found (Iaz and Široko variants included) ⁴⁹: Alba Iulia - "Partoș" ⁵⁰, Aljudovo - "Malo Crnice" ⁵¹, Bâlvănești ⁵², Budisic - "Mali Zvornik" ⁵³, Caravec ⁵⁴, Dărzanica ⁵⁵, Gamzigrad ⁵⁶, Iaz - "Dâmb", ⁵⁷ Kuç i Zi ⁵⁸, Lopoșnik ⁵⁹, Novi Banovci ⁶⁰, Novo Selo - Dub ⁶¹, Prilep - "Markovi kuli" ⁶², Stari Kostolac ⁶³, Široko - Šuva Reka ⁶⁴, Turdaș ⁶⁵, Vrmdža - "Rtanj" ⁶⁶ and Vukovar - "Lijeva bara" ⁶⁷. It's easy to observe that, while the fibulae of "generic" Gabrovec 5b type (Iaz variant included) are concentrated especially in the north - north-eastern Serbia and west - south-western Romania - in the same area as the Gruia type hair - rings (with which are frequently associated in discoveries) and the double loop fibulae of Gabrovec 5b type/T. Bader's D variant (see map on pl. VI), but with which they are not associated in any case in discoveries - the Široko variant is orientated towards the western and north-western Balkan regions, south of Danube (see map on pl. V); being usually associated in discoveries with twisted double loop fibulae of Gabrovec 7a/Gergova BIII η.

However, the combination that exists in the hoard (or maybe burial inventory) from Budisić, between a fibula of Široko variant and another one of "generic" Gabrovec 5b type (maybe Iaz variant) seems to be symptomatic for their joining in the same chronological level. Is there any possibility for this level to be more precisely defined?

An initial argument for that can be offered by the Budisic hoard (or grave) itself, where the two knotty fibulae were associated - beside some other objects (also found in the Rudovci hoard): bell - pendants and spectacle fibulae of Santa Lucia type - with a necklace having an incised ornament ⁶⁸. There are bracelets with identical ornamentation both in the hoard from Alba Iulia - "Partoș" ⁶⁹ and in the settlement from insula Banului ⁷⁰. Because there are no arguments to support a later dating for the end of the Insula Banului group that the beginning of the

VIIIth century B.C., its territory being included in the genesis area of the Basarabi culture (of which beginning can not be later the first half of the VIIIth century B.C.), taking also into account the relation that can be established between the hoards from Budisić, Rudovci and Alba Iulia - "Partoš", it results that all these last discoveries must be placed rather in the VIIIth century B.C., in no case later than its end. Such a dating for the knotty double loop bow fibulae of Gabrovec 5b type is also confirmed by the inventory of a destroyed grave from Dăržanica (north-western Bulgaria), where - together with a fibula of this type (Široko variant) - besides a twisted double loop bow fibula of Gabrovec 7a/Gergova BII1ⁿ type, a spectacle fibula of Santa Lucia type, three twisted necklaces and a pin with "eight"-like end, two hair-rings of a type particularly specific to the female attire sets of Vergina (M.AD1/Andronikos) - Balta Verde (Tua. XII/M. 4) - Sofronievo (M. 2) type were found. The same type hair-rings is also present in the hoard from Rudovci, at a chronological level which can be placed at the end of the IXth century - first half of the VIIIth century B.C.⁷².

The striking similitude between the inventory of the grave from Dăržanica and those from Tum. I/M. 1 and Tum. II/M. 4 at Široko - Šuva Reka, indicates the same chronological position of these discoveries (i.e. the VIIIth century B.C.), in spite of the previous lower datings accepted for the last ones⁷³⁻⁷⁴. Therefore, their synchronisation with the grave goods of the "classical" or middle phase of the Basarabi culture (Moldova Veche - "Ostrov/Groblia", Vajuga - "Pesak" and, partially, Balta Verde and Basarabi cemeteries and - as a consequence - the prolongation of their dating after the second half of the VIIIth century B.C. becomes problematically, more so as the leading element of the female attire sets in these last ones is not the fibula of Gabrovec 5b type but that of Gabrovec 5c type/T. Bader's D variant.

A double loop bow fibula, made of iron and bronze, with five knots on the bow was also found in addition - among other things - with spectacle fibulae of Santa Lucia type and of type with "eight" - like middle loop in the hoard from

Vințu de Jos III. That can be included rather in the Gabrovec 5a type (with 5-12 knots) than in the Gabrovec 5b type (with 3-4 knots). Though in Slovenia, where the greatest concentration of Gabrovec 5a knotty fibulae was registered (see map on pl. V), these were dated mainly in the Podzemelj - Ljubljana IIb/IIIa horizon (i.e. the second half of the VIIIth century - first half of the VIIth century B.C.)⁷⁶, the possibility to date - on this reason - the hoard from Vințu de Jos III also in the VIIth century B.C. is difficult to be accepted. This, on the first hand, because in the mentioned hoard there are combinations of objects which show a direct connection with that horizon of discoveries (Rudovci - Sofronievo M. 2) recently dated at the end of the IXth century - first half of the VIIIth century B.C. This fact is an initial argument for dating the hoard from Vințu de Jos III in the VIIIth century B.C. On the other hand, in north-eastern Serbia, north-western Bulgaria and south-western Romania, the types of combinations from the hoard Vințu de Jos (as those from the hoards of Alba Iulia - "Partoș" - Blandiana - Vințu de Jos - Vaidei - Bâlvănești type) did not appeared in the grave goods specific for the middle (II) phase of the Basarabi culture, of which dating in the second half of the VIIIth century - first half of the VIIth century B.C. is assured. In change, typical combinations for the grave goods of this phase of the Basarabi culture appeared only in the hoards of Hundia - Ghidici type (especially double loop bow fibulae of Gabrovec 5c type/T. Bader's D variant and ornithomorphic pendants, to which the circular bronze pendants of Ghidici type can be added).

The contrast between these two series of hoards, already remarked⁷⁷, represents rather the expression of a chronological differentiation⁷⁸, those of Hunia - Ghidici type being clearly synchronic with the "classical" or middle (II) phase of the Basarabi culture (the second half of the VIIIth century - first half of the VIIth century B.C.), so that those of Alba Iulia - "Partoș" - Blandiana - Vințu de Jos - Vaidei - Bâlvănești type belong to a immediate earlier horizon, which must be dated in the VIIIth century B.C., indifferent of the consequences on the chronological framework for the hoards of Șomartin - Vetiș type⁷⁹.

Concluding, we consider that there are enough arguments to date the horizon of discoveries with double loop fibulae made of iron and bronze, with 3 - 4 knots on the bow, of Gabrovec 5b type (Iaz and Široko variants included) at the level of Ha B₃ phase (in the central-european chronology), i.e. the VIIIth century B.C. (especially in the first half and middle of that century).

Even if in the south-eastern Alps regions, mainly in Slovenia, the knotty double loop bow fibulae (especially the Gabrovec 2c, 5a and 6a types) could be used in the first half of the VIIth century B.C. also (Kossack Ha C₁), because the area spreading of the knotty double loop bow fibulae of Gabrovec 5b type (and partly those of Gabrovec 5a type) overlaps (in the same regions from south western Romania, north-western Bulgaria and north-eastern Serbia) that of the fibulae of Gabrovec 5c type/T.Bader's D variant (compare maps on pl. V and VI), without a single association in the same discovery until now, this is a sign to consider them like the expressions of two different chronological levels in the evolution of the Basarabi culture. And, because the double loop bow fibulae of Gabrovec 5c type can be considered typical for the middle (II) phase of this culture, being datable mainly at the end of the VIIIth century and in the first half of the VIIth century B.C., it is evident that in the area of the Basarabi culture the use of double loop bow fibulae of Gabrovec 5b type (even of those of Gabrovec 5a type) do not pass the end of the VIIIth century B.C.

So, even if we do not have the decisive argument of association with typical pottery, it is evident that - besides other discoveries which must be integrated within the same chronological level (namely the hoards of Alba Iulia - "Partoș" - Vințu de Jos - Vaidei - Blandiana - Bălbănești type and, maybe, the comb with fighter chariot from T.II from Balta Verde⁸²), - the grave goods from Iaz are the expression of some combinatory types of metallic attire sets which must be integrated in the level of the early (I) phase of the Basarabi culture, backing up in the same time the dating of this phase in the first half and the middle of the VIIIth century B.C.⁸³

ABREVIERI

a.Chr	ante Christos (înainte de Cristos).
B.C.	Before Christ (înainte de Cristos).
ActaMN	Acta Musei Napocensis, Cluj - Napoca.
Apulum	Apulum. Acta Musei Apulensis, Alba Iulia.
ArchJug	Archaeologia Jugoslavica, Beograd.
ArhVest	Archeološki Vestnik, Ljubljana.
BAR	British Archaeological Reports, Oxford.
BerRGK	Bericht der Römisch - Germanischen Kommission des Deutschen archaologischen Instituts, Frankfurt a/M., Berlin, Mainz a/Rhein.
IBAI	Izvestija na Bălgarskija Arheologiceski Institut - Bulletin de l'Institut Archeologique Bulgrad, Sofiza.
Materiale	Materiale și cercetări arheologice, București.
Materijali	Materijali. Savez arheoloških društava Jugoslavije.
PBF	Prähistorische Bronze funde, München.
PJZ	Praistorija Jugoslovenskih zemelja, Sarajevo; I-III (1979); IV (1983); V (1987).
PZ	Prähistorische Zeitschrift, Berlin.
SCIV	Studii și cercetări de istorie veche, București.
StComC	Studii și cercetări. Etnografie - Istorie, Caransebeș.
ZPE	Zeitschrift fur Papyrologie und Epigraphik, Koln.

Clorura de sodiu se găsește în mai toate părțile scoarței terestre, ca și în apa mărilor, sub formă de:

- zăcăminte de sare gemă sau sub forma unor depuneri în apă și în soluri săratate, amestecată adesea cu lut sau nisip;
- multe din izvoarele sau pâraiele sărate sunt expresii ale zăcămintelor de sare din subsol.

Distribuția zăcămintelor de sare în Europa este inegală, atât din punct de vedere teritorial cât și al adâncimii lor (Fig. 1).

În preistorie și protoistorie, ca și în întreaga antichitate până în evul mediu, unele din aceste zăcăminte nu au fost exploatare, atât datorită limitelor tehnice din epocă cât și datorită accesibilității altora.

Astfel se explică faptul că, în ultimul mileniu a.Chr., principalele zăcăminte de sare gemă exploatare erau cele plasate pe marginea nordică a Alpilor estici, unde se aflau minele de la Hallstatt, Hallein-Dürrenberg și Reichenhall (F. Moosleitner, 1991, 167), ca și cele din Dacia, plasate atât în zona sud-carpatică, la est și sud de munți, cât și în zona intracarpatică (D. Rădulescu, R. Dimitrescu, 1966, 259; vezi fig 2). În România de azi sunt inventariate peste 300 de masive de sare și peste 3000 de izvoare sărate.

Către sfârșitul mileniului, exploatările de sare alpine își reduc importanța, probabil datorită greutateilor de exploatare la adâncime mare. Deși se pare că sarea alpină aproviziona în primul rând zone întinse din Germania, Polonia și nordul Italiei, ea ajunge și în părțile dunărene ale Iliriei, ca și în Câmpia Panonică, până pe o linie imaginară, unde se interfera cu sarea venită din Dacia. Este de presupus că spre sfârșitul mil. I a.Chr. și la începutul mil. I p. Chr., sarea gemă din Dacia intra-

carpatică acoperea necesitățile populațiilor din Câmpia Panonică, de pe malurile Dunării, în amonte de Porțile de Fier, ca și dintr-o parte din Peninsula Balcanică, la vest de defileul Vardar-Morava. Localități ca Salina, azi Ocna Mureș (TIR, L 34), Vetus Salina, în Panonia, azi Adony (TIR, L 34), dar și Saldis - Soljani, în Pannonia Inferior (TIR, L 34), ca și Saldum în Moesia Superior (TIR, L 34), nu fac decât să indice raporturile dintre sarea Daciei și zona Dunării mijlocii în antichitatea clasică, la fel cum Sărățel, Sălciua, Szolnok, Slankamen dau indicații despre aceleași raporturi în evul mediu.

Restul Peninsulei Balcanice, cu excepția probabilă a coastei maritime, ca și o bună parte a stepei nord-pontice, poate până spre Don, s-a aprovizionat, până în evul mediu, cu sare din Subcarpații Valahiei și Moldovei.

Cercetările privind sarea și rolul ei în istoria civilizației umane sunt mult prea numeroase pentru a le cita pe toate aici; citarea câtorva dintre ele (C. Atudorei, 1971; Freydank, 1929; V. Gherase, 1981; V. Hihn, 1873; J. Stocker, 1949) nu face decât să sublinieze limitele de informație ale autorului.

Și astăzi aste vie expresia latină "Sal sapit omnia". Sarea și pâinea au stat la baza alimentației omului din cele mai vechi timpuri, fiind astăzi în multe țări un simbol al primirii prietenești a oaspeților, un semn tradițional de atenție pentru a-ceștia.

Este un fapt că omul nu poate trăi fără sare. Fiziologic (I. Baci, 1971), deși necesarul de sare la un om matur se încadrează între 5 și 8 gr. pe zi, fiecare om utilizează între 10 și 20 gr. sare zilnic. După unii autori (J. Stoker, 1949; C. Atudorei, 1971, 375 - 376), unui om din zona temperată, în funcție de munca pe care o depune, îi sunt necesare 25 - 35 gr. sare pe zi. În general într-un an, un individ sănătos consumă o cantitate de sare egală cu 1/10 din greutatea sa proprie.

Un vechi proverb german privind creșterea animalelor spune că un pfund de sare face un pfund de grăsime. Sarea este de asemenea necesară animalelor domestice (M. Cotruț, 1975; V. Martin, D. Mihai, 1979). Astfel, unei vaci îi sunt necesare între 30 și 50 gr. sare pe zi, unei oi între 7 și 15 gr. sare pe zi, iar unui

porc între 5 și 10 gr. sare pe zi. Animalele sălbatice își dobândesc minimul de sare necesară fiziologic din plante și căutând zone săratate.

Reamintind aceste date, îndeobște cunoscute, am încercat să sugerez cât de importantă era alimentarea ritmică cu sare, în preistorie și protoistorie, a unor zone lipsite de acest mineral, cum sunt de pildă Câmpia Panonică, Peninsula Balcanică sau Ucraina, pentru dezvoltarea civilizației umane.

La cele de mai sus aș reaminti importanța enormă pe care a avut-o sarea în conservarea alimentelor proteice: carne de vită, porc (după o rețetă din Anglia, de la sfârșitul sec. XIII, pentru conservarea a 9 kg de carne este necesar 1 kg de sare), pește (Polybios, Ist., IV, 38, 4), a lactatelor, până la inventarea frigiderelor, ca și rolul său în conservarea legumelor. Tot astfel, prelucrarea pieilor de animale este imposibilă fără utilizarea sării. Sarea este astfel unul din factorii importanți în calitatea vieții grupurilor umane, influențând atât dinamica demografică cât și vârsta medie a indivizilor din grupuri.

Există două metode de dobândire a sării și anume din apa sărată și din exploatări miniere, din ocne.

Încă din neolitic, și în Dacia se obținea sare din izvoare sărate (M. Andronic, 1984; M. Alexianu, Gh. Dumitroaia, D. Monah, 1992, cu bibliografia mai veche). Izvoarele cu apă sărată sunt evident de pus în legătură cu zăcămintele aflate în profunzime. Ele sunt amintite din antichitate, așa cum este cazul celui de la hotarul dintre triburile ilire autariates și ardiaei, care se războiau între ele pentru controlul său (Strabon, VII, 5, 11). Situația era asemănătoare cu cea amintită de Tacitus privind luptele dintre chatti și hermunduri sau cele dintre burgunzi și alamani.

Un recent, excelent studiu etno-arheologic (M. Alexianu, Gh. Dumitroaia, D. Monah, 1992) ne pune la îndemână elemente prețioase pentru înțelegerea sistemelor de dobândire și aprovizionare cu sare în preistorie și protoistorie. Apa din izvoarele sărate se folosea ca atare pentru hrană, conservarea alimentelor, prelucrarea pieilor și brana animalelor. În paralel din această apă se obținea sare recris-

talizată, apa din izvoarele sărate neputând să o înlocuiască în întregime. Aprovizionarea cu apă sărată era limitată de climatul mai mult sau mai puțin secetos, de debitul izvoarelor și de distanța la care putea fi transportată, evident mai mică decât cea pentru sarea solidă. Cantitatea de apă sărată solicitată creștea toamna, când se apropia momentul optim pentru conservarea hranei pentru iarnă. Dintr-un litru de apă salină, într-un experiment modern, autorii citați au obținut cca 300 gr. de sare necristalizată. Ei menționează că în antichitate, datorită recipientelor de lut, cantitatea de sare obținută era simțitor mai mică (K. Riehm, 1958). În unele cazuri, procedeul recristalizării se aplica în apropierea izvoarelor, dar niciunde aceste izvoare nu au fost găsite în cadrul unei așezări. Acest fapt se întâmplă fie din rațiuni de ordin practic, fără să poată fi exclusă o motivație magico-religioasă (Varro , De ling. lat., CV, 87: Salacia - zeița mării). Sarea este un simbol al eternității, trăinicieii și vieții.

La unul dintre aceste izvoare, Lunca Vânători, autorii au efectuat aprofundate cercetări de teren ale zonei înconjurătoare, ce putea fi aprovizionată cu apă sărată din acest loc. Reprezentarea grafică a așezărilor descoperite pe o rază de 10 km, distribuite pe epoci (Fig. 3), este deosebit de sugestivă, constatându-se trei vârfuri în numărul de așezări, dintre care unul la sfârșitul neoliticului și în epoca bronzului, un al doilea în sec. II - III p.Chr și un al treilea în sec. XIV - XVII. Dacă ultimul dintre acestea pare să indice un fel de evaziune fiscală, ținând seama de legislația din evul mediu și de sporul demografic accentuat, primul pare să indice o probabilă creștere demografică, însoțită de dezvoltarea economiei pastorale, într-o vreme când resursele de sare gemă erau fie încă neutilizate fie deja monopolizate de alte triburi. Cât privește vârful curbei din sec. II-III p.Chr., acesta ar putea fi pus în legătură cu monopolizarea resurselor de sare din provincia Dacia romană de către Imperiu. Minimele graficului din epoca Hallstatt - Latene și de după sec. III p.Chr. pot fi interpretate ca o dovadă indirectă a exploatării interne a resurselor de sare gemă, în condițiile în care rețeaua de aprovizionare cu acest tip de sare funcționa optim. Evident cele de mai sus au un caracter ipotetic.

Din necesități practice, soluția de sare din izvoarele sărate era completată de locuitorii din zonă cu sare recristalizată. Autorii studiului amintit consideră că la stănilile din zonă, care presupun stabulația liberă a ovinelor, se folosea în trecut o cantitate mult mai mare de sare recristalizată decât astăzi. În ce mă privește, nu le împărtășesc părerea. Sarea recristalizată este foarte puțin probabil să fi fost folosită pentru hrana vitelor necrescute în staul, datorită faptului că în timpul intemperiilor ea se dizolvă cu rapiditate. Este sugestiv că reprezentările miniaturale de staule în lut apar în neolitic numai pe coastele Mării Mediterane și Mării Caspice, unde utilizarea sării recristalizate era cotidiană. Acest fenomen se petrece mult mai lent în cazul sării geme din zăcămintele Daciei, motiv pentru care și astăzi aceasta este folosită pentru hrana vitelor crescute în aer liber (în special oi). Bulgăriile de sare gemă puși primăvara pe pășuni sau în curțile țăranilor durează până la iernatul vitelor. Acesta este și motivul pentru care importanța sării de primăvară și a transportul ei către Câmpia Panonică (de ex. un document din 1261 - Turad, după Al. Doboși, 1951, 127) e consemnat în mai multe documente din evul mediu.

Cum unele din zăcămintele de sare gemă din Dacia se aflau la suprafață, formând adevărați munți de sare (de ex. Slănic Prahova, chiar și azi) exploatarea lor cu metode miniere sau în cariere deschise era mai mult decât lesnicioasă (F. Marsigli, 1747, III, 45 sqq). Nu erau necesare galerii prea adânci, ca cele de la Hallstatt, de pildă, și este firesc ca exploatarea mai recente, din evul mediu și epoca modernă, să fi distrus în întregime vestigiile exploatărilor antice.

Situația constatată într-un caz (I. A. Maxim, 1971), a exploatării sării geme prin metoda dizolvării ei și recristalizării chiar în zăcământ, nu este caracteristică, după părerea mea, mineritului din Dacia mileniului I a.Chr.

Metoda extragerii unor bulgări de sare este menționată în numeroase documente din evul mediu din România (Al. Doboș, 1951; G. Kovach, 1980; P. Iambor, 1982; N. Iorga, 1981; St. Pascu, 1986 III 246 - 259) și, în esența ei, nu a suferit mari modificări începând din mileniul I a.Chr. Agricola, părintele mineritului german, comunică cunoștințele sale și asupra tehnicilor de dobândire a sării

(Agricola, 1556).

Pe bună dreptate s-a sugerat existența, încă din antichitatea clasică, a unor grupuri de meșteri specializați în exploatarea sării (M. Alexianu, Gh. Dumitroaia, D. Monah, 1992, 165). Astfel de meșteri sunt cu atât mai indispensabili în cazul exploatării zăcămintelor. Reglementările impuse de cantitățile de sare disponibile și de siguranța rețelei de distribuție, ca și regimul de proprietate a zăcămintelor, funcționau și în mil.I a.Chr.. În Dacia statală a sec. I a.Chr. - I p.Chr., caracterizată foarte probabil printr-un regim teocratic, zăcămintele de sare au constituit monopoluri regale - statale, structură preluată de romani și caracteristică de asemenea întregului ev mediu.

Este de presupus că sistemul de distribuire a sării funcționa și în mil I a.Chr. după o schemă asemănătoare celei din evul mediu timpuriu, cuprinzând puncte vamale și inevitabile locuri de depozitare, datorită caracterului perisabil al bucăților de sare. Tot astfel, căile de aprovizionare erau de apă și de uscat. Transportul sării pe apă în zona carpatică a cunoscut încă din preistorie o situație înfloritoare, folosindu-se cursul râului Siret, Olt, Jiu, Mureș (pentru importanța Mureșului în epoca bronzului: M. Giric, 1978, pentru epocile ulterioare: Al. Doboși, 1951; E. Chirilă, 1964; H. Daicoviciu, 1972/a; I. Glodariu, 1974; I.H. Crișan, 1977/a; idem, 1978/c; G. Kovach, 1980; P. Iambor 1982), Someș până la Dunăre, ca un fel de căi de transport pentru sare. Acest lucru s-a petrecut în epoca romană și în evul mediu, până în sec. XIX. Rolul deosebit de important jucat de Dunăre ca transportator de sare este neschimbat până azi.

Drumurile de uscat, mai costisitoare, străbăteau cu siguranță Banatul, care este lipsit în totalitate de sare, Câmpia Panonică și întinse părți din Peninsula Balcanică.

Nu este exclus ca referirile din Strabon privind aprovizionările romane de război pe Marisos "care se varsă în Dunăre" (o confuzie foarte probabilă între acesta și cursul inferior al Tisei; Strabon, VII, 3, 13), ca și "negustorii" cu care de transport ce i se opun lui Alexandru Macedon în Munții Haemus în 335 a. Chr.

(Arrian, *Anabasis*, I, 1, 6 - 13), să poată fi puse în legătură în primul rând cu aprovizionarea cu sare.

Cantitățile de sare exploatare în zona intracarpatică în evul mediu sunt impresionante. Numai pe Mureș se transportau anual la un moment dat 16.000 t (G. Kovach, 1980, 197). Navele de pe Mureș puteau transporta între 2 și 10 t de sare (P. Iambor, 1982, 77). Bucățile de sare transportate pe apă erau grele de 2,5 - 5 kg, iar cele transportate cu carele pe uscat erau grele de 8,5 - 11 kg, adică "2 găleți" (Al. Doboși, 1951; P. Iambor, 1982).

Privind rolul comerțului cu sare, mai cu seamă în perioada de înflorire a civilizației dacice, în cercetarea arheologică și istorică românească există un număr important de studii care îl menționează, mai mult sau mai puțin pe larg (V. Pârvan, 1926; 609, 717; B. Mitrea, 1945, 153; E. Chirilă, 1964, 134; H. Daicoviciu, 1972/a, 195; I. Glodariu, 1974, 107 - 108, cu bibliografia mai veche; V.I. Kotigoroško, 1991, 130).

Așa cum s-a menționat în numeroase rânduri, descoperirile de tezaure de denari republicani romani din Dacia secolului I a.Chr - I p.Chr. depășesc cu mult, ca număr și cantitate (peste 25.000 de piese) descoperirile similare din restul Barbaricum-ului european (I. Glodariu, 1974; I.H. Crișan, 1977/a, 176 sqq, cu bibliografia). O posibilă explicare a acestui fenomen ar putea-o constitui plata sării către cei care o produceau, cu alte cuvinte către statul dac. Dacia, ca zonă bogată în sare, funcționează pentru ținuturile înconjurătoare ca un fel de "pompă de absorbție" a masei monetare. În această ordine de idei, așezarea agatârșilor și apoi a celților în Transilvania ar putea fi pusă într-o strânsă legătură cu zăcămintele de sare și căile de transport a acesteia, tot așa cum războiul dacilor condus de Burebista împotriva boilor și tauriscilor (Strabon, VII, 3, 11) ar putea fi mai clar explicat dintr-un unghi de vedere în raport cu controlul comerțului și a punctelor vamale (inclusiv de sare) pe Dunărea mijlocie.

Înainte de a încheia, aș dori să mai menționez că, atât în cultura populară românească, cât și în general, în istoria civilizațiilor, solnițelor li s-a acordat o aten-

ție deosebită, fiind împodobite cu ornamentație ce are adesea semnificație magică. Acesta este motivul pentru care îmi vine greu să cred că vasele cu grafit în pastă, din epoca Latène, de tip "situla", foarte frecvente în așezările celtice din Europa centrală dar și din Câmpia de vest a României, pot fi socotite solnițe (A. Rustoiu, 1993). Totuși, între austerele situle grafitate și saliera lui Cellini, care se află în Naturhistorisches Museum din Viena, distanța este prea mare.

1 octombrie 1994

FLORIN MEDELEȚ,
Institutul Român de Tracologie,
Filiala pentru Banat,
Timișoara
ROMÂNIA

x. Studiul de față apare în limba germană în volumul simpozionului de arheologie montană de la Hallein (Austria), 24-30 octombrie 1994.

- G. Agricola, 1556 = G. Agricola, De re metallica, Bâle, 1556.
- M. Alexianu, Gh. Dumitroaia, D. Monah, = M. Alexianu, Gh. Dumitroaia, D. Monah, Exploatarea surselor de apă sărată din Moldova: o abordare etnoarheologică, TD, XIII, 1-2, 1992, 159 -167.
- M. Andronic, 1989 = M. Andronic, Cacica, un nou punct neolitic de exploatare a sării, SCIVA, 40, 2, 1989, 171-177.
- C. Autodorei, 1971 = C. Atudorei, Cercetarea, exploatarea și valorificarea sării, București, 1971.
- I. Baci, 1970 = I. Baci, Fiziologie, București, 1970.
- E. Chirilă, 1964 = E. Chirilă, Relații dintre daci și romani până la expediția lui Marcus Vinicius, ActaMN, I, 1964, 125-136.
- M. Còtruț, 1975 = M. Cotruț, Fiziologia animalelor domestice, București, 1975.
- I.H. Crișan, 1977/a = I.H. Crișan, Burebista și epoca sa, București, 1977.
- I.H. Crișan 1978/c = I.H. Crișan, Ziridava, Arad, 1978.
- H. Daicoviciu 1972/a= H. Daicoviciu, Dacia de la Burebista la cucerirea romană, Cluj, 1972.
- Al. Doboși, 1951 = Al. Doboși, Exploatarea ocnelor de sare în evul mediu (secolele XIV - XVI). Situația tăietorilor de sare și răzvrătirile lor contra nedreptății cămărașilor, SCIM, 2, 1951, 1, 125-166.
- H. Freydank, 1929 = H. Freydank, Das Salz und seine Gewinnung in der Kulturgeschichte, Halle, 1929.

- M. Girić, 1978 = M. Girić, Prilog poučavanju komunikacija i ekonomskih veza severnog Banata i Transilvanije u ranom bronzanom dobu, Putevi i Komunikacije u praistoriji, Materijali, XVI, Pec, 1978, 53- 60.
- I. Glodariu, 1974 = I. Glodariu, Relațiile comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană, Cluj, 1974.
- V. Hanga, 1970 = V. Hanga, Il diritto scitico, Studi in onore di Giuseppe Grosso, IV, Torino, 1970, 287-303.
- V. Hanga, 1979 = V. Hanga, La formation de L'Etat Dace, Sciences Juridiques, 23, 2, București, 1979, 175-191.
- V. Hihn, 1873 = V. Hihn, Das Salz. Eine kulturhistorische Studie, Berlin, 1873.
- P. Iambor, 1982 = P. Iambor, Drumuri și vămi ale sării din Transilvania în perioada feudalismului timpuriu, ActaMN, XIX, 1982, 75-85.
- N. Iorga, 1981 = N. Iorga, Istoria românilor prin călători, București, 1981.
- Vl. G. Kotigoroško, 1991 = Vl. G. Kotigoroško, Antichități dacice din zona Tisei superioare, TD, XII, 1-2, 115-132.
- G. Kovach, 1980 = G. Kovach, Date cu privire la transportul sării pe Mureș în secolele X - XIII, Ziridava, XII, 1980, 193 -199.
- L. Marsigli, 1747 = L. Marsigli, Description du Danube, contenant des observations geographiques, astronomiques, hydrographiques, historiques et phisiques, Haga, 1747, II, 23-29, 57-61, 67-68, 133.
- V. Martin, D. Mihai, 1974 = V. Martin, D. Mihai, Dismineralozele la animale, București, 1979.
- I. Al. Maxim, 1971 = I. Al. Maxim, Un depozit de unelte dacice pentru exploatarea sării, ActaMN, VIII, 1971, 457-463.
- B. Mitrea, 1945 = B. Mitrea, Penetrazione commerciale e circolazione

- monetarea nella Dacia prima della conquista, E.D.R., X, 1945, 3-154.
- M. Mollat, 1968 = M. Mollat, Le rol du sel dans l'histoire, Paris, PUF, 1968.
- F. Moosleitner, 1991 = F. Moosleitner, Il complesso del Durrenberg, I Celti, ed. Bombiani, Milano - Venezia, 1991, 167-173. (Kat. Ausstellung).
- S. Pascu, 1986 = S. Pascu, Voievodatul Transilvaniei, III, Cluj - Napoca, 1986.
- D. Popescu, 1972 = D. Popescu, Tezaure de argint dacice (II), BMI, 41, 1972, 5-22.
- D. Rădulescu, R. Dimitrescu, 1966 = D. Rădulescu, R. Dimitrescu, Mineralogia topografică a României, București, 1966.
- K. Riehm, 1958 = K. Riehm, Neue Einblicke in die Technik der vorschichtlichen Salzsiedekunst, Forschungen und Fortschritte, Berlen, 1958, 38, 2, 47-49.
- A. Rustoiu, 1993 = A. Rustoiu, Observații privind ceramica Latène cu grafit în pastă din România, TD, XIV, 1-2, 1993, 131-142.
- M.G. Schleiden, 1875 = M.G. Schleiden, Das Salz. Seine Geschichte, seine Symbolik und seine Bedeutung im Menschenleben, Leipzig, 1875.
- J. Stocker, 1949 = J. Stocker, Le sel, Paris, PUF, 1949.
- C. Stoica, I. Gherase, 1981 = C. Stoica, I. Gherase, Sarea și sărurile de potasiu și magneziu în România, București, 1981.
- Z. Székely, 1954 = Z. Székely, A csikszentkiralyi kincs. Adatok a dákok keső, vaskori műveltségéhez, Miercurea Ciuc, 1954, 5-40.
- L. Wald, D. Slușaschi, 1987 = L. Wald, D. Slușaschi, Introducere în studiul limbii și literaturii indo-europene, București, 1987.

PRESCURTĂRI

<u>ActaMN</u>	= Acta Musei Napocensis, Cluj.
<u>BMI</u>	= Buletinul Monumentelor Istorice, București.
<u>E.D.R.</u>	= Ephemeris Dacoromana. Annuario della Scuola Romana di Roma, Roma.
<u>SCIM</u>	= Studii și cercetări de istorie medie, București.
<u>SCIVA</u>	= Studii și cercetări de istorie veche și arheologie, București.
<u>TD</u>	= Trhaco - Dacica, București.
<u>TIR, L. 34</u>	= Tabvla Imperii Romani. Aqvincvm - Sarmizegetusa - Sirmivm. L. 34, Budapest, Budapest, 1968.
<u>Ziridava</u>	= Ziridava, Arad.

EXPLICAȚIA FIGURILOR

Fig. 1: Harta zăcămintelor de sare din Europa.

Fig. 2: Harta zăcămintelor de sare din România.

Fig. 3: Frecvența așezărilor omenești în raza izvorului Lunca Vânători (mil. V a.Chr.- sec. XVIII, după datele din M. Alexianu, Gh. Dumitroaia, D. Monah, 1992, 163).

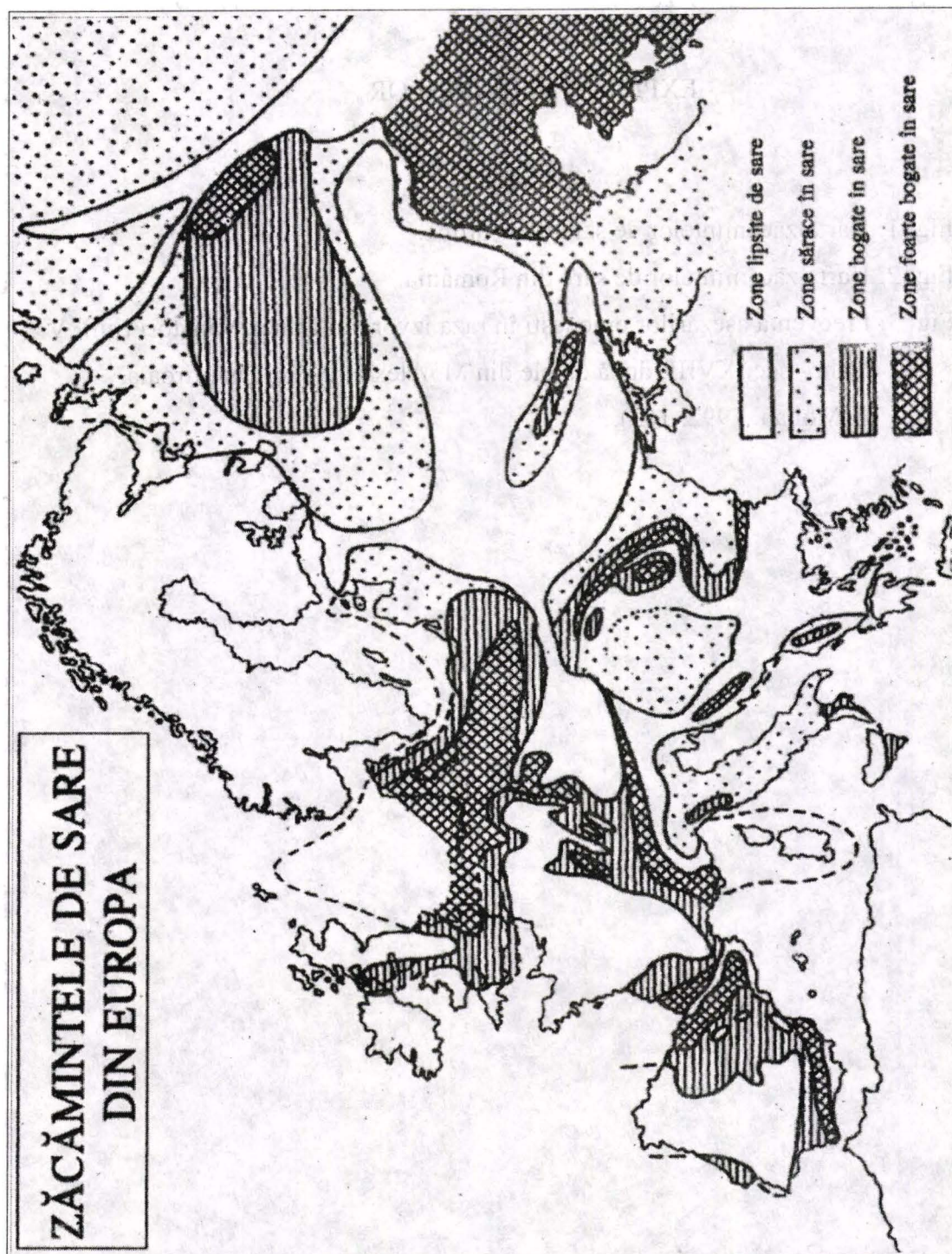

Fig. 1 : Harta zăcămintelor de sare din Europa.

Fig. 2

NEOLITIC TIMPURIU

3

NEOLITIC MIJLOCIU

5

ENEOLITIC ŞI PERIOADA
DE TRANZIȚIE

35

EPOCA BRONZULUI

25

HALLSTATT

6

LATENE

3

Sec. II - III d. Chr.

18

Sec. IV d. Chr.

7

Sec. V - VIII

2

Sec. X - XII

1

Sec. XIV - XVIII

35

Perioada

Fig. 3: Frecvența aşezărilor omeneşti în raza izvorului Lunca Vânători (mil. V a.Chr.- sec. XVIII, după datele din M. Alexianu, Gh. Dumitroaia, D. Monah, 1992, 163).

THE SALT OF PREHISTORIC DACIA

Summary

This study will be printed in the Hallein symposium of mountain archaeology papers symposium held in October 1994. This is the reason for not being accompanied by a summary in a foreign language.

COLEGIUL UTRICULARILOR DIN DACIA

În viața economică a unei provincii, activitatea unor collegia formate din meșteșugari sau navigatori documentată prin inscripțiile votive, onorifice sau funerare reprezintă izvoare de primă importanță. În primul rând, ele facilitează cunoașterea diferitelor categorii de meșteșugari, poziția lor socială în rândul populației. În al doilea rând, analiza unor astfel de inscripții permite observații interesante privind amplourea și organizarea fiecărei categorii de meșteșugari în parte¹.

Reprezentările antice de pe monumentele funerare având ca temă înfățișarea unor scene din ocupațiile meșteșugărești sau a uneltelor folosite în diferite ocupații cu caracter artizanal contribuie nu mai puțin la obținerea unor informații privind anumite ocupații².

În Dacia activitatea unor collegia este atestată documentar fie cu caracter meșteșugăresc (fabrum, centenariorum, dendrophorum)³, fie cu caracter negustoresc-comercial (nautarum, utric(u)lariorum)⁴.

Colegiul utricularilor cunoscut în Dacia doar prin două monumente epigrafice a fost prezentat până acum în literatura de specialitate în mod diferit, ocupația lor de bază nu a apărut clară în analizele epigrafice întreprinse până acum. Colegiul apare documentat în două altare votive descoperite la: Pons Augusti și Călugăreni.

1. Altar votiv păstrat într-un desen făcut de L. F. Marsigli ("ad vicum Margi regione Sebiesieni"):

DEAE.NEMESI

AEL(ius).DIOGENES

PRO.SALVTE.SVA.ET

FILIORUM.SVORVM

MATER.ET.PATER

EX.VOTO.A.SOLO

TEMPLVM.EX.SVO

FECERVNT.COLLE-
GIO V(t)RICLARI-
ORUM.

2. Altar votiv descoperit la Călugăreni în veacul al XIX-lea (a. 1847) cu următorul text:

IN.H(onorem).D(omus).D(ivinae)
ADRASTIAE
COLLEG(ium)
VTRICLARIORVM.

Monumentul este astăzi pierdut.

I.I. Russu publicând cele două monumente în IDR îi considera pe utricularii ca meseriași "care confecționau burdufuri ce serveau la construirea plutei, sau fabricanți de burdufuri (?) pentru brânză." M. Macrea era de părere că utricularii erau plutași care foloseau pentru transport un soi de plute prevăzute cu burdufuri ⁵.

Semnificația cuvântului de utricularius format cu ajutorul sufixului -arius sugerează într-adevăr meșteșugari care se ocupă cu confecționarea, vinderea sau folosirea burdufurilor din piele.

În mod surprinzător H.v. Petrikovits în lucrarea sa dedicată specializării meșteșugarilor romani nu include utricularii în rândul acestora ⁶. Acest lucru a fost determinat probabil de faptul că mai întotdeauna mențiunile epigrafice ce însoțesc colegiul utricularilor apar alături de cele ale navigatorilor. Și, ca urmare ei ar reprezenta o categorie de navigatori sau în orice caz fiind implicați în comerțul de apă.

Ideea lucrării de față ne-a fost sugerată de studiul lui A. Deman asupra navigației fluviale în Gallia romană ⁷.

Epigrafic sunt atestate în Gallia cca. 70 de inscripții referitoare la nautae sau navicularii, ratiarii și utricularii. Din aceste trei categorii, utricularii sunt documentați în 28 de inscripții și nu au o semnificație prea clară ⁸. Ei apar documen-

tați ca fiind organizați în collegia în mai multe orașe din Gallia Narbonensis, cum ar fi de pildă Lugdunum, iar la St. Gabriel (anticul Ernaginum) este documentată chiar o statio a utriculariilor ⁹.

Inscripțiile atestă numele unor personaje care erau utricularii în colegii ce întotdeauna erau în relație cu cele ale navigatorilor denumiți după numele orașului antic. Într-un singur caz, pe o tessera de bronz descoperită la Cavaillon apare reprezentat un burduf ¹⁰, ceea ce ar face o referire indirectă la activitatea lor cotidiană. Ceea ce atrage atenția în mod deosebit la toate inscripțiile din Gallia este faptul că utricularii apar amintiți alături de navigatori, de aici concluzia multora dintre cercetătorii care s-au ocupat de navigația fluvială că ar reprezenta o categorie de negustori ce-și desfășurau activitatea principală pe apă, pe fluviile interioare ale Galliei ¹¹.

M. Leglay, mai circumspect a considerat utricularii, meșteșugari ce confecționau burdufuri cu utilizări multiple ¹². Aceeași idee acceptată și de I.I. Russu în IDR,III, 4. Apropiată de această părere este cea a prof. M. Macrea, amintită mai sus ¹³.

J.P.Waltzing, în studiul său asupra colegiilor profesionale acordă atenție acestor utricularii fără a putea ajunge la o concluzie sensibil diferită ¹⁴.

O inscripție funerară mult discutată în literatura de specialitate în legătură cu acest subiect menționează un personaj IBLIOMA - RIVS APRIVS lintiarius din civitas VELIOCASSES, dar în același timp membru al colegiului utriculariilor din Lugdunum ¹⁵. Cum cele două ocupații nu sunt compatibile, respectiv lintiarius (țesător de pânzeturi sau negustor de pânzeturi) și utricularius, ar trebui considerată prezența sa doar onorifică în ultimul colegiu. Ibliomarius după nume este trevir de origine. A. Deman a propus în analiza acestei epigrafe următoarea soluție: Ibliomarius a putut avea succesiv cele două ocupații de lintiarius (țesător) sau mai bine zis de negustor de pânzeturi, iar după stabilirea la Lugdunum pe cea de utricularius și în acest sens ar trebui inclus în rândul negustorilor care își transportau mărfurile pe fluviu ¹⁶.

F. Benoît a propus chiar identificarea utricularilor cu pompierii aflați în serviciul public ¹⁷. Mai nou P. Kneissl a avansat o ipoteză interesantă și anume că

utricularii ar fi o categorie de negustori care s-ar deplasa pe drumurile publice ale provinciei făcând legătura între diferite fluvii¹⁸. Și, în acest sens, ar reprezenta o categorie de negustori de tranzit din interiorul unei provincii sau o categorie de si-
ne stătătoare - de negustori ce transportau vinul în burdufuri din piele de bovine.¹⁹

Ezitatea pe care specialiștii care s-au ocupat de utricularii o au, este între a stabili exact domeniul lor de activitate și anume, reprezintă ei producători de burdufuri sau beneficiarii acestor produse pentru transport sau și una și cealaltă ocupație. În acest sens asemenea burdufuri au fost utilizate pentru transportul lichidelor, desigur vin. Asocierea lor cu navicularii ce apare pe inscripțiile din Gallia ar constitui un argument indirect pentru a fi considerați negustori.

În Imperiu, deocamdată în inscripții utricularii nu au apărut decât în Gallia și provincia Dacia fără a putea în acest moment să vedem o relație directă comercială gallo-dacică între cele două provincii.

Dificultatea pe care o ridică cele două inscripții din Dacia constă în faptul că ele sunt actualmente pierdute. Modul în care s-a păstrat descrierea textului lor, desigur nu crează dificultăți de lectură.

Descoperirea la Marga și la Călugăreni a celor două inscripții aflate deocamdată în zone în care viticultura era practică probabil, ridică o altă problemă și anume dacă collegium utricullarriorum era unul pe întreaga provincie sau el aparține unei localități mai importante neatestată încă. Organizarea colegiului, se pare, că este destul de timpurie. Spre acest lucru ne îndreaptă inscripția de la Călugăreni care era închinată lui Domus Divinae, ori după cum a demonstrat H. Daicoviciu cu mulți ani în urmă, invocarea pentru Domus Divina avea loc probabil la începutul domniei lui Hadrian, indirect pentru aceasta pledează și titulatura capitalei provinciei Colonia Dacica Sarmizegetusa de pe un altar votiv de la Micia dedicată aceleiași Domus Divina²⁰.

Referitor la originea etnică a indivizilor amintiți epigrafic ce compuneau colegiul, numele lor trădează elemente greco-orientale. În inscripția de la Marga apar atestați: Aelius Diogenes și Silia Valeria Diogenes este un nume greco-oriental,

iar soția sa după nume este o peregrină care are ca și cognomen un gentiliciu. Indirect spre aceasta ne îndreaptă și divinitatea frigiană Adrastia invocată în inscripția de la Călugăreni de întreg colegiul.

Cele două altare votive sunt închinat unul pentru Nemesis, iar cel de al doilea alături de cultul oficial Domus Divina amintește pe zeița Adrastia. Ambele divinități sunt înrudite având aceleași atribute și calități, ceea ce ne sugerează două lucruri și anume că divinitatea protectoare a colegiului utricularilor este Nemesis și în acest sens ea este protectoarea negustorilor, a călătorilor, a răspântiilor de drumuri. Deci, protectoarea negustorilor ce străbat drumurile provinciei și prin aceasta un indiciu complementar pentru activitatea cotidiană de negustori de uscat a utricularilor. Apoi, invocarea zeiței Adrastia constituie un element important în a vedea în componența colegiului prezența unor elemente frigiene sau originare din zona Asiei Mici stabilite în Dacia imediat după cucerire.

Analiza materialului epigrafic referitor la utriculari din Gallia sugerează de asemenea prezența unor elemente de origini diferite, nu numai celtice, printre dedicanții inscripțiilor. Comerțul în Dacia cu vin transportat în burdufuri apare ca foarte probabil fiind o componentă locală utilizată poate încă înainte de cucerire.

Deocamdată nu putem afirma cu mare certitudine existența unor relații directe între Dacia și Gallia pentru comerțul cu vin, dar nici nu putem exclude acest lucru. În evul mediu, în Țările Române se transporta vinul încă în secolul al XVIII-lea cu astfel de burdufuri, probabil de dimensiuni mai mici.

Cele două inscripții din Dacia aduc câteva elemente noi în definirea domeniului de activitate a utricularilor ca negustori de uscat, de sine stătători sau în dependență cu navicularii de pe apele interioare ale provinciilor. Componența greco-orientală a membrilor colegiului din Dacia e arătată de cele două inscripții, din care una ridicată într-o stație vamală Pons Augusti (probabil nu întâmplător!) într-un punct unde era cu putință să fi existat chiar o stație a utricularilor, prilej de ridicare a unui templu pentru divinitatea protectoare. Astfel se conturează și mai clar domeniul de activitate al acestor negustori de uscat care preluau vinul probabil de la pro-

ducător pentru piața de desfacere sau chiar pentru exportul pe apă: fie pe Mureș, fie pe Dunăre. În acest sens, utricularii apar ca negustori de tranzit care deserveau negustori ce transportau vinul în alte provincii sau chiar în interiorul acesteia.

Prezența doar în Gallia și Dacia a utricularilor lasă deschisă problema relațiilor directe între aceste provincii de natură economică, prea puțin studiate până acum.

5 octombrie 1994

Doina Benea

UNIVERSITATEA TIMIȘOARA

B-dul V. Pârvan, nr.2 1900 Timișoara

ROMÂNIA

¹H. Schulz-Falkenthal, Zur Frage der Entstehung der römischen Handwerkkollegien, Wiss.Zs.Halle-Wittenberg, Ges.-u. Sprachwis, Reihe 24/2, 1965, p. 55-64, apud H.v. Petrikovits, Die Spezialisierung des römischen Handwerks, in Das Handwerk in vor- und frühgeschichtlicher Zeit (I) Bericht über die Kolloquien der Kommission f. die Altertums und Mittel-und Nord-Europas in den Jahren 1977-1980, Göttingen, 1981.

²W. Gaitzsch, Eiserne Werkzeuge, BAR, Internat. Ser, 27, 1980, passim; M. Redde, Les scènes de métier dans la sculpture funéraire gallo-romaine, în Gallia, 36, 1978, p. 43-63.

³Apulum, III, 1947-1949, p. 173 nr. 4, fig. 2.

⁴IDR, III, 1, 272; IDR, III, 4, 215.

⁵M. Macrea, Viața în Dacia Romană, București, 1969, p. 157.

⁶H.v.Petrikovits, op.cit, p. 63-132.

⁷A. Deman, Reflexions sur la navigation fluviale dans l'antiquité romaine, în Histoire économique de l'antiquité, Louvain, 1887, p. 79-106.

⁸CIL, XIII, 1938=ILS 7035, Lugdunum

⁹F. Benoît, în Cahiers rhodaniens, XI, 1964, p. 56

¹⁰A. Deman, op.cit, p. 91

¹¹V. Chapot, sv. Utricularius, în DA, V, 1913, p. 616-617.

¹²I.I. Russu, comentariu la IDR, III, 4, p. 167.

¹³M. Macrea, op.cit, p. 157

¹⁴J.P.Waltzing, Étude historique sur des corporations professionnelles, I, Bruxelles, 1895, p. 343.

¹⁵CIL, XIII, 1998=ILS, 7035.

¹⁶A. Deman, op.cit, p. 95.

¹⁷F. Benoît, op.cit, p. 56-57.

¹⁸P. Kneissl, Die utricularii. Ihre Rolle in gallo-romischen Transwesens, în BonnerJahrbuch, 181, 1981, p. 169-203.

¹⁹A. Deman, op.cit, p.101 consideră că domeniul lor de activitate trebuie limitat la comerțul cu vin din zona viticolă a Galliei spre porturile fluviale ale provinciei, fiind un fel de negustori intermediari ce ar prelua vinul de la producători spre mari centre de desfacere antică fie porturi, fie orașe aflate pe căile terestre de comunicație.

²⁰IDR, III, 2, 22, St. Cls, IX, 1967, p. 211-217.

Das Kollegium der Utricularii wird in Dakien durch zwei Inschriften aus Marga und Călugăreni belegt. Diese Inschriften sind den Göttinnen Nemesis und Adrastia (phrygischer Herkunft), die selben Eigenschaften haben gewidmet. Die Tätigkeit solcher Kollegien wurde in Dakien als diejenige der Flößer die sich Flößen mit Lederschläuchen bedienten. Eine andere Interpretation behauptet daß sie diejenige die Ledersäcke für Käse verfertigten gewesen wären.

Der Vergleich der Funde aus Dakien mit denjenigen aus Gallien ergab aber daß sie Korporationen von Transithändlern waren.

Die Tätigkeit dieses Kollegiums besteht aus dem Transport des Weines, in Schläuchen vom Hersteller zu den großen Absatzentren oder den großen Flußhäfen der Provinz. Aus dem ganzen Römischen Reich, nur in Gallien und in Dakien sind collegia utriculariorum dokumentiert. Man kann jedoch nicht die Art der interprovinzialen Beziehungen in dieser Hinsicht feststellen.

DESPRE IDENTITATEA UNEI UNITĂȚI MILITARE ROMANE: ALA I BRITANICA C.R.

Datele insuficiente privind această unitate militară romană au dus la multiple neclarități și dificultăți privind atât identitatea ei, cât și istoria, locul de staționare, etc.~

Prima menționare a acestei trupe în Dacia o face diploma din 2 iulie 110¹ unde, printre cele patru alae din care se fac lăsări la vatră întâlnim I Britannica C.R. Este vorba deci de o ala, probabil quingenaria, care a participat la cel de-al II-lea război cu dacii², rămânând apoi în provincia nou creată ca trupă de ocupație, cu loc de staționare necunoscut.

Un al doilea document în care s-a considerat de către editorii IDR I că se menționează această trupă este diploma din 10 august 123³ pentru Dacia Porolissensis și Pannonia Inferior. Diploma a fost eliberată unui veteran al alei Brittonum C.R. pe care I. I. Russu o identifica cu ala I Britannica C.R. Unii istorici au considerat că această unitate ar fi identică cu ala I Flavia Augusta Britannica milliaria C.R., care a staționat anterior în Pannonia Inferior⁴. Această ipoteză este infirmată de unele sincronicități: în anul 110 cele două trupe apar concomitent în două diplome militare diferite: ala I Flavia Augusta Britannica milliaria C.R. în diploma pentru Pannonia Inferior de la Tokod din 2 iulie 110⁵ și ala I Britannica C.R. în cea de la Porolissum, pentru Dacia, din aceeași dată⁶. Pe de altă parte se pare că în diploma din 10 august 123, unitatea de care ne ocupăm apare în Dacia Porolissensis, pe când pentru Pannonia Inferior apare în rîndul 8 o unitate Britann(ica sau -orum) C.R., pe care I.I. Russu a considerat-o identică cu ala I Flavia Augusta Britannica milliaria C.R. Din diplomă nu reiese însă dacă trupa panonică e o ala sau o cohors; de asemenea nu apare semnul pentru milliaria. O altă obiecție care s-ar putea aduce este cu privire la numele unității din Dacia, care acum, în 123, apare ca ala Brittonum C.R. iar în 110 apărea ca ala I Britannica C.R. Desigur că astfel de con-

fuzii se puteau face datorită grafiei și etimologiei apropiate a celor doi termeni. Cu toate obiecțiile reiese clar că avem de-a face cu două trupe diferite. O ipoteză a fost emisă de A. Radnoti și L. Barkóczi în 1951⁷, potrivit căreia o parte a trupei din Pannonia a participat la al doilea război dacic al lui Traian și a rămas în Dacia, constituind nucleul unei noi unități, independente de "trupa mamă". Trebuie spus însă că întreaga ala I Flavia Augusta Britannica milliaria C.R. a participat la acest război, după cum o dovedește o inscripție care menționează pe P. Cassius Secundus, praefectus alae Britannicae C.R. milliariae bis torquatae, donis donatus bello Dacico ab Imperatore Caesare Nerva Traiano Augusto Germanico Dacico coronis, vexillis, hastis⁸. Astfel este posibilă o scindare a trupei după război, scindare dictată de necesitatea de a acoperi în timp scurt cu trupe de ocupație teritoriul noii provincii.

Imposibil de rezolvat la nivelul de azi al cunoștințelor și informațiilor despre ala I Britannica C.R. din Dacia Porolissensis sunt problemele ridicate de locul de staționare. După câte știm nu s-a descoperit până azi o ștampilă care i s-ar putea atribui și, de asemenea, nici o inscripție litică. Această unitate nu mai apare în diplomele Daciei Porolissensis din 159⁹ și 164¹⁰. Staționarea ei în Dacia a cuprins intervalul probabil 106-148, întrucât în diplomele Pannoniei Inferior din anul 148¹¹ apare ala I Brittonum C.R., care poate fi identificată cu unitatea în discuție.

EDUARD NEMETH,

15 ianuarie 1995

Școala generală nr. 9, str. L. Rebreanu, Nr 35

Timișoara - 1900

ROMÂNIA

- 1 IDR I, D III.
- 2 Ibidem, p. 77 (comentariu la D III).
- 3 IDR I, D VII.
- 4 K. Kraft, Zur Rekrutierung der Alen und Kohorten an Rhein und Donau,
Bern, 1951, p.143.
- 5 A. Radnoti-L. Barkoczi, The distribution of troops in Pannonia Inferior,
in ActArchHun, I, 3-4, 1951, pp.191-195.
- 6 IDR I, D III.
- 7 A. Radnoti-L. Barkoczi, op. cit., p. 195.
- 8 H. Devijver, Prosopographia militiarum equestrium quae fuerunt ab Augusto
ad Gallienum, I, Leuven 1976, p. 1020, nr. 97 bis.
- 9 IDR I, D XVII.
- 10 IDR I, D XVIII-D XXI.
- 11 CIL XVI, 179, 180.

DIE IDENTITÄT EINER RÖMISCHEN MILITÄREINHEIT: ALA I BRITANNICA C.R.

Zusammenfassung

Der Autor befaßt sich mit der ala I Britannica C.R., die durch Militärdiplome in Dakien (später Dacia Porolissensis) in den Jahren 110 und 123 belegt ist. Man stellt fest daß die ala I Flavia Augusta Britannica milliaria C.R. eine verschiedene Truppe ist, da sie gleichzeitig mit der ala I Britannica C.R. auf einem Militärdiplom aus dem Jahr 110 in Pannonia Inferior erscheint. Diese ala aus Pannonien nahm an den 2. dakischen Krieg Traians teil, wonach sie vermutlich in zwei Einheiten geteilt wurde, damit Dakien eine zusätzliche Besatzungstruppe erhält. So entstand wahrscheinlich ala I Britannica C.R., die schon vor dem Jahr 148 zurück nach Pannonia Inferior versetzt wurde, wo sie allenfalls in diesem Jahr auf zwei Militärdiplomen erscheint.

DESCOPERIRI ARHEOLOGICE ȘI NUMISMATICE PE TERITORIUL BANATULUI ÎNTRE ANII 1872 - 1918 *

A. DESCOPERIRI ARHEOLOGICE

1. Localitatea: A r a c s - (Torontal) Serbia

a. Istoricul descoperirilor

1 - 1850 - descoperiri întâmplătoare cercetate de Szentkláray J.

2 - 1879 - săpături efectuate de Szentkláray J.

3 - 1896 - cercetări la ruinele bisericii efectuate de Gerecze P.

b. Principalele descoperiri:

- inscripție pe o piatră funerară dintr-o provincie dunăreană, are primele două rânduri distruse (a1);

- basorelief din piatră reprezentând un preot și cu 4 rânduri inscripție (a3);

c. datarea descoperirilor:

- perioada romană (a1); secolele VIII-IX (a3);

d. loc de păstrare a descoperirilor

e. bibliografia descoperirilor:

- T.R.É., IV, p. 163, 199; VII, Ed.N., p. 1-71.

2. B e b a V e c h e - Timiș

a. 1 - 1878 - descoperiri întâmplătoare cercetate de Ambrus József.

2 - 1902 - descoperiri întâmplătoare;

3 - 1903 - cercetări efectuate de Reizner József, Torok Aurel;

4 - 1903 - 1904 - săpături efectuate de Tömörényi István;

b. - urmele unei așezări străvechi (a1): schelete umane;

* Colegiul de redacție al Analelor Banatului a considerat utilă și demnă de interes publicarea, cu acordul autoarei, a acestei părți din lucrarea de grad a d-nei profesoare Margareta Drăgoescu, întocmită în 1992 sub conducerea d-lui Adrian Bejan.

- b. - piese de aur și bronz (a2); vas mic în formă de ceașcă; podoabe, amulete din scoici (a4);
- c. neolitic, perioada de trecere spre epoca bronzului (Ambrus J.);
- d. unele piese sunt la muzeul din Timișoara.
- e. T.R.É., IV, p. 189-192, 207; XXIV, Ed.N., p. 82 -88
Arch.Ért. XXV, p. 255-257.

3. B e r z o v i a - Caraș - Severin

- a. 1 - 1783, 1803 - primele cercetări;
- 2 - 1856 - descoperiri întâmplătoare;
- 3 - 1875 - cercetări Ormós Zsigmond asupra locurilor unde s-au făcut descoperiri, calculează suprafața așezării pe baza descoperirilor;
- 4 - 1889 - descoperiri întâmplătoare; cercetări Halaváts Gyula;
- 5 - 1895 - cercetări Téglás Gábor;
- b. - ruinele unor clădiri - praetorium, conducte; (a1)
 - statuia unui vultur cu postament de bronz cu inscripția C A E S A N T O - N I N O P P I III (a2);
 - statueta de teracotă (a4); statueta de bronz - hermafrodit;
 - cuptoare și țevi pentru încălzit;
 - fragmente de săbii de bronz, gheare de vultur; coif de bronz;
 - vase, lămpi, opaiț cu ștampila F O R T I S (a3);
 - cărămizi cu variantele ștampilei LEG IIII Flavia Firma (a4);
- c. - perioada romană;
- d. - Muzeul Național din București;
- e. - M.B. Délm., II, p. 187.

4. B e r z a s c a - Caraș - Severin

- a. - 1883 - descoperiri întâmplătoare;
- b. - 50 piese de bronz (9 kg) - resturi dintr-un atelier de turnătorie -

- lamă de sabie, vârf de lance, dălți, seceri, brățări, pânze de fierăstrău;
- c. epoca bronzului;
- d. Muzeul din Vrsac;
- e. M.B, Délm., I, 38.

5. B e c i c h e r e c u l M a r e - Torontal (Serbia)

- a. 1 - 1849 - descoperiri întâmplătoare;
- 2 - 1880 - descoperiri întâmplătoare;
- 3 - 1881 - descoperiri întâmplătoare;
- 4 - 1885 - descoperiri întâmplătoare despre care este anunțat muzeul;
- b. - obiecte din perioada străveche (a4): coarne, greutăți de lut, unelte;
- urne mici, barbare; (a2)
- cetate medievală și comoară turcească (a3) podoabe de argint;
- c. epoca străveche (a1, a4); perioada barbară (a2); epoca medie (a3);
- d. Muzeul din Timișoara; Muzeul Național Budapesta;
- e. T.R.É., VII, p. 19-20; I, Ed.N., p. 177; III, Ed.N., p. 162.

6. B e n c e c u l G e r m a n - Timiș

- a. - 1884 - descoperiri întâmplătoare cercetate de Milleker Bódog;
- b. - târnăcop de aramă cu lamă încrucișată;
- c. neolitic;
- d. Muzeul din Timișoara
- e. T.R.É, X, p. 190.

7. B e r e g s ă u - Timiș

- a. 1 - 1876 - descoperiri întâmplătoare;
- 2 - 1877 - descoperiri întâmplătoare;
- b. - sabie de Damasc, încovoiată, litere palmire, desene gravate - soare, luna, stele, inscripție nedescifrată; (a1)

- b. - schelet uman, coarne, sfere de piatră (a2);
- c. epoca străveche (a2); epoca medie (a1);
- d. Muzeul din Timișoara;
- e. T.R.É., II, p. 39; IV, p. 207.

8. B e r i n i - Timiș

- a. - 1880 - descoperiri întâmplătoare;
- b. - vase de lut lucrate cu mâna;
- este semnalată o cetate de pământ;
- c. epoca străveche;
- e. T.R.É., VII, p. 84, 155.

9. B i r c h i ș - Arad

- a. - 1884 - descoperiri întâmplătoare;
- b. - 245 grame aur - bare patrulate;
- c. - epoca străveche;
- e. - T.R.É., VII, Ed.N., p. 1-71.

10. B o c s a r - (Torontal) Serbia

- a. - 1897 - descoperiri întâmplătoare, urmate de săpături efectuate de Grosz József, Dörner István și cercetate de Milleker Bodog;
- b. - oase umane și animale;
- vase - câni;
- fragmente de bronz - brățări;
- c. epoca fierului - La Tene;
- d. unele piese la Muzeul din Timișoara;
- e. T.R.É., XIV, Ed. N., p. 70; XVI, Ed. N., p. 21.

11. B o c ș a - Caraș - Severin

- a. 1 - 1851 - descoperiri întâmplătoare;
- 2 - 1875 - descoperiri întâmplătoare;
- 3 - 1877 - cercetări și săpături efectuate de Diakonovich Adolf;
- 4 - 1886 - descoperiri întâmplătoare urmate de săpături efectuate de Spach Ferenc și Halaváts Gyula și cercetate de Milleker Bódog;
- 5 - 1887 - descoperiri întâmplătoare;
- 6 - 1901 - descoperiri întâmplătoare descrise de Daroczy Zoltán și văzute de Michler Oszkár;
- b. - oase de animale preistorice;
 - unelte de piatră, oase, coarne (a4);
 - unelte de aramă și bronz (a4, a6) - daltă subțire, brățări;
 - urme ale mineritului în timpul romanilor (a1) - opaiț, unelte de minerit;
 - sârmă din aur (a5);
- c. epoca pietrei (a3, a4); epoca bronzului (a6); perioada romană (a1);
- d. Muzeul din Viena; Muzeul din Timișoara;
- e. T.R.É., I, p. 193; II, p. 38; III, p. 24; V, p. 15-16; 87, 100; VII, Ed. N. p. 49-52; III, Ed. N., p. 44-45;
Arch.Ért., XI, p. 61; XII, p. 7.

12. B o g d a - Timiș

- a. - 1882 - descoperiri întâmplătoare cercetate de Milleker Bódog;
- b. - topor de piatră;
- c. epoca pietrei;
- e. T.R.É., VIII, p. 78.

13. B o r j a s - (Török Becse) Serbia

- a. 1 - 1875 - observații de teren, săpături de sondaj efectuate de Szentkláray Jenő;

- 2 - 1877 - săpături efectuate de Szentkláray Jenő;
- 3 - 1879 - 20 septembrie, descoperiri cercetate de Hampel József;
- 4 - 1894 - descoperire întâmplătoare urmată de cercetări efectuate între 23-27 martie și 12-16 mai de Orosz Endre;
- 5 - 1895 - săpături efectuate între 10-13 aprilie de Orosz Endre;
- 6 - 1903 - săpături efectuate de Orosz Endre și Berkeszi István;
- b. - cetate de pământ (a1);
 - seceri, pânze de fierăstrău, lame de cuțit, brățări, ace din bronz (a5)
 - unelte de piatră (cioplită, șlefuită), silex, obsidiană, din coarne și oase; vase foarte variate, greutate de pescuit:
 - statueta neagră - cap de bos taurus și față de om, 10 cm;
 - atelier de turnătorie (a3), daltă îngustă și ascuțită;
 - vetre de foc, resturi menajere;
- c. neolitic (a2, a5); epoca bronzului (a3):
- d. Muzeul din Timișoara;
- e. T.R.É., III, p. 152-157; IV, p. 90; VII, p. 25-30; XIX, Ed.N., p. 64-67;
Arch.Ért., XIV, p. 158-159; XIX, Ed.N., p.189-190.

14. Biserica Albă - (Bela Crkva) Serbia

- a. 1 - 1830 - primele descoperiri la 0,7 m adâncime;
- 2 - 1850 - 1863 - descoperiri întâmplătoare;
- 3 - 1878 - descoperiri întâmplătoare;
- 4 - 1881 - cercetări efectuate asupra locurilor unde s-au făcut descoperiri și asupra pieselor care s-au mai găsit; Böhm Lénárd, Ormós Zsigmond, Mihájlovics P., Pontelly István;
- 5 - 1886 - descoperiri întâmplătoare;
- b. - schelete umane, vase, mărgel (a1, a2, a3);
 - craniu uman, brățară de bronz, fibulă, cuțit (a4);
 - sabie, lamă de bronz (a5);

- b. - vetre de foc, argilă găurită;
- unelte de piatră;
- c. epoca bronzului (a4, a5); perioada romană (a2)
- d. Muzeul Național Budapesta; Muzeul orașului;
- e. T.R.É., IX, p. 15-27; X, p. 31-33; XI, Ed.N., p.1-32;
Arch.Ért. VII, p. 176; VIII, p. 162-164; XIV, p. 329; XII, p. 166.

15. B u c h i n - Caraș - Severin

- a. - 1890 - cercetări efectuate de Diakonovich A. și Wolovan I. iar descoperirile sunt văzute și de Milleker B.;
- b. - obiecte de bronz - daltă cu teacă;
- c. epoca bronzului;
- e. M.B.Délm., I, p. 27.

16. B u c o v ă ț - Timiș

- a. 1 - 1895 - săpături organizate de contele Serényi János iar descoperirile sunt cercetate de Szentkláray J.;
- 2 - 1904 - cercetări efectuate de Berkeszi I.;
- b. - cuțit de fier - celt, vârf de săgeată de fier, cilindru de bronz;
- c. epoca fierului;
- e. Arch.Ért., XVI, Ed.N., p. 176.

17. B u l c s - Arad

- a. - cercetări anterioare fondării Societății, efectuate de Lindenmayer și Csajági J., pentru identificarea așezării romane Centum putea;
- b. identificarea unor ziduri romane și sub ele un izvor foarte bogat;
- c. perioada romană;
- e. T.R.E., II, p. 136.

18. C a r a n s e b e ș - Caraș - Severin

- a. 1 - 1867 - descoperiri întâmplătoare cercetate de Pesty Frigyes;
2 - 1872 - descoperiri întâmplătoare cercetate de Torma Károly;
3 - 1883 - descoperiri cercetate de Milleker B., Hampel J., Romer Flóris;
- b. - pietre și monede romane - stâlp cu capiteluri, inscripție romană (a1,a2)
- 172 piese de bronz, atelier de turnătorie - cuțite, fierăstraie, daltă, țevi de suflat, seceri, săbii, lănci (a3);
- c. perioada de înflorire a bronzului (a3); perioada romană (a1,a2);
- d. Muzeul din Timișoara;
- e. T.R.É., I, 1875, p. 45; IX, p. 176-180;
Arch.Ért., IV, p. 81; X, p. 35;

19. C e n e i - Timiș

- a. - 1879 - descoperiri întâmplătoare urmate de săpături efectuate de Orosz Endre;
- b. - unelte de piatră - topoare, lame de piatră; vase grosolane slab arse;
- c. neolitic;
- d. Muzeul din Timișoara;
- e. T.R.É., VI, p. 47; XI, Ed.N., p. 68-69.

20. C e n a d u l G e r m a n - Timiș

- a. 1 - 1868 - săpături efectuate de Romer Flóris și cercetate de Henszlmann;
2 - 1872 - descoperiri întâmplătoare cercetate de Ortway Tivadar;
3 - 1875 - descoperiri întâmplătoare;
- b. - ziduri de piatră, cărămizi cu ștampila LEG XIII GEM, piatră cu inscripția S A R M I Z ; fragmente de conductă de apă, mormânt;
- c. perioada romană;
- d. Muzeul din Timișoara;
- e. Arch.Közl., VIII, p. 3-16.

21. C h e c c a - Timiș

- a. - 1893 - profesorul Orosz Endre anunță Societatea despre o posibilă existență a unei așezări în raza localității; Berkeszi I. efectuează cercetări și observații de teren; în luna octombrie la terenul "Kurjacska Greda" sunt efectuate săpături de către Berkeszi I. și Orosz E.;
- b. - urmele unei așezări străvechi - vetre de foc, resturi menajere, unelte de piatră, oase, coarne, pietre de măcinat, vase;
- c. epoca bronzului;
- d. Muzeul din Timișoara;
- e. T.R.É., X, Ed.N., p. 54-57; XIII. Ed.N., p. 88.

22. C i c l o v a - Caraș-Severin

- a. - 1880-1881 - cercetări efectuate de Tégylás Gábor;
- b. - urme ale mineritului - galerii, steril;
- c. perioada romană;
- e. Arch.Ért., VIII, p. 125

23. C s o k á - (Kremenyák) Serbia

- a. 1 - 1880 - excursie de documentare și cercetare efectuată de Varga F. și Szentk-láray J.; discuții cu localnicii; săpături de sondaj - primele urme la 0,6 m adâncime;
- 2 - 1887 - descoperiri întâmplătoare;
- 3 - 1890 - observații și săpături de sondaj efectuate de Dudás Gyula;
- 4 - 1894 - 26 martie - cercetări de teren efectuate de Orosz Endre;
- 5 - 1908 - săpături efectuate de Orosz E.;
- b. - urme ale unei așezări străvechi (a1) - vetre de foc, oase de animale, lame de obsidiană, cremene, vase;
 - topor de serpentină (a3), coarne de cerb, daltă de piatră;
 - schelet uman, obiecte de bronz (a2), plăci circulare "spirale", mânere de sabie.

resturi dintr-un atelier de turnătorie;

- piatră de măcinat, cioburi cu ornamente în zig-zag (a4);

c. epoca pietrei (a1); epoca bronzului (a2);

d. Muzeul din Timișoara;

e. T.R.É., III, p. 161; VI, p. 142; I, Ed.N., p. 158-160; XIII, Ed.N., p. 66-69;
Arch.Ért., X, Ed.N., p. 356-357.

24. C o m o r â ș t e - Caraș-Severin

a. - 1881-1882 - cercetări efectuate de Torma Károly;

b. - urme ale drumului roman (folosit chiar de localnici);

c. - perioada romană;

e. - T.R.É., IX, p. 54; XIII, Ed.N., p. 80.

25. C u m a n d - (Torontal) Serbia

a. - 1882 - descoperiri întâmplătoare cercetate de Szentkláray Jénő, care efectuează săpături;

b. - morminte (20-30) în două cimitire suprapuse;

- podoabe de bronz, mărgel, oase de mamifere mari;

- vase lucrate cu mână;

c. - epoca migrațiilor, sec. VI-VII - Szentkláray J. - avari sau slavi;

e. Arch.Ért., III, Ed.N., p. 153-155.

26. D e l i n e ș t i - Caraș-Severin

a. 1 - 1880 - cercetări efectuate de Torma Károly;

2 - 1891 - cercetări efectuate de Halaváts Gyula;

b. - urmele castrului roman Caput Bubali;

- șanț patrulater;

c. perioada romană;

e. M.B. Délm., II, p. 16.

27. Delblat - (Timiș) Serbia

- a. 1 - 1870 - descoperiri întâmplătoare;
- 2 - 1900 - descoperiri întâmplătoare;
- 3 - 1902-1905 - descoperiri întâmplătoare cercetate de Milleker Bódog;
- b. - unelte de bronz - daltă;
- cimitir de urne (a2); urne cu ornamentația în cretă;
- c. epoca bronzului;
- e. M.B., Délm., I, p. 11.

28. Denta - Timiș

- a. 1 - până în 1875 descoperire întâmplătoare;
- 2 - 1907 - descoperiri întâmplătoare;
- b. inscripție menționată de Mommsen, Katancsics;
- piatra de hotar -Terminus - cu inscripția prezentată de Ormos Zs.
I.O.M / I.R.M.T.M. / C.I.ANINIU. / SABINIAN. / D^c MIIVIR
"Pentru Jupiter cel mai bun și măreț pentru Junona cea mai mare regină a pus
această piatră de hotar Caius Janinius Sabinianus decurio municipii duum vir"
- mormânt cu schele. 4 agrafe. podoabe (a2);
- c. perioada romană;
- e. T.R.É., I. p. 99.
M.B., Délm., I, p. 14.

29. Deta - Timiș

- a. 1 - 1870 - descoperiri întâmplătoare;
- 2 - 1882 - descoperiri întâmplătoare cercetate de Kárász Leo, Sacken și Tischler A.;
- 3 - 1895 - descoperiri întâmplătoare;
- 4 - 1901 - cercetări efectuate de Milleker Bódog;

5 - 1903 - cercetări efectuate de Milleker Bódog, care va reveni de mai multe ori în acest an și în anii următori;

6 - 1904 - cercetări efectuate de Milleker Bódog;

7 - 1905 - cercetări efectuate de Milleker Bódog;

8 - 1906 - cercetări efectuate de Milleker Bódog;

b. - topor din serpentină, vârf de săgeată de bronz, cioburi de vase (a1);

- vetre de foc, daltă lată, vase, cești (a3);

- urnă tip Villanova, vase mari pentru cereale (a4);

- morminte cu urne, castron, ceașcă (a5);

- cimitir de urne din perioada migrațiilor (a6);

- cimitir de urne din epoca fierului (a7);

- piese de bronz, statueta în formă de câine (a8);

- statueta din teracotă (a6) cap de om;

- bijuterii (a2);

c. epoca bronzului (a1, a3, a4, a5, a8); epoca fierului (a7); perioada migrațiilor (a6); epoca medievală (a2);

d. Muzeul din Timișoara;

e. T.R.É., II, p. 15;

Arch.Ért., XVI, Ed.N., p. 226-232.

30. D i n i a ș - (Torontal) Timiș

a. 1 - 1895 - descoperiri întâmplătoare cercetate de Milleker Bódog, care face analogii cu piesele descoperite la Vrsac.

2 - 1902 - descoperiri în urma cercetărilor efectuate de Zachay Gy.;

b. - urmele unei așezări străvechi - unelte de piatră, daltă, lamă de pumnal din os, vase;

c. neolitic;

d. Muzeul Național din Budapesta, Muzeul din Timișoara;

e. T.R.É., XVIII, Ed.N., p. 66

e. Arch.Ért., XVI, Ed.N., p. 281.

31. D o m a ș n e a - Caraș - Severin

- a. - 1881 - cercetări efectuate de Boleszny Antal, Torma Károly, Pontelly I;
- b. - fragmente de cărămidă; urmele drumului roman;
 - ruinele castrului roman Ad Pannonios;
- c. perioada romană;
- e. T.R.É., X, p. 120-123.

32. D r e n c o v a - Caraș - Severin

- a. 1 - 1876 - descoperiri întâmplătoare;
- 2 - 1882 - descoperiri întâmplătoare;
- 3 - 1890 - cercetări la cetatea de pământ;
- 4 - 1893 - cercetări efectuate de Szinte Gábor;
- 5 - 1894 - descoperiri întâmplătoare cercetate de Milleker Bódog;
- b. - vase barbare (a1);
 - șanțuri de pământ 7 m înălțime, 5 m adâncime și 13 m lățime la bază;
 - lănci de fier, târnăcoape de fier (a5);
 - resturi dintr-un atelier de turnătorie de bronz - brățări, lame de sabie, daltă, cerculețe;
 - brățări, seceri, lance (a3);
 - cărămizi romane (a4), identificarea taberei militare;
- c. epoca bronzului (a3); epoca fierului - La Tène (a6);
- d. Muzeul din Vrsac;
- e. T.R.É., VI, p. 6; X, Ed.N., p. 17; VXXVI, Ed.N., p. 21.
Arch.Ért., XIII, Ed.N., p. 259.

33. D u b o v a c - (Timiș) Serbia

- a. 1 - 1879 - descoperiri întâmplătoare cercetate de Bóhm Lénárd;

- 2 - 1896 - descoperire întâmplătoare menționată de Romer Floris;
- 3 - 1898 - descoperiri întâmplătoare cercetate de Romer F., Milleker B.;
- 4 - 1901 - descoperiri întâmplătoare semnalate și cercetate de Vaszitz;
- 5 - 1902 - săpături efectuate de Milleker Bódog, care va reveni;
- 6 - 1903 - săpături și descoperiri Milleker B.;
- 7 - 1904 - săpături și descoperiri Milleker B, Török B., Böhm K.;
- b. - urne cu resturi de oase, cenușă (a1);
 - ceramică grosolană, vârf de săgeată din fier (a2), fibule și brățări din bronz;
 - vase (40), urne (a4), cimitir de urne;
 - 22 morminte de urne cu câte 1-2-4-5 urne fiecare, vase, tăvi și oase de porc lângă urne (a5), idol de lut în formă de clopot;
 - cărămidă de pardoseală (a7), vase, ceașcă;
 - fibulă de bronz, agrafe de bronz, daltă de fier (a6);
- c. epoca bronzului (a6); epoca fierului (a2); perioada romană (a4, a7);
- d. Muzeul din Budapesta, Timișoara (1904), Belgrad, Vrsac;
- e. T.R.É., VI, p. 65, 155; XI, Ed.N., p. 1-32;

34. F o e n i - Timiș

- a. 1 - 1835 - descoperire întâmplătoare menționată de Mommsen;
- 2 - 1890 - cercetări Cumont Ferenc și Bárány Ágoston;
- 3 - 1892-1893 - descoperiri întâmplătoare;
- b. - vase, pietre funerare romane, monede, morminte cu schelete (a2);
 - vase de lut, unelte din coarne, pământ ars;
- c. epoca străveche (a3); perioada romană (a2);
- e. M.B. Délm., II, p. 28.

35. F é r e g y h á z a - (Timiș) Serbia

- a. - 1905 - descoperiri întâmplătoare cercetate de Berkeszi I., care efectuează săpături; cercetări efectuate de Márton Lajos, Pulszky J., Hampel F, Hoerness G.;

- b. - comoară de aur - 1294 gr, 16 piese - 4 cerceulețe deschise la capete, brățară mare, brățări mici;
- c. epoca bronzului (Hampel J.), epoca fierului (Pulszky F.), sec. I î. Ch. (Hoerness G.);
- d. Muzeul Național din Budapesta;
- e. Arch.Ért., XXVI, Ed.N., p. 78.

36. F e l n a c - Arad

- a. - 1899 - descoperiri întâmplătoare cercetate de Hampel J. și Dömötör L;
- b. - mormânt cu schelete umane și oase de cal; obiecte din bronz;
- matrițe de bijuterii;
- c. epoca bronzului;
- e. Arch.Ért., XIX, Ed.N., p. 430; XX, Ed.N., p. 117-123.

37. F â r l i u g - Caraș - Severin

- a. - cercetări efectuate de Pesty Frigyes (identifică Aizis) și Halaváts;
- 1895 - cercetări Téglás G.;
- b. - urme de ziduri, cărămizi; șanț patrulater;
- urmele drumului roman;
- c. perioada romană;
- e. T.R.É., IX, p. 55.

38. P i z e ș - Caraș - Severin

- a. - cercetări efectuate de Halaváts Gyula;
- b. - urme ale drumului roman;
- c. perioada romană;
- e. T.R.É., IX, p. 55;
Arch.Ért., XIII, Ed.N., p. 7.

39. G a d - Timiș

- a. - 1901 - descoperiri întâmplătoare urmate de cercetări de teren Berkeszi István;
- b. - urmele unei așezări - obiecte de piatră. topor găurit;
 - obiecte de bronz - lame de sabie, pumnal, daltă cu teacă, seceri, pânze de fierăstrău, brățări de mână și de picior, nasturi. fragment de cordon;
- c. epoca bronzului;
- d. Muzeul din Timișoara;
- e. T.R.É., XVII, Ed.N., p. 96-97.

40. G a l y a - (Timiș) Serbia

- a. - 1895 - descoperiri întâmplătoare cercetate de Milleker Bódog;
- b. - 28 statuete de lut - feminine;
 - unelte de piatră, oase, coarne;
 - vase cu ornamentația în cretă;
- c. epoca bronzului;
- e. M.B. Délm., I, p. 28.

41. G r e b e n a c - (Timiș) Serbia

- a. 1 - 1876 - descoperiri întâmplătoare;
- 2 - 1877 - descoperiri întâmplătoare cercetate de Milleker B.;
- 3 - 1881 - 1883 - descoperiri întâmplătoare;
- 4 - cercetări Romer F., Patzner J., Torma K., asupra descoperirilor;
- b. - **urme** preistorice (a3) - laba piciorului unui mamut, mandibulă superioară de mamut, dinte de mamut;
 - vârf de săgeată, fibule de fier, de bronz (a2);
 - **urmele** cetății de pământ - "veliki grad" - circulară și "mali grad" - patrulate-ră (a4);
- c. preistoric (a3); epoca fierului (a2);

- d. Muzeul de Științe Naturale din Budapesta. Muzeul din Biserica Albă;
e. T.R.É., III, p. 39; IV, p. 39, 76; VI, p. 70; IX, p. 15-27; X, p. 31-33.

42. Băile Herculane - Caraș-Severin

- a. 1 - 1736 și 1755 - descoperiri cu prilejul lucrărilor de construcții;
2 - 1872 - cercetări la Peștera Hoților efectuate de Józsa András și Lehoczky T.;
3 - 1878 - cercetări efectuate de Cumont F.;
4 - 1904 - cercetări în peșteră efectuate de Solymási Ágoston;
b. inscripții, cărămizi, statui, monede (a1);
- fragmente de vase lucrate cu mâna dar și la roată; (a2, a4);
c. epoca străveche; perioada romană;
d. Muzeul din Viena;
e. T.R.É., V, p. 32;
Arch.Ért., XV, Ed.N., p. 375.

43. I o s z e f a l v a - (Torontal) Serbia

- a. - 1878 - observații de teren asupra tumulilor;
b. - identificarea a 11 tumuli mari și 4 șiruri de ridicături având aproximativ 30 tumuli mici;
e. T.R.É., III, p. 161.

44. I z v i n - Timiș

- a. - 1876 - descoperiri întâmplătoare la 2 m adâncime;
b. - mormânt cu schelet - obiecte de bronz, podoabe de aur, cercei, colier;
e. T.R.É., III, p. 97; VII, p. 9.

45. I e ș e l n i ț a - Mehedinți

- a. - 1883 - descoperiri întâmplătoare cercetate de Boleszny Antal;
b. - fragmente de vase, lance de fier, lampă din ceramică;

- c. epoca fierului;
- d. Muzeul din Timișoara;
- e. T.R.É., X, p. 96.

46. J a d á n y - Timiș

- a. 1- 1877 - descoperiri cercetate de Pech József urmate de cercetări de teren Milleker B., Takács M.;
- 2 - 1880 - descoperiri întâmplătoare;
- 3 - 1881 - cercetări efectuate de Torma K., care solicită sprijin financiar pentru săpături;
- b. - oase pietrificate de mamut:
 - identificare a 3 valuri de pământ;
 - așezare avară (a1);
- c. preistorie; perioada migrațiilor (a1);

47. J a m u M a r e - Timiș

- a. - descoperiri întâmplătoare cercetate de Milleker B.;
- b. - "comoară de bronz" - vârf de lance, seceri, daltă, daltă cu mâner, pânze de fierăstrău, lamă de cuțit, piese turnate dar nefinisate;
- c. epoca bronzului;
- d. Muzeul din Timișoara;
- e. T.R.É., VIII, p. 172.

48. J e n a - Caraș - Severin

- a. - 1875 - descoperiri întâmplătoare cercetate de Hampel J. (analogii);
- b. - "mână votivă" - dreapta cu trei degete ridicate;
- c. perioada romană, sec. II-III;
- d. Muzeul Național din Budapesta;
- e. Arch.Közl, XIII, p. 72-75.

49. J u p a - Caraș - Severin

- a. menționări Marsigli, Mannert - Tibiscum;
 - 1875 - cercetări efectuate de Ortway T. și Milleker B.;
- b. - identificarea drumului roman;
 - ruinele unor fundații;
 - cărămizi cu ștampila LEG IIII și MID;
 - statuia unui leu;
 - urmele șanțului unui castru roman;
- c. perioada romană;
- d. Muzeul din Timișoara;
- e. Arch.Közl., X, p. 1-48.

50. K á r o l y f a l v a - (Timiș) Serbia (Banatiski Kralovać)

- a. 1 - 1862 - descoperiri întâmplătoare;
- 2 - 1881-1882 - descoperiri întâmplătoare;
- 3 - 1894 - descoperiri întâmplătoare;
- 4 - 1896 - descoperiri întâmplătoare urmate de cercetări la fața locului efectuate de Milleker B.;
- 5 - 1902 - descoperiri întâmplătoare;
- b. - vetre de foc, cioburi de vase;
 - os și dinte de mamut;
 - "comoară de bronz" (a4) - 7-8.kg brățări, vârf de lance, apărătoare de sabie, daltă cu teacă;
 - schelete în poziție ghemuită;
 - pumnal de bronz. vas ornamental (a5);
 - fragment de podea din cărămidă;
- c. epoca pietrei (a5); epoca bronzului (a4); perioada romană;
- d. Muzeul din Timișoara;

e. T.R.É., XI, Ed.N., p. 7;

Arch.Ért., XVI, Ed.N., p. 252-254.

51. K i r a l y k e g y e - Caraș Severin

(Tirol)

a. - 1873 - descoperiri întâmplătoare cercetate de Ormós Zs, Hampel J.;

b. - obiecte de bronz - atelier de turnătorie (Ormós), comoară (Hampel), dălți cu teacă, seceri, brățară, cercuri;

c. epoca bronzului;

d. în colecția Ormós Zsogmond;

e. M.B. Délm., I, p. 64.

52. L i p o v a - Arad

a. 1 - 1867 - descoperire întâmplătoare prezentată la Congresul de antropologie și arheologie de la Budapesta;

2 - 1889 - cercetări de teren și săpături efectuate de Torma K., cercetate de Pulszky F. și Hampel J.;

b. - târnăcoape de aramă (a1);

- ceramică grosolană, lamă de cremene, obsidiană;

c. epoca străveche;

e. T.R.É., II, Ed.N., p. 37.

Arch.Ért., VIII, p. 245.

53. L ă ț u n a ș - Caraș - Severin

a. - 1887 - descoperiri întâmplătoare;

b. - seceri, fierăstraie, baghetă de bronz, piesă de bronz - turnată dar nefinisată;

c. epoca bronzului;

d. Muzeul din Timișoara;

e. T.R.É., VII, p. 1-71.

54. K u b i n - (Timiș) Serbia

- a. 1 - 1875 - cercetări efectuate de Ortway T. la fortificații, alături de Despinits P. și Kozán János;
 - 2 - 1896 - descoperiri întâmplătoare;
 - 3 - 1897 - descoperiri întâmplătoare;
- b. - fortificații;
 - vase de lut; statueta din marmură albă (a2);
 - urne; pumnal, inel de bronz (sârmă); daltă cu ureche, vârf de săgeată, plug roman;
 - localizarea așezării romane Contra Margum (Ortway T.);
- c. epoca romană;
- e. Arch.Ért., XIV, p. 226;
M.B. Délm., I, p. 41.

55. L ă p u ș n i c - Caraș - Severin

- a. -1880 - cercetări Torma Károly;
- b. - urmele unei cetăți;
- e. M.B. Délm., II, p. 47

56. L i u p k o v a - Caraș - Severin

- a. -1878 - descoperiri întâmplătoare cercetate de Böhm L.;
- b. - urmele unei fortificații patrulateră;
 - capac cu ștampila D.ARP;
- e. T.R.É., VI, p. 3-5.

57. L o v r i n - Timiș

- a. - 1894 - descoperiri întâmplătoare cercetate de Milleker B.;
- b. - morminte cu schelete - cănițe, cerculețe de bronz, măgele;

e. Arch.Ért. XV, Ed.N., p. 276.

58. M o d o ș - (Torontal) Serbia

- a. - 1886 - descoperiri întâmplătoare cercetate de Milleker și Vadász Z.;
- b. - vase sparte, oase de animale, scoici:
 - așezare lacustră (Milleker B):
- c. epoca bronzului;
- e. T.R.É., II, p. 35-36; VII, p. 1-69.

59. M e h a d i a - Caraș - Severin

- a. 1 - la începutul secolului XIX cercetări Stoica Nicolae;
- 2 - 1844 - descoperiri întâmplătoare;
- 3 - după 1877 - cercetări efectuate de Boleszny A., Böhm L., Torma K.;
- b. - urme ale zidurilor castrului, conducte de apă;
 - la 3 km localizarea Praetorium-lui - urme de ziduri, cărămizi, statueta Diana, mână de bronz;
 - sârmă de aur, daltă cu teacă, celt; (a2):
- c. epoca bronzului;
- e. T.R.É., VI, p. 165-167; X, p. 64-67;
Arch.Ért., VIII, p. 245.

60. M o l d o v a V e c h e - Caraș - Severin

- a. 1 - 1879 - cercetări efectuate de Böhm Lénárd;
- 2 - 1896 - descoperiri Böhm L.;
- b. - cărămizi romane CO.I/I.DE cohors III Delmatorium, sigle NCR, cărămizi de fațadă (tip palmier);
 - monede, bijuterii;
 - identificarea castrului și așezării civile;
 - vase neornamentate, statueta de lut;

- ruinele fortăreței medievale;
- c. epoca romană; epoca medievală;
- e. T.R.É., VI, p. 68-69.

61. M o l d o v a N o u ă - Caraș -Severin

- a. 1 - 1846 - descoperiri întâmplătoare;
- 2 - 1875 - cercetări efectuate de Milleker B., Torma K.;
- 3 - 1884 - descoperiri în urma cercetărilor efectuate de Téglás G.;
- b. - unelte romane de minerit; greutate de plumb (Dekalitron/Dekaion), opaițe, fragmente de cheie de aramă;
 - urmele unui castru roman (a2);
 - urmele unei așezări miniere (a3);
- c. perioada romană;
- e. T.R.É., I, p. 99; IV, p. 19; VII, p. 69.

62. M a j d a n - (Torontal) Republica Ungară

- a. 1 - 1879 - descoperiri întâmplătoare;
- 2 - 1895 - descoperiri întâmplătoare cercetate de Reizner J. și descrise de Hampel J.;
- b. - morminte cu schelete, vase grosolane. cercei de aur;
 - cană de lut, cercuri de bronz;
- c. epoca bronzului;
- e. T.R.É., V, p. 195.

63. O r ȕ i ș o a r a - Timiș

- a. 1 - 1869 - descoperiri întâmplătoare;
- b. - inel de argint, monede de aur;
 - vetre de foc, resturi menajere, cioburi de vase, mărgel;
 - conuri de argilă;

- c. perioada străveche;
- d. Muzeul din Timișoara;
- e. T.R.É., VI, Ed.N., p. 65; V, Ed.N., p. 99.

64. O r ș o v a - Mehedinți

- a. 1 - 1850 - descoperiri întâmplătoare;
- 2 - 1870 - cercetări în zonă efectuate de Ormós Zsigmond;
- 3 - 1877 - descoperiri făcute de Schwerer János;
- 4 - 1889 - descoperiri întâmplătoare cercetate de Böhm L.;
- 5 - 1895 - descoperiri întâmplătoare;
- 6 - 1903 - excursie de cercetări efectuată de membrii Societății;
- b. - unelte de piatră - topor. cuțit, vârf de săgeată (a2);
- sabie de fier (a3);
- cimitir străvechi;
- obiecte de fier - dălți, coasă, seceri, daltă îngustă, vârf de lance;
- casă romană cu ziduri intacte; brățări, catarama, agrafă romană, fibulă romană, mărgelile; opaițe cu inscripțiile ARMENI și OPTATI;
- cărămizi cu ștampila LEG XIII cohors britanicorum; DIERNA;
- c. neolitic (a2); epoca fierului (a3, a4); perioada romană (a1, a5);
- d. Muzeul din Timișoara;
- e. Emlk., 1874, p. 15;
- T.R.É., XVI, Ed.N., p. 21;
- Arch.Ért., VI, p. 378.

65. Ö r e g f a l u -Timiș (Sat Bătrân)

- a. 1 - 1895 - descoperiri întâmplătoare urmate de cercetări efectuate de Orosz Endre;
- 2 - 1896 - săpături efectuate de Orosz E.:

- b. - unelte de piatră - topor, pietre de măcinat;
 - vase lucrate cu mâna, variate (până la 15-20 l);
 - resturi menajere;
 - fragment dintr-o statueta;
- c. epoca bronzului;
- e. T.R.É. XII, Ed.N., p. 41-46; XIII, p. 71.

66. P a l a n c a - (Timiș) Serbia

- a. 1 - 1861 - descoperiri întâmplătoare;
- 2 - 1880 - cercetări efectuate de Bohm L., văzute și de Hampel J.;
- 3 - 1881 - descoperiri întâmplătoare;
- 4 - 1890 - cercetări și săpături efectuate de Böhm L., Böhm Karoly;
- 5 - 1896 - cercetări și săpături Böhm L.;
- 6 - 1897 - cercetări și săpături Böhm L.;
- 7 - 1898 - cercetări și săpături Böhm L.;
- 8 - 1900 - săpături efectuate de Milleker B, și Böhm K.;
- b. - tumul cu urna unui copil (a1);
 - conductă romană (a2);
 - râșniță de mână (a3), cărămizi romane LEG VII C; LEG VII CLAUDIA PIA FIDELIS; LEG VII. statueta de bronz Hercule;
 - vetre de foc, ceramică (a4);
 - morminte cu urnă - vase rituale (a5);
 - urnă sferică, ceașcă (a6);
 - vârf de săgeată. fierăstrău (a8);
 - fibulă de bronz, ac de argint, monedă;
 - mormânt cu ac de bronz;
- c. epoca străveche (a1): perioada romană (a3);
- d. Muzeul din Zagreb;
- e. T.R.É. VII, p. 1-71; V, p. 120.

67. P a r ț a - Timiș

a. 1 - 1877 - descoperiri întâmplătoare urmate de cercetări și săpături efectuate de Berkeszi István;

2 - 1884 - descoperiri întâmplătoare;

b. - urmele unei așezări străvechi - colibe, morminte, resturi menajere;

- pietre de măcinat, cap de buzdugan, toporaș găurit, cuțite cu mâner gros și lamă subțire;

- vase variate - mici, "jucării", vase în formă de broască, mărgelile;

- craniu uman;

c. neolitic;

d. Muzeul Național din Budapesta;

e. T.R.É., III, p. 96; VIII, Ed.N., p. 1-71; XXVII, Ed.N., p. 59-65.

68. P a d e - (Torontal) Serbia

a. - cercetări și observații de teren;

1 - 1881 - săpături efectuate de Szentklaray J.;

2 - 1893 - descoperiri întâmplătoare;

b. - morminte cu schelete, cănițe și mărgelile;

- urmele unui șanț roman, morminte romane - fibule, mărgelile;

c. epoca străveche; perioada romană (a2);

d. Muzeul Național din Budapesta;

e. T.R.É., VII, p. 142;

Arch.Ért., XV, Ed.N., p. 183-184.

69. P e r i a m - (Torontal) Timiș

a. 1 - 1878 - descoperiri întâmplătoare;

2 - 1885 - descoperiri întâmplătoare cercetate de Hampel F. și Pulszky F.;

3 - 1888 - descoperiri întâmplătoare;

4 - 1906 - cercetări de teren, observații asupra locurilor unde s-au făcut descoperiri;

5 - 1909 - 1913 - cercetări, săpături efectuate de Roška Márton de la Universitatea din Cluj; va reveni de-a lungul anilor până la izbucnirea războiului;

b. - schelet uman, pumnal, cănițe (a1);

- mormânt din perioada migrațiilor (a2) - fibulă de argint cu granate, cercei de aur cu perle și granate; lamă de sabie de bronz;

- locuințe cu inventar foarte bogat: unelte, arme, vase foarte variate cu toarte specifice;

c. epoca străveche: epoca bronzului (a5); perioada migrațiilor (a2);

d. Muzeul din Cluj (pentru cercetări), apoi aduse la Muzeul din Timișoara și Muzeul din Budapesta (a2);

e. T.R.É., V, p. 83, 150; I, Ed.N., p. 185; XXVIII, Ed.N., p. 46.

Arch.Ért., IX, Ed.N., p. 83.

70. P a n c s o v a - Serbia

(Pancevo)

a. 1 - 1850 - descoperiri întâmplătoare;

2 - 1859 - descoperiri întâmplătoare;

3 - 1878 - descoperiri întâmplătoare;

4 - 1879 - descoperiri întâmplătoare;

5 - 1882 - 1883 - cercetări efectuate de Böhm Károly, discuții cu localnici;

6 - 1883 - 1893 - cercetări, săpături efectuate de Böhm Lehařd;

7 - 1898 - descoperiri întâmplătoare;

b. - conducte de apă (a1);

- urme ale animalelor preistorice (a2, a4);

- urme ale zidurilor romane, cărămizi cu ștampila LEG IIII FF, statuie din bronz;

- cuțit de fier (a7);

- localizarea anticei Pannuca (Böhm I.):
- c. preistorie (a2, a4); epoca fierului (a7); perioada romană (a6, a5);
- d. Muzeul Național din Budapesta;
- e. T.R.É., IX, Ed.N., p. 63-104; XVI, Ed.N., p. 21; XX, Ed.N., p. 39.

71. P ă u l i ș - (Timiș) Serbia

- a.1 - 1864 - descoperiri întâmplătoare cercetate de Torma K.;
- 2 - 1876 - cercetarea descoperirilor efectuată de Varga F.;
- 3 - 1877 - descoperiri întâmplătoare;
- 4 - 1906 - descoperiri întâmplătoare cercetate de Varga F. și Milleker B.;
- b. - schelet uman, cioburi de vase, fragmente de urnă, talpa unui vas terra sigillata (al);
- daltă spiralată, piatră de șlefuit, topoare șlefuite (a2);
- târnăcop cu capăt ascuțit și capăt sferic (a3);
- c. epoca pietrei; epoca fierului;
- d. Muzeul din Timișoara;
- e. T.R.É., II, p. 91, 122; VIII, Ed.N., p. 48; XI, Ed.N., p. 15.

72. P â n c o t a - Arad

- a. 1 - 1847 - cercetări pentru identificarea urmelor unei abații;
- 2 - 1883 - cercetări efectuate de Medgyászi Lajos;
- b. - ruinele unei biserici vechi - altar, morminte;
- ruinele unei fortificații (a2);
- c. epoca medie;
- e. T.R.É., I, Ed.N., p. 196-198.

73. P o d p o r á n y - (Timiș) Serbia

- a. 1 - 1882 - cercetări în urma unor descoperiri întâmplătoare, Milleker B.;
- 2 - 1887 - descoperiri întâmplătoare;

3 - 1899 - săpături efectuate de Milleker Bódog;

- b. - ceramică, pământ ars, vase variate;
 - obiecte de piatră - cioplită și șlefuită;
 - vetre de foc, resturi menajere (a2);

c. neolitic;

e. T.R.É., IX, p. 174-176; VII, Ed.N., p. 1-71.

74. R a b e - (Torontal) Serbia

a. 1 - 1863 - descoperiri întâmplătoare;

2 - 1890 - cercetări și săpături de sondaj efectuate de Reizner János;

3 - 1891 - săpături Reizner J. (finanțate de administrația orașului Szeged);

4 - 1904 - cercetarea descoperirilor Milleker Bódog;

b. - fragmente ceramice, 2 ibrice (a1);

- vase variate (a3) lucrate cu mâna și la roată;

- greutate pentru pescuit, ciocane găurite din coarne, topoare de piatră;

- morminte (a3); schelete cu scoici găurite, solzi cu urme de aurire, cerculețe de bronz, agrafe de bronz, mărgelile de lut și sticlă;

c. epoca străveche;

d. Muzeul din Szeged;

e. T.R.É., VII, Ed.N., p. 46-47; p. 209-210.

75. R e ș i ț a - Caraș - Severin

a. 1 - 1886 - descoperiri întâmplătoare între Reșița și Bocșa, Bor Károly;

2 - 1893 - cercetări și descoperiri, Halaváts Gy. și cercetate de Mihálík Sándor;

b. - așezare străveche (a1), cuțit, ciocan din coarne, cioburi de vase;

- așezare străveche (a3), vase grosolane, rău arse;

c. neolitic; în stratul superior la a1-obiecte de factură romană;

d. Muzeul Național din Budapesta;

e. Arch.Ért., XVII, Ed.N., p. 62-63.

T.R.É., II. Ed.N., p. 181.

76. R e c a ș - Timiș

- a. -1903 - descoperiri întâmplătoare
- b. - brățară de aur, corp cilindric, 165 grame;
- c. epoca bronzului;
- e. T.R.É., XXII, Ed.N., p. 68.

77. S a t c h i n e z - Timiș

- a. - 1897 - cercetări efectuate de Orosz E. la un tumul îngrădit de 3-5 m. înălțime. înconjurat de un inel de pământ;
- b. - schelete, vase lucrate la roată;
 - ipoteză: aici s-ar afla o cetățuie a lui Pavel Chinezul;
- c. epoca fierului;
- d. Muzeul din Timișoara;
- e. T.R.É., XIII, Ed.N., p. 88.

78. S a s c a - Caraș - Severin

- a. 1 - descoperiri din secolul XVIII, la reluarea lucrărilor în mine;
 - 2 - 1880-1882 - cercetări și descoperiri Téglás Gabor;
- b. - minereu de argint, cupru, plumb;
 - fragmente de ceașcă și opaițe romane, atelier de topit minereu;
 - urme ale drumului roman;
- c. perioada romană;
- d. Muzeul din Timișoara;
- e. M.B. Délm., II, p. 118.

79. S a a g h - Timiș

(Șag)

- a.1 - 1899 - descoperiri întâmplătoare urmate de cercetări și săpături;
- b. - podoabe - fibulă de bronz, brățară de bronz, brățară de argint, mărgelile cilindrice și patruleterele;
 - mormânt;
- c. perioada migrațiilor - sec. III;
- e. T.R.É., VI. Ed.N., p. 10; X, p. 111.

80. S l a t i n a - Caraș - Severin

- a. 1 - cercetări în zonă efectuate de Milleker B. și Boleszny A., iar descoperirile cercetate de Ackner și Schwerer;
- 2 - 1881 - cercetări de teren și cercetarea descoperirilor efectuate de Torma K., Nemoianu I., Pontelly A.;
- b.- piatra funerară cu inscripția menționată de Mommsen în CIL III nr. 1559 (în drum spre muzeu, s-a spart);
 - urmele drumului roman spre Caransebeș;
 - ruinele stației romane Masclianis (fosta localitate dacică) după Milleker Bódog;
- c. epoca romană;
- e. T.R.É., X, p. 124-126.

81. S r e d i ș t e a M a r e - Timiș

- a.1 - 1867 - descoperiri întâmplătoare;
- 2 - 1873 - descoperiri întâmplătoare;
- 3 - 1883-1884 - descoperiri întâmplătoare cercetate de Pulszky F.;
- 4 - 1891 - cercetări, recuperări din materialele descoperite, Milleker;
- 5 - 1892 - descoperiri Milleker B.;
- 6 - 1895 - descoperiri întâmplătoare văzute de Hoernes;
- 7 - 1896 - descoperiri întâmplătoare;

- 8 - 1898 - cercetări Milleker Bódog;
- b. - obiecte de bronz și argint, inel de aur (s-au pierdut) - (a1, a2);
- podoabe de bronz și argint într-un mormânt din perioada romană (a4);
 - morminte cu schelete (a5), vase de lut, brățară de bronz;
 - obiecte preistorice, fibulă de bronz, mărgelă (a6);
 - pământ ars, vetre de foc, ceramică lucrată cu mâna, vase (a8);
- c. epoca bronzului; sec. II (a8), perioada romană;
- e. M.B. Délm., II, p. 121.

82. S u r d u c u M a r e - Caraș - Severin

- a. 1 - 1865 - descoperiri întâmplătoare de care află Torma Károly;
- 2 - 1870 - descoperiri întâmplătoare;
- 3 - 1881-1882 - cercetări, săpături, discuții cu localnicii, Böhm L., Torma K.;
- b. - placă rotundă de bronz (a1);
- săgeată de fier, obiecte de fier ruginite foarte tare;
 - cărămizi (a2) cu ștampila LEG IIII;
 - identificarea drumului roman;
 - urmele castrului Centum Putea (a3)-Torma K.;
- c. perioada romană;
- e. T.R.É., VI, Ed.N., p. 214-217.
- Arch.Ért., XVI, Ed.N., p. 7.

83. S z e r b S z e n t M á r t o n - Timiș

(Sânmartinul Sârbesc)

- a. - 1877 - cercetări efectuate de Romer Floris;
- b. - unelte din piatră și os;
- morminte ale unor militari;
- c. perioada preromană (păgână - Milleker);
- e. T.R.É., II, p. 37.

84. S â n n i c o l a u M a r e - Tiimiş

- a.1 - 1799 - descoperire întâmplătoare a ăranului Neza Unin şi a fiului său - "tezaurul lui Attila";
- 2 - 1896 - cercetarea descoperirilor întâmplătoare, Milleker B.;
- b. - comoara de aur - 24 piese (a1);
 - morminte de schelete, vase, brăţări, săbii, oase de cal;
- c. - perioada migraţiilor;
- d. - Muzeul din Viena (a1); la Muzeul din Timişoara copii după piesele din tezaur;
- e. Arch.Ért., IV, Ed.N., p. 208.

85. S z e r b S z e n t M i k l ó s - Timiş

(Sânnicolau Sârbesc)

- a. - 1895 - descoperiri întâmplătoare cercetate şi descrise de Hampel J.;
- b. - morminte cu podoabe - inele, fibule, catarama;
 - cioburi de vase;
- c. perioada romană şi a migraţiilor;
- e. Arch.Ért., XV, Ed.N., p. 436.

86. S v i n i ţ a - Mehedinţi

- a.- excursie de cercetare şi documentare, Böhm Lénárd;
- b.- ruinele unor construcţii - cărămizi romane, statueta din bronz Hercule;
- c. perioada romană;
- e. T.R.É., VI, p. 9.

87. T a m á s f a l v a - (Torontal) Serbia

- a.1 - 1870 - descoperiri întâmplătoare (pierdute);
- 2 - 1871 - descoperiri întâmplătoare cercetate de Hampel J.;
- 3 - 1894 - cercetări şi săpături efectuate de Orosz Endre;
- b. - topor de piatră (a1);

- "comoară de bronz" (a2) - unelte de bronz, vârf de lance, lame de cuțit, pumnale;
- c. epoca bronzului;
- d. Muzeul Național din Budapesta; Muzeul din Timișoara.

88. T o b a - (Torontal) Serbia

- a.1 - 1898 - descoperiri întâmplătoare cercetate de Szentkláray Jenő și Hampel J.;
- b. - morminte;
- c. perioada migrațiilor;
- e. T.R.É., XIV, Ed.N., p. 72.

89. T o l v ă d i a - Timiș

- a.1 - 1890 - descoperiri întâmplătoare;
- 2 - 1894 - descoperiri întâmplătoare;
- 3 - 1897 - cercetări efectuate de Milleker Bódog;
- 4 - 1898 - descoperiri cercetate de Milleker Bódog;
- 5 - 1900 - cercetări, săpături efectuate de Milleker B., cercetate de Wosinski M.;
- b. - morminte cu urne (a2) și piese de bronz:
 - unelte de fier - topor, sapă; ceașcă cu toartă, talpa unui vas (a4);
 - cimitir cu urne - tip Halstadt;
 - vase, urne, ornamentația tip "sfoară" (a4);
- c. epoca bronzului (faza de sfârșit - Milleker);
- d. Muzeul din Timișoara;
- e. T.R.É., XX, Ed.N., p. 14.

90. T e r e g o v a - Caraș -Severin

- a.1 - 1828 - descoperiri întâmplătoare menționate de Mommsen și cercetate de Torma Károly;
- 2 - 1880 - cercetări în zonă efectuate de Torma K., Boleszny A., Pontelly I.;

- b. - "tabula missionaris" (a1) considerată de Torma K., ca diploma cu lista trupei lor staționate în Dacia Malvensis;
 - cărămizi romane (a2);
 - ruinele castrului Gaganis (Torma K.);
- c. perioada romană;
- d. Muzeul din Viena (a1);
- e. T.R.É., VIII, p.126; X, p.123-124;
Arch-Ért., VI, Ed.N., p. 311.

91. T i m i ș o a r a - Timiș

- a. 1 - 1876 - descoperiri întâmplătoare (Dumbrăvița) și în zona hanului Dragșina - cercetate de Hampel J.;
 - 2 - 1882 - descoperiri întâmplătoare;
 - 3 - 1885 - descoperiri întâmplătoare în zona pădurii;
 - 4 - 1886 - descoperiri în zona Fabric;
 - 5 - 1899 - descoperiri monetare;
 - 6 - 1902 - descoperiri în zona Fabric (la construcții);
 - 7 - 1910 - 1911 - descoperiri cu prilejul lucrărilor de canalizare;
- b. - urmele unui atelier de bronz (a1) - 28 piese-vase, lame de sabie;
 - pinten de bronz (a2);
 - schelet uman, vas grosolan (a3);
 - brățară de bronz foarte frumos ornamentată (a4);
 - bijuterii de aur (a6);
 - obiecte turcești - arme - din sec.XVII-XVIII (a7);
- c. epoca bronzului; epoca medievală;
- d. Muzeul din Timișoara;
- e. T.R.É., II, p. 104-105; I, p. 8; I, Ed.N., p. 46; II, Ed.N., p. 170.

92. T i n c o v a - Caraș - Severin

- a. - cercetări efectuate de Torma Károly, observații de teren, discuții cu localnicii;
- b. - urmele unei mine de fier;
 - bancă de piatră de la Sarmisegetuza (Torma K);
- c. perioada romană;
- e. M.B. Délm., II, p. 136.

93. T i t e l - (Torontal) Serbia

- a. - cercetări în zona Tisei efectuate de Szentkláray Jenő, Ivánfi E.;
- b. - sarcofag cu simboluri creștine;
- c. - perioada migrațiilor - sec. IV (romano-creștină - Jánky K.);
- e. T.R.É., V, p. 50.

94. T u r n u - S e v e r i n - Mehedinți

- a. 1 - 1874 - descoperiri în urma cercetărilor efectuate de specialiști de la Muzeul Național din București la care participă și Boleszny A, în anii următori;
- b. - urme ale zidurilor unor construcții militare și civile, case cu ziduri și încăperi intacte;
 - cimitire cu sicrie din cărămizi;
 - sicriu de plumb;
- c. perioada romană;
- d. Muzeul din Timișoara; Muzeul Național București;
- e. T.R.É., VI, p. 89.

95. U l m a - (Timiș) Serbia

- a. 1 - 1883 - descoperiri întâmplătoare;
- 2 - 1894 - descoperiri întâmplătoare, urmate de excursie organizată de Societate;
- 3 - 1901 - cercetarea terenului, discuții cu localnicii, săpături (iulie) descoperirile sunt cercetate de Wosinski Mór;

b. - identificarea unor tumulii (a2), 16;

- oase de vită, oaie, cioburi de vase, ladă-sicriu ornamental cu cuișoare de bronz; schelet de bronz, colier de aur, cercei de aur la 1 m adâncime, mormânt de fată înstărită;

- tumuli cu urme de răscolire (de către căutătorii de comori);

c. epoca bronzului;

d. T.R.É., VII, Ed.N., p. 1071; XVII, Ed.N., p. 22.

96. U j v a r -Timiș

a. 1 - 1887 - 1888 - descoperiri întâmplătoare, urmate de cercetări în zonă și săpături de sondaj efectuate de Orosz Endre;

2 - 1894 - săpături de sondaj efectuate de Orosz Endre;

3 - 1895 - descoperiri;

b. - vetre de foc, pietre de măcinat, oase, coarne (a1);

- urme de colibe arse, lut cu impresiuni de nuiete (a2);

- cap de buzdugan de piatră șlefuită, vase variate - grosolane dar și foarte fine, fragmente de statuete (laba unui picior);

- lanț de aur - 0,1 m - 0,2 m; s-a pierdut;

- râșnițe, daltă de piatră, vase lucrate cu mâna, arse, 15 conuri de lut;

- coarne de bizon (a3);

c. epoca bronzului;

d. Muzeul din Timișoara;

e. T.R.É., XI, Ed.N., p. 69-76; XIII, Ed.N., p. 70.

97. V a t t i n a - (Timiș) Serbia

a. 1 - 1892 - cercetări și săpături efectuate de Milleker Bódog;

2 - 1893 - descoperiri întâmplătoare urmate de cercetări efectuate de Milleker Bódog în perioada august-octombrie;

3 - 1895 - iunie - săpături efectuate de Milleker B.;

- 4 - 1895 - descoperiri întâmplătoare;
 - 5 - descoperiri întâmplătoare;
 - 6 - 1905 - cercetarea descoperirilor și săpături la 1,55 m adâncime, revine de 5 ori în cursul anului;
 - 7 - 1906 - săpături efectuate de Milleker B.;
 - 8 - 1907 - săpături;
 - 9 - 1910 - august, săpături;
- b. - cercetările au fost urmărite de Hampel J., Wosinsky Mór, dr.PiĆ, (de la Praga), Schmidt Hubert (de la Berlin);
- este cea mai bogată în descoperiri (4412 obiecte) în spațiul Dunăre-Tisa-Mureș;
 - urme ale așezării - vetre de foc, cioburi, oase, vertebre de pești, scoici, lame de cremene, râșniță de mână, pumnal de bronz (a2);
 - 15-20 urne cu oase și resturi de pământ (a1);
 - vase de ofrandă cu toartă dublă (a3), schelete ghemuite, topor de coarne, matriță pentru turnat bronz cu forme pentru armă, ciocane serpentină, vase;
 - urne de tip Villanova și statueta tip "Brett-Idol" la gura urnei (a4);
 - obiecte din oase, coarne, piatră - topoare, piatră de măcinat (a5);
 - vetre de foc, morminte cu urne, obiecte de bronz, oase, coarne, argilă arsă (a6);
 - vetre de foc în alternanță cu urne (a8), obiecte de aur și urne, pandantiv, podoabe de bronz, unelte de bronz, vase-urne, cești, mărgel;
 - vas cu podoabe de aur (a9) - cerculețe, 21 bucăți, 464 grame, din aur provenit din Ardeal;
 - brățară de aur cu inscripție - D N CONSTANTII - Hampel o consideră din sec. III-IV, un tribut al împăratului roman răsăritean către conducătorii barbari;
- c. epoca bronzului (a2, a3); epoca fierului (a8); perioada migrațiilor sec. III-IV;
- d. Muzeul din Vrsac; Muzeul Național din Budapesta;
- e. T.R.É., X, Ed.N., p. 36, 58; XI, Ed.N., p. 1-32; XXI, p. 1-17;

98. V ă r ă d i a - Timiș

- a. 1 - 1830 - descoperiri întâmplătoare;
2 - 1881 - observații, cercetări efectuate de Torma K. și Bóhm L. pe dealul Chilia;
3 - 1883 - cercetări efectuate de Milleker Bódog;
4 - 1888 - cercetări Milleker B.;
5 - 1896 - cercetări Milleker B.;
6 - 1902 - descoperiri întâmplătoare;
- b. - urme ale unei așezări străvechi pe vârful Chilia (a2);
- vetre de foc -1,5 m diametru - resturi menajere, ceramică variată (a3);
- cimitir pe panta nordică - vase mari, urne cu oase carbonizate;
- vase în zona Flandria (a4);
- daltă de bronz (a5);
- casă cu 3 camere, 2 străzi pietruite, ziduri, stâlpi;
- urme ale Arcidavei (Torma K.), (a2);
- c. epoca bronzului; perioada dacică (Milleker B);
- e. T.R.É., VIII, p. 184; IX, p. 57-88T, p. 171-174; VII, Ed.N., p. 1-71.

99. V a s z l o v a - Caraș - Severin

(Vojslova)

- a. 1 - 1881 - cercetări efectuate de Nemoianu I., Pontelly I. după însemnările lui Torma K.;
2 - 1882 - cercetări efectuate de Torma K., Milleker B. iar descoperirile sunt cercetate de Domasewski;
- b. - identificarea castrului roman Pons Augusti (Nemoianu I.);
- cărămizi cu ștampila "ala Viviorum";
- c. perioada romană;

d. Muzeul din Cluj;

e. T.R.É., VIII, p. 126-127.

100. V e r s e c z - Serbia

(Vrsać)

a. 1 - 1860-1870 - descoperiri întâmplătoare;

2 - 1879 - descoperiri întâmplătoare;

3 - 1881 - cercetări efectuate de Milleker B.;

4 - 1882 - descoperiri întâmplătoare;

5 - 1883 - descoperiri întâmplătoare;

6 - 1894 - descoperiri întâmplătoare;

7 - 1895 - cercetări efectuate de Milleker Bodog;

8 - 1897 - "

9 - 1898 - "

10 - 1899 - "

11 - 1900 - "

12 - 1902 - "

13 - 1903 - "

14 - 1904 - "

15 - 1905 - "

16 - 1906 - "

17 - 1908 - "

b. - cap de mamut, inel de aur (a1);

- vase mari, unelte de bronz și fier, monede (a2) - dispărute;

- fragmente de vase, pietre de șlefuit, podoabe de bronz, monede (a3, a4);

- topor de luptă (a6);

- vetre de foc, cioburi, conuri de argilă, obiecte de fier (a8);

- pământ ars, vase mari pentru cereale, obiecte din fier (a9);

- monede (a7);

- piatră roșie (Elisenrâthel) cu care se frecau vasele (a11);
- lame de cremene, daltă lată, daltă îngustă, piatră de măcinat (a10);
- pământ ars, vase-cioburi (a12);
- urme de așezare - urme de pământ ars, unelte de piatră (găurite), cremene, ceramică grosolană (a13, a14);
- vetre de foc, morminte cu urne (a16);
- b. - unelte de piatră - topor, daltă, târnăcop de aramă, lamă de pumnal din bronz;
 - cuțit din fier cu vârful îndoit (celt - în trei variante), vârf din coarne, colț de mistreț, statueta de om, fără brațe și picioare (a6);
 - inscripții menționate de Mommsen în CIL III, nr. 6273, 6274 - una din 108 fiind prima inscripție romană pe pământ dacic (a3);
 - mormânt - schelet, cercel de argint, brățară, solzi (a17);
- c. - epoca străveche, neolitic (a13, a14); epoca bronzului (a10);
 - epoca fierului (a6); perioada romană (a3);
- d. Muzeul din Vrsač;
- e. T.R.É., IX, p. 167-171; VIII, p. 12; X, p. 48; XI, Ed.N., p. 1-32; XX, Ed.N., p. 39;

Arch.Ért., XX, Ed.N., p. 64-65.

101. V i z e z s d i a - Timiș

- a.1 - 1894-1895 - descoperiri întâmplătoare cercetate de Milleker B.;
 - 2 - 1905 - săpături organizate de Hampel J.;
- b. - morminte 5 (a1) - podoabe - bronz, aur, vârfuri de lance, lame de sabie, fragment dintr-un scut de fier; monede din sec. II;
 - mormânt - schelet (a2), cataramă, zăbală de fier, vase;
- c. perioada migrațiilor, sec. III;
- e. Arch.Ért., XV, Ed.N., p. 436.

B. DESCOPERIRI NUMISMATICE

1. Localitatea: A g r i ș - Timiș

- a. Istoricul descoperirii: - 1898 - valea Bot;
- b. Caracterul descoperirii: tezaur;
- c. Datare, descriere: - barbare;
Av - călăreț;
Rv - lauri;
- d. Loc de păstrare: Muzeul din Timișoara (2 monede);
colecția "Ormos Zsigmond";
- e. Bibliografia descoperirii: T.R.É., IX, p. 45.

2. B o r c s a - (Torontal)

- a. - 1860
- b. - tezaur;
- c. - monede romane de aur:
 - 11 monede - sec. III - sec. IV;
 - 3 monede Constantin cel Mare - emise în cinstea aniversării a 30 de ani de domnie la 332-335;
 - 1 medalion "Constantin cel Mare-Roma";
 - 2 monede Constantin cel Mare din 321;
 - 1 monedă Constantin junior din 329;
- d. Muzeul din Viena - descrise de Kerner:
- e. Arch.Ért., X, Ed.N., p. 382-383.

3. B e r z o v i a - Caraș - Severin

- a. - înainte de 1875;
- b. - tezaur;

- c. - 111 monede romane - denari - cercetați de Ormós Zsigmond;
- e. M.B. Délm., II, p. 187.

4. B r e s t o v a c z - (Torontal) Serbia

- a. - 1892;
- b. - tezaur;
- c. - monede romane - Traian (98-117), Probus (276-282), Constantinus (324-337), Crispus (327-337), Constans (337-361), Gallienus (260-268), Maximianus și Dioclețianus (284-305), Justinus (565-576):
 - monede turcești: Murad II (1439), Abdul Hamidi (1774-1789);
- d. colecții particulare;
- e. T.R.É., VIII, Ed.N., p. 28.

5. B e c i c h e r e c u l M a r e - (Timiș) Serbia

- a. 1 - 1845;
 - 2 - 1896;
- b. - tezaure - a1, peste 1000; a2, 81;
- c. -a1 - monede Constantius;
 - a2 - monede Constantius (335-361), Constantius Gallus (351-354);
- d. Muzeul Național din Budapesta; colecții particulare;
- e. Arch.Ért., XVI, Ed.N., p. 448.

6. B u z i a ș - Timiș

- a. - 1876;
- b. descoperiri întâmplătoare;
- c. - monede de aur și argint;
- e. T.R.É., XV, Ed.N., p. 76.

7. Biserica Albă - Serbia

Bela Crkva

- a. 1 - 1873;
2 - 1881;
- b. a1 - tezaur; a2 - descoperire întâmplătoare singulară;
- c. a1 - monede romane;
a2 - monedă slavonă din timpul lui Carol Robert;
- d. a1 - Muzeul din Biserica Albă;
- e. T.R.É., VIII, p. 47; XI, Ed.N., p. 57.

8. Cadar - Caraș - Severin

- a. - 1889;
- b. - tezaur;
- c. - monede maghiare din timpul lui Sigismund, Ludovic cel Mare - cu chipul regelui și 8 tipuri de sigle, dintre care numai un tip este semnalat de Weszerle József în Tabelele numismatice;
- d. Muzeul Național din Budapesta; Muzeul din Timișoara;
- e. T.R.É., III, Ed.N., p.17.

9. Cubin - (Timiș) Serbia

- a. 1 - 1896;
2 - 1898;
3 - 1901;
- b. a1 - tezaur; a2, a3- descoperiri singulare;
- c. a1 - monede Apollonia, Dyrrhachium;
a2 - monedă de aur tip Titus din 275-276;
a3 - monedă de aur Valentinianus din a doua jumătate a sec. IV;
- d. colecții particulare;
- e. Arch.Ért., XIV, p. 226.

10. C e n a d u l G e r m a n - Timiș

- a. - 1872;
- b. - descoperire singulară;
- c. - monedă Faustina;
- e. Arch.Közl., VIII, p. 3-16.

11. C r i c i o v a - Caraș - Severin

- a. - 1860;
- b. descoperiri întâmplătoare;
- c. - tetradrahme macedonene;
- d. Muzeul din Timișoara și colecții particulare;
- e. M.B. Délm., III, p. 97.

12. C o r o n i n i - Caraș - Severin

- a. - 1895;
- b. - tezaur descoperit întâmplător la retragerea apelor Dunării;
- c. - monede din Apollonia și Dyrrhachium;
 - tetradrahme de tip Alexandru cel Mare - văzute de Milleker B.;
- d. Muzeul din Timișoara (1 monedă); Muzeul din Vrsac (1 monedă); Muzeul Național din Budapesta (10 monede); 166 în colecții particulare;
- e. T.R.É., XI, Ed.N., p. 131.
Arch.Ért., XVI, Ed.N., p. 284.

13. C ă p r i o a r a - Arad

- a. - 1875;
- b. - tezaur într-o urnă;
- c. - monede de argint din sec. IV, din Durras;
- d. Muzeul din Timișoara - 4 monede;

e. T.R.É., II, p. 104; VII, Ed.N., p. 1-71.

14. D e t a - Timiș

a. 1 - 1875:

2 - 1880;

3 - 1887;

b. - tezaur - a1, a2; descoperire singulară - a3;

c. a1 - monede de aur din perioada imperiului (mare parte s-a pierdut);

a2 - monede de argint - 2.445 kg, 2091 bucăți - din perioada 1076-1246: frie-sachi, acvilene, episcopatul Salzburg, episcopatul Köln, reichenhall și maghiare; moneda din timpul lui Endre II este cea mai valoroasă, nu figurează în nici un catalog; Are pe Av. 2 regi (Endre II și Bela IV), iar între ei un sceptru cu crin;

Rv. 2 ramuri pe laturi, 2 semicercuri și un triunghi cu linii paralele; mărimea 11;

- monede romane, denari;

- monede din sec. XVI-XVII;

a3 - monedă bizantină (găsită în gura unui mort) Leon VI cu înscrisul LEON BASILEUS ROM.;

d. Muzeul Național din Budapesta; colecția "Ormós Zsigmond" și alte colecții;

e. T.R.É., VIII, p. 26; IX, p. 112; VII, p. 36.

15. D r e n c o v a - Caraș - Severin

a. - 1882;

b. - tezaur;

c. - 200 stateri de aur de tip Alexandru cel Mare;

d. au fost înstrăinate;

e. T.R.É., X, Ed.N., p. 34;

Arch.Ért., XIII, p. 258-259.

16. D u b o v a c - (Timiș) Serbia

- a. - 1904;
- b. - descoperire singulară;
- c. - monedă romană de aur din timpul lui Alexandru Severus (222-235);
- d. colecția "Milleker Bódog";
- e. Arch.Ért., XI, p. 60.

17. D u l e u - Caraș - Severin

- a. - 1877;
- b. - descoperire singulară;
- c. - monedă romană de aur din timpul lui Nero;
- d. - colecție particulară;
- e. Arch.Ért., XI, p. 128.

18. D u m b r ă v i ț a - Timiș

- a. - 1893;
- b. - tezaur;
- c. - monedă de aur Theodosiu;
- 185 monede mici de argint, maghiare, din perioada 1444-1446;
- d. Muzeul Național din Budapesta; colecții particulare;
- e. T.R.É., IX, p. 120.

19. E r z s e b é t l a k - (Torontal) Serbia

- a. - 1885;
- b. - tezaur;
- c. - monede de aramă de tip Constantin, 79 bucăți;
- d. Muzeul Național din Budapesta; colecții particulare;
- e. T.R.É., I, Ed.N., p. 168.

20. E r n Ń h á z a - (Torontal) Serbia

- a. - 1880;
- b. - tezaur;
- c. - monede maghiare: Sigismund, Ludovic cel Mare, Maria;
monede sârbești: Ștefan Nemančić; Gh. Brancovici;
- d. Muzeul Național din Budapesta; colecții particulare;
- e. T.R.É., VI, p. 160.

21. F o e n i - Timiș

- a. sec.- XIX;
- b. - descoperiri întâmplătoare;
- c. - monede romane;
- e. M.B. Delm., II, p. 28.

22. F â r l i u g - Caraș - Severin

- a. - sec. XIX;
- b. - tezaur;
- c. - monede romane de aur;
- monede romane de argint;
- monede maghiare;
- d. Muzeul din Budapesta;
- e. T.R.É., XIII, Ed.N., p. 75.

23. G a i u M a r e - (Torontal) Serbia

- a. - 1903;
- b. - descoperire singulară;
- c. - monedă de aur Constantinus;
- e. T.R.É., XIX, Ed.N., p. 110.

24. G á l y a - (Timiș) Serbia

- a. - 1901;
- b. - tezaur;
- c. - tetradrahme macedonene de argint Filip II;
- d. colecții particulare;
- e. M.B. Délm., III, p. 19.

25. H o m o l i c z - (Torontal) Serbia

- a. - 1906;
- b. - descoperire întâmplătoare;
- c. - monedă de aur din perioada împăratului Zeno (sfârșitul sec. IV - începutul sec. V);
- d. colecția Böhm Károly;
- e. M.B. Délm., III, p. 20.

26. B ä i l e H e r c u l a n e - Caraș - Severin

- a. - 1864;
- b. - tezaure;
- c. - 2000 monede romane înstrăinate înainte de a fi cercetate;
- 500 monede din perioada 193-235;
- d. colecții particulare;
- e. Arch.Ért., XV, Ed.N., p. 375.

- 27. I t t e b e - (Torontal) Serbia

- a. - 1868;
- b. - descoperire întâmplătoare;
- c. - monede romane;
- d. fotografiate de Agnelli István;
- e. Arch.Ért., I, p. 13.

28. K i s Z s o m b o r - (Torontal) Ungaria

- a. - 1872;
- b. - descoperire individuală (în mormânt);
- c. - monedă macedoneană - Filip II;
- e. M.B. Délm., III, p. 87.

29. J a m u M a r e - Timiș

- a. - 1859;
- b. - tezaur;
- c. - monede de aramă din timpul regilor franci carolingieni, Ludovic III și Karlman;
- d. Muzeul din Viena;
- e. Arch.Közl., II, p. 308.

30. S z e r b K e r e s z t u r - (Torontal) Serbia

- a. - 1888;
- b. - descoperiri întâmplătoare (mormânt);
- c. - monedă bizantină a împăratului Heracleus (610-641);
- monede de aramă din sec. IV-V;
- d. Muzeul Național din Budapesta; colecții particulare;
- e. Arch.Ért., XIII, Ed.N., p. 305.

31. K á r o l y f a l v a - (Timiș) Serbia
Banatski Karlovac

- a. - 1881;
- b. - tezaur;
- c. - denari romani imperiali;
- d. colecții particulare;
- e. T.R.É., X, p. 49.

32. K u s z i c s - (Timiș) Serbia

- a. - 1881;
- b. - tezaur;
- c. - monede feudale maghiare din timpul lui Iancu de Hunedoara;
- d. Muzeul din Timișoara - 396 monede;
- e. T.R.É., X, p. 125.

33. M i r k o v a c - (Caraș) Serbia

- a. - 1870;
- b. - descoperire singulară cercetată de Milleker B.;
- c. - stater de aur, Alexandru cel Mare, (găurit);
 Av. Minerva cu coif;
 Rv. cununa cu lauri;
- e. T.R.É., X, p. 52.

34. M o l d o v a V e c h e - Caraș - Severin

- a. - 1880;
- b. - descoperiri întâmplătoare;
- c. - tetradrahme Filip și Alexandru cel Mare - copii;
- d. colecții particulare;
- e. T.R.É., VI, p. 68-69.

35. M o l d o v a N o u ă - Caraș - Severin

- a. - 1816;
- b. - tezaur;
- c. - monede romane de argint (3) și aramă (50);
- e. T.R.É., I, p. 99.

36. O r ț i ș o a r a - Timiș

- a. - 1870;
- b. - descoperiri întâmplătoare;
- c. - monede de aur - Constans și Constantius;
- d. colecția "Ormós Zsigmond";
- e. T.R.É., VI, Ed.N., p. 65.

37. O r ș o v a - (Caraș) Mehedinți

- a. 1 - 1895;
2 - 1900;
- b. - tezaure (a1); descoperiri singulare (a2);
- c. - medalion de aur Gratianus (a2);
- monede din sec. III-IV;
- monede de aramă Gordianus (a1);
- d. colecții particulare;
- e. M.B. Delm., II, p. 36.

38. O z o r a - (Torontal) Serbia

- a. - 1897;
- b. - descoperire singulară;
- c. - monedă de aur Teodosius;
- e. T.R.É., II, p. 76.

39. O p o v a - (Torontal) Serbia

- a. - 1880;
- b. - tezaur;
- c. - monede romane;
- e. Arch.Ért., XIV, p. 142.

40. P a l a n c a - (Timiș) Serbia

- a. 1 - pe Insulă;
2 - 1870 (aprox);
3 - 1896;
- b. - tezaure;
- c. - a1 - monede romane dinastice; monede barbare;
a2 - monede romane de aur și argint - 30 b;
a3 - monede romane de aur din perioada 14 - 138;
Tiberius (3), Caligula (1), Claudius (5), Nero (17), Galba (2), Vespasianus (1),
Titus (6), Domițianus (5), Traian (7);
- monede de argint ale împăraților menționați și ale lui Vitellius, Otho, Hadrianus;
- e. M.B. Délm., I, p. 84.

41. P a n c s o v a - (Torontal) Serbia

Pancevo

- a. 1 - 1879;
2 - 1881;
3 - 1889;
- b. - descoperiri întâmplătoare singulare (a1), tezaure (a2, a3);
- c. - a1 - monedă romană de aur Constantius;
a2 - monede romane republicane adunate de Schwerer J.;
a3 - monede grecești - Alexandru cel Mare, Apollonia, Dyrrhachium;
- 12 monede romane dinastice;
- d. Muzeul Național din Budapesta; Muzeul din Timișoara;
- e. T.R.É., V, Ed.N., p. 96; IX, p. 45;
Arch.Ért., XII, p. 196.

42. P ă d u r e n i - Timiș

- a. - 1876;
- b. - descoperiri întâmplătoare;
- c. - monede maghiare - Leopoldus..."Patrona Hungariae 1673"
- d. colecții particulare;
- e. T.R.É., I, p. 193.

43. P o t o c - Caraș - Severin

- a. 1 - 1830-1840;
 - 2 - 1842;
 - 3 - 1862;
 - 4 - 1897;
- b. - tezaure;
- c. a1 - monede de cupru emise la Scodra și Issa; tetradrahme macedonene;
 - a2 - 171 monede romane dinastice și drahme Apollonia;
 - a3 - 20 monede illire de argint;
 - a4 - monede de tip macedonean Filip;
- d. Muzeul din Biserica Albă; colecția Böhm Károly;
- e. T.R.É., X, Ed.N., p. 34;
Arch.Közl., VII, p. 195-196.

44. P i a t r a A l b ă - Caraș - Severin

- a. - 1881;
- b. - tezaur; (considerat "urias", dar din care s-au recuperat doar 466);
- c. - monede imperiale romane din perioada 161-249; 172 simboluri; Ormós Zsigmond le cercetează și ajunge la o nouă listă a împăraților și împărăteselor romane; Marcus Aurelius (161-180), Faustina Junior (140-175), Commodus (166-192), Septimius Severus (193-211), Iulia Domma (173-217), Caracalla (196-217), Septimius Geța (198-212). Flogabalus (218-222), Iulia Soemias (222), Iulia Maesa (223),

Alexander Severus (221-235), Iulia Mamaea (235), Maximinus (235-238), Gordianus (238-244), Philippus (243-249), Otacilla Severus (234-248), Philippus filius (244-249). Tezaurul a fost îngropat în 249.

d. Muzeul din Timișoara; colecția "Ormós Zsigmond"; colecții particulare;

e. T.R.É., VII, p. 105, 166.

45. R a b e - (Torontal) Ungaria

a. - 1863;

b. - descoperire întâmplătoare singulară;

c. - monedă de aramă Valerianus;

e. Arch.Ért., XI, Ed.N., p. 209-210.

46. R a m n a - Caraș - Severin

a. 1 - 1851;

2 - 1902;

b. tezaure;

c. a1 - monede imperiale de aur și argint; 119 buc. din anii 70-251, ale împăraților: Vespasianus, Traianus, Dioclețianus, Gordianus, Geta, Decius Traianus;

a2 - monede barbare tip Filip - 102 buc;

Av. - cap bărbos;

Rv. - călăreț;

47. R e c a ș - Timiș

a. - 1878;

b. - tezaur;

c. - peste 100 monede romane de argint din perioada 218 -251: Elagabalus, Gordian, Filip I, Filip II, Decius, Otacila, Etruscila;

- pe revers - 30 personaje - Fortuna, Victoria Aeterna, Virtus Augusta Dacia (249-251);

- d. Muzeul din Timișoara; Muzeul Național din Budapesta; colecții particulare;
e. T.R.É., VII, p. 10-11, 43.

48. R e m e t e a - Caraș - Severin

- a. 1 - 1903;
2 - 1906;
b. - tezaur (a1); descoperire singulară (a2);
c. a1- 176 monede de argint:
- 7 tetradrahme din Thassos;
- 169 denari romani republicani - cel mai vechi este din 144 î.Ch., Q. Fabius Labeo; până în 31-38 î.Ch. Sextus Pompeius Magnus și Augustus Octavianus;
a2- stater de aur tip Alexandru cel Mare;
d. colecții particulare;
e. B.M. Délm., III, p. 78.

49. S a s c a - Caraș - Severin

- a. - 1881-1882;
b. - tezaur;
c. - monede romane;
e. M.B. Délm., II, p. 118.

50. S l a t i n a - Caraș - Severin

- a. sec. XIX;
b. descoperire singulară;
c. denar de argint, dinastia Iulia;
e. T.R.É., X, p. 124.

51. S â n n i c o l a u M a r e - Timiș

- a. 1 - 1881;

2 - 1895 ;

b. - tezaur (a1) într-un os găurit; descoperire singulară (a2);

c. a1- monede din sec. XIII;

a2- denar roman Hadrianus;

d. colecții particulare;

e. T.R.É., VII, p. 151;

Arch. Ért., XV, Ed.N., p. 436.

52. S i s t a r o v ă ț - Timiș

a. - 1812;

b. - tezaur;

c. - monede de argint - 276 buc.;

- 14 imitații după monede macedonene Filip;

d. Muzeul din Viena; Muzeul Național din Budapesta;

e. T.R.É., Ed.N., II, p. 37.

53. S â n a n d r e i - Timiș

a. - 1840;

b. - tezaur;

c. - denari romani dinastici - 45 buc.;

e. T.R.É., II, p. 134.

54. S r e d i ș t e a M a r e - (Timiș) Serbia

a. 1 - 1874;

2 - 1895;

3 - 1899;

c. - a1 - monedă de aur Teodosiu (imitație);

- a2 - denar roman tip Faustina Junior;

- a3 - monedă de aur Diocletianus;

- d. Muzeul din Vrsac (a3); colecția "Ormoš Zsigmond" (a1);
e. T.R.É., III, p. 87.

55. S c h e l a - Caraș - Severin

- a. - 1895;
b. - tezaur (între ruinele unei case romane);
c. - monede romane - 50 buc. - din 50 î.Ch. până la mijlocul sec. IV.;
d. Muzeul Național din Budapesta;
e. T.R.É., XVIII, Ed.N., p. 18.

56. S t a r c o v a - (Torontal) Serbia

- a. - 1866;
b. - tezaur;
c. - denari romani de argint (250); îngropat între 210-220 când Caracallă a ordonat schimbarea monedelor de argint;
- monede de aur de la începutul sec. IV (rare);
d. Muzeul din Viena; colecții particulare;
e. M.B. Délm., II, p. 76.

57. T o m n a t i c - Timiș

- a. - 1888;
b. - tezaur;
c. - monede din sec. XII-XIII, din timpul cruciadelor;
- au imagini de animale;
d. Muzeul din Timișoara; colecții particulare;
e. T.R.É., VII, Ed.N., p. 13.

58. T i m i ș o a r a - Timiș

- a. 1 - 1842;

- 2. - 1854;
- 3. - 1874;
- 4. - 1899;
- b. - tezaure (a2, a3, a4); descoperire singulară (a1);
- c. - monedă romană Constantinus Iulius;
 - monede romane Diocletianus, Probus (a2);
 - monede romane imperiale (a3) - 11 buc. - Domitianus, Traianus, Constantius, Constans, Constantinus, Valentianus;
 - monede romane imperiale Augustus (a4);
- d. Muzeul din Timișoara; colecții particulare;
- e. T.R.É., I, p. 8; XVI, Ed.N., p. 2.

59. V a l e a p a i - Caraș - Severin

- a. - 1906;
- b. - descoperire singulară;
- c. - tetradrahmă barbară;
 - Av. - cap bărbos;
 - Rv. - călăreț;
- e. M.B. Délm., III, p. 98.

60. V a t t i n a - (Timiș) Serbia

- a. - 1887;
- b. - tezaur;
- c. - monede romane de aur;
- d. Muzeul din Timișoara;
- e. T.R.É., XXI, Ed.N., p. 1-17.

61. V r a c e v g a j - (Timiș) Serbia

- a.1- sec. XIX;

2 - 1889;

b. - descoperire singulară (a1); tezaur (a2);

c. - a1 - stater de aur Alexandru cel Mare;

a2 - monede de argint din Apollonia și Dyrrhachium;

- monede romane de argint;

d. colecții particulare; Muzeul din Vrsac;

e. M.B. Délm., III, p. 98.

62. V e r s e c z - Serbia

a.1 - 1879;

2 - 1882;

3 - 1886;

4 - 1893;

5 - 1895;

b. - tezaure;

c. a1 - monede romane mărunte de aramă (a1);

a2 - monede romane de aramă - 140 buc. - găsite de Rittinger Ede;

- monede de aramă - 266 buc. - desenate de Perjessy I.;

- 3000 monede - Constantin cel Mare, Constantin și fiii în 11 variante; bătute la Trevir, Narbone, Siscia, Constantinopol;

a3 - monede maghiare din sec. XIV;

a4 - monede mici de aramă din sec. IV;

a5 - monedă de aur Maximianus (286-304) în tehnică barbară, cu urechiușă;

- monede mici de aramă din sec. IV;

d. Muzeul din Vrsac;

e. T.R.É., IX, p. 89, 167, 171; II, Ed.N., p. 165; VII, Ed.N., p. 56;

63. V i z e ș d i a - Timiș

a. - 1894 - 1895;

- b. descoperiri întâmplătoare în morminte din sec. III;
- c. - monede romane, Antoninus Pius, Marcus Aurelius;
 - monedă de aur Koson - emisă înainte de bătălia de la Philippi (42 î.Ch.) în cinstea trecerii de partea republicanilor;
- d. Muzeul din Timișoara; colecții particulare;
- e. T.R.É. X, Ed.N., p. 34;
Arch.Ért. XV, Ed.N., p. 436.

MARGARETA DRĂGOESCU

CERAMICA ROMÂNĂ TÂRZIE DIN AȘEZAREA DE LA HODONI (jud. TIMIȘ)

Localitatea Hodoni se află plasată în partea de nord a Banatului, la cca. 20 km distanță de municipiul Timișoara. Între anii 1979-1984, în urma cercetărilor arheologice sistematice efectuate de Muzeul din Timișoara s-au degajat în punctul Hodoni - Pustă mai multe complexe ale unei așezări¹: locuințe, gropi de pământ, cuptoare, materialul arheologic predominant descoperit în așezare fiind ceramica.

Ceramica descoperită în așezarea de la Hodoni este de două categorii:

a. ceramică executată cu mâna, într-o manieră primitivă aparținând tipologic unor oale înalte până la 20 cm: de culoare cenușiu-cărmizie. Se găsește într-un procentaj scăzut (maxim 10% din totalul fragmentelor ceramice descoperite).

b. ceramică executată la roată. Vasele sunt executate într-o tehnică superioară, din pastă de bună calitate. Procentajul majoritar 70% îl reprezintă ceramica de culoare cenușie, în cantitate mai mică aflându-se ceramica de culoare roșie.

În funcție de compoziția pastei, ceramica cenușie cunoaște două categorii de finețe, existând vase fine și semifine (cu aspect zgrunțuros), cu o cantitate mai mare de nisip în compoziție. De asemenea, cele două culori predominante (cenușiu și roșu) prezintă diferite nuanțe; cenușiu închis (spre negru), roșu cărămiziu sau spre galben.

Ca formă a vaselor nu există diferențieri tipologice între ceramica de culoare cenușie și cea roșie.

Oala reprezintă forma de vas cea mai răspândită. Ea are fundul înalt, drept sau inelar și diametrul maxim în partea superioară. După profilul buzelor se pot distinge câteva variante; cu buza puternic răsfrântă și cu canal pentru deșac, cu buza profilată, orizontală, cu buza răsfrântă - cu profil pătrat. Sunt vase cu capacitate mică și mică, fragmentele de vase mari sunt rare și aparțin încă unei ceramici roșii.

Strachina și castronul sunt vase aflate într-o mare varietate de tipuri. Străchinile au fundul îngust, tăiat drept, buzele rotunjite sau lățite. Castroanele au fundul îngust, uneori inelar și diferă de străchini prin curbura mai mare a vasului. Sunt cele mai multe fragmente cu urme de decorare (lustruite la exterior sau incizie cu linii în val sau orizontale).

Mai puțin reprezentate sunt fragmentele de ulcioare și căni cu toartă, de mici dimensiuni. Cantitatea, modestă numeric, și nesemnificativă nu permite o analiză mai profundă a acestor categorii ceramice.

Majoritatea vaselor sunt nedecorate. Ceramica cenușie fină are urme de lustruire. Pe unele fragmente de ceramică semifină se găsește decorul prin incizie a unor linii ondulate (în val) și a unor linii orizontale, plasate îndeosebi în partea superioară a vasului.

Prin tipologie și modalitate de execuție, ceramica executată la roată descoperită la Hodoni este o ceramică romană târzie. Ea se află în concondanță cu altele elemente care datează așezarea în sec. III-IV d.Hr.

Așezarea de la Hodoni, prin ceramica din inventarul său, nu constituie o descoperire singulară pe teritoriul Banatului. Pe raza municipiului Timișoara, în punctul numit "Cioreni" s-a cercetat o așezare din sec. II-IV,² iar în sudul Banatului, așezările de la Grădinari - *Seliște*³, Moldova Veche - *Vinograde - Vlaskicrai*⁴ și Gornea⁵ (din vecinătatea castellum-ului de aici) se încadrează cronologic tot în sec. III-IV.

Datarea acestor descoperiri, precum și a altor obiective necercetate însă sistematic⁶ s-a efectuat pe baza inventarelor arheologice descoperite în aria lor. Ponderea cea mai mare în cadrul respectivelor inventare o deține ceramica. Se poate constata că, în funcție de tehnica de execuție ceramica din aceste așezări este de două categorii: lucrată cu mâna și executată la roată.

Ceramica lucrată cu mâna se găsește de cele mai multe ori în cantități reduse, între 5 - 10% din totalul ceramicii din așezare. Excepție face așezarea de la Timișoara - *Cioreni*, unde ceramica lucrată cu mâna reprezintă 61% din totalul ce-

ramicii.

Sub raportul pastei, ceramica lucrată cu mâna se împarte în două categorii;

a. grosieră, din pastă friabilă cu multe pietricele în compoziție, arsă până la negru în profil și gălbuie în exterior, cu urme de finisare în exteriorul recepșiontului.

b. ceramica semifină, de culoare maroniu - roșcat, brun - cenușiu sau chiar negricioasă, dintr-o pastă mai densă având ca degresant pietricelele.

Forme tipice: a. - oala - borcan, căni (cești) cu sau fără toartă, strecurătoare.

Decorul constă în cazul ceramicii semifine (ceramica grosieră nefiind decorată) în caneluri, incizii (linii în zig-zag, incizii cu pieptenul, etc.) pe umărul vasului, alveole pe buză, brâu alveolat aplicat pe corpul vasului, mai rar butoni izolați, apucători false, etc.

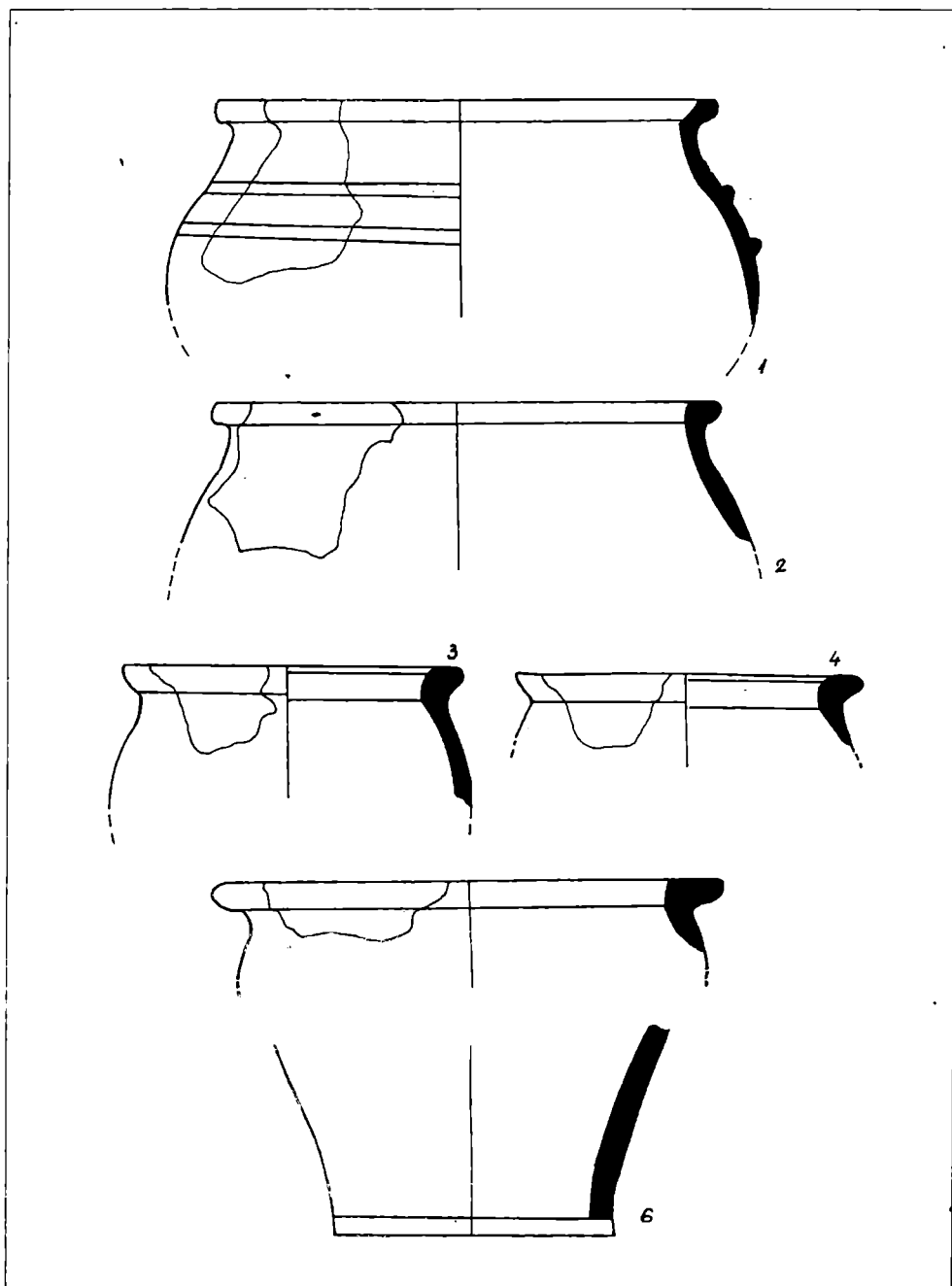
Ceramica lucrată la roată

a. Ceramica fină cenușie - categoria predominantă în cadrul ceramicii lucrate la roată. Prezintă o diversitate mare de forme; oale (de la forme mici și mijlocii la chiupuri), castroane, căni, străchini, capace de vas. Ca o variantă a acestei ceramici este ceramica fină, neagră cenușie (în cantitate mai redusă), prezentând aceleași forme de vase. Decorul predilect al acestui tip este decorul aplicat prin lustruire, linii verticale, orizontale, în zig-zag, hașuri, combinații de linii orizontale și în zig-zag. Se folosește și incizia dar mai rar (linii incizate, creștături aplicate cu unghia etc.). Se întâlnește și decorarea vaselor (a castroanelor îndeosebi) cu nervuri profilate sau combinații de nervuri și linii lustruite între acestea.

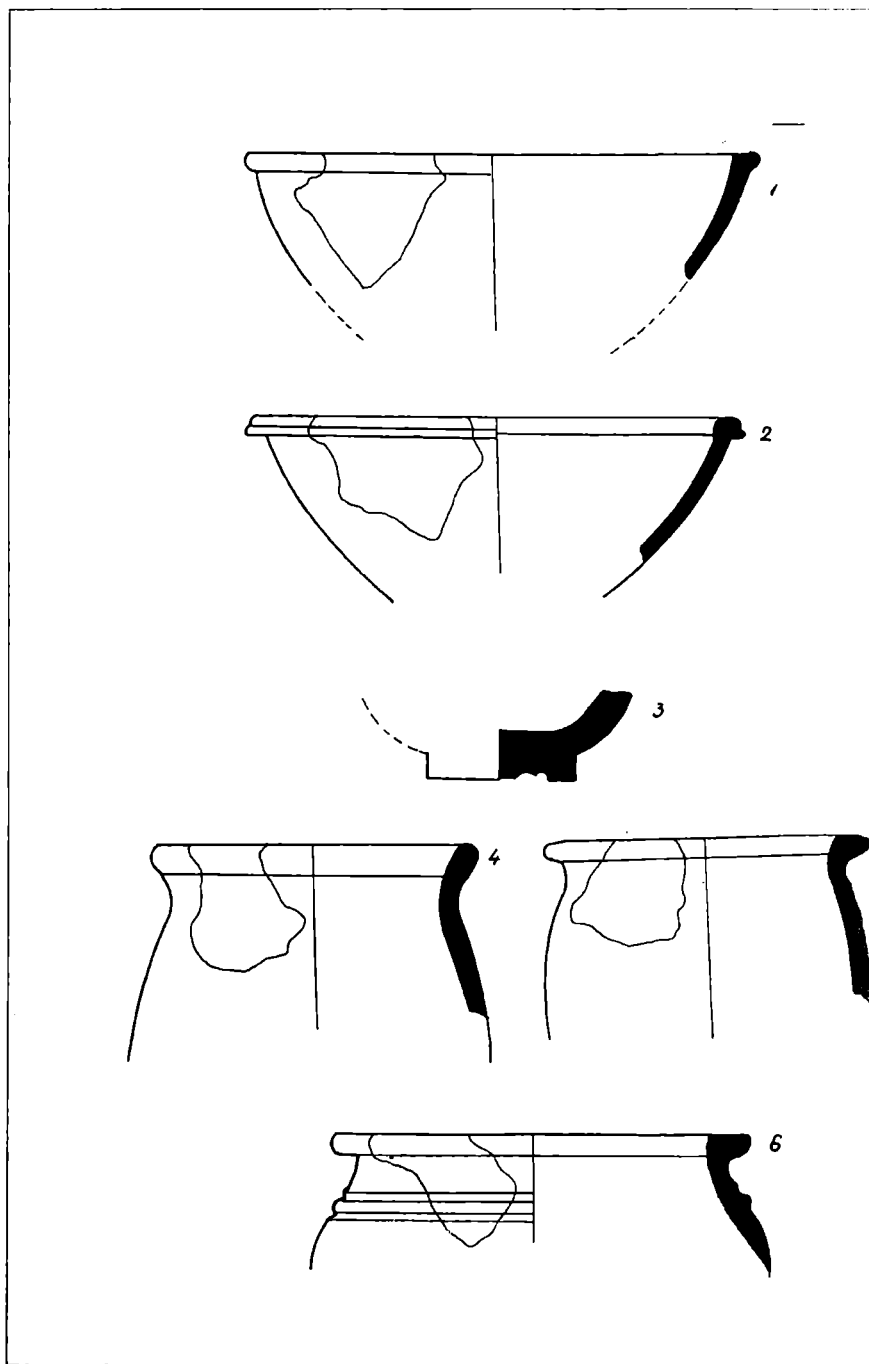
Ceramica zgrunțuroasă cenușie - prezentând aceleași forme cu ceramica fină cenușie, cu predilecție spre oale și chiupuri. O pastă mai dură, aspră la pipărit, mai poroasă ca și compoziție. Se utilizează mai puțin decorarea vaselor, când se realizează predomină incizia de striuri de linii în val ori orizontale.

Din pastă cenușie fină sau zgrunțuroasă, uneori cu decor incizat (linii drepte sau în zig-zag) sunt confecționate și fusaiolele descoperite în cadrul aşezărilor.

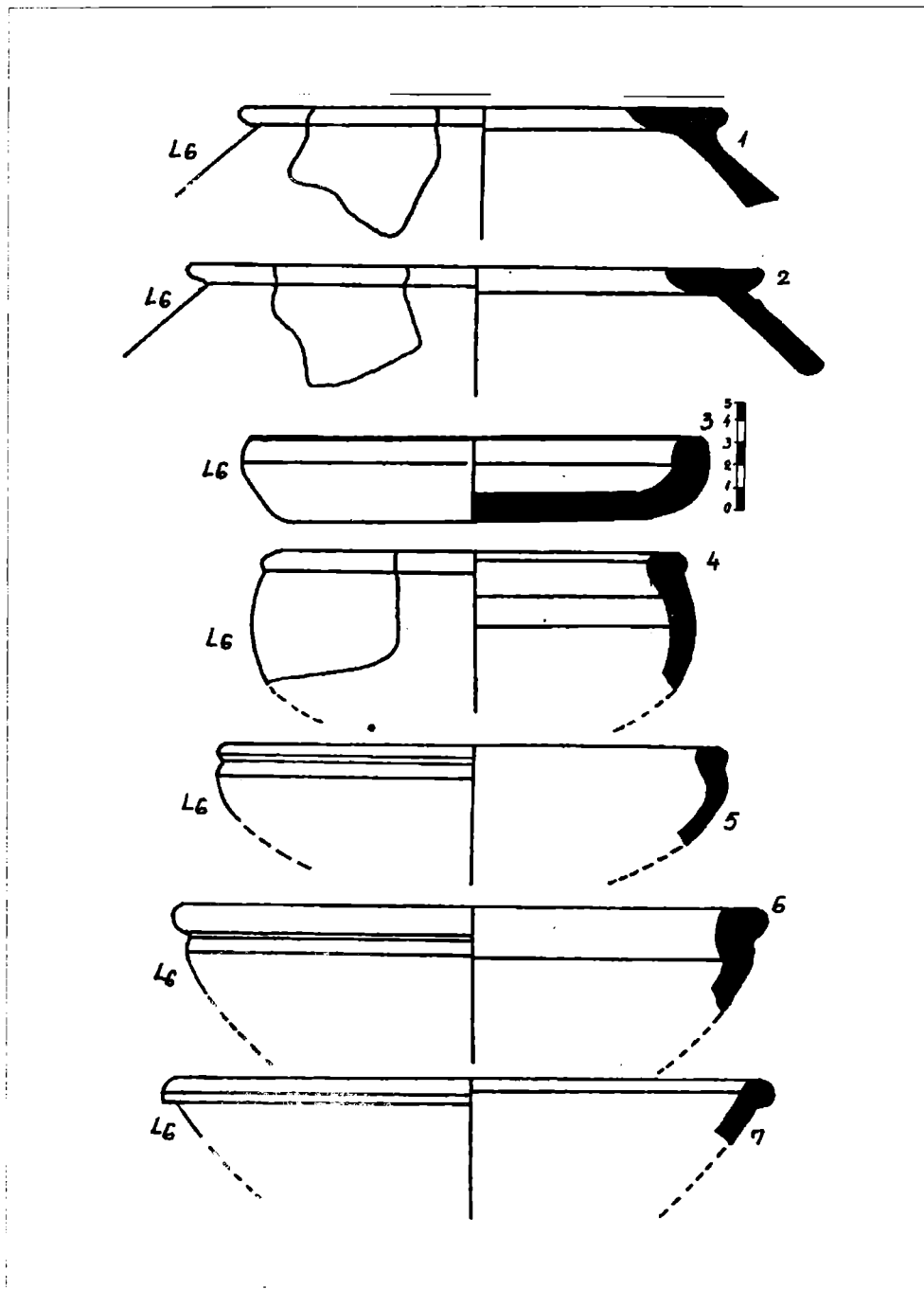
Ceramica roșie fină și semifină. Prezintă aceleași tipuri de vase ca în

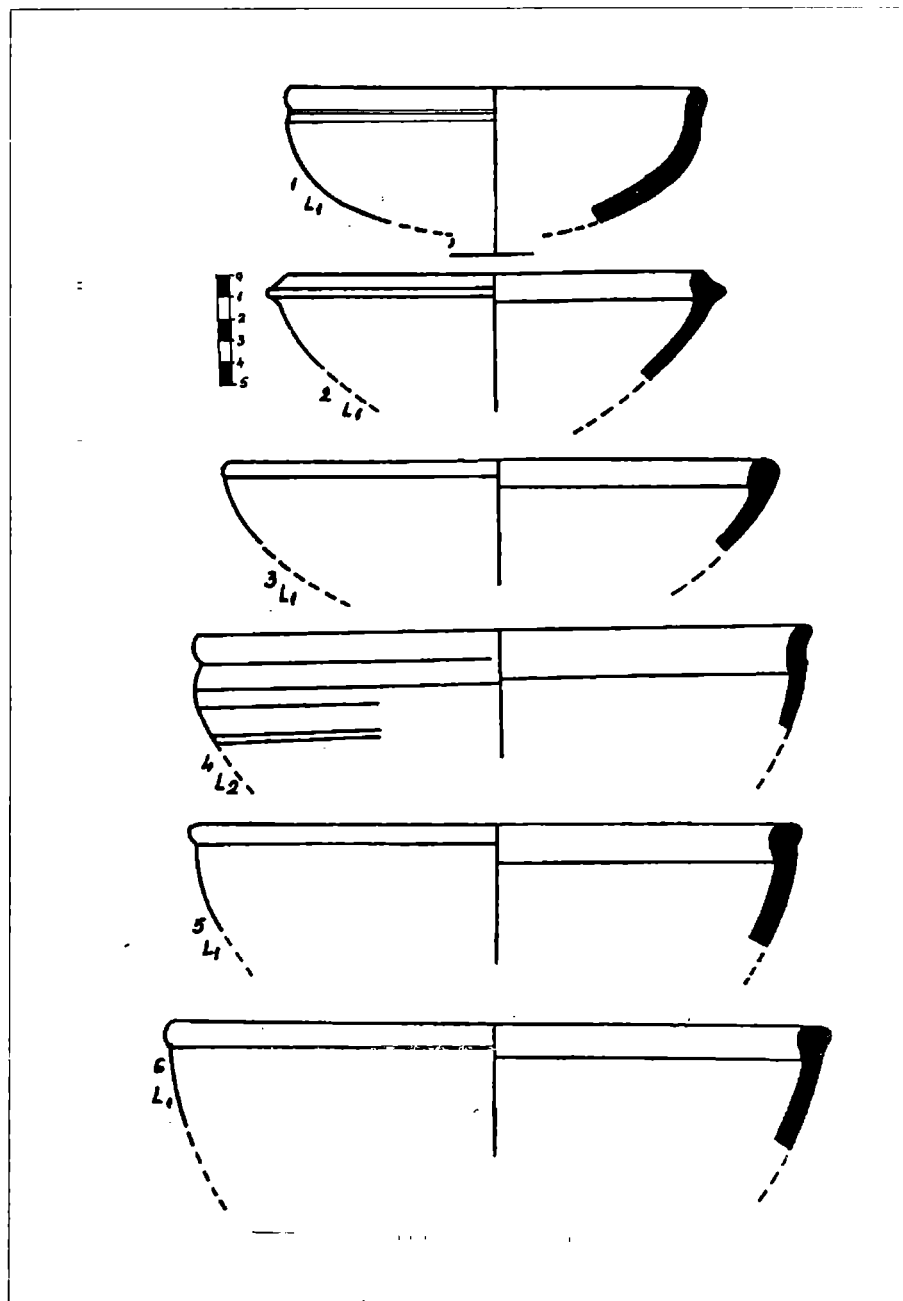
Pl. I Hodoni - "Pustă". Ceramică cenușie lucrată la roată.

Pl. II Hodoni - "Pustă". Ceramică cenușie lucrată la roată.

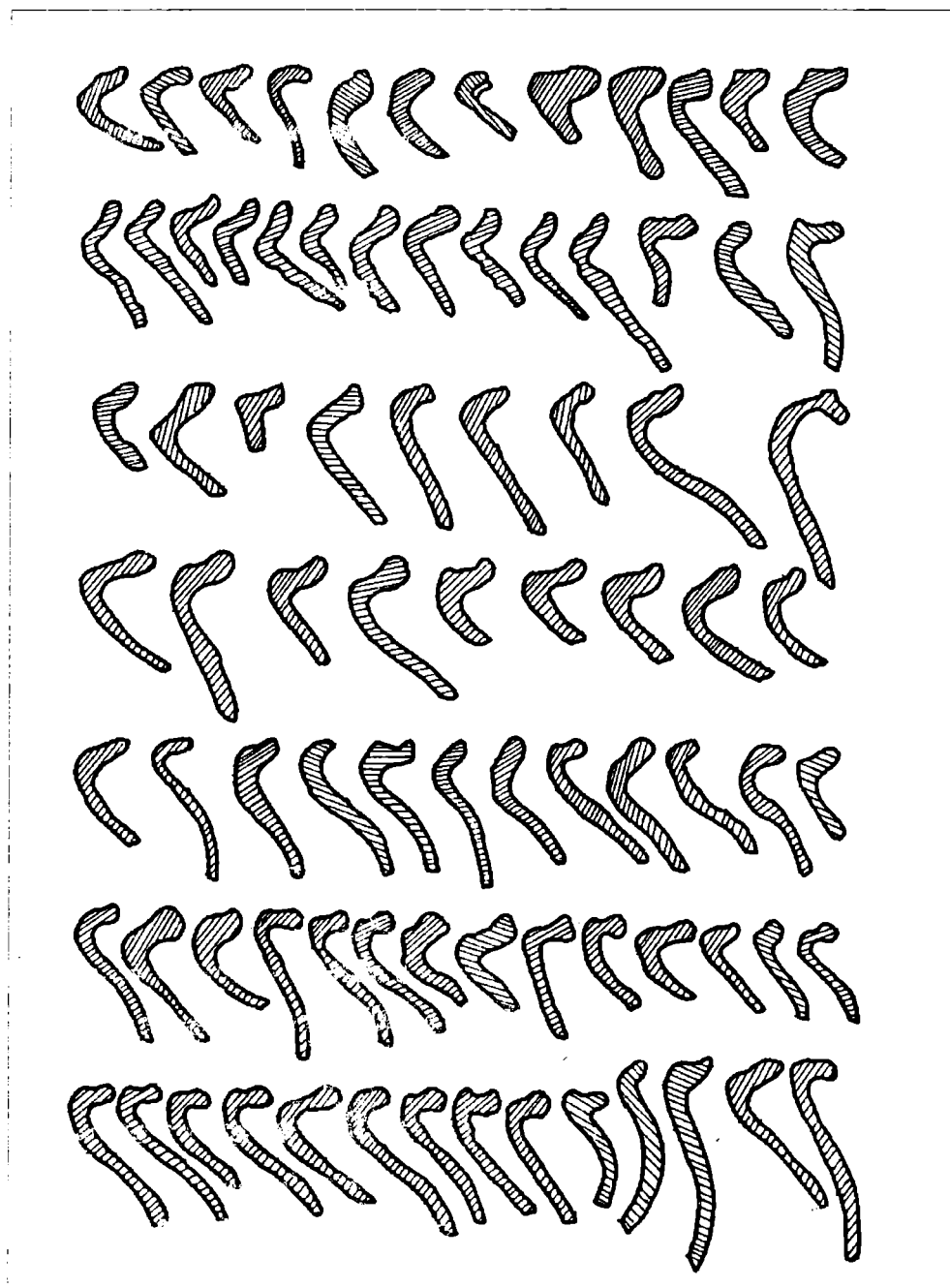

Pl. III Grădinari - "Săliște" Ceramică fină roșie cărămizie.
După O. Bozu, în Banatica, X, p. 168, fig. 8.

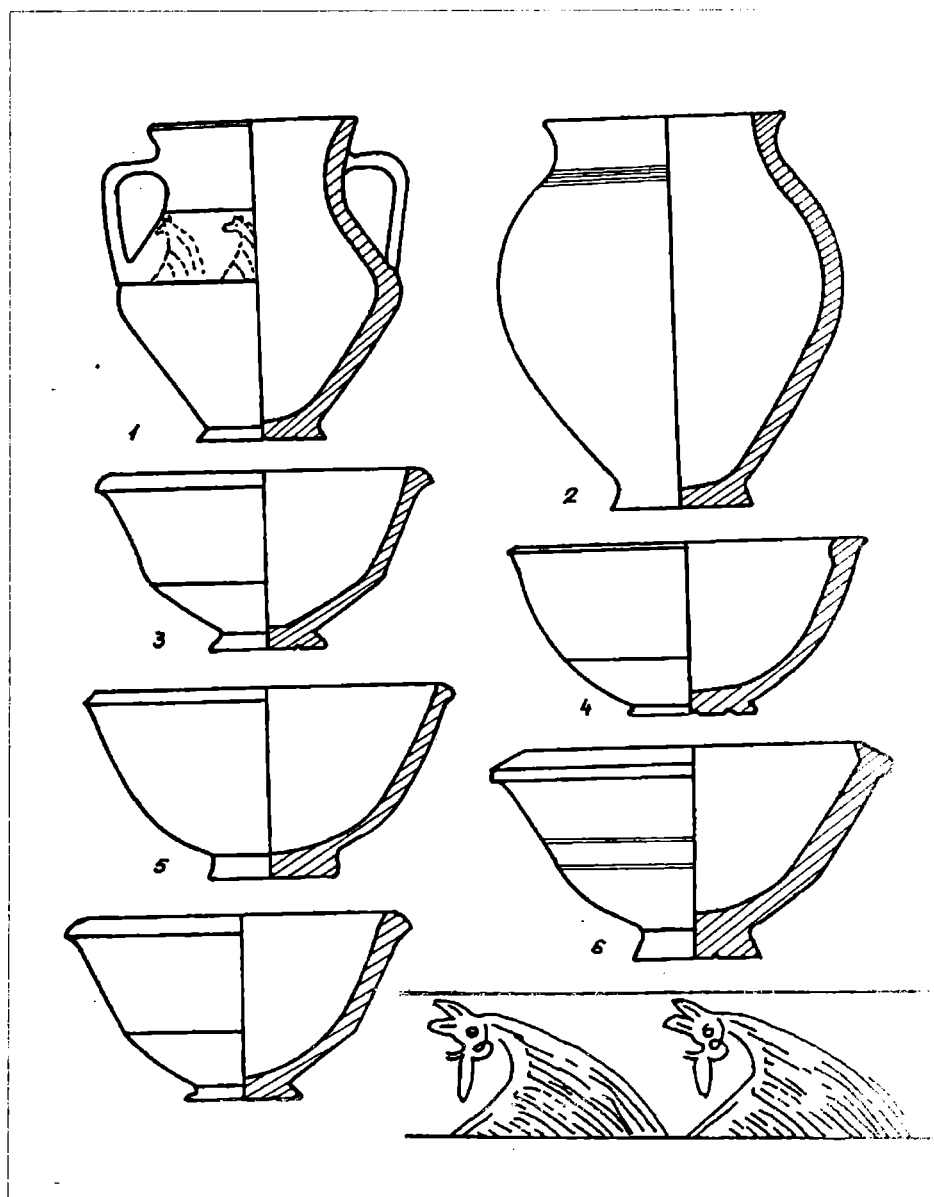

Pl. IV Ceramică fină cenușie de la Moldocâva Veche.

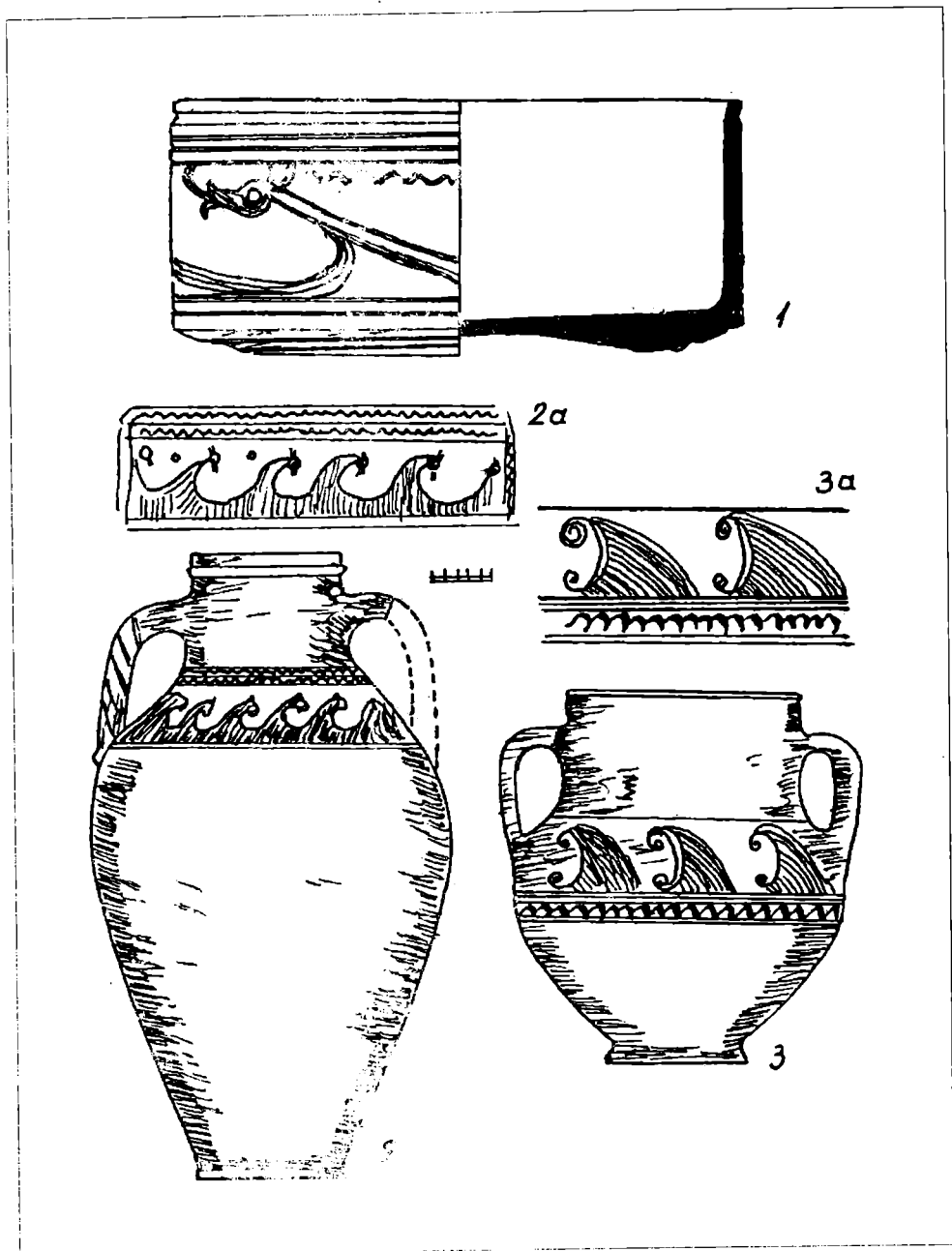
Vinograda Vlaskicrai, după O.Bozu - G.El Susi, în Banatica, 9. p.252. Fig. 9

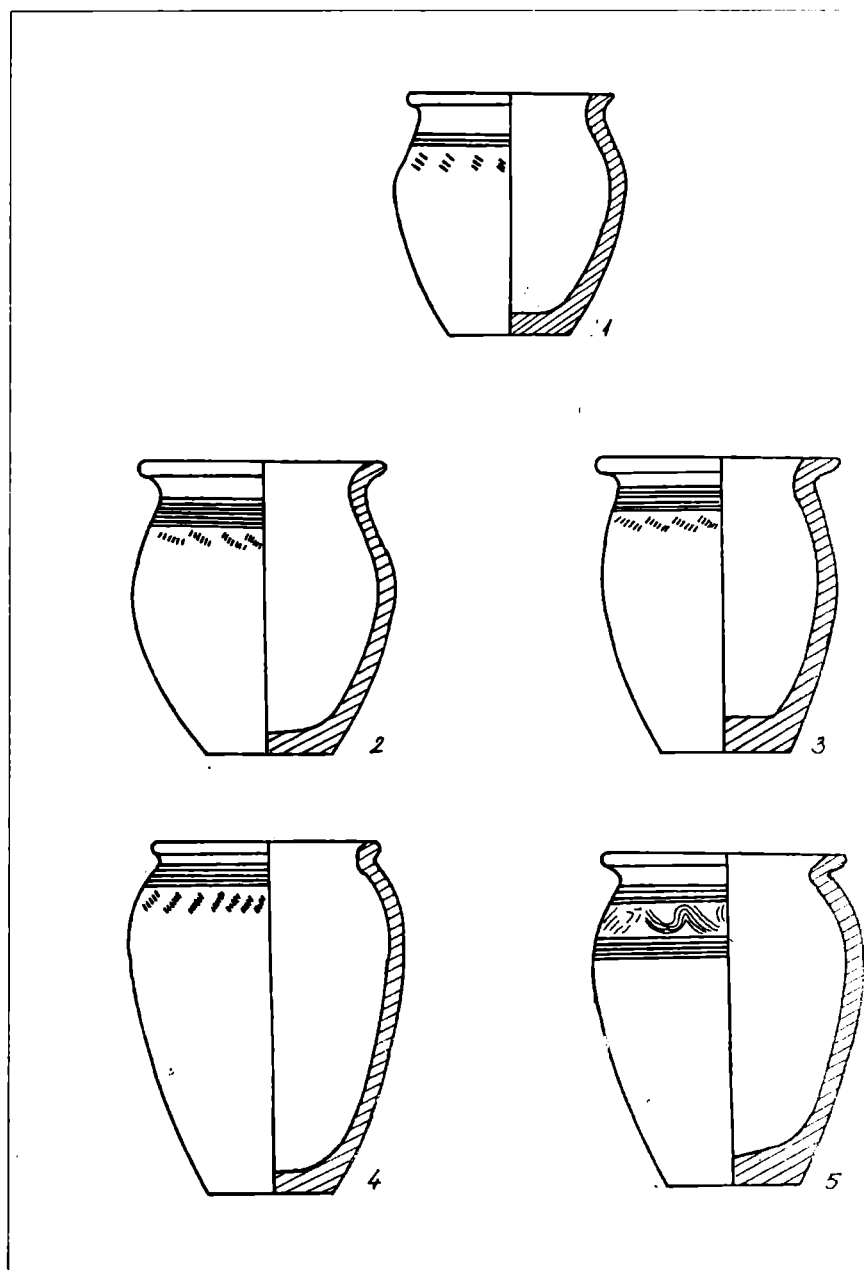
Pl. V Gornea. Ceramică romană tarzie: profile de oale; După N.Gudea, Gornea. Reșița 1977, pl.25.

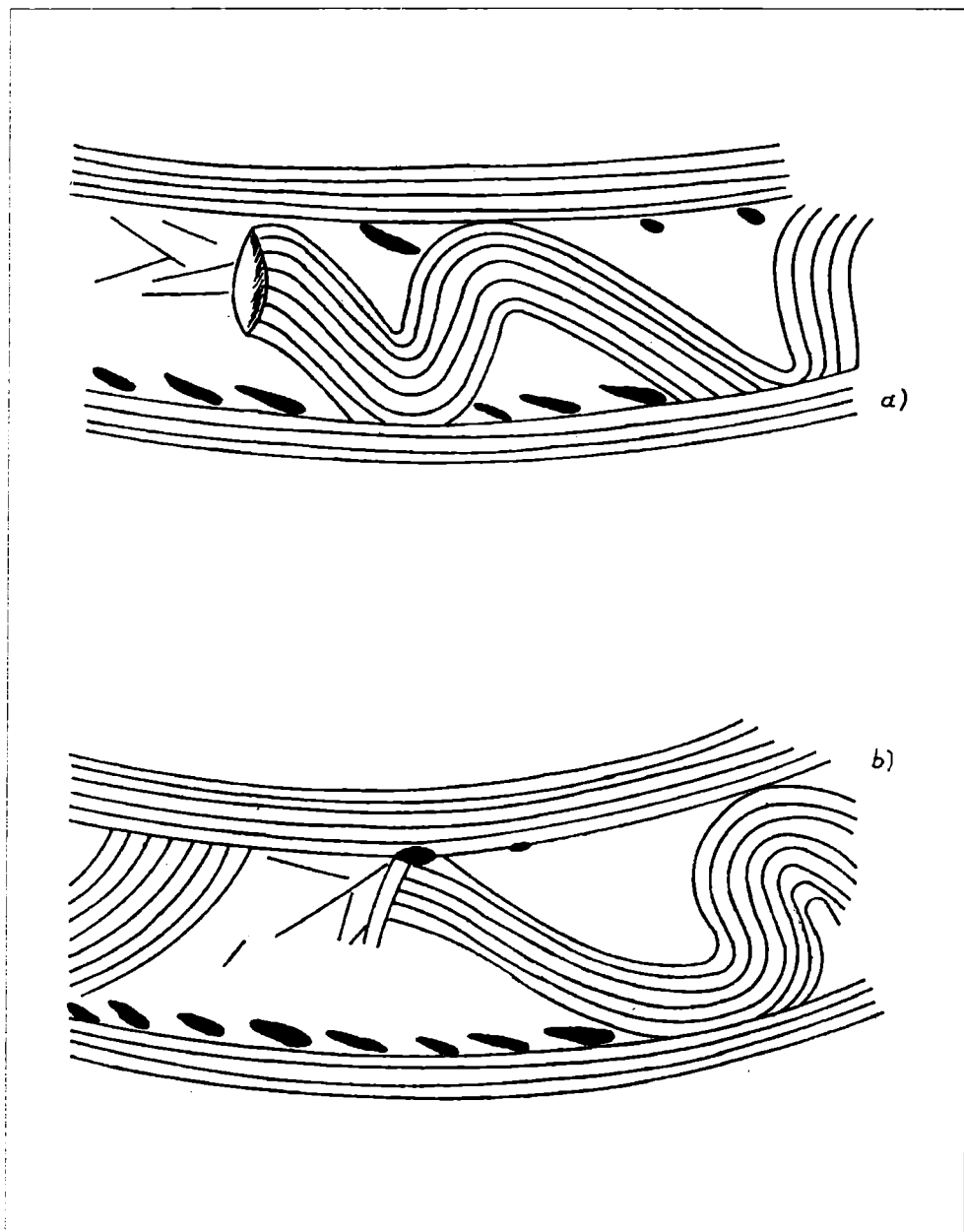
Pl. VI 1-5,7 Ceramică descoperită la Lenauheim; 6 Vas descoperit la ...
1 b Decor zoomorf lustruit de pe vasul de la nr.1.

Pl. VII Analogii pentru decorul vasului de la Leneuheim; 1 - Bekes; 2-3 Szabadka - Subotica; după A. H. Vaday, în Mitt-Archlust. 10/11, 1980/81, fig. 4/2 și 9/1 a - b, 3 a - b.

Pl. VIII Jebel - Ceramică din locuință de sec.IV.

Pl. IX Jebel. Decorul vasului nr.5.

ceramicii cenușii. Sunt ornamentate cu nervuri și prin incizie. Este ceramică provincială romană din sec. II-III d.Hr. și se găsește în cantitate mai mare în așezările care au o continuitate de existență pe parcursul sec.III (chiar sec.II). Prezența acestei ceramicii în așezări mai târzii se poate explica prin perpetuarea tehnicilor și formelor provincial romane în olăritul perioadei sau prin contactul direct cu lumea romană.

În cantități modeste, în așezări se găsesc fragmente de terra sigillata precum și fragmente de ceramică fină cu glazură verde deschis (ulcioare, farfurii) îndeosebi în așezările din nordul Banatului sunt tipuri ceramice rare, de import.

Prin decorație se particularizează două descoperiri; la Jebel (38 km. sud de Timișoara) în anul 1959 cu ocazia unui sondaj⁷ au fost descoperite mai multe vase lucrate cu mâna și la roată. Pe o oală de dimensiuni mijlocii (înălțime aproximativ 30 cm.) în partea superioară a vasului se află un registru decorativ despărțit de restul vasului prin linii incizate paralele. Decorul constă dintr-un grup de linii ondulate ce înconjoară de jur - împrejur corpul vasului. La o cercetare atentă se constată că liniile ondulate nu sunt continue, ele întrerupându-se de trei ori. Segmentele astfel realizate sunt decorate la una din extremități cu mici liniuțe dispuse astfel încât sugerează un cap de șarpe, liniile ondulate reprezentând corpul animalului. Prin tehnica de execuție a vasului ca și prin decor, descoperirea de la Jebel asemeni ceramicii din așezarea de la Timișoara - *Cioveni* reflectă un anumit "conservatorism" al comunităților de aici, provenind din fondul dacic local.

Din anul 1960 datează descoperirea întâmplătoare în localitatea Lenauheim⁸ a câtorva vase de factură postromană, lucrată la roată, din pastă cenușie. Două din aceste vase sunt decorate prin lustruire. Cel la care ne referim este un vas bitronconic cu două torți⁹. Partea superioară a vasului formează un registru distinct separat de restul corpului vasului printr-o linie orizontală puternic incizată. În interiorul spațiului astfel delimitat se găsește un decor zoomorf care se repetă de șase ori înconjurând de jur - împrejur peretele vasului.

Prezența acestui decor și analogiile pe care le prezintă pare a indica contac-

tul locuitorilor cu alte populații, în acest caz sarmații iagizi ¹⁰.

Se poate constata că prin compoziția pastei, forma vaselor și decor, ceramica descoperită în așezările din Banat este o ceramică de proveniență romană provincială sau de tradiție romană reflectând, (îndeosebi ceramica lucrată cu mâna) perpetuarea unor elemente mai vechi, dacice. Se constată apariția unor motive decorative preluate ca urmare a contactului cu sarmații, iazigi, îndeosebi în zona de câmpie a Banatului.

Concluzii

O reprezentare a punctelor arheologice cu descoperiri de sec.III-IV (așezări) de pe teritoriul Banatului, indică peste 100 de asemenea semnalări pe un spațiu relativ restrâns ¹¹. Se pare că numărul lor este mult mai mare pe aria Banatului istoric (zonă cuprinsă între râurile Mureș - Tisa - Dunăre și Carpații Meridionali), fiind semnalate, conform unei recente comunicări ¹², un număr de peste 400 de asemenea localizări, fapt ce reprezintă o remarcabilă densitate de locuințe. Execuția pe loc a acestei ceramici dovedește continuitatea modului de viață roman în spațiul bănățean în sec. III - IV d.Hr.

ADRIAN BEJAN

Universitatea din Timișoara

B-dul V. Pârvan, nr. 2, 1900

Timișoara

ROMÂNIA

12 decembrie 1994

NOTE

¹ Pentru aşezarea de la Hodoni - Pustă a se vedea; A. Bejan, Aşezarea din sec. III-IV e.n. de la Hodoni - Pustă (jud. Timiş), în Materiale şi cercetări arheologice, XIV, Tulcea, 1980, p. 366-372; Idem, Aşezări rurale din Banat din secolele III-IV e.n. în lumina unor recente cercetări arheologice, în AB, SN, 1, Istorie, Timişoara 1981, p.21-26; Idem, Contribuţii arheologice la cunoaşterea aşezărilor rurale daco - romane din Banat în lumina descoperirilor de la Hodoni, (jud.Timiş), în Banatica, VI, 1981, p.153-179; Idem, Elemente de continuitate daco - romană în aşezarea de la Hodoni (jud. Timiş) sec. III - IV. Tipologia gropilor de provizii, în SIB, IX; 1983, p. 13-22; A. Bejan - D. Benea, Şantierul arheologic Hodoni - Pustă, în Materiale şi cercetări arheologice, XV, Braşov, 1981, Buc., 1983, p. 388-394; Idem, Şantierul arheologic Moldova - Pustă. Raport preliminar 1979 - 1984, în Banatica, VIII, 1985, p. 187-197; A. Bejan, M.Mare, Descoperiri arheologice de epoca bronzului şi secolul III-IV e.n. la Hodoni - Pustă (Raport privind cercetările arheologice din anii 1983-1984), în SIB, XIII, 1987, p.21-28

² A.Bejan, D.Benea, Aşezarea din sec. III-IV e.n., de la Timişoara - Cioreni, în Materiale şi cercetări arheologice, XV, Braşov, 1981, p. 381 - 383; D.Benea, A. Bejan, M.Mare, Aşezarea daco - romană de la Timişoara - Cioreni, în SIB, III, 1986, p.21-31

³ O. Bozu, Aşezarea daco - romană de la Grădinari - Selişte (jud.Caraş - Severin), în Banatica, X, 1990, p.147-187

⁴ O. Bozu, G.El.Susi, Aşezarea romană târzie de la Moldova - Veche în punctul Vinograd-Vlaskicrai (jud.Caraş-Severin), în Banatica, IX, 1987, p.239 - 269.

⁵ N.Gudea, Gornea. Aşezări din epoca romană şi târzie (sec.II-IV e.n.), Reşiţa, 1977

⁶ A.Bejan, D.Benea, Viața rurală în sud-vestul Daciei în secolele II-IV, II (Repertoriu de descoperiri), în Acta MN, XXVI-XXX,I/1 1989 - 1993, p.127-148

⁷ Cercetări Ortansa Radu - Muzeul din Timișoara. Inedit.

⁸ A. Bejan, Complexul ceramic de la Lenauheim (jud.Timiș) din sec.IV e.n., în Banatica, V, 1973, p.131-137

⁹ Ibidem, p.132 și pl. I/1 și 2/1, decorul la fig. 2/1 b

¹⁰ A.Vaday, Bemerkungen zur Frage der Eingeglätten keramik mit figuralen berzierung, în Mitt Arch Inst., 10/11/1980/1981, Budapest, p.119-128; Analogiile pentru vasul de la Lenauheim pl. 4/2 și 7/1 (Bekes) și 5/1a-b, 3 a-b(Szabadka-Subotica, Macskovics-Ziegelei)

¹¹ D. Benea. A.Bejan, în Acta MN, XXVI-XXX, I/1

¹² D. Benea, Tipuri de așezări în secolele III-IV pe teritoriul Banatului, comunicare susținută la simpozionul Daco - romani migratori, români, 3 - 4 decembrie 1993, Cluj-Napoca.

LA CERAMIQUE POST - ROMAINE DE L'HABITAT DE HODONI - PUSTA (DEP. DE TIMIȘ)

Résumé

Les fouilles faites entre 1979 - 1984 a Hodoni (dep. de Timiș), point Pusta, ont mis au jour un grand habitat humain dont la céramique a montré qu'il datait du III-e et IV-e siècles av.Chr.

La ceramique est le material archeologique qui predomine l'habitat. Elle peut entre clasiffee en deux categories; ceramique travaillee a la roue et ceramique travaillee a la main. La ceramique travaillee a la roue a deux variantes; ceramique de couleur rouge. La pate, la forme et la technique d'execution montrent qu'il s'agit d'une ceramique de tradition roumaine. On n'a pas decouvert de terra sigillata, mais quelques petits fragments atypiques, probablement des imitations.

La ceramique travaille a la main, plus reduite comme quantite, est faite d'une pate grossiere, l'execution est inferieure, la couleur est grise - rougeatre, appartenant aux vases de petites et moyennes dimensions.

L'etude etablit des analogies avec les decouvertes similaires du Banat, de l'espace nordique du Danube (l'ancienne province de Dacie) et de l'Empire.

CONTRIBUȚII LA GEOGRAFIA ISTORICĂ A BANATULUI

ÎN SECOLELE IV - XII

Evenimentele istorice evoluează într-un anumit cadru fizico-geografic, care reprezintă decorul în care se desfășoară spectacolul istoriei.

Elementul cel mai stabil al cadrului fizico-geografic este relieful. Acesta nu este un element natural imuabil și inflexibil, ci unul viu, aflat în permanentă mișcare, transformare și evoluție. Modificările structurale ale reliefului au o viteză mult mai mică decât ritmul biologic al omului. Din acest motiv relieful crează impresia de încremenire într-o formă fixă. Acest fapt determină uneori neluarea în considerație a modificărilor, pe care le-a suferit cadrul geografic în analiza fenomenului istoric.

Geografiei istorice îi revine sarcina de a evidenția modificările cadrului geografic în perioada istorică și sarcina de a încerca să reconstitue cadrul geografic în care s-a desfășurat evenimentul istoric și influențele reciproce dintre ele.

Lucrarea de față v-a încerca să jaloneze doar unele aspecte legate de geografia istorică a Banatului.

Banatul înseamnă din punct de vedere istoric și geografic, teritoriul cuprins între fluviul Dunărea la sud, Tisa la vest, Mureș la nord și Carpații Meridionali la est. Unitatea elementului geografic ca de altfel și o evoluție istorică unitară impune tratarea regiunii în întregul ei, fără nici o legătură cu problemele politice trecute sau prezente, în spiritul adevărului științific.

Obiectivul prezentei lucrări este de a încerca o lămurire a unor probleme legate de evoluția mediului geografic bănățean în ultimii două mii de ani.

În acest scop am dorit să corelăm informații referitoare la geografia zonei, provenite din izvoarele literare, descrieri de călătorii, memorii sau lucrări dedicate Banatului în general, cu cele furnizate de unele documente cartografice și rezul-

tatele cercetărilor arheologice întreprinse în decursul timpului, îndeosebi pentru perioada veche. Aceste surse documentare au fost corelate cu rezultatele cercetărilor geografice, studii și cercetări de geomorfologie, paleoclimatologie și hidrologie întreprinse pe aceeași arie geografică.

Autorul este conștient de dificultatea unei asemenea lucrări și speră că a reușit să concentreze într-un singur studiu informații care să permită reconstituirea unei imagini a evoluției cadrului geografic bănățean în ultimele două milenii (sec. I-XVIII).

Sperăm ca prin ideile, ipotezele și concluziile pe care le propunem să aducem o contribuție modestă la valorificarea rezultatelor cercetării geografice în sprijinul cercetării istorice. Cunoașterea mediului geografic și a evoluției lui în timp va putea permite o abordare corectă a analizei, interpretării și prezentării fenomenelor istorice.

Elucidarea unor numeroase și deosebit de importante probleme din istoria mileniului I.e.n. pe teritoriul României nu poate fi întreprinsă decât ținând cont de existența Imperiului Roman târziu și mai apoi Bizantin. Ele au influențat în mod deosebit istoria și civilizația mileniului I.e.n. pe teritoriul României.

Retragerea armatei și administrației romane pe linia Dunării nu a însemnat întreruperea legăturilor dintre populația daco-romană și lumea romano-bizantină.

Imperiul Roman târziu și mai apoi Bizantin, va continua să ducă la Dunăre o politică activă concretizată prin supravegherea militară atentă, chiar incursiuni militare în nordul Dunării. În unele epoci se va constata o revenire a garnizoanelor romane în unele puncte din Dacia.

Parte integrantă a fostei Dacii, teritoriul cuprins între Carpați, Mureș, Tisa și Dunăre, Banatul a fost una din zonele de contact între imperiul menționat și așa numita lume barbară.

Un alt factor care va influența desfășurarea evenimentelor de pe teritoriul bănățean vor fi populațiile migratoare.

Din a doua jumătate a sec. al IV-lea teritoriul menționat anterior va fi tea-

trul unor dese confruntări între armatele romane și populațiile migratoare.

Pentru istoriografia românească, sursele de informații romane și bizantine constituie izvoare de prim rang. Din acest motiv izvoarele literare pe care le vom folosi în prezenta lucrare sînt romane și bizantine.

Ammianus Marcellinus, grec la origine, după cum mărturisește el însuși¹, a trăit o parte a vieții la Roma, unde își va scrie lucrarea intitulată "Istoria Romană". Opera lui are un caracter de pledoarie în favoarea reîntoarcerii la vechile virtuți romane. În centrul atenției lui sînt împărații constantinieni, dar acordă spații largi prezentării și altor categorii sociale, descrierilor geografice etc.

El cunoaște bine epoca, fiind un funcționar și militar de rang înalt, aghiotant a lui Ursianus, general roman din secolul al IV-lea. Evenimentele îl vor aduce și în imediata apropiere a împăratului Iulianus, pe care l-a cunoscut foarte bine. Este un participant direct la unele campanii militare ale lui Constantius II (337-361) una din acestea interesînd direct istoria și geografia Banatului deoarece se desfășoară în apropierea granițelor istorice ale zonei menționate anterior.

Amnianus Marcellinus în lucrarea sa, "Istorie romană" în cartea a XVII-a, descrie expediția împăratului Constantius al II-lea în Pannonia în anii 358-359 e.n.. El face o relatare a evenimentelor pe baza observațiilor directe, fiind participant la această campanie militară, însemnările lui în acest caz fiind de maximă utilitate.²

Istoricul roman descrie amănunțit expediția împăratului Constantius al II-lea, împotriva sarmaților limigani, amicensilor, piecensilor și quazilor. Scopul expediției militare a fost pacificarea teritoriilor dintre Dunăre și Tisa, de unde triburile menționate anterior atacau provinciile romane Pannonia și Moesia Superioară.

Relatările sale ne oferă interesante descrieri ale hidrografiei cursului inferior al Tisei și a zonei unde aceasta se varsă în Dunăre. Descrierea cursului Tisei inferioare conține menționarea existenței unui întins ținut supus influenței apelor de suprafață pe care el îl numește "mlăștinos"³. El arată că în urmărirea sarmaților armata romană a trecut Tisa, îmbarcată "în luntrii și conduși prin locurile ascunse ale rîurilor" într-o zonă de mlaștini cu un pămînt umed și supus inundațiilor și aco-

perit cu sălcii.⁴..

Din punct de vedere al problematicii prezentei lucrări, această consemnare are o deosebită importanță, oferind informații prețioase asupra aspectului fizico-geografic al văii Tisei în partea de sud-vest a Banatului.

Mlaștinile amintite de istoricul roman, care a participat direct la evenimente, sînt un element al cadrului natural de care trebuie să se țină seama în studiul istoriei Banatului. Această informație trebuie avută în vedere când se studiază evenimentele istoriei militare dar și problema continuității.

Ammianus Marcellinus spune textual că zona mlaștinilor "apără pe locuitori de atacurile romanilor, ferindu-i totodată și de incursiunile barbare. În mare parte pământul este aici umed și expus revărsării celor două ape, mlăștinos și acoperit cu sălcii. De aceea este accesibil numai cunoscătorilor"⁵.

Din relatarea A. Marcellinus reiese că zona era locuită, existau case chiar făcute din "bîrne puternice" și că existau oameni care foloseau, pentru deplasări în zonă, bărci, oameni pe care armata romană îi va obliga să o transporte în timpul atacului.

În cartea a XX-a, 8,44, istoricul roman face o descriere a bazinului Mării Negre, în care ne oferă și o succintă descriere a Dunării. În prezentarea zonei de deltă a fluviului el menționează existența a șapte brațe, unele cu aspect de mlaștină⁶, prin care apele fluviului se varsă în Marea Neagră. Această descriere confirmă faptul că în sec. al IV-lea e.n. Marea Neagră se afla în transgresiune, ceea ce a determinat ridicarea nivelului guri de vărsare generînd o multiplicare a numărului de brațe ale deltei. Fenomenul a fost semnalat și de geografi în studiile de specialitate dedicate fluctuațiilor de nivel a apelor Mării Negre și este deci confirmat și de relatările istoricului roman.

Informațiile referitoare la cadrul geografic transmise de Ammianus Marcellinus sînt importante prin vechimea lor și care practic au fost confirmate de rezultatele cercetărilor geografice. Pe baza lor putem afirma că în secolul al IV-lea partea de vest a Câmpiei bănațene era parțial acoperită de mlaștini care cunosc o ex-

tindere a suprafeței lor în detrimentul suprafeței câmpiei, datorită răcirii climatului, creșterii cantității anuale a precipitațiilor și efectul transgresiunii Mării Negre.

La mijlocul secolului al V-lea un diplomat al Imperiului roman de răsărit aflat în misiune oficială călătorește prin Banat. Este vorba de Priscus Panites zis Retorul.

Importanța lui Priscus pentru istoria acestor meleaguri constă în faptul că mărturia lui, chiar fragmentară, a ajuns pînă la noi și conține informații deosebit de valoroase.

Însemnările lui Priscus Panites au ajuns la noi prin intermediul lucrării "Excerpta delegationibus" alcătuită în secolul al X-lea din ordinul împăratului bizantin, Constantin al VII-lea Porfirogenetul. Lucrarea a fost făcută de nespecialiști, conține multe greșeli, dar are meritul de a ne fi păstrat textul așa cum l-au scris autorii lui, fără nici o modificare sau intervenție pe text, decât unele greșeli de transcriere.

Opera lui Priscus s-a bucurat, cum era și normal de un mare interes din partea istoricilor de-a lungul timpului. În prezenta lucrare ne-am propus să facem o analiză, din punct de vedere al geografiei istorice, a informațiilor oferite de Priscus Panites.

Relatarea lui Priscus, făcută în stilul specific epocii, este deosebit de importantă. Ea furnizează informații în ceea ce privește epoca lui Attila, a relațiilor regelui cu Imperiul Roman de Răsărit, dar și asupra realităților geografice ale locurilor prin care autorul s-a deplasat. Informațiile trebuie analizate atent deoarece datorită stilului în care a fost scrisă lucrarea lui Priscus Panites pot apărea confuzii.

Ambasada romană a traversat Dunărea în apropiere de localitatea Baziaș. Supoziția noastră se bazează pe informațiile prin care Priscus arată că de la Naisus (Nis) au mers spre Dunăre pe drumul cel mai drept, care a trecut printre dealuri împădurite, pe valea Mlavei, râu care se varsă în Dunăre în apropiere de Baziaș⁷.

Pe teritoriul Banatului, istoricul roman ne arată că au parcurs în prima zi o distanță de 70 de stadii, ceea ce reprezintă aproximativ 12,5 km⁸. Dacă analizăm direcțiile spre care s-a putut îndrepta ambasada romană, cea mai sugestivă ar fi

spre nord-est, înspre Vrșac.

Problema identificării traseului urmat în continuare spre nord este greu de reconstituit, Priscus nu descrie acest traseu în ordinea strict cronologică a parcurgerii lui. Impresia noastră este că însemnările lui sînt impregnate de un anumit stil de expunere și în mod sigur au fost scrise după ce s-a întors la Constantinopol, ele neavînd caracterul unor însemnări diurne, toate acestea făcînd dificilă reconstituirea traseului.

Autorul roman are meritul de a ne fi transmis denumirile a trei râuri din Banat: Drecon, Tigas și Tiphisias, pe care le caracterizează ca navigabile ⁹. Acest lucru trebuie văzut prin prisma mijloacelor de navigație ale timpului și opinăm că autorul se referă la râuri cu un debit mare și cursuri de apă importante.

Problema hidronimiei celor trei râuri este foarte disputată în istoriografie, deoarece denumirile lor se presupune că sînt transcrise, modificate de modul cum a înțeles Priscus pronunția acestor nume de la însoțitorii băștinași, nefiind excluse și transcrierile greșite făcute de către cei care au copiat originalul lucrării lui.

Vom încerca să stabilim distanțele parcurse de delegația romană făcînd un calcul pe baza informațiilor transmise de Priscus Panites. Acest calcul corelat cu celelalte informații despre configurația fizico-geografică a zonelor pe care le-a străbătut ne vor permite să sugerăm identificarea celor trei râuri pe care el le-a nominalizat.

În ceea ce privește distanțele avem două informații pe care ne putem bizui. Priscus Panites arată faptul că într-o zi reușeau să parcurgă o distanță de aproximativ 70 de stadii ¹⁰. Echivalentul în kilometri luat drept cifră probabilă este de aproximativ 12,5 km/stadiu ¹¹. A doua informație certă este aceea a numărului de zile cît a durat deplasarea, și anume 7. În acest caz luînd ca bază de calcul distanța de 12,5 km parcursă într-o zi, ajungem la concluzia că s-a efectuat în total aproximativ 85-90 km pe teritoriul Banatului.

Înarmați cu aceste date să încercăm să stabilim cu aproximație traseul parcurs, folosind reperele pe care ni le furnizează textul autorului roman.

Din aceste informații rezultă că delegația romană s-a deplasat spre nord printr-o zonă de câmpie¹². Putem estima, pe baza realităților geografice, că drumul lor a trecut probabil prin zona localităților Vîrșeț spre Deta, ocolind pe la est mlaștinile de la Alibunar. În continuare, au putut merge spre nord-vest traversând Bârzava (Drecon ?), spre vadul Timișului (Tigas ?) de la Foeni. Ocolind în continuare mlaștinile Begăi pe la sud, pe interfluviul dintre Timiș și Bega, îndreptându-se spre lacul de la Zrenjanin (Becicherecul Mare), unde au traversat Bega. Au înaintat mai departe spre nord-est traversând numeroase cursuri de apă printre mlaștinile Begăi (Tiphisias ?) spre Kikinda.

Din această reconstituire a posibilului traseu al ambasadei reiese că s-au traversat râurile Bârzava (Drecon ?), Timiș (Tigas ?), Bega (Tiphisias ?). Bega este numită de fapt până la mijlocul secolului al XVIII-lea Timișel¹³, după cum rezultă din documente și hărțile de epocă.

Concluzionând, compararea singurelor cursuri de apă pe care le putem identifica în teren, cu cele amintite de istoricul roman ar fi Bârzava, Timiș și Bega.

Ca un argument în plus, în sprijinul traseului menționat anterior este și episodul cu lacul, pe malul căruia furtuna a afectat bagajele expediției. Singurul lac care ar putea fi luat în considerare este cel care a existat lângă actuala localitate Zrenjanin (R.F.J.).

Menționarea în dotarea însoțitorilor băștinași a unor plute folosite la traversarea mlaștinilor ne arată că expediția a parcurs zone unde acestea puteau fi frecvent întâlnite și deci implicit locuite.

Un alt argument că ei au trecut în apropierea mlaștinilor este și descrierea acoperișurilor din stuf ale locuințelor din satele pe unde au trecut¹⁴. Folosirea stufului pentru încălzire și iluminat de către locuitorii satelor din zonă sunt o dovadă a existenței mlaștinilor în zona de câmpie a Banatului și a faptului că drumul delegației romane a trecut prin apropierea unor zone mlăștinoase¹⁵.

Imaginea Câmpiei Bănățene așa cum reiese din descrierea lui Priscus Panites este a unei câmpii joase, plate, străbătută de o rețea de ape curgătoare cu o

panță redusă de scurgere, unele cu un debit apreciabil, care era acoperită parțial în vest de apele unor mlaștini. Descrierea lui Priscus confirmă concluziile geografilor moderni prin care se constată că în mileniul I e.n., zona de câmpie din vestul Banatului a fost acoperită de mlaștini, fiind însă intens locuită. Ținând cont de faptul că expediția romană a ocolit mlaștinile, descrierile lor lipsesc, înseamnă că existau căi de acces, prin acestea, imaginea Banatului pe care diplomatul bizantin ne-a transmis-o este de fapt o continuare și o dezvoltare a imaginii transmise de Ammianus Marcellinus.

Priscus Panites Retorul nu face descrieri geografice propriu-zise, dar transmite informații despre relieful și hidrografia teritoriilor pe care le-a străbătut. El ne spune că a călătorit printr-o câmpie netedă. Informația aceasta ne permite să apreciem că a trecut prin partea de vest a câmpiei Banatului. Informațiile despre cele trei râuri "Drecon, Tigas și Tiphisias"¹⁶ dintre care două sunt aproape cert identificate cu Timișul și Bega, ne permit să tragem concluzia că aveau un debit apreciabil din moment ce călătorii romani au fost nevoiți să le traverseze cu bărcile¹⁷. Acest fapt și menționarea unei ploii torențiale confirmă aprecierea de climat umed pe care o fac geografii când vorbesc de clima mileniului I.e.n.

Mlaștinile, cu toate că nu sunt amintite în text, sunt atestate de scriitorul roman în mod indirect. El vorbește de utilizarea intensă a trestiei, stufului, plante specifice zonelor mlăștinoase, la acoperișuri, încălzit și chiar iluminat¹⁸. De asemenea el arată că au folosit pentru traversarea unor râuri "plute, pe care barbarii le duc în care, pentru locurile acoperite cu bălți"¹⁹. Această însemnare a lui demonstrează că zona de vest a Banatului era acoperită de bălți, mlaștini și cursuri de apă pe care locuitorii ținutului le cunoșteau și le traversau cu ajutorul bărcilor și plutelor pe care le transportau în care²⁰.

Un fapt deosebit de important pe care Priscus Panites îl consemnează este intensă locuire a teritoriului Cîmpiei Bănățene. Priscus ne arată că au întâlnit multe sate în calea lor, în care ocupațiile de bază erau agricultura și creșterea animalelor, după cum rezultă din produsele oferite (grâu, orz, vin, miel, după animale, cai,

animale de povară) ²¹

În concluzie, putem afirma că relatarea lui Priscus Panites Retorul aduce elemente noi importante pentru cercetarea geografiei istorice referitoare la aspectul Câmpiei de vest a Banatului în mileniul I.e.n.

Egiptean de origine, Teofilact Simocata face parte dintr-o familie nobiliară. A primit o educație îngrijită și a ocupat în cariera sa politică funcții importante, fiind pe rând secretar imperial și guvernator al Constantinopolului²². El a cunoscut foarte bine evenimentele și realitățile epocii în care a trăit, iar formația sa intelectuală și funcțiile i-au permis să-și completeze informațiile din actele oficiale, arhivele statului și lucrări istorice, fie de la participanții direcți la evenimente, din care unele s-au pierdut în decursul timpului.

Viziunea largă, universalistă și informația de calitate, fac din "Istoria bizantină", a lui Teofilact Simocrata, un izvor de prim rang pentru ținuturile din sud-estul Europei la sfârșitul sec.al VI-lea.

Istoria bizantină a lui Teofilact Simocata ne prezintă o expediție militară bizantină la nordul Dunării, împotriva avarilor, în anul 600.

Istoricul bizantin relatează trecerea Dunării prin insula Viminacium și instalarea taberei bizantine în apropiere de Dubovac, la 20 km vest de Baziaș ²³. Pe baza informațiilor furnizate de autorul bizantin vom încerca reconstituirea traseului parcurs de armata bizantină și localizarea în spațiu a desfășurării bătăliilor.

Înfrânți în două bătălii, avarii se retrag spre interiorul Banatului, urmăriți îndeaproape de bizantini²⁴. Traseul urmat de bizantini a trecut pe la vest de dunele de nisip și mlaștinile de la Ilaucea și Alibunar. Zona montană din est, împădurită și mlaștinile Dunării și Tisei, au obligat armata bizantină să înainteze pe direcția Pancevo - Zrenjanin.

Înfrânți și în a treia bătălie, Hanul Avar se retrage înspre râul Tissos ²⁵. Acest râu. Tissos poate fi identificat cu râul Tisa sau cu râul Timiș, noi credem că este vorba mai degrabă de râul Timiș deoarece Tisa din cauza mlaștinilor era inaccesibilă în acea zonă și epocă. O retragere spre mlaștinile Tisei ar fi constituit

o mare greșeală din partea hanului avar, fiind echivalentă cu o sinucidere, fiind greu de acceptat faptul că hanul avar nu cunoștea pericolul zonei mlăștinoase.

Următoarea bătălie se da în apropierea unui lac în care, după cum relatează istoricul, bizantinii își împing dușmanii în apa în care se vor îneca în număr mare.²⁶ Singurul lac care poate fi luat în considerare ar fi cel menționat că ar fi existat în apropiere de localitatea Becicherecul Mare (Zrenjanin)...

Din punctul de vedere al geografiei istorice însă este importantă acțiunea de distrugere a celor "trei sate"²⁷, de către un corp de armată bizantin la ordinul dat de generalul comandant, Priscus, ceea ce denotă locuirea ținutului în care intraseră trupele bizantine.

Deși preponderent militare, informațiile transmise de Teofilact Simocata redau indirect și aspecte ale geografiei bănățene în perioada anului 600.

El ne vorbește de insula din zona actualei localități Kostolac, azi insula Ostrovo de pe Dunăre²⁸. Istoricul bizantin amintește de un lac pomenit de noi mai înainte, identificabil cu fostul lac de lângă Zrenjanin²⁹.

În cartea VIII, 3 se relatează evenimente din anul 601, care se desfășoară în sudul Dunării, în nordul Munților Balcani. Cu acest prilej Teofilact oferă informații și asupra climei³⁰, care poate fi aplicată și zonei Banatului.

Autorul bizantin descrie un dezastru al armatei bizantine datorat iernii caracterizată prin "frig grozav, zăpezi abundente și vânturi foarte puternice"³¹. Această informație asupra climei confirmă concluziile geografilor moderni referitoare la clima rece și umedă în timpul mileniului I.e.n."³²

La sfârșitul mileniului I.e.n. societatea românească a cunoscut profunde prefaceri și transformări din punct de vedere economic, social și politic. Se constată că în epoca aceasta apar elemente care vor caracteriza întreaga evoluție.

Judecând după elementele oferite de analizele climatologice a avut loc o creștere a temperaturilor medii multianuale și o scădere a cantității de precipitații care au dus la concluzia că încălzirea climei a favorizat dezvoltarea comunităților în mai toate zonele Banatului. Pădurea ocupa încă suprafețe întinse, ea oferind oa-

menilor multiple posibilități de hrană: fructe, miere, ceară, vânat precum și lemnul de utilizare atât de felurită. Locuirea cu deosebire a zonelor de deal și de păduri a fost impusă de condițiile vitrege ale fluctuațiilor politice determinate de ultimele valuri migratoare de la sfârșitul mileniului I al e.n. Dar se observă că tot mai multe așezări se întemeiază în defavoarea pădurilor, adică prin defrișări, cenușa rezultată din arderea acestora este singurul îngrășământ al solului acelor vremuri. Și oamenii epocii nu pregetă să uzeze de această înlesnire, având încă un folos și mai mare: sporirea suprafețelor de agricultură și a terenurilor de locuire. Cea mai mare parte a terenurilor defrișate prin ardere este destinată ogoarelor pentru cereale care formează de acum hrana principală a oamenilor: grâu, secară, mei și mai puțin orz și ovăz. Se practica un sistem agricol cu culturi pe ogoare "schimbătoare", într-un ritm neregulat. O oarecare îmbunătățire și perfecționare înregistrează uneltele de lucru. Sapa, secera confecționate din fier sau din lemn, târnacopul cu ramă de fier sunt răspândite și folosite pretutindeni. Aratrul, principala unealtă a vremii, se transformă în plug, din lemn, cu tot mai bune piese din fier, (cuțitul, brăzdarul). Pentru prelucrarea semințelor de grâne, alături de râșniță, sunt folosite morile de vânt și, mai rar, chiar și morile de apă³³. Perfecționările suferite de uneltele agricole, modul de organizare al cultivării pământului (rotația aleatorie a culturilor, etc) se va resimți benefic sub raport demografic prin apariția unor așezări ca aglomerări mai mari sau mai mici de populație și care se vor extinde treptat din zona muntoasă și colinară înspre câmpia din vestul Banatului. În cadrul societății apare o stratificare socială de caracter feudal, mai mult sau mai puțin conturată care a determinat formarea unor mici formațiuni politice ce reunesc una sau mai multe comunități umane, fapt datorat apariției unei aristocrații militare diferențiată economic și social de restul masei comunităților. Aceste elemente, care cu timpul vor forma conducerea unor formațiuni politice cum ar fi cnezatele, voievodatele etc. Însoțite de suită și de organul suprem de conducere sfatul oamenilor buni și bătrâni, au constituit germenii organizării feudale românești.

La sfârșitul secolului al IX-lea triburile maghiare conduse de Arpad, care

locuiau "în Atelcuz (Etelkoz), un ținut situat, după toate probabilitățile, la răsărit de Nistru³⁴, au fost atrase de împăratul Leon al VI-lea Filozoful într-o alianță antibulgară. Maghiarii au fost înfrânți de către bulgari. Uniunea de triburi maghiare, condusă de Arpad, a migrat din Atelcuz spre apus și prin pasul Verecke a ajuns în Câmpia Pannonică, unde s-a stabilit pe teritoriul dintre Dunăre și Tisa. Din aceste locuri maghiarii au întreprins expediții de pradă în ținuturile din jur. Aceste evenimente au fost consemnate de Notarul Anonim al regelui Bela în lucrarea sa intitulată "Gesta Hungarorum" - scrisă după toate probabilitățile în secolul al XII-lea³⁵.

În Banat, Notarul Anonim amintește în lucrarea sa existența unei formațiuni politice aflată în teritoriul "care se întinde de la fluviul Mureș până la fortăreața Urschia l-a ocupat un oarecare duce cu numele Glad..."³⁶

În capitolul XLIV al Cronicii sale, Anonimus relatează că în timp ce maghiarii se pregăteau pentru un atac spre vest în Carintya și în nordul Italiei, alți conducători militari cu numele de Zuardu, Cadusa și Boyta au primit ordin de la ducele Arpad să se îndrepte spre Banat³⁷. Notarul arată că maghiarii au trecut Tisa la Kenesna³⁸, și au ajuns apoi lângă fluviul Seztüreg³⁹. De aici trupele maghiare au înaintat spre "părțile de la Beguey"⁴⁰, unde au rămas două săptămâni ca să-i supună pe toți locuitorii dintre Mureș și Timiș. Conducătorii militari maghiari au încercat să treacă Timișul pe la Vadum Arenarum (Vadul Nisipurilor)⁴¹ dar au fost opriți de voievodul Glad, însoțit de "o armată de călăreți și pedestrași"⁴². În luptă, care s-a dat la vadul nisipos al Timișului, Glad a fost înfrânt. Voievodul bănățean s-a retras în cetatea Keve⁴³. Maghiarii l-au urmărit și și-au așezat tabăra lângă râul Panoucea, de unde au atacat cetatea Kevee. Glad a cerut pace și le-a cedat "de bună voie" fortăreața, împreună cu diferite daruri. După ce au ocupat cetatea Kevee, maghiarii au cucerit cetatea Ursova⁴⁴.

Analiza relatării expediției triburilor maghiare în Banat, pe care a făcut-o Anonimus în lucrarea sa, permite încercări de reconstituire a traseului parcurs de acesta pe teritoriul bănățean.

Cercetările moderne care au abordat analiza operei Cronicarului Anonim

sunt numeroase dar ne vom opri doar la două ipoteze susținute de către traducătorul Cronicii, G.Popa Lisseanu⁴⁵ și o supoziție mai recentă aparținând lui M.Bizerea⁴⁶.

G.Popa Lisseanu a propus următorul itinerar de la Kanizsa, pe râul Czesztreg, apoi pe Beguey (Bega). În continuare Vadum Arenarum (Vadul Nisipurilor) a fost identificat de G. Popa Lisseanu cu toponimul maghiar Favenyrev localitate în Banat⁴⁷, tabăra triburilor maghiare instalată pe malul râului Panoncea care a fost identificat cu Ponyoca ca fiind un braț mort al Dunării, cele două cetăți ale lui Glad: Keve și Urschia (Ursawa) au fost localizate la Kuvín și respectiv Orșova⁴⁸.

O a doua ipoteză a fost emisă de către M.Bizerea care a propus următorul itinerar al triburilor maghiare, în bună măsură ea coincidând cu cea a lui G.Popa Lisseanu: deci de la Kanizsa, la râul Seztüreg (pe care M.Bizerea îl identifică cu hidronimul Csozstelek-braț mort al Begăi undeva în nord-estul localității Zrenjanin⁴⁹). În continuare râul Beguey este identificat cu cursul inferior al Begăi⁵⁰, iar Vadum Arenarum (Vadul Nisipurilor) cu un vad situat între localitățile Uzdin și Idvor (Iugoslavia) și Keve = Ku = Kuvín⁵¹. M.Bizerea consideră că Urschia (Orșova) nici nu a fost atinsă cu ocazia aceasta⁵² și socotește Urschia = Vršac.

Analiza Cronicii Anonime referitoare la Banat este interesantă din punct de vedere al geografiei istorice prin faptul că atestă denumirea râurilor de bază ce străbat sau delimitează acest teritoriu, respectiv: Dunărea, Morus (Mureș) apoi Temes (Timiș), Beguey (Bega)⁵³. Acest lucru este important și semnificativ pentru că în tot cursul evului mediu și în continuare în epoca modernă se constată menținerea, deci continuitatea acestor hidronime. Elementele adiacente cum ar fi: Vadum Arenarum - identificat corect credem noi de M.Bizerea, este un element important privind aspectul fizico-geografic al zonei neatestat până acum în izvoarele literare antice discutate anterior. Referitor la celelalte hidronime: Szesztüreg și Panoncea, credem că identificarea lor într-un fel sau altul nu este definitorie în analiza pe care o întreprindem.

Cercetările geografilor moderni au ajuns la concluzia că la sfârșitul mileniu-

lui I.e.n., clima a devenit mai caldă și mai uscată, iar Marea Neagră a trecut printr-o fază de regresie. Efectele însumate ale celor două fenomene fizico-geografice amintite anterior au determinat modificări ale hidrografiei Câmpiei de vest a Banatului, mlaștinile și-au restrâns suprafața, fapt ce a permis străbaterea lor cu o mai mare ușurință în anumite zone.

Analiza cronicii lui Anonimus, localizarea toponimelor și hidronimelor coroborată cu rezultatele cercetărilor geografice moderne ne obligă să constatăm că expediția triburilor maghiare s-a desfășurat după traversarea Tisei prin spațiul Câmpiei de vest a Banatului. Această direcție evidențiată de faptul că direcția principală de atac a fost orientată nord-sud și în acest sens desigur că trecerea anumitor râuri cum ar fi de pildă: Bega și Timiș pe cursurile lor inferioare constituie repere care jalonează drumul expediției triburilor maghiare.

Importanța Cronicii constă în faptul că ea este prima care face referiri la granițele voievodatului bănățean, care trebuie să fi fost intens locuit și bine organizat politic în condițiile în care Cronica relatează despre un timp petrecut efectiv de către maghiari pentru a înfrânge rezistența băștinașilor dintre Mureș și Timiș⁵⁴. Se amintește faptul că timp de două săptămâni de la tabăra așezată pe râul Sezturg au fost organizate expediții în diferite direcții pentru supunerea băștinașilor, luându-se și ostateci. Intensa locuire a Banatului, în perioada amintită anterior, este atestată de către Anonimus prin consemnarea faptului că ducele Glad era capabil să opună triburilor maghiare o "mare armată de călăreți și pedestrași precum și un sistem de cetăți de apărare"⁵⁵. Această adevărată structură militară, amintită anterior, confirmă existența unei populații numeroase ce locuia Banatul în acea vreme.

Informațiile referitoare la geografia istorică a Banatului oferite de izvoarele literare și medievale analizate mai sus consemnează existența unor zone mlăștinoase în Câmpia Banatului care în decursul mileniilor I și al II-lea al erei noastre au cunoscut extinderi sau restrângeri ale suprafețelor lor. Mărturiile literare confirmă în succesiunea cronologică două perioade de extindere ale suprafețelor mlaștinilor din secolul I.e.n. până în secolul al IX-lea e.n. și din a doua jumătate a secolului

al XVII-lea până la începutul secolului al XVIII-lea. Aceste extinderi ale mlaștinilor au fost menționate în lucrările lor de către Amnianus Marcellinus (sec.IV), Priscus Panites Retorul (sec.V.) și Teofilact Simocata (sec.VI) pentru prima perioadă și de Luigi Ferdinando Marsigli și Francesco Grisellini pentru a doua perioadă.

Restrângerea suprafețelor acoperite de mlaștini a fost consemnată de către Notarul Anonim al regelui Bela (sec.IX), Nicolaus Olahus (sec.XVI) și Evlia Celebi (prima jumătate a sec.XVII), prin aceasta este asigurată cu certitudine încadrarea în timp a acestui fenomen fizico-geografic în secolele IX-XVII.

Francesco Grisellini a consemnat o amplă reducere a mlaștinilor, fapt care s-a datorat intervenției antropice reprezentată de marile lucrări de hidroameliorații care au început în secolul XVIII.

Toți autorii menționați au consemnat intensă locuire a Câmpiei Banatului. Analiza informațiilor referitoare la locuirea Banatului și implicit demografia teritoriului permite o concluzie interesantă și anume că, evolutiv cu trecerea timpului, numărul așezărilor umane a crescut permanent datorită condițiilor favorabile de viață oferite de mediu.

Modificările caracteristicilor fizico-geografice și demografice ale Banatului în mileniile I și II e.n. care au fost consemnate de izvoarele literare sunt confirmate de rezultatele cercetărilor geografice moderne și de intensă și continuă locuire atestată arheologic și cartografic.

Rezultatele cercetărilor geografice moderne evidențiază faptul că în ultimii două mii de ani relieful a cunoscut modificări doar în privința microformelor de relief (crovuri, brațe moarte, albie părăsite, meandre etc).

Hidrografia Câmpiei Banatului a suferit în decursul timpului și ea modificări datorate schimbărilor climatice, mișcărilor verticale ale nivelurilor de bază ale cursurilor de apă din zona de câmpie. Amplitudinea modificărilor s-a datorat pantei de scurgere a râurilor foarte reduse, constituției pietrografice a subsolului și intervenției umane¹.

Câmpia bănăţeană s-a caracterizat până la marile lucrări de hidroamelioraţii din secolul XVIII-XIX, prin prezenţa masivă a mlaştinilor care acopereau o importantă suprafaţă.

Considerăm necesar în contextul prezentei lucrări să clarificăm conţinutul noţiunii de mlaştină în cazul concret al câmpiei de vest a Banatului.

În vestul Câmpiei Banatului nu au existat suprafeţe clasice de mlaştină, în accepţiunea geografică a termenului. În această regiune nu au fost suprafeţe mari acoperite permanent de ape, cu un strat gros de mîl pe fund, cu o vegetaţie de plante lacustre: papură, stuf, etc. În realitate principalele râuri: Mureş, Bega, Timiş, Tisa şi Bîrzava, care străbat sau mărginesc câmpia datorită pantelor de scurgere reduse ale apelor lor, au format cursuri secundare, cursuri temporare, braţe moarte, meandre, lacuri, bălţi şi uneori mlaştini pe care le-au alimentat permanent sau temporar cu apă. Acestea ocupau o suprafaţă mică din totalul teritoriului.

1 nov. 1994

ALEXANDRU GYURIS
Şcoala generală Avram Iancu
Timişoara - 1900
ROMÂNIA

1. Ammianus Marcellinus, Istorie romană, Studiu introductiv, traducere, note și indice de prof.D.Popescu, Editura Științifică și Enciclopedică, 1982, cartea a XXII-a, 8, 33.
2. idem - cartea a XVII-a, 13, 4
3. idem - cartea a XVII-a, 13, 4
4. idem - cartea a XVII-a, 13, 4
5. idem - cartea a XVII-a, 13, 4
6. idem - cartea a XXII-a, 8, 44
7. Priscus Panites Retorul, Ambasadele Romanilor către popoare, în G.Popa Li-sseanu, Izvoarele Istoriei Românilor, (text și traducere) Editura Bucovina, București 1932, 96.
8. idem p.86
9. idem p.91
10. idem p.86
11. St. Mihăescu, Fontes Historie Daco-Romane, Scriptore, Editura Academiei RSR, 1970, p.253, nota 5
12. Priscus Panites Retorul op.cit. p. 86
13. M.Bizerca, E.Meșter, St.Grigore, Considerațiuni asupra numelui și cadrului fizico-geografic al orașului Timișoara în Studii de geografie a Banatului, Timișoara, 1970, p. 10.
14. Priscus Panites Retorul - op.cit. p. 92
15. ibidem
16. idem, p.91
17. idem, p.92
18. ibidem.
19. ibidem.

20. ibidem.
21. ibidem.
22. Teofilact Simocata. Istorie bizantină - Domnia împăratului Mauricius (582-602) (traducere, introducere și indice H.Mihăescu); Editura Academiei, București: 1985, p.5.
23. idem, VIII, 2, 8
24. idem, VIII, 3, 5
25. idem, VIII, 3, 10
26. idem, VIII, 3, 15
27. idem, VIII, 2, 8
28. idem, VIII, 3, 8
29. idem, VIII, 3, 11
30. idem, VIII, 4, 7
31. M.Botzan - Apele în viața poporului român, Editura Ceres, București, 1984, p.23.
32. Șt. Pascu-Voievodatul Transilvaniei, vol. I, Ediția II, Editura Dacia, Cluj, 1972, p. 11-15
33. Idem, p.15
34. S. Columbeanu - Cnezate și voievodate românești, Editura Albatros, București, 1973, p.45
35. Șt. Pascu op.cit., p. 25-28
36. Anonimi Bele Regis Notarii - Geste Hungarorum, cap. XXI = Izvoarele Istoriei Românilor, traducerea de G. Popa Lisseanu Editura Bucovina, București, 1934
37. Idem - cap. XLVIV
38. ibidem.
39. ibidem.
40. ibidem.
41. ibidem.

42. ibidem.
43. ibidem.
44. ibidem.
45. G. Popa Lisseanu - Izvoarele Istoriei Românilor, Faptele ungarilor de secrete-
rul anonim al regelui Bela (text și traducere), Editura Bucovina, București, 1939,
p.110 - 111 - note 1-6, 1-3
46. M. Bizerea - Localizările așezărilor din Banat consemnate în cronica "Gesta
Hungarorum" în: Studii de istorie a Banatului vol. V. Timișoara, 1978, p. 1-6
47. G. Popa Lisseanu - op.cit. p.110, note 1-6, localitate inexistentă în Banat
48. ibidem
49. M. Bizerea - op.cit., p.3
50. ibidem
51. ibidem
52. ibidem
53. ibidem
54. Annonymi - op. cit. cap. XLIV
55. ibidem

Dieses Studium nimmt sich eine Wiederherstellung der Evolution der physisch-geographischen Charakteristiken Merkmale des Banats während der Feudalzeit (IX - XVIII jhr) vor.

Das Banat als Toponym bezieht sich auf das Gebiet, das zwischen Mures und Tisa, der Donau und den Südkarpaten enthalten ist. Das vorher erwähnte Teritorium weist eine Einheit der physisch-geographischen Merkmale auf und eine unitare einheitliche geschichtliche Evolution die im Geiste der wissenschaftlichen Wahrheit, eine Behnadlung der Region in seinem Ganzen ohne jede Verbindung mit den vergangenen und aktuellen politischen Problemen aufzwingen.

Das in diesem Studium vorgeschlagene Objektiv realisierten wir durch die Korrelierung der auf die physisch - geographischen Charakteristiken bezogenen Informationen, die aus literarischen Quellen, aus eigenen kartographischen Dokumenten und aus Ergebnissen geographischer Forschungen stammen.

Durch die Untersuchung der oben erwähnten Informationsquellen gelangten wir zur Schlussfolgerung, dass während der Feudalzeit im Banat die Hydrographie Änderungen erfahren hat, änfolge der klimatischen Wandlungen, der senkrechten Bewegungen des Grundniveaus der Flüsse und des Eingriffs (Intervention) des Menschen. Diese Änderungen der Hydrographie wirkten auf dem westlichen Teil der Banater Ebene, der wegen dem verringerten Abflusshabg den Aspekt eines Sumpfgebietes hatte.

Die Sümpfe im Westen des Banats kannten im Feudalismus, eine Periode der Einschränkung ihrer Flächen zwischen dem IX und XVI Jahrhundert und eine Zunahme im XVII bis XVIII Jahrhundert.

Die im XVII Jhr von der habsburgischen Verwaltung begonnenen umfassenden

hydrotechnischen Arbeiten veranlassten das Trocknen der Sümpfe und die Beseitigung des Übermasses an Feuchtigkeit aus dem Boden: dies brachte die Banater Hydrographie zu einem Aussehen, das dem heutigen ganz nahe liegt.

Bemerkenswert ist, dass alle, auf die Banater Sümpfen bezogenen Information, die Tatsache erwähnen, dass diese stark bewohnt waren und dass die Bevölkerungsdichte eine generell wachsende Tendenz aufweist.

PRESCURTĂRI BIBLIOGRAFICE

ABREVIATIONS BIBLIOGRAPHIQUE

AAA	- Athens Annals of Archaeology, Athens.
I ACIEBSEE	- Actes du premier Congrès International des études Balkaniques et sud-est européennes, Sofia, 1969.
II ACIT	- Actes du II ^e Congrès International de Thracologie, Bucuresti, 1980.
ACMIT	- Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice. Secția pentru Transilvania, Cluj.
ActaArchCarp	- Acta Archaeologica Carpathica, Kraków.
ActaArchHung	- Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest.
ActaArchKopenhaga	- Acta Archaeologica, København.
ActaHarghitisia	- Acta Harghitisia, Miercurea Ciuc.
ActaMN	- Acta Musei Napocensis, Cluj.
ActMuz	- (Din) Activitatea muzeelor, Cluj.
ActaMP	- Acta Musei Porolissensis, Zalău.
ADATTÁR	- Dr. Baróti Lajos, Adattár Délmagyarország XVIII századi történetéhez, I-III, Temesvár, 1893 - 1896.
AEA	- Archivo Español de Arqueologia, Madrid.
AFB	- Aktuelle Fragen der Bandkeramik, Székesfehérvár.
AfÖG	- Archiv für Kunde Österreichischer Geschichtsquellen, Wien.
AIIC	- Anuarul Institutului de Istorie, Cluj.
AISC	- Anuarul Institutului de Studii Clasice, Cluj.
AJA	- American Journal of Archaeology, Baltimore.
AlbaRegia	- Alba Regia. Annales Musei Stephani regis, Székesfehérvár.
Alb. Cat	- Albanien. Schätze aus dem Land der Skipetaren. Ausstellung Katalog, Mainz am Rhein, 1989.
Aluta	Aluta, Sf. Gheorghe.
AnB (S.N.)	- Analele Banatului, Timișoara.
ANRW	- Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt, Tübingen.
AnStUniv	Analele Științifice ale Universității Iași.
AntHung	Antiquitas Hungarica Budapest.

Antiquity	- Antiquity, Cambridge, Newbury.
APA	- Acta Praehistorica et Archaeologica, Berlin.
Apulum	- Apulum, Alba Iulia.
AR	- Archeologické Rozhledy, Praga.
ArchAustr	- Archaeologia Austriaca, Viena.
ArchÉrt	- Archaeologiai Értesítő, Budapest.
ArchHung	- Archaeologia Hungarica, Budapest.
Archivi	- Archivi di arte prehistorica, Brescia.
ArchJug	- Archaeologia Jugoslavica, Beograd.
ArchPolona	- Archaeologia Polona, Wroclaw-Warszawa-Krakow.
ArchRozhl	- vezi AR.
ArhMold	- Arheologia Moldovei, Iași - București.
ArhOlt	- Arhivele Olteniei, Craiova.
ArhSofia	- Arheologija, Sofija.
ArhVestnik	- Arheološki Vestnik, Ljubliana.
AS	- Anatolian Studies. Journal of the British Institute of Archaeology at Ankara, London.
Atti X SINBE	- Atti del X Simposio Internazionale sulla fine del Neolitico e gli inizi dall'eta del Bronzo in Europa, Verona.
AVSL	- Archiv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde, Hermannstadt (Sibiu). Kronstadt (Brașov).
Balcanica	- Balcanica. Godišnjak Balkanološkog Instituta SANU, Beograd.
BAME	- A Béri Balogh Ádám Múzeum Évkönyve, Szekszárd.
Banatica	- Banatica, Reșița.
BAR	- British Archaeological Reports, Oxford.
BCH	- Bulletin de Correspondence Hellenique, Paris.
BCMI	- Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice, București.
BCSP	- Bolletino del Centro Camuno di Studi Preistorici, Brescia.
BerRKG	- Bericht der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts, Frankfurt a.M., Berlin.
BIAL	- Bulletin of the Institute of Archaeology. London.
BKL	- Bányászati és Kohászati Lapok, Budapest.
BMI	- Buletinul Monumentelor Istorice, București.
BMMKözleményei	- Békésmegyei Múzeum Közleményei, Békéscsaba.
BPI	- Bolletino di Paleontologia Italiana, Roma.
BRTEO	- Biharmegyei régészeti és történelmi egyesület Évkönyve, Oradea, 1888.
BSA	- Annuar of the British School of Archaeology at Athens.

London.

BSHSH	- Buletin per Shkencat Shqerore, Tiranë.
CAH	- Cambridge Ancient History, Cambridge.
CahRhodaniens	- Cahiers Rhodaniens, Valence-sur-Rhône.
Carpica	- Carpica, Bacău.
CercArh	- Cercetări Arheologice. Biblioteca Muzeologică. Muzeul de Istorie al României, București.
Cercetări Istorice	- Cercetări Istorice, Iași.
CIL	- Corpus Inscriptionum Latinarum, Berlin.
CIT	- Thraco-Dacica. Pecueil d'études à l'occasion du II ^e Congrès International de Thracologie, București.
Clio	- Clio, revistă de publicistică istorică, Timișoara.
CMO	- Centenar muzeal orădean, Oradea.
CNA	- Cronica Numismatică și Arheologică, București.
ComArchHung	- Communicationes Archaeologicae Hungariae, Budapest.
Comori	- Comori arheologice în regiunea Porțile de Fier. Catalog, București, 1978.
Crisia	- Crisia, Oradea.
Cumidava	- Cumidava, Brașov.
Dacia (N.S.)	- Dacia, București.
DissPann	- Dissertationes Pannonicae, Budapest.
DolgCluj	- Dolgozatok az Erdélyi Nemzeti Múzeum Érem- és Régiséggyűjtéséről, Kolosvár (Cluj).
DolgSzeged	- Dolgozatok, Szeged.
Drobeta	- Drobeta, Turnu Severin.
EDR	- Ephemeris Dacoromana. Annuario della Scuola Romana di Roma.
ESA	- Eurasia Septentrionalis Antiqua, Helsinki.
Étbalk	- Études Balkaniques, Sofija.
FBKN	- Die Frühbronzezeit des Karpatenbeckens und in den Nachbargebieten. Internationales Symposium, Budapest-Velem.
Festschrift Pittioni	- Festschrift für Richard Pittioni zum Siebzigsten Geburtstag, Archaeologia Austriaca, Beiheft 13, 1976.
Fillst	- File de Istorie. Muzeul de Istorie, Bistrița.
FVL	- Forschungen zur Volks- und Landeskunde, Sibiu.
GCBI	- Godišnjak. Centar za Balkanološka ispitivanja, Sarajevo.
Germania	- Germania, Frankfurt a.M.
GlasnikMKiM	- Glasnik Muzej Kosovo i Metohija, Pristina.
GlasnikSAD	- Glasnik Srpskog Arheološkog Društva.

GlasnikZMS	- Glasnik Zemaljskog Muzeja Bosne i Hercegovine u Sarajevu.
GNAMP	- Godišnik na Narodnija arheologičeski muzej u Plovdiv.
GodišnikSevBălg	- Godišnik na muzeite ot Severna Bălgaria.
Godišnjak	- vezi GCBI.
HOMÉ	- A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, Miskolc.
HTRTE	- A Hunyadmegyei történelmi és régészeti Társaság Évkönyve, Budapest - Deva.
IAI	- Izvestija na Arheologičeski Institut, Sofia.
IDR	- Inscriptiile Daciei Romane, București.
Iliria	- Iliria. Studime dhe materiale arkeologjike, Tiranë.
Iliri și Daci	- Iliri și Daci. Catalog, Cluj - București, 1972.
InMemCD	- In Memoriam Constantini Daicoviciu, Cluj, 1974.
4 th Int.Thr.Conf.	- 4 th International Thracian Conference, Boston, 1984.
InvArch	- Inventaria Archaeologica. Corpes des ensembles archéologique, București.
IstMitt	- Istambuler Mitteilungen, Istanbul.
Istraživanja	- Istraživanja, Novi Sad.
IstRom	- Istoria României, I, București, 1960.
Istros	- Istros. Buletinul Muzeului Brăilei, Brăila.
JFA	- Journal of Field Archaeology, Boston.
JPMÉ	- Jannus Pannonius Múzeum Évkönyve, Pécs.
JRGZM	- Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums zu Mainz, Mainz.
JRS	- The Journal of Roman Studies, London.
KFKNB	- Kulturen der Frühbronzezeit des Karpatenbeckens und Nordbalkans, Beograd.
KKSE	- Konferenca Kombatare e Studime Etnografike, Tiranë.
Klio	- Klio. Beiträge zur Geschichte, Leipzig.
KözlCluj	- Közlemények az Erdély Nemzeti Múzeum Érem és Régiségtárából, Kolosvár (Cluj).
KSI	- Kuvendi i Studimeve Ilire, Tiranë.
Latomus	- Latomus. Bruxelles.
Macedoniae AA	- Macedoniae Acta Archaeologica, Prilep.
MAGW	- Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien, Wien.
Marbstud	- Marburger Studien, Marburg, 1938.
Marisia	- Marisia, Târgu-Mureș.
Marmația	- Marmația, Baia-Mare.
Materiale (MCA)	- Materiale și Cercetări Arheologice, București.

Materialy	- Srpsko Arheološko društvo gradskij muzej Subotica.
MemAnt	- Memoria Antiquitatis, Piatra Neamț.
MFME	- A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, Szeged.
MIA	- Materialy i issledovanija po arheologji SSSR, Moskva.
MIMBuc	- Materiale de istorie și muzeografie, București.
MittAI	- Mitteilungen des Archäologischen Institutes der Ung. Akad. der Wissenschaften, Budapest.
MuzNat	- Muzeul Național (de Istorie), București.
NC	- The Numismatic Chronicle, London.
NK	- Numizmatikai Közlöny, Budapest.
NListy	- Numismaticke Listy, Praga.
NNU	- Nachrichten aus Niedersachsen Urgeschichte, Leipzig, Hildesheim.
OmCD	- Omagiu lui Constantin Daicoviciu, București, 1960.
PBF	- Prähistorisches Bronzefunde, Berlin.
PBG	- A Pedro Bosch-Gimpera en el septuagésimo aniversario de su nacimiento, Mexic, 1963.
PJZ	- Praistorija Jugoslovenskih Zemalja, Sarajevo.
PMMB	- Publicațiile Muzeului Municipiului București, București.
Pontica	- Pontica, Constanța.
Posebna izdanija	- Posebna izdanija, Sarajevo.
PPS	- Proceedings of the Prehistoric Society, Cambridge, London.
Praehistorica	- Praehistorica. Internationales Symposium, Praga.
Prehistorische	- Archeologie in Südosteuropa - Südosteuropa zwischen 1600 und 1000 v.Chr., Berlin.
PMJHD	- Publicațiile Muzeului Județului Hunedoara, Deva.
Potaissa	- Potaissa. Studii și comunicări, Turda.
PresitAlp	- Presitoria Alpina, Trento.
Pulpudeva	- Pulpudeva. Semaines philippopolitaines de l'histoire et de la culture thrace, Sofija.
PZ	- Prähistorische Zeitschrift, Berlin-Leipzig.
RadVM (RVM)	- Rad Vojvodanskij Muzeja, Novi Sad.
RégFüz	- Régészeti Füzetek, Budapest.
Repertorium	- Roska Márton, Erdély régészeti repertoriuma, I. Óskor. Thesaurus antiquitatum Transilvanicarum. Tom I. Praehistorica. Cluj, 1942.
RevIst (RI)	- Revista de istorie, București.
RevMuz	- Revista Muzeelor, București.
RGF	- Römisch-Germanischen Forschungen, Berlin.

RISBC	- Revista Institutului Social Banat-Crișana, Timișoara.
RMM	- Revista Muzeelor și Monumentelor. Monumente Istorice și de Artă, București.
Römer in Rumänien	- Römer in Rumänien. Ausstellungs - Catalog, Köln, 1969.
RRH	- Revue Roumaine d'Histoire, București.
SA	- Studia Albanica, Tirané.
Sargetia	- Sargetia. Buletinul Muzeului Județean Hunedoara, Deva.
SCIA	- Studii și Cercetări de Istoria Artei, București.
SCIM	- Studii și Cercetări de Istorie Medie, București.
SCIV(A)	- Studii și Cercetări de Istorie Veche (și Arheologie), București.
SCMI	- Sesiunea de Comunicări a Muzeelor de Istorie, București, 1964.
SCN	- Studii și Cercetări de Numismatică, București.
SH	- Studime Historike, Tirané.
SIARCH	- Slovenská Archeológia, Bratislava.
SMIM	- Studii și Materiale de Istorie Medie, București.
SMMIM	- Studii și Materiale de Muzeografie și Istorie Militară. Muzeul Militar Central, București.
SRIR	- Studii și Referate privind Istoria României, București, 1954.
Starije	- Starije Crno Gore, Cetinj.
Starinar	- Starinar, Beograd.
StComCaransebeș	- Studii și Comunicări de Istorie și Etnografie, Caransebeș = Tibiscum.
StComP	- Studii și Comunicări. Muzeul Județean, Pitești.
StComSatu Mare	- Studii și Comunicări, Satu Mare.
StComSibiu	- Studii și Comunicări. Muzeul Brukenthal. Arheologie-Istorie, Sibiu.
StDac	- Studii Dacice, Cluj, 1981.
StudClas	- Studii Clasice, București.
Studentski Proučivanja	- Studentski Proučivanja, Sofijski Univ., Istoriceski Fakultet, Sofija.
Studia	- Studia Universitatis Babes-Bolyai, Cluj.
Studia Balcanica	- Studia Balcanica. Sofija.
Studia Prachistorica	- Studia Præhistorica. Archäologisches Institut der Bulgarischen Akademie der Wissenschaften. Archäologisches Institut der Akademie der Wissenschaften USSR, Sofia.
Studii	- Studii. Revista de Istorie, București.

Studii și Materiale StZ	- Studii și Materiale, Târgu-Mureș. - Študijné Zvesti archeologicky ústav SAV, Nitra, Bratislava.
Swiatowit	- Swiatowit. Annuaire de l'archéologie préhistorique polonaise, Warszawa.
SympThrac	- Symposia Thracologica.
Thracia	- Thracia, Sofija.
Thraco-Dacica (TD)	- Thraco-Dacica, București.
Tibiscum	- Tibiscum. Studii și Comunicări de Etnografie și Istorie, Caransebeș.
Tibiscus	- Tibiscus, Timișoara.
TIR, L. 34	- Tabvla Imperii Romani. Aquincum - Sarmizegetvsa - Sirmium. L. 34, Budapest, 1968.
TRÉT	- Történelmi és régészeti értesítő, Temesvár (Timișoara).
UPA	- Universitätsforschungen zur prähistorische Archäologie, Bonn.
VAH	- Varia Archaeologica Hungarica, Budapest.
Viesnik	- Viesnik za arheologiju i historiju Dalmatinsku, Split.
WPZ	- Wiener Prähistorischer Zeitschrift, Wien.
ŽAnt	- Živa Antika, Skoplje.
ZborNM	- Zbornik Radova Narodnog Muzeja, Beograd.
ZborŠtip	- Zbornik na Štipskiot Naroden Muzej, Štip.
ZfA	- Zeitschrift für Archäologie, Berlin.
ZfE	- Zeitschrift für Ethnologie, Berlin.
Ziridava	- Ziridava. Studii și cercetări, Arad.
ZMS	- Zbornik za pruštvene nauke Matice Srpske, Novi Sad.

